T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ESKİ TÜRKÇE KÖÑÜL SÖZCÜĞÜ VE EŞDİZİMLİLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kübra ELMALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Ankara, 2022

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ESKİ TÜRKÇE KÖÑÜL SÖZCÜĞÜ VE EŞDİZİMLİLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kübra ELMALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Tez Danışmanı
PROF. DR. AKARTÜRK KARAHAN

Ankara, 2022

ONAY SAYFASI

Kübra ELMALI tarafından hazırlanan "Eski Türkçe Köñül Sözcüğü ve Eşdizimliliği" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Kurumu	İmza
Danışman Prof. Dr. Akartürk KARAHAN		AYBU/İTBF/TDE	
Kabul ☐	Red ☐		
Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Yaşar TOKAY		AYBU/İTBF/TDE	
Kabul ☐	Red ☐		
Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Yudum GÖRMÜŞ		Kastamonu Ün./ÇTL	
Kabul ☐	Red ☐		
Jüri Üyesi Ünvan Ad soyad			
Kabul ☐	Red ☐		
Jüri Üyesi Ünvan Ad soyad			
Kabul ☐	Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 07.01.2022

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Unvan Ad Soyad

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. 07.01.2022

İmza

Kübra ELMALI

TEŞEKKÜR

Tez konusunun seçilmesinden tamamlanmasına kadar geçen bu süreçte bilgisi ve tecrübesiyle beni yönlendiren ve bana yol gösteren saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Akartürk KARAHAN'a teşekkür ederim.

Tez yazım sürecinde bilgilerini ve yardımlarını esirgemeden yol gösteren kıymetli hocalarım Dr. Yaşar TOKAY ve Dr. Nurdan BESLİ'ye teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca bana maddi, manevi desteklerini gösteren, güvenlerini esirgemeyen, bana en çok emek veren babam İbrahim ELMALI ve annem Hava ELMALI'ya teşekkür ederim.

ÖZET

Eski Türkçe Köñül Sözcüğü ve Eşdizimliliği

Bu çalışmada önce Eski Türkçe dönemi metinlerinden Köktürklere ait olan Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtları; Uygurlara ait olan Altun Yaruk, Sekiz Yükmek, Huastuanift, Prens Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesi ve Uygurlar dönemi üzerine yapılan çalışmalardan Eski Türk Şiiri, Turkische Turfan Text/Berliner Text XIII; Karahanlılara ait olan Kutadgu Bilig, Dîvânu Lugâti't-Türk, Atabetü'l-Hakâyık ve Kur'an Tercümeleri taranarak *köñül* sözcüğü tespit edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Eski Türkçe dönemi, çalışma kapsamına dahil olan eserler, gönül kavramı ve etimolojisi hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde anlambilim, bağlam, kavram ve kavram alanı, anlam ve anlam alanı, temel anlam ve yan anlam, kavramlaştırma ve eşdizimlilik hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümü inceleme bölümünü oluşturur. Bu bölümde Eski Türkçe metinlerde *köñül* sözcüğü sözcüksel eşdizimlilik açısından incelenmiş ve anlam bakımından değerlendirilmiştir. Ayrıca bu bölümde *köñül* sözcüğünün Eski Türkçe metinlerde fiil olarak kullanımına, zarf olarak kullanımına ve tek başına kullanımına yer verilmiştir.

Bu çalışmada Eski Türkçe dönemi metinlerinde *köñül* sözcüğünün hangi sözcüklerle bağlantı oluşturduğu tespit edilerek *köñül* sözcüğünün eşdizimliliklerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anlambilim, Eski Türkçe, eşdizimlilik, köñül, sözcük, söz varlığı

ABSTRACT

The Old Turkic Word Köñül and Its Collocations

In this study, Kültigin, Bilge Kağan, Tonyukuk inscriptions belonging to Köktürks from Old Turkic period texts; the stories of Altun Yaruk, Sekiz Yükmek, Huastuanift, Prince Kalyanamkara ve Papamkara belonging to the Uighurs; the Old Turkic Poetry, Turkishche Turfan Text/Berliner Text XIII from the studies on the Uighurs period; Kutadgu Bilig, Dîvânu Lugâti't-Türk, Atabetü'l-Hakâyık belonging to the Karakhanids; and the Qur'an Translations were scanned to determine the word köñül.

In the first part of the study, information about the Old Turkic period, the works included in the scope of the study, the concept and etymology of the heart are given. In the second part of the study, information about semantics, context, concept and concept area, meaning and meaning area, basic meaning and connotation, conceptualization and collocation are given. The third part of the study is the review part. In this section, the word "köñül" in Old Turkic texts is examined in terms of lexical collocation and evaluated in terms of meaning. In addition, this section includes the use of the word köñül as a verb in Old Turkic texts, its use as an adverb and its stand-alone use.

In this study, it is aimed to reveal the collocations of the word köñül by determining which words are associated with the word köñül in the Old Turkic period texts.

Keywords: Semantics**,** Old Turkic, collocation, köñül, word, vocabulary

KISALTMALAR

AH : Atabetü'l-Hakâyık

akt. : Aktaran

AY : Altun Yaruk

B. : Burkan Muhiti

BT : Berliner Text

çev. : Çeviren

DLT : Dîvânu Lugâti't-Türk

ETŞ : Eski Türkçe Şiiri

G : Güney Yüzü

İ. : İslâm Muhiti

K : Kuzey Yüzü

KB : Kutadgu Bilig

KT : Kur'an Tercümeleri

KTY : Kül Tigin Yazıtı

M. : Mani Muhiti

N. : Nazım

s. : Sayfa

SY : Sekiz Yükmek

PKP : Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi

TY : Tonyukuk Yazıtı

vb. **:** ve benzerleri

yy **:** Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT ii
KISALTMALAR iii
İÇİNDEKİLER v
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM 4
1.1. Eski Türkçe Dönemi 4
1.1.1 Köktürkler 5
1.1.1.1. Orhon Yazıtları 8
1.1.2. Uygurlar 9
1.1.2.1. Altun Yaruk 9
1.1.2.2. Sekiz Yükmek 10
1.1.2.3. Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi 11
1.1.2.4. Huastuanift 11
1.1.3. Karahanlılar 11
1.1.3.1. Kutadgu Bilig 12
1.1.3.2. Dîvânu Lugâti't-Türk 12
1.1.3.3. Atabetü'l-Hakâyık 13
1.1.3.4. Kur'an Tercümeleri 14
1.2. Etimolojik Kaynaklarda Gönül Kelimesi 14
İKİNCİ BÖLÜM 17
2.1. Anlam Bilimi 17
2.2. Bağlam 19
2.3. Kavram ve Kavram Alanı 21
2.3.1. Kavram 21
2.3.2. Kavram Alanı 22
2.4. Anlam ve Anlam Alanı 22
2.4.1. Anlam 22
2.4.2. Anlam Alanı 23
2.5. Temel Anlam ve Yan Anlam 24

2.5.1. Temel Anlam 24
2.5.2. Yan Anlam 25
2.6. Kavramlaştırma 25
2.7. Eşdizimlilik 26
2.8. Eşdizimlilik Yaklaşımları 27
2.8.1. Sıklık Temelli Yaklaşım 27
2.8.2. Anlam Temelli Yaklaşım 30
2.8.3. Karma Yaklaşımlar 33
2.9. Eşdizimlilik Kalıpları 34
2.9.1. Sözdizimsel (Sözcüksel) Eşdizim Kalıpları 34
2.9.2. Biçimsözdizimsel (Dil bilgisel) Eşdizim Kalıpları 35
2.10. Sözcük Birlikteliklerini Belirleme Ölçütleri 36
2.10.1. Sözdizimsel/Dil bilgisel Biçimlenmişlik 36
2.10.2. Anlamsal Şeffaflık 37
2.10.3. Genelleşme/Kalıplaşma 37
2.10.4. Değiştirilebilirlik 38
2.10.5. Güdüleme 38
2.10.6. Özelleşmiş Parça Anlamları 39
2.11. Deyimbilim 39
2.12. Diğer Sözcük Birliktelikleri ve Eşdizim 40
2.12.1. Serbest Birliktelikler ve Eşdizim 40
2.12.2. Deyimler ve Eşdizim 41
2.12.3. İkilemeler ve Eşdizim 42
2.12.4. Birleşik Sözcükler ve Eşdizim 42
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 43
3.1. ESKİ TÜRKÇE KÖÑÜL SÖZCÜĞÜ VE EŞDİZİMLİLİĞİ 43
3.1.1. Ad+Eylem Birlikteliğine Dayalı Deyimleşmiş Yapılar 43
3.1.2. Ad+Ad Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler 205
3.1.2.1. Ad+Ad Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler İçerisinde Köñül Sözcüğünün Tamlayan Durumunda Olduğu Eşdizimlilikler 205
3.1.2.2. Ad+Ad Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler İçerisinde Köñül Sözcüğünün Tamlanan Durumunda Olduğu Eşdizimlilikler 227
3.1.3. Sıfat+Ad Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler 235
3.1.4. Ad+Sıfat Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler 353

3.1.4.1. Köñül Sözcüğünün Ad+Sıfat Kısaltma Grubu Temelindeki Eşdizimlilikleri 354
3.1.5. Ad+Edat Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler 381
3.1.6. Ad+İsim-Fiil Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler 386
3.1.7. İsim-Fiil+Ad Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler 387
3.1.8. Soru Cümlesinde Köñül Sözcüğü 392
3.2. ESKİ TÜRKÇE METİNLERDE KÖÑÜL SÖZCÜĞÜNÜN FİİL OLARAK KULLANIMI 394
3.3. ESKİ TÜRKÇE METİNLERDE KÖÑÜL SÖZCÜĞÜNÜN ZARF OLARAK KULLANIMI 396
3.4. ESKİ TÜRKÇE METİNLERDE KÖÑÜL SÖZCÜĞÜNÜN TEK BAŞINA KULLANIMI 398
SONUÇ 405
ESKİ TÜRKÇE METİNLERDEKİ KÖÑÜL SÖZCÜĞÜNÜN EŞDİZİMLİ BİRLİKTELİKLER LİSTESİ 408
KAYNAKLAR 422

GİRİŞ

Eski Türkçe dönemi 7.-12. yüzyılları kapsar ve Köktürkler, Uygurlar ve Karahanlılar dönemlerini içine alır. Bu dönem Türk yazı dilinin başlangıcıdır. Bu nedenle bu dönemde verilen eserler oldukça önem arz etmektedir.

Amaç:

Bu çalışmanın amacı, Eski Türkçe dönemi metinlerinde *köñül* sözcüğünün hangi sözcüklerle bağlantı oluşturduğunu tespit ederek eşdizimliliklerini ortaya koymaktır. Bu tez konusunun seçilmesindeki amaç şudur; *köñül* sözcüğü Türk dilinin en çok kullanılan temel kavramlarından birisidir ve en eski Türkçe metinlerden günümüze kadar kullanılagelmiştir. *Köñül* sözcüğü üzerine çalışmalar yapılmıştır fakat *köñül* sözcüğünün eski Türkçe metinlerde hangi sözcüklerle bağlantı oluşturduğu tespit edilmemiş, eşdizimlilikleri ortaya konmamıştır. Bu nedenle eski Türkçe *köñül* sözcüğü ve eşdizimliliği konu olarak seçilmiştir.

Yöntem ve Yaklaşım:

Eşdizimlilik terimi şu şekilde tanımlanabilir;

Sözcükler her zaman rastgele birliktelikler göstermezler, bazı sözcükler bir dizimde birbiriyle daha sıklıkla kullanılırlar ve diğerlerine göre ayrıcalıklı bir konuma yükselirler. Dilbilimde bir sözcüğün başka sözcüklerle kullanım sıklığı göstermesi ve ayrıcalıklı bir birleşim sergilemesi eşdizimsel yapıları ortaya çıkarır (Doğan 2014: 508).

Eski dönemlere ait eşdizimlilik çalışmaları kısıtlı olurken son dönemlerde eşdizimlilik üzerine yapılan çalışmalar hız kazanmıştır.

Eşdizim kavramı genel olarak sıklık temelli yaklaşım ve anlam temelli yaklaşım olmak üzere iki farklı şekilde ele alınır. Bu çalışmada anlam temelli yaklaşım tercih edilmiştir. Sıklık temelli yaklaşımın tercih edilmemesinin sebebi; eski Türkçe dönemine ait tüm eserlerin çalışma kapsamına dahil edilmemesidir. Eski Türkçe dönemine ait tüm

eserler çalışma kapsamına dahil edilmediği için eşdizimliliklerin sıklıkları belirlenemeyecektir ve güvenilir olmayacaktır bu nedenle anlam bilimsel yaklaşım tercih edilmiştir.

Eşdizimliliğin sözcüksel eşdizimlilik ve dilbilgisel eşdizimlilik olmak üzere iki genel yapısal formu vardır. Bu çalışmada *köñül* sözcüğü sözcüksel eşdizimlik çerçevesinde ele alınmıştır.

Sınırlılıklar:

Çalışmanın başında ilk olarak eski Türkçe dönemi metinlerinden Köktürklere ait olan Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtları; Uygurlara ait olan Altun Yaruk, Sekiz Yükmek, Huastuanift ve Uygurlar dönemi üzerine yapılan çalışmalardan Eski Türk Şiiri, Turkische Turfan Text/Berliner Text XIII; Karahanlılara ait Dîvânu Lugâti't-Türk, Atabetü'l-Hakâyık ve Kur'an Tercümeleri taranarak *köñül* sözcüğü tespit edilmiştir. Taranan eserler şu şekildedir:

Arat RR. (1986). *Eski Türk Şiiri,* Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Arat RR. (1992). *Atabetü'l Hakayık,* Ankara, Türk Tarih Kurumu.

Ata A. (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin),* Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata A., Tulum MM. (2013). *Uygur Türkçesi,* Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları. (Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi)

Aydın E. (2017). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor),* İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Besli N. (2019). Anlam Bilim Açısından Eski Uygurca Şiirler, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Ercilasun AB., Akkoyunlu Z. (2011). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin,* Ankara.

Gabain AV., Rachmati GR. (1934). *Turkische TurfanTexte VI. Das Buddhistische Sūtra Säkiz Yükmäk*, Berlin, Verlag Der Akademie Der Wissenschaften.

Kaçalin MS., *Yûsuf Hâs Hâcib: Kutadgu Bilig Metin*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (E Kitap)

Kaya C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk: giriş, metin ve dizin*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özbay B. (2014). *Huastuanift: Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yükneki EA. (2019). *Atabetü'l Hakayık (İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım),* Hazırlayan: Serkan Çakmak, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

İçerik:

Bu çalışmada çalışmanın kapsamına dahil olan eserlerde *köñül* sözcüğünün birliktelik ve eşdizim yapılarına göre eşdizim örüntüleri tespit edilmiş, tasnif edilmiş ve anlamsal olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümü Eski Türkçe dönemi, *köñül* sözcüğü ve çalışma kapsamına dahil olan eserler üzerine bilgilerden oluşmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde anlambilim, bağlam, kavram ve kavram alanı, anlam ve anlam alanı, temel anlam ve yan anlam, kavramlaştırma, eşdizimlilik hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümü inceleme bölümünü oluşturur. Bu bölümde eski Türkçe metinlerde *köñül* sözcüğü eşdizimlilik açısından incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde *köñül* sözcüğünün Eski Türkçe metinlerde fiil olarak kullanımına, zarf olarak kullanımına ve tek başına kullanımına yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Eski Türkçe Dönemi

Eski Türkçe dönemi hakkında araştırmacılar tarafından pek çok görüş belirtilmiştir. Kimi Köktürk Dönemi eserlerini ve Uygur Dönemini eserlerini Eski Türkçe dönemi içerisine alırken kimisi de Karahanlılar Dönemi eserlerini de Eski Türkçe dönemi içerisine dahil etmektedir.

Ali Akar'a göre Eski Türkçe dönemi; "Türk dilini metinle takip edebileceğimiz devirdir. Tarih olarak VI-X. yüzyıllar arasını kabul edebiliriz. Bu dönem; Köktürk ve Uygur olmak üzere ikiye ayrılır. Hatta Karahanlıca'nın dil özelliklerini göz önüne alarak onu da bu döneme dahil edenler de vardır" (Akar 2012: 55).

Tahsin Banguoğlu, Eski Türk yazı dilinin üç farklı bölgede farklı dinleri benimseyen Türkler tarafından farklı yazılar kullanılarak oluşturulduğunu belirtmiş ve Eski Türkçe'nin sınırlarını Köktürkçe, Uygurca ve Karahanlıca olarak belirlemiştir (Banguoğlu 1965: 80).

"Üç ayrı yazı diline ait gibi görünen bu eski dil yadigârları incelendikçe görülmüştür ki hepsi aynı lehçenin ürünleridir. Aralarında ancak ağız farklılıkları vardır. Yazı değişikliğine ve bölge, din ve kültür ayrılıklarına rağmen de bunlar birbirinin, yani aynı yazı dili geleneğinin az çok devamıdırlar. Bu sebeple bunları Eski Türk yazı dili altında toplayabiliyoruz" (Banguoğlu 1965: 80).

Ahmet Caferoğlu, Türk dilinin tarihi seyrini Altay Devri, En Eski Türkçe Devri, İlk Türkçe Devri, Eski Türkçe Devri, Orta Türkçe Devri, Yeni Türkçe Devri, Modern Türkçe Devri olarak tasnif etmiş ve Eski Türkçe devrine Göktürk-Uygur Devresi demiştir. Zaman olarak da VI.-IX. yyları göstermiştir. Karahanlı Türkçesini de Orta Türkçe Devresi içine almış, OrtaAsya Türkçesi olarak değerlendirmiştir (Caferoğlu 1984: 51-52).

Muharrem Ergin, Eski Türkçe döneminin Türk yazı dilinin ele geçen ilk örnekleri olan Orhun Abideleri ile 8. asırdan başlayıp 12.-13. asra kadar devam ettiğini, bu devrenin Türk yazı dilinin ilk devresini teşkil ettiğini söylemiş ve bu ilk yazı dil devresini müşterek yazı dili olarak nitelendirmiştir (Ergin 2009: 13).

Talat Tekin ve Mehmet Ölmez'e göre Eski Türkçe; "6. yüzyıl ortalarında Batı Moğolistan'daki Altay Dağları bölgesinde yaşayan ve aynı tarihte Çin'in kuzeyinde, bugünkü Moğolistan'da, büyük bir göçebe devleti kuran (550-630, 680-745) eski Türklerin (Göktürklerin) diliydi. Eski Türkçe, ayrıca 8. yüzyıl ortalarında Moğolistan'daki Göktürk egemenliğine son vererek orada bir devlet kuran (745-840) göçebe Uygurlarla, Doğu Türkistan'da, Tarım havzasında Koço Uygur Devletini (850-1250) kuran yerleşik Manihaist ve Budist Uygurların diliydi. Eski Türkçenin biri Orhon Türkçesi öbürü de Uygurca olmak üzere en az iki diyalekti vardı" (Tekin, Ölmez 2018: 17). Karahanlı Türkçesini ise Orta Türkçe-Volga Bulgarcası Dönemi (11.-16. yüzyıllar) içerisinde ele almışlardır (Tekin, Ölmez 2018: 33).

Bu çalışmada Eski Türkçe dönemi; Köktürk Dönemi metinleri, Uygur Dönemi metinleri ve Karahanlılar Dönemi metinlerini kapsayacak şekilde incelenecektir. Bu çalışmanın kapsamını Köktürkler döneminden kalan Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk Yazıtları; Uygurlar döneminden kalan Altun Yaruk, Sekiz Yükmek, Huastuanift, Prens Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesi ve Uygurlar dönemi üzerine yapılan çalışmalardan Eski Türk Şiiri, Turkische Turfan Text/Berliner Text XIII; Karahanlılar döneminden kalan Kutadgu Bilig, Dîvânu Lugâti't-Türk, Atabetü'l-Hakâyık ve Kur'an Tercümeleri oluşturacaktır. Bu bölümde yalnızca çalışmanın kapsamına dahil olan eserler hakkında bilgiler verilecektir.

1.1.1 Köktürkler

Önceleri Avarlara bağlı olarak yaşayan Köktürkler, Aşina kabilesine mensup olan Bumin Kağan yönetiminde 532 yılında Avarları yenmiş ve kendi devletlerini kurmuşlardır. Başkentleri Ötükendir. Gök Tanrı inancı ve kut anlayışına sahiptirler. Bumin Kağan ülkeyi ikili teşkilat gereği doğu ve batı olarak ikiye bölmüş, doğu kısmını kendi yönetmiştir. Bumin Kağan'ın ölümü üzerine tahta Kara Kağan geçmiştir. Kara Kağan'ın ölümüyle birlikte 553 yılında Mukan Kağan kağan olmuştur. Mukan Kağan zamanında Köktürkler en parlak devrini yaşamıştır. Ülkenin topraklarını genişletmek adına pek çok seferler yapılmış ve ülke Issık Gölü ve Tanrı Dağlarına kadar genişletilmiştir. Doğu-batı arasındaki ticarete yani İpek Yoluna egemen olma isteği Köktürklerle Bizans, Sasani ve Akhunları

karşı karşıya getirmiştir. 572 yılında Mukan Kağan ölmüş yerine kardeşi Ta-po geçmiştir. Ta-po 581 yılında ölmüştür ve yerine Işbara hakan olmuştur. 582 yılında hakanlık resmen ikiye ayrılmıştır. Işbara'dan sonra başa pek çok hakan geçmiştir fakat hiçbiri siyasi otoriteyi koruyamamıştır. 630 yılında Doğu Köktürkler Çin egemenliğine girmiş, Batı Köktürkler ise iç karışıklıklarla zayıflayarak yok olmuşlardır. 630-680 yılları Köktürkler hakimiyetlerini kaybetmişlerdir ve Çin egemenliğinde yaşamışlardır. Bu süre zarfında Doğu Köktürkler bağımsızlıklarını kazanmak için ayaklanmalar çıkarmışlardır fakat bu ayaklanmalar Çin tarafından bastırılmıştır. Sonunda bağımsızlıklarını ilan etmişler, İlteriş Kağan yönetiminde II. Köktürk devletini kurmuşlardır. Kardeşi Kapgan Kağan şad, Tonyukuk da müşavir olmuştur. İlteriş Kağan ve Vezir Tonyukuk zamanında devlet gücünü artırmış, Çin'e seferler yapılmıştır. İlteriş Kağan'ın ölümüyle yönetime kardeşi Kapgan Kağan geçmiştir. Kapgan Kağanın ölümüyle birlikte yerine İnal Kağan geçmiştir. İnal Kağan, Bilge ve Köl kardeşlerin ihtilali ile ölmüştür. İnal Kağan'ın ölümüyle birlikte Bilge hükümdar olmuş, Költigin orduların başına geçmiştir. Bilge ve Költigin'in ölümüyle birlikte Türk boylarının isyanları başlamıştır. Uygurlar tarafından yıkılmışlardır (Akar 2012: 78-84). Köktürkler'in Türkçenin bilinen en eski yazılı metinlerine sahip olmaları dolayısıyla Türk tarihinde önemli bir yeri vardır (Ercilasun 2012: 126). Köktürkler, Köktürk alfabesini kullanmışlardır. Bu alfabe 38 işaretten oluşmaktadır, 4'ü ünlü, 3'ü çift ünsüz, 31'i ise ünsüzleri karşılamaktadır (Ercilasun 2012: 162). Köktürk alfabesinin kökeni hakkında pek çok görüş ileri sürülmüştür fakat bu görüşlerin herhangi birinde birlik sağlanamamıştır (Ercilasun 2012: 164).

Köktürkler döneminden pek çok yazılı metin kalmıştır. Bunlar şu şekildedir;

Köktürk Bengü Taşları

Köktüklere ait olan bengü taşlar ve yazıtlar Köktüklerin ikinci döneminden kalmıştır (Ercilasun 2012: 128).

Çoyr Yazıtı: 687-692 yıllarında dikildiği sanılan, Moğolistan'ın Doğu Gobi bölgesinde bulunan altı satırlık bir metindir. Köktürk harfli bilinen ilk yazıttır (Akar 2012: 92)

Hoytu Tamir: Kayalar üzerine yazılmış, on parça ve 39 satırdan oluşan, Hoytu Tamir bölgesinde bulunan yazılardır. 717-720 yıllarına ait olduğu tahmin edilmektedir. Tarduşların komutanı Köl İç Çor'un Türgişlerle olan savaşı anlatılmaktadır (Akar 2012: 92).

Ongin Yazıtı: "719-720 tarihlerinde dikilmiş olan 19 satırlık Ongin anıtı, Bilge Işbara Tamgan Tarkan adlı bir beyin babası İl İtmiş Yabgu'nun, İlteriş ve Bilge Kağan zamanlarında Türk milleti için nasıl çalıştıklarını ve düşmanla savaştıklarını anlatır." (Ercilasun 2012: 128).

İhe Huşotu (Köl İç Çor): 723-725 yılları arasında dikilmiş, 29 satırlık bir yazıdır. Tarduşların başı olan Işbara Bilge Köl İç Çor'un savaşlardaki yiğitliği anlatılmaktadır (Ercilasun 2012: 129).

İhe Aşete (Altun Tamgan Tarkan): 724 yılında dikildiği tahmin edilmektedir. Altun Tamgan Tarkan adına dikilmiştir. 10 satırdan oluşmaktadır (Ercilasun 2012: 129).

İhe-Nûr: 730 yılı civarlarında dikildiği tahmin edilmektedir, 6 satırdan oluşmaktadır (Ercilasun 2012: 134).

Hangiday: 4 satırdan oluşmaktadır, Hangiday Dağında kaya üzerine yazılmıştır (Ercilasun 2012: 134).

Orhun Yazıtları: Orhun Yazıtları hakkında aşağıda detaylı bilgi verilecektir.

Uygur Bitigleri

"Köktürk alfabesi, Köktürk yazısı gibi kullanımlar bazen yanlış anlamalara yol açmakta ve bu alfabeyle yazılmış bütün metinler sadece Köktürklerden kalmış sayılmaktadır. Oysa Köktürk harfli metinler sadece Köktürklerden kalmış değildir." (Ercilasun 2012: 134).

Taryat, Tes, Şine-Usu, Somon-Sevrey, Suci, Karabalgasun Bitigleri, Ar Hanin, Gürbelcin, Somon- Tes, Mutrın Temdeg adlı bitigler Uygurlar çağına aittir (Ercilasun 2012: 134-135).

Yenisey Yazıtları

"Yenisey Yazıtları Güney Sibirya'da bugünkü Hakas ve Tuva Cumhuriyetleri içinde kalan Yukarı Yenisey vadisinde, bu ırmağa veya kollarına dökülen Tes, Tuba, Uybat, Abakan, Kemçik, Çaa Köl, Bayın Köl, Uyuk, Turan Elegest gibi akarsuların yakınlarında bulunan Köktürk harfli yazıtlardır. Üzerlerinde tarih bulunmadığı için ne zaman yazıldıkları tartışmalıdır." (Ercilasun 2012: 137). Yenisey Yazıtlarının çoğunun Kırgızlara ait olduğu kabul edilmektedir (Ercilasun 2012: 138).

Diğer Yazıtlar

Moğalistandaki Yazıtlar; Dağlık Altay Cumhuriyetindeki Yazıtlar; Kırgızistan Yazıtları; Türkistandaki Diğer Yazıtlar; Kuzey Kafkasya Yazıtları; Kırım, Balkanlar ve Macaristanda Bulunan Yazıtlar, Sekel Yazısı gibi pek çok yazıt Köktürkler dönemine aittir (Ercilasun 2012: 140-146).

1.1.1.1. Orhon Yazıtları

Köktürklerden günümüze pek çok bengü taş ve yazıt kalmıştır fakat en çok tanınan, yazılış tarihleri bilinen, tarihe ışık tutan ve metin bütünlüğüne sahip olan Orhon Yazıtları/Orhun Abideleri olarak adlandırılan Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan bengü taşlarıdır (Akar 2012: 91-94). Bu yazıtlar II. Köktürk Kağanlığına aittir (Ercilasun 2012: 126). "Bu yazıtlarda, Açena hanedanına hükümranlığın verilişi, Köktürk kağanlığının kuruluşu (630-680), Kutluğ (İlteriş) Kağan'ın 680'de II. Köktürk kağanlığını kurma mücadelesi, savaşlar, devletin sürekliliği için yöneticilerin neler yapmaları gerektiği gibi konular işlenmiştir" (Akar 2012: 94). Yazıtlar Moğolistan sınırları içerisinde Orhun vadisinde bulunmuştur (Ercilasun 2012: 126). Yazıtlarda cümleler kısa ve yalındır, bu yazıtlar söylev niteliğindedir. Olaylar açık bir dille birinci şahıs ağzından anlatılmaktadır. "Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının metin yazarı Bilge Kağan'dır. Metinleri taş üzerine kazıtma işini ise Yollug Tigin yapmıştır. Tonyokuk yazıtında konuşan Tonyokuk'tur" (Akar 2012: 94). Tonyukuk Yazıtı, 725-726 yıllarında Bilge Tonyukuk tarafından diktirilmiştir (Ercilasun 2012: 129). Kül Tigin Yazıtı, 732 yılında Bilge Kağan tarafından diktirilmiştir (Ercilasun 2012: 131). Bilge Kağan Yazıtı, 735 yılında Bilge Kağan'ın oğlu Tengri Kağan tarafından diktirilmiştir (Ercilasun 2012: 133). "Köktürk anıtlarındaki yazılar taş üzerine kazınmıştır. Taş üzerine yazı yazmak fiili için Köktürkler *biti-, ur-, tokı-* fiillerini kullanmışlardır. *Tokı-* fiili, vurma sesini andıran *tok* yansıma sesine dayanmaktadır. *Tok* ismine +ı- eki getirilerek tokı- fiili türetilmiştir, anlamı "vurmak"tır. Türklerin "(taşa) yazı yazmak" için "vurmak" anlamındaki *ur-* ve *tokı-* fiillerini kullanması, yazı yazma işleminin vurarak yapıldığını göstermektedir." (Ercilasun 2012: 127).

1.1.2. Uygurlar

Tarih sahnesinde 745 yılında Köktürklerin yerini Uygurlar almıştır. Kurucuları Kutlug Bilge Köl Kağandır. Uygurların başkentleri ve kültür merkezleri Karabalgasundur. Din olarak Budizm ve Maniheizmi benimsemişlerdir. Bögü Kağan Maniheizmi 762 yılında resmen kabul etmiştir. Budizm ve Maniheizmin yanında Hristiyanlığı kabul edenler de olmuştur. 840 yılında Kuzey Moğolistan Kırgızların istilasına uğramıştır. Kırgızlar Uygurları bugünkü Doğu Türkistan adı verilen bölgeye sürmüşlerdir. Uygurlar güneyde Turfan bölgesine yerleşerek başkentlerini Hoço olarak ilan etmişlerdir ve bu bölgede Moğol istilasına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Uygurlar üç devlet kurmuşlardır; birincisi Köktürkleri yıkarak kurdukları Orhon Uygur Devletidir. Orhon bölgesinde kurulmuşlar ve Kırgızlar tarafından yıkılmışlardır. İkincisi Kansu Uygur Devletidir, Kansu bölgesinde kurulmuştur, Çengizlilerin hakimiyeti altına girerek bağımsızlıklarını yitirmişlerdir. Üçüncüsü Orhon bölgesinde kurulmuş Hoço Uygur devletidir, Çinliler tarafından bu devlete son verilmiştir. Uygurlar savaşçı bir toplum değildir. Yerleşik hayata geçmişler, yerleşik hayatın gereği olarak hukuk düzeni kurmuşlar, mimari eserler yapmışlar, tarım ve ticaretle uğraşmışlardır (Ercilasun 2012: 213-226). Uygurların kendilerine ait Uygur alfabesi vardır, bunun yanında pek çok alfabe de kullanmışlardır fakat en çok kullandıkları alfabeler Uygur, Soğd ve Mani alfabeleridir. Uygur alfabesi Soğdak kökenlidir, 18 harften oluşmaktadır ve sağdan sola doğru yazılmaktadır. Soğd alfabesi Uygur harflerinin eşidir. Mani alfabesi ise Süryani asıllıdır (Caferoğlu 1984: 162-189).

1.1.2.1. Altun Yaruk

Eski Türkçe dönemi eserlerinden Uygurlar dönemine ait olan, Uygurcaya çevrilen en hacimli sudur olarak nitelendirilen Altun Yaruk, Budist Uygur metinlerinin de en önemlilerindendir. “Beş Balıklı Şıngku Seli Tutuŋ tarafından Çince’den Uygurcaya çevrilmiş olan eser “tercümeden ziyâde müstakil bir adaptasyon”dur. Şıngku Seli Tutuŋ birçok ilâvelerle eseri genişletmiştir.” (Ercilasun 2012: 243).

Altun Yaruk 10 kitap ve 31 bölümden oluşmaktadır. Eserde kitap "tegzinç", bölüm "bölük" başlıklarıyla verilmiştir. Her bölümde konu olarak farklı olaylar işlenmiştir (Çağatay 1945: 6).

Eserin adı versiyonlarına ve dönemlere göre değişiklik gösterir. "Orijinal (Sanskritçe) adı *Suvarnaprabhasa*, Çince versiyonunun adı *Jin Guangming Zuisheng Wang Jing*, Uygurca çevirisinin adı ise *altun önglüg yaruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iliği* "Altın renkli, parlak ışıklı, en üstün sutra hükümdarı" şeklinde Çince adının serbest çevirisidir (Shimin 2002: 1455). Literatürde ise kısaca *Altun Yaruk* biçimi yaygındır. Sutranın adı, çeviricisi ve çevrildiği tarih eserde birkaç yerde geçmektedir." (Karahan 2013: 277).

Eser Uygur metinlerinin genelinde olduğu gibi dini niteliklidir, Budizm'in esaslarını, felsefesini ve Buda'nın günlük yaşamını anlatmaktadır (Ercilasun 2012: 243). "Kitap gayet derin bir Budizm eseridir. Budizm'in dini akidelerine felsefesine dair, türlü türlü mevzudaki dini düsturlar, ağır cümlelerle geniş bir şekilde izah edilerek tekrarlanmıştır. Mümkün olduğu kadar sarih bir dilde, Türkçenin kendi bünyesinden yapılmış olan ıstılahlar, tabirler kullanılarak gayet ağır bahisleri içine almıştır." (Çağatay 1945: 5). Eserin birkaç nüshası bulunmaktadır, en hacimli nüshası Petersburg'da muhafaza edilmektedir (Karahan 2013: 278).

1.1.2.2. Sekiz Yükmek

Uygurlar dönemine ait olan Sekiz Yükmek adlı eser "Sekiz Tomar" anlamına gelmektedir ve eserin türü sudurdur. Çince'den çevrilmiştir. Araştırmacılar tarafından en iyi işlenmiş metinlerdendir ve Uygurlar arasında çok yayılmış dinî bir eserdir. Eserde Burkancılığa ait dinî-ahlaki inanışlarla birlikte pratik bilgiler yer alır. Eserin kısa ve açık bir ifadesi vardır, kelime hazinesi zengindir (Ercilasun 2012: 243).

1.1.2.3. Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi

Uygurlar dönemine ait bir eser olan Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesi en tanınmış eserlerden biridir ve türü çatiktir. Kansu vilayetindeki Binbuda mabetlerinde bulunmuştur. Eser, iyi kalpli bir şehzadenin bütün canlılara yardım etmek ve canlıların birbirini öldürmelerine engel olmak adına çok değerli bir mücevheri ele geçirmek için gemilerle çıktığı yolculuk maceralarını anlatır. Aslı Çince'dir ve 10. yüzyılda Uygurcaya çevrildiği tahmin edilmektedir. Eserde canlı bir anlatı üslubu vardır ve olaylar akıcı bir dille anlatılmaktadır (Ercilasun 2012: 244).

1.1.2.4. Huastuanift

Turfan bölgesinde bulunan Uygurlar dönemine ait uzunca bir tövbe duasıdır. Mani dinine aittir. İçerisinde Maniciliğe ait pek çok kavramı barındırması dolayısıyla önemlidir. Pek çok nüshası bulunmaktadır. Eserde sıkça kullanılan şartlı birleşik cümlelerin bazen uzamasına rağmen cümle yapısı sağlam kalmıştır (Ercilasun 2012: 232-233).

1.1.3. Karahanlılar

Uygurların yıkılmasıyla birlikte Karluklar ve bazı Türk boyları Kaşgar ve çevresine yerleşmişler, başka boyların da katılımıyla birlikte Türk boyları Kaşgar bölgesinde Tanrı Dağları çevresinde kendi devletlerini kurmuşlardır. Yöneticileri kara ünvanı taşımaktadır. Devlete, yöneticilere verilen kara ünvanına dayanılarak Karahanlı Devleti adı verilmiştir. Devletin kurucusunun Satuk Buğra Han olduğu ileri sürülmektedir, kuruluş yılı tam olarak belli değildir. Farklı kültürlerin etkisi altına girmelerine rağmen temel Türk kültürünü yansıtmışlardır. 960 yılında Satuk Buğra Han önderliğinde İslamiyeti benimsemişlerdir böylece İslamiyeti benimseyen ilk Türk devleti olmuşlardır. Yaşamları, kültürleri İslamiyeti benimsedikten sonra İslamiyete göre şekillenmiştir. Karahanlı Devleti eski Türk devlet biçimini korumuştur. Karahanlı Devleti doğu ve batı olmak üzere 1047 yılında ikiye

ayrılmıştır. Doğu kısmı 1130 yılında Karahitaylarca yıkılmıştır. Batı devleti ise 1212 yılında Harzemşahlar tarafından yıkılmıştır (Bozkurt 2002: 113-114). İslamiyetin kabulü ve yerleşik hayata geçişle birlikte Türk kültürü İran, Arap ve diğer yerleşik medeniyetlerle karşılaşmıştır. Türk dili ve edebiyatı bu dönemde eski Köktürk ve Uygur etkisini devam ettirirken Arap, İran dil ve kültürlerinden de etkilenmiş ve yeni mecralara yönelmiştir (Akar 2012: 140-141).

1.1.3.1. Kutadgu Bilig

Karahanlılar dönemine ait olan Kutadgu Bilig, 11. yüzyılın sonunda Yusuf Has Hacip tarafından kaleme alınmış didaktik, mesnevi tarzında yazılmış bir siyasetname örneğidir. "Kutlu olma bilgisi" anlamına gelmektedir. İslami Türk edebiyatının ilk örneği olarak kabul edilmektedir. Uygurca yazılı eser, tarihçi Hammer tarafından 18. yüzyılın sonlarında bulunmuş, Viyanaya götürülmüş ve bilim dünyasında A. Jaubert'in Journal Asiatique'te 1825 yılında yayımlanan makalesiyle tanınmıştır. Eserin ikisi Arap harfli olmak üzere bilinen üç nüshası vardır. Eser Tavgaç Buğra Han'a sunulmuştur. Eser şairine "Ulug Has Haciplik" unvanı kazandırmıştır. Eserde kralın adalet ilkesini esas alarak yönettiği, tüm toplumsal kavramların birbirine sevgi ile bağlandığı ideal devlet ve toplum düzeni önerilmektedir. Kutadgu Bilig'de dört sembolik şahsiyet yer almaktadır. Kün Toğdı padişah olarak adalet ilkesini, Ay Toldı vezir olarak devlet ilkesini, Ögdülmiş bilge olarak akıl ilkesini, Odgurmış sofu olarak akıbet/kanaat ilkesini temsil etmektedir. Eser 6645 beyit ve 173 dörtlükten oluşmaktadır. Sanatçı eserinde edebi sanatlardan sıkça faydalanmış ve doğal yalın, içten bir üslup kullanmıştır (Eker 2007: 193-199).

1.1.3.2. Dîvânu Lugâti't-Türk

Karahanlılar dönemine ait olan Dîvânu Lugâti't-Türk, Türk dilinin bilinen ilk sözlüğüdür. "Eserin tam adı Kitâbu Dîvani Lugâti't-Türk'tür; 'Türk lehçelerini toplayan kitap' demektir. Kısaca Dîvânu Lugâti't-Türk olarak bilinir (Ercilasun, Akkoyunlu 2011:

xiii). “Kâşgarlı Mahmud bin Hüseyin bin Muhammed tarafından 1072 Ocağında yazılmaya başlanmış, 1077 Ocağında bitirilmiştir. Mahmud eserini Abbasî halifesi Muhammedü’l-Muktedî bi-Emrillâh’ın oğlu Ebü’l-Kaım Abdullah’a sunmuştur” (Ercilasun 2012: 314). “Divanın yazma nüshası bir tanedir; şimdiye değin bir ikincisi bulunamamıştır. Eldeki yazma nüsha büyük bir cilt ve 319 yapraklıdır” (Atalay 1985: XI). “Dîvânu Lugâti’t-Türk’ün bugüne ulaşmış tek yazması, İstanbul Fatih’teki Millet Yazma Eser Kütüphanesi, A.E. Arabî kısmında, 4189 numarada bulunmaktadır” (Ercilasun, Akkoyunlu 2011: xxxi). Eser Türkçeyi öğrenmek isteyenlere bu dili öğretmek amacıyla yazılmıştır ve o dönemde bilgi ve siyaset dili olan Arapçanın Türkçeden üstün olmadığını, Türkçenin Arapça ile eşit olduğunu göstermek için yazıldığı anlaşılmaktadır (Atalay 1985: XIII). “Divânü Lügati’t-Türk, Türkçeden Arapçaya bir sözlüktür. Türkçe sözlerin Arapça karşılıkları verildikten sonra mutlaka kelimelerin içinde bulunduğu bir örnek cümle verilir. Daha sonra örneğin Arapça karşılığı yazılır. Eserde, bugünkü sözlük düzenlemesinde olduğu gibi madde başları alt alta sıralanmamış; yeni madde başı, önceki maddenin bittiği yere yazılmıştır. Bu durumda okuyucunun maddeyi rahatça görebilmesi için madde başının üstü kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Türkçe örneklerin üstünde de kırmızı çizgi vardır. Örnek cümleleri ve açıklamalarıyla Divânü Lügati’t-Türk modern ve ansiklopedik bir sözlük gibidir. Kaşgarlı Mahmud yer yer gramer açıklamaları da yapar” (Ercilasun 2012: 316-317). Kaşgarlı Mahmud eserini birçok Türk boylarını, Türk şehirlerini ve köylerini gezip dolaşıp, birçok not aldıktan sonra yazmıştır (Atalay 1985: XV).

1.1.3.3. Atabetü’l-Hakâyık

Karahanlılar dönemine ait bir eserdir. “Atabetü’l-Hakâyık, Edip Ahmet b. Yüknekî tarafından XII-XIII. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen dinî bir eserdir.” “Hakikatlerin Eşiği” anlamına gelir (Akar 2012: 155). “Ulu emir, Türk ve Acem meliki, milletlerin efendisi Muhammed Dâd Sipehsâlâr Bey’e sunulmuştur” (Ercilasun 2012: 326). “Edib Ahmet eserinde insanları Türk-İslâm kültürü çerçevesinde eğitmeyi amaçlamış, düşüncelerini ayet ve hadislerle desteklemiştir” (Akar 2012: 155). “Atebetü’l-Hakayık yazılış amacına uygun olarak tamamen öğüt üslûbuyla kaleme alınmıştır (Ercilasun 2012: 329). “Eserin ismi değişik nüshalarda farklı şekillerde geçmektedir. Uygur harfli en eski nüshada “Atebetü’l-

Hakayık", diğer nüshalarda "Hibetül-Hakayık", "Gaybetü'l-Hakayık" biçimlerine de rastlanmaktadır." Eser Tanrıya, peygambere, dört halifeye övgü ile başlar, bilginin faydası, bilgisizliğin zararı, dilin iyi ve doğru kullanımı, alçakgönüllülük ve kibir gibi bölümlerde devam etmektedir (Akar 2012: 155). Eser, 101 dörtlük ve 40 beyitten oluşur, aruzun feûlün feûlün feûlün feûl vezniyle yazılmıştır (Ercilasun 2012: 329). "Atebetü'l Hakayık'ın üçü İstanbul'da, ikisi Ankara'da biri de Berlin'de olmak üzere altı bilinen nüshası vardır" (Akar 2012: 155). Eserin; Semerkant nüshası, Ayasofya nüshası, Topkapı nüshası ve Seydi Ali Reis nüshası olmak üzere 4 nüshası bugüne ulaşmıtır (Ercilasun 2012: 330-331).

1.1.3.4. Kur'an Tercümeleri

Kur'an tercümelerinin ilk olarak Karahanlılar döneminde yapıldığı bilinmektedir. "Bu eserler "satır-altı" tabir edilen tarzda yapılmış olan tercümelerdir. Arapça asıl metin daha iri harflerle üstte bulunur. Özgün metindeki her kelimenin, bazen de küçük kelime gruplarının altına daha küçük arap harfleriyle tercümesi yazılır." Karahanlılar dönemine ait olduğu tahmin edilen satır altı Kur'an tercümelerinden, TİEM nüshası, Manchester-John Rylands nüshası, Özbekistan İlimler Akademisi nüshası, anonim tefsir olmak üzere dört nüsha vardır (Ercilasun 2012: 331).

1.2. Etimolojik Kaynaklarda Gönül Kelimesi

Köñül kelimesi Türk dilinin en eski metinlerinden itibaren kullanılmaya başlamış ve günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Dilin ve kültürlerin değişip gelişmesiyle birlikte kelimenin kullanımında farklılıklar meydana gelmiş, kelimeye farklı anlamlar yüklenmiş, bağlama göre kelimenin anlamı çeşitlenmiştir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre *gönül* "sevgi, istek, düşünüş, anma, hatır vb. kalpte varsayılan duygu kaynağı"dır. Mecaz anlamda ise "istek, arzu" olarak tanımlanmıştır. (https://sozluk.gov.tr/ erişim: 17.02.2021)

"*Gönül*, insanın manevi varlığına, manevi gücüne, sevginin, nefretin, inancın, iyi-kötü bütün duyguların varlığına ve ifadesine verilen addır" (Gölpınarlı 1977: 134; akt. Gürkan 2017: 225).

"Şemsettin Sami *gönül* kelimesini 'insan duygularının merkezi, yüreğin manevi yönü, duygu, his, tesir, şefkat, sevgi, aşk, alaka, istek, arzu, heves, meyil' olarak tanımlar ve 'kalp, dil, fuad' kelimeleri ile eşanlamlı olduğunu belirtir" (Günay 2015: 125).

Hasan Eren, *gönül* kelimesinin kökeni hakkında bir görüş belirtmemiştir. *Gönül* kelimesinin "1. Sevgi, istek, düşünüş, anma ve hatır gibi kalpte var sayılan duygu kaynağı; 2. İstek" anlamlarına geldiğini ifade etmiştir (Eren 1999: 162).

Nesrin Günay, *köŋül* kelimesinin "kalp, fikir, istek, tefekkür, arzu, ülkü" anlamlarına geldiğini ve Türk dilinin ilk yazılı metinlerinden itibaren kullanıldığını ifade eder (Günay 2015: 126). Zafer Önler, *köŋül* kelimesinin "yaklaşık olarak arzu, sağduyu, anlayış, sevgi, üzüntü, öfke, korku gibi duyulara ilişkin tüm kavramların merkezinin adı" olarak tanımlanabileceğini, tarihsel süreçte anlamında büyük değişiklikler ortaya çıktığını ifade eder (Önler 1999: 1). Mehmet Aydın, *gönül* kelimesinin Eski Türkçe metinlerde "akıl" ve "anlayış" kavramlarını da karşıladığını söyler (Aydın 1999: 104).

A. Tietze, "kelime gönl/gönl/göyn şekline girer, insanın zihin, istek, duygu gibi iç faaliyetlerinin sahası, kalp" şeklinde tanımlar (Tietze 2016: 261).

J. Wilkens, *köŋül* sözcüğünün "gönül, yürek, niyet, arzu, istek, karar, irade, kavrayış yeteneği, ruh, zihin, akıl, dikkat, uyanıklık, bilinç, duyu, his, cesaret, zihniyet, hatır, eğilim, düşünme, kavrama, ihtiyaç" anlamlarının olduğunu ve coşkuların soyut şeklini oluşturduğunu ifade eder (Wilkens 2021: 405).

S. G. Clauson, *köŋül* kelimesinin "başlangıçta farklı çağrışımlara sahip soyut bir kelime, düşünmenin organizasyonunu sağlayan zihin, zihin ürünü olan düşünce vb." gibi anlamlara geldiğini daha sonraları ise düşünmenin organizasyonunu sağlayan "yürek" kelimesinin bu anlamları taşıdığını, yürek kelimesine ek olarak da fiziksel anlamda "kalp" kelimesinin kullanıldığını ifade eder (Clauson 1972: 731).

Köñül kelimesinin etimolojisine bakıldığında çeşitli görüşlerin ileri sürüldüğü görülmüştür.

Tuncer Gülensoy, kelimenin kökenini *köŋ'ül* olarak ele almış *kö-n-gü+l* şeklinde de olabileceğini ifade etmiştir (Gülensoy 2007: 382).

M. Räsänän, kelimenin kökeninin *köŋ'il* olduğunu ifade etmiştir (Räsänän 1969: 291).

E. V. Sevortyan, *gönül* kelimesinin **göŋ-/*köŋ-* fiilinden *–(ü)l* ekiyle kurulduğunu belirtmiştir (Eren 1999: 162).

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Anlam Bilimi

Dilin anlam alanını her yönden inceleyen bilim dalıdır ve dilbiliminin alt dallarındandır.

Günay Karaağaç, anlam bilimi "saymaca bir birim olan ve ancak biçim birimi düzleminde bir değer taşıyan ses birimi dışında kalan söz ve söz dizimi yapılarındaki anlam değişmelerini izleme bilgisidir. Bir yandan, anlam değişme yollarının yapısını inceleyerek, diller arasında bu konuda var olan evrensel kuralları bulmaya ve göstermeye çalışmak; bir yandan da, herhangi bir dilin söz ve söz dizimi birimlerinde görülen anlam değişmelerini izlemek bu bilimin başlıca konularıdır" şeklinde açıklar ve genel anlam bilimi ve özel anlam bilimi olarak ikiye ayırır." (Karaağaç 2013: 120).

"Dilbilimsel anlambilim, göstergenin içerik ya da gösterilen yanını ele alır, gösteren (işitim imgesi) ile gösterilen arasındaki ilişkileri, gösterilendeki değişim ve oynamaları, dilsel yapıların anlamsal yönden ortaya koyduğu çeşitli olguları, vb. inceler" (Guiraud çev. Vardar 1999: 7).

Pierre Guiraud, kapsamlı olarak anlambilimi şöyle açıklıyor; "Göstergeler anlam aktaran araçlardır. Dilbilgisel anlambilim göstergelerin içeriğini inceler, göstergeler arası ilişkileri ele alır. Her etkinliğin altında bir gösterge dizgesi, her gösterge dizgesinde de anlamsal işlevler vardır. Dilbilimsel anlambilim göstergenin içerik yönünü ele alır, anlamlı birimleri öz içerikleri ve dizge içindeki konumları bakımından olduğu gibi tümcedeki bağıntıları yönünden de inceler." (Guiraud çev. Vardar 1999: 9-10).

Pierre Guiraud, anlambiliminin başlangıçta başlıca uğraşı anlam değişmelerini saptayıp açıklamak iken giderek anlamlı birimlerin dizisel düzlemdeki özelliklerini inceleyen dal olmak dışında, ögelerin tümce içinde kurdukları bağıntılar ağının yorumuyla da yükümlü bir inceleme niteliği kazandığını ifade eder (Guiraud çev. Vardar 1999: 7-8).

"Anlambilim, dilde anlam boyutunun incelenmesi ile ilgili dilbilim dalı. Anlam kavramının çok boyutluluğu nedeniyle değişik anlam kuramları ortaya çıkmıştır. Felsefe

ağırlıklı anlambilim daha çok sözel simgelerin kaynağı ve bunların doğruluk ve mantıksal tutarlılık açısından geçerliği ile uğraşır. Dilbilimsel anlambilim daha çok dil içi anlamla, sözeylemlerle, konuşmacının fiziksel ve zihinsel çevresi, bağlam ilişkileri ile uğraşır. Dilbilimsel anlambilimde de değişik yaklaşımlar vardır: kavramsal kuram/kavramcılık (bu kuramda anlam, konuşurun nesneye ilişkin zihinsel imgesidir); gönderim kuramı (dil simgesi-sözcük ile, anlattığı nesne arasında doğrudan bir ilişki olduğunu varsayar); bağlam kuramı (anlamı bir sözcüğün birlikte bulunduğu sözcükler açısından tanımlar); alan kuramı (sınırlı ögeler arasındaki ilişkiler açısından irdeler); üretimsel anlambilim (temel mantık ilişkilerini inceler gibi)" (İmer, Kocaman, Özsoy 2011: 28-29).

Berke Vardar anlambilimi şöyle açıklar; "dili anlam yönünden ele alan, göstergenin gösterilen bölümünü ya da içeriği eş süremli ve artsüremli açılardan inceleyen bilim dalı. Anlama ilişkin sorunlar dilbilimi olduğu gibi felsefe, mantık, ruhbilim, toplumbilim, vb. dalları da çok yakından ilgilendirir. Dilbilimsel anlambilim göstergenin gösterilen yanını ele alır, gösterenle gösterilen arasındaki bağıntıları, anlam düzleminde görülen değişimleri, dilsel yapıların içerik açısından ortaya çıkardıkları çeşitli sorunları inceler. Yapısal anlambilim, genellikle belli sayıda anlambirimciğe dayanarak anlambirimleri açıklamaya, bunların oluşturduğu yapıyı belirlemeye, anlamlı birimleri çözümlemeye yönelmektedir" (Vardar 2002: 18).

Hanifi Vural ve Tuncay Böler anlam bilgisini "dildeki birimleri anlam bakımından ele alıp inceleyen dil bilgisi dalı" olarak tanımlarlar. Anlam bilgisinin kendi içinde de durgun veya eş zamanlı anlam bilimi, gelişmeli veya art zamanlı anlam bilimi olarak iki alt dala ayrıldığını ifade ederler. "Eş zamanlı anlam bilgisi; dilin belirli bir zaman kesitindeki durumunu tarihi değişme ve gelişmelere girmeden inceleyen anlam bilgisi dalıdır. Bu dalda dilin kelimeleri, anlamları, kavram alanları ve kapsamları ile eş anlamlılık, çok anlamlılık, eş seslilik vb. açılardan ele alınmaktadır. Art zamanlı anlam bilgisi ise; anlam bilgisinin bir dildeki çeşitli anlam olaylarını geçmişteki değişme ve gelişme süreçleri ile karşılıklı etkileşme şartları içinde inceleyen anlam bilgisi dalının adıdır" (Vural, Böler 2015: 41).

Caner Kerimoğlu anlambilimini; "Dilbilimin anlam sorunlarıyla uğraşan alanına anlambilim (semantics) denmektedir." şeklinde açıklar (Kerimoğlu 2014: 203).

"Anlambilim, dilin dört katmanı olan; anlatımın tözü (ses bilgisi), anlatımın biçimi (sesbilim), içeriğin biçimi (sözcükbilim+biçimbilim), içeriğin tözü (anlambilim) arasında

ilişki kurularak göstergenin anlamlandırılmasını ya da üretilmesini inceler" (Kıran Eziler 2014: 725).

"Bir anlamın bulunduğu derin yapılarda, anlamın sözcükten tümceye, tümceden karmaşık tümceye, karmaşık tümceden sözceye geçişte nasıl üretildiğini ele alır; sesbirimlerin, dolu olsun boş olsun, dilsel birimlerin, sözdizimdeki değişikliklerin anlamı nasıl değiştirdiğini, dönüştürdüğünü inceler" (Kıran Eziler 2014: 728).

2.2. Bağlam

Günay Karaağaç bağlamı şu şekilde açıklar; "Bağıntılı birimlerin toplamına bağlam denir. Evrendeki bütün canlı ve cansız varlıklar, evren bütününün bir parçası ve bu parça da, değişik ölçekli parçalardan oluşmuş bir bütündür. Fizik dünyanın bu yapısı, insanın bütünüyle toplumsal uzlaşılara dayalı saymacalardan oluşan dil birimlerini de yansımış gibidir. Dil kullanımında, bir metnin, göndericisi ve alıcısının da içinde bulunduğu bütün şartları ve çevresi, o metnin bağlamını oluşturur. Bir varlık veya olay, kendisini kuşatan başka varlık veya olaylarla birlikte bir bağlam oluşturur." (Karaağaç 2013: 173-174). Karaağaç bağlamı, dil içi bağlam ve dil dışı bağlam olarak da ikiye ayırır.

Kelimelerin ve cümlelerin anlamları içinde bulundukları bağlama göre şekillenir.

"Anlam ancak ve ancak bağlamda var olabilir. Anlamın ortaya çıktığı ya da çıkarıldığı bağlama kökbağlam denilebilir. Bu bağlama ilkbağlam, kökbağlam, özbağlam, anabağlam, temel bağlam, semantik bağlam vs. adları verilebilir. Bir ifadenin (Kelimenin, öbeğin, cümleciğin, cümlenin ya da bunların dışında kalan kelime topluluklarının) ilk olarak kullanıldığı bağlama denir. Bu bağlamdaki anlam, kökanlamdır (özanlamdır). Kökbağlamdan türetilmiş, saptırılmış, evrilmiş, dönüştürülmüş, geliştirilmiş, başkalaştırılmış, uzatılmış kısaltılmış ve terseltilmiş bağlam ise artbağlamdır (pragmatik bağlam). Tabi ki bu bağlamdaki anlam ise artanlamdır. Artanlamın oluşabilmesi için mutlaka kökanlama dayanması lazımdır" (Çakır 2004: 248).

"İletişimin olabilmesinin temel şartı, bağlamdır. En basit bağlam en az kişiyi kapsar. Her iki taraf bu bağlamın temel değişkenlerinin bilgisine belirli oranda sahiptirler. Bazı

bakımlardan kişiye özel durumlar olabilir. En az iki kişi arasında geçen ve kökanlama dayalı iletişime kökanlamsal (özanlamsal) iletişim denilebilir. Artanlamlar yoluyla geliştirilene ise artanlamsal iletişim adı verilebilir. Doğal iletişimde, tarafların durumlarına bağlı olarak her iki iletişim türü değişik sıra ve miktarda gerçekleşebilir. İkisinin kesin bir dağılımı ve önceden kestirilebilecek bir sırası yoktur" (Çakır 2004: 249).

Doğan Aksan bağlamı "bir gösterge, öteki öğelerle birlikte ve onlarla bütünleşerek, onların da yardımıyla bir kavramı yansıtmaktadır ki, göstergelerin bağlı bulunduğu bu ögelerin oluşturduğu bütün" olarak açıklamıştır ve belli bir kavramın kesinleşmesinin de yalnızca, sözcüğün birlikte bulunduğu ögelere değil, göstergenin içinde geçtiği sözcelere ve konuya da bağlı olduğunu ifade etmiştir (Aksan 1982: 202).

Berke Vardar bağlamı şöyle açıklar; "1. Bir dil birimini çevreleyen, ondan önce ya da sonra gelen, bir çok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim ya da birimler bütünü. (İç bağlam, dil içi bağlam da denir.) 2. Duruma, konuşucu ve dinleyicinin dil dışı toplumsal, ekinsel, ruhsal nitelikli deneyim ve bilgilerine ilişkin verilerin tümü. (Dış bağlam, dil dışı bağlam da denir.)" (Vardar 2002: 31).

Caner Kerimoğlu bağlamı "bir sözcenin anlamlandırılmasında etken olan sosyolojik, psikolojik, coğrafi, dilbilgisel vb. her türlü ögenin toplamı" olarak tanımlar. Ayrıca edimbilimin bağlamı göz ardı etmeyeceğini, iletişimde "ne söylediğini" bağlamdan yola çıkarak ortaya koymaya çalıştığını, bir sözceyi söyleyen kişinin statüsü, söylediği yer, sözcenin öznesi ve sonrasında yer alan diğer sözcelerle ilişkisi gibi pek çok bağlam ögesi olmaksızın edimbilim incelemesi yapmanın doğru sonuçlar doğurmayacağını ifade eder (Kerimoğlu 2014: 140).

"Sözcüklerin anlamları yoktur, kullanımları vardır. Konuşmada ya da söylemde bize iletildiği biçimiyle anlam, sözcüğün aynı bağlamdaki diğer sözcüklerle kurduğu ilişkilere bağlıdır. Bunlar dil dizesinin yapısıyla belirlenir. Her sözcüğün anlamı, daha doğrusu anlamları bu bağıntıların tümüyle tanımlanır, taşıdığı varsayılan imgeyle değil. Sözcüğü belirleyen dilin durumudur. Bu değerler de söylemde bir kullanım alanı belirleyen bağıntı olanaklarından başka bir şey değildir" (Guiraud çev. Vardar 1999: 34).

"Her sözcüğün bir temel anlamı, bir de bağlamsal anlamı vardır. Her kullanımda anlamı bağlam belirginleştirir ve her durumda ad kesin bir kavramı canlandırır" (Guiraud çev. Vardar 1999: 42).

“Bağlam, 1. Bir dil biriminin bitişiğinde ya da çevresinde onu anlam, işlev yapı bakımından etkileyen birim ya da birimler; iç bağlam, dil içi bağlam da denir; 2. Sesbilimde ses ögelerini çevreleyen, bir çok durumda bu ögelerin görevini, değerini belirleyen çevre; 3. Dil birimlerini etkileyen dil dışı etmenlerin tümü; durum bağlamı da denir” (İmer, Kocaman, Özsoy 2011: 41)

2.3. Kavram ve Kavram Alanı

2.3.1. Kavram

“Kavram, bu zamana kadar üzerinde fazlaca durulan açıklanmaya ve tanımlanmaya çalışılan bir sorun olarak görülmüştür ve farklı araştırmacılar tarafından da çeşitli tanımlamalar yapılmış ve tanımda bir birlik sağlanamamıştır” (Aksan 1982: 151).

Doğan Aksan kavramı “dünyadaki nesnelerin, biçimlerin, olgu, durum ve devinimlerin dilde anlatım buluşu” olarak ifade etmiştir. Bu anlatımın da değişik ses ve biçimlerle, değişik yollardan gerçekleştiğini, soyut ve somut diye nitelediğimiz kavramları oluşturduğunu belirtmiştir. Ayrıca kavramı, dünyadaki nesnelerin ortak niteliklerine dayanan, dile özgü bir genelleme, bir soyutlama olarak nitelendirmiştir (Aksan 1982: 153).

“Kavramlar insanların zihninde canlanan tasarımlara, yetişme çevresine, kültüre, kişisel niteliklere ve kişisel deneyimlere göre ufak tefek farklılık gösterebileceği gibi dillere göre de farklılık gösterebilir” (Aksan 1982: 153-154).

“Sözlük birimleri, tümevarım sonucu ulaşılmış, sosyal ve nedensiz genellemelerden ibarettir. Varlık ve eylem adlarından oluşan sözlük birimleri, varlık ve eylemlerin özelliklerine inmeksizin, onları kavramlar halinde bildirirler. Ayrı ayrı varlık ve bilgilerin belirli ve benzer ölçekler içinde birleştirilmesi, genelleme ve kavramlaştırma olarak bilinir. Nesiller arası aktarılan bir sosyal mirası temsil eder” (Karaağaç 2013: 531).

2.3.2. Kavram Alanı

"Kavram alanı ya da anlam alanı terimi, bir dilde eş anlamlı sayılan, birbirine yakın ve birbiriyle anlamca sıkı ilişkili sözcüklerin oluşturduğu kabul edilen alandır. Örneğin bugünkü Türkiye Türkçesinde öfkelenmek, sinirlenmek, kızmak, hiddetlenmek, hırslanmak, köpürmek, feveran etmek, hatta belli bir kullanımında giyinmek eylemleriyle, kan başına sıçramak, tepesi atmak, ifrit olmak, barut kesilmek deyimleri aynı kavram alanı içindedir" (Aksan 2005:50).

"Kavram alanı, belli bir kavram alanındaki sözcüklerin anlam ilişkilerinin oluşturduğu bütünlük" (İmer, Kocaman, Özsoy 2011: 171).

2.4. Anlam ve Anlam Alanı

2.4.1. Anlam

Anlam konusunda pek çok araştırmacı farklı tanımlar yapmıştır ve anlamın ne olduğu ile ilgili bir birliğe varılamamıştır.

Alman filozof G. Frege 1982'de gönderim ve dilsel anlam ayrımını yapmıştır. Frege anlam için tek bir sözcük kullanmayıp bir sözcüğün güç, ton ve dilsel anlam olmak üzere üç anlamsal etkisi olduğunu ifade etmiştir (Kerimoğlu 2014: 205).

Ogden-Richards, gösterilen kavramı için gönderim/düşünce (reference/thought), gösteren kavramı için sembol (symbol), gönderge için (referent) boyutlarını ele alır. Gösteren göstergenin ses boyutunu, zihinde oluşan anlam gösterileni, gerçek dünyadaki nesne için ise gönderge terimini kullanmıştır (Kerimoğlu 2014: 206).

P. Grice, konuşur anlamı ve cümle anlamı şeklinde bir anlam sınıflaması yapmıştır. Bu sınıflamaya göre bir cümle her zaman aynı anlama sahip değildir. Dinleyenler de her zaman cümleyi üreticisinin yüklediği anlamla algılamayabilir. Cümle üreticisinin yüklediği

anlam konuşur anlamı, dinleyiciler tarafından algılanan cümle anlamıdır (Kerimoğlu 2014: 207).

Bu isimlerin yanı sıra anlam kavramını reddeden araştırmacılar da vardır. L. Wittgenstein "biz sözcüğün anlamı onun dil içindeki kullanımıdır" düşüncesini savunurken R. Guiraud "sözcüklerin anlamları yoktur, yalnızca kullanımları vardır", "bir sözcüğün anlamları, bunların kullanımlarının toplamından başka bir şey değildir" düşüncelerini savunur (Kerimoğlu 2014: 209).

Berke Vardar anlamı şöyle açıklar; "Dildeki bir birimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram, tasarım, düşünce, içerik. Anlamı, dil içi bağıntıların yanı sıra bağlam ve durum belirler" (Vardar 2002: 18).

2.4.2. Anlam Alanı

Doğan Aksan, kavram alanı ve anlam alanı terimlerinin aynı anlamları karşıladığını söyler. "Kavram alanı ya da anlam alanı terimi, bir dilde eş anlamlı sayılan, birbirine yakın ve birbirleriyle anlamca sıkı ilişkili sözcüklerin oluşturduğu kabul edilen alandır" şeklinde tanımlar. Türkiye Türkçesindeki öfkelenmek, sinirlenmek, hırslanmak… deyimlerini örnek vererek aynı kavram alanı içinde olduğunu ifade eder (Aksan 2005: 50).

"Söz, söz öbeği ve cümle gibi bir dil biriminin gerçek ve iğretileme anlamlarının oluşturduğu alana, anlam alanı denir. Yaşayan her dilin bütün birimlerinin anlam alanları, sürekli hareket halindedir" (Karaağaç 2013: 119).

Ahmet Kocaman, anlam alanı kavramı hakkında şunları söyler; "1930'larda geliştirilen bu kavram söz varlığının salt birbirinden bağımsız sözcüklerden oluşan bir dizelge olmadığı, alan ya da kümeler biçiminde düzenlendiği, bu düzen içinde sözcüklerin birbirlerinin anlamını belirlediğini öne sürer. Başka bir anlatımla, sözcük anlamının bir boyutu da sözcüğün öteki sözcüklerle anlam ilişkileri sonucu ortaya çıkar. Sözgelimi bir rengin kesin anlamı öteki renk terimleriyle bağıntısı sonucu anlaşılabilir." (Kocaman 1992: 88).

2.5. Temel Anlam ve Yan Anlam

2.5.1. Temel Anlam

Temel anlam, bir sözcüğün ilk olarak algılandığı, zihinde ilk olarak canlandığı şekildir.

Doğan Aksan, temel anlamı "bir ses bileşiminin başlangıçta yansıttığı, ilk ve asıl kavram" şeklinde tanımlar (Aksan 1982: 182). Aksan, temel anlamın kimi zaman ilk belirtilen kavram, bir ses bileşimiyle nesne arasında kurulan ilk ilişki olmayabileceğini ifade eder ve şu örneği verir; "ak'ın Türkçede beyazı karşılayan ilk öge, bu nedenle beyazın akın ilk anlamı olduğunu kabul edebiliriz. Ancak yeşilin bir renk adı olarak genellikle yaştan türediği kabul edilir" (Aksan 1982: 183). Ayrıca temel anlamın, sözcüğün ilk kullanılışında kurulan bir simge-gönderge ilişkisiyle dış dünyadaki nesneleri, konu ve kavramları dile yansıtan ve deneyimlerimize ve mantığa uygun birtakım nitelikleri bulunan, dile özgü bir birim olduğunu ifade eder ve sözlüksel, göndergesel, kavramsal, ana (temel) anlam, kavramsal anlam ve kavramsal içerik gibi terimleri karşıladığını da belirtir (Aksan 1982: 184).

Berke Vardar düzanlamı şu şekilde açıklar; "1. Bir gösterenin gösterilenini oluşturan kavramın kaplamı, gösterenin belirttiği nesneler sınıfı. 2. Yananlama karşıt olarak, bir birimin mantıksal, bilişsel, nesnel anlamı. Bilimsel söylemde düzanlam, yazınsal söylemde yananlam egemendir" (Vardar 2002: 85).

Caner Kerimoğlu, dilbilimde çeşitli alt başlıkları da içeren sınıflamalar yapıldığını ve bunaların dayandığı ayrımlar yapıldığını ve bunların dayandığı "birincil anlam ve ikincil anlam olmak üzere iki ayrım olduğunu ifade eder. Birincil anlama sözlüksel anlam denildiğini belirtir ve "sözcüğün doğrudan gönderimde bulunduğu ve sözlükte yazan karşılıklarını içerdiğini, birincil anlamın daha durağan ve kolay değişmeyen anlam" olduğunu söyler (Kerimoğlu 2014: 215).

2.5.2. Yan Anlam

Yan anlam, temel anlamın dışında, temel anlama bağlı olarak çeşitli yollarla kazanılan anlamdır.

Doğan Aksan yan anlamı "dile getirilen, belli bir ses bileşiminin, sözcüğün, temel anlamının yanı sıra edindiği bir başka anlam, yansıttığı yeni bir kavram" olarak tanımlar (Aksan 1982: 184).

Berke Vardar'a göre yananlam şu şeklidedir; "Bir sözcüğün sürekli anlamsal ögelerine ya da düzanlamına kullanım sırasında katılan ve bildirişenlerin tümünce algılanmayan, ikincil kavramlara, imgelere, özel izlenimlere, vb. ilişkin olan duygusal, coşkusal ikincil anlam; çağrışımsal değer." (Vardar 2002: 215-216).

Caner Kerimoğlu, yan anlamı (ikincil anlam); "birinci anlama eklenen, dinamik, yoruma açık, çoğunlukla sözlükte yer almayan anlamlar" şeklinde tanımlar. "Duygu değeri gibi bireysel yorumları da içeren, daha geniş bir dünyaya gönderimde bulunan ve bu nedenle ansiklopedik anlam da denilen bir anlam türü" olduğunu ifade eder (Kerimoğlu 2014: 215).

2.6. Kavramlaştırma

Guiraud, kavramlaştırma terimi yerine "anlamlama" terimini kullanır ve şu şekilde ifade eder; "bir nesneyi, bir varlığı, bir kavramı, bir olayı, bunları anlığımızda canlandırabilecek bir göstergeye bağlayan oluşturur: Bir bulut yağmur göstergesidir; yukarı doğru kalkan kaşlar şaşkınlığın, bir köpeğin havlaması kızgınlığın, "at" sözcüğü bir hayvanın göstergesidir." (Guiraud çev. Vardar 1999: 23).

Doğan Aksan şu şekilde bir tanımlama yapar; "Dilbilimde, bir dilin bir nesne, olay ya da eylemi kendine özgü biçimde, belli bir kavrama dayanarak adlandırmasına kavramlaştırma ya da anlamlama adını veriyoruz." (Aksan 2005: 167-168).

“Kavramlaştırma, varlığı eş ve benzer özellikler eksenlerinde öbeklendirme eylemidir. Söz, gerçekler dünyasındaki varlıkların, durumların, hareketlerin ve tasavvurların dildeki ifadesidir. Dildeki bu ifade ise, bir genellemeden ibarettir. Sözlük birimleri, tümevarım sonucu ulaşılmış, sosyal ve nedensiz, yalnızca uzlaşılara dayalı genellemelerden ibarettir” (Karaağaç 2013: 532).

“Anlamlama, anlambilimde soyut bir kavram ya da somut bir nesne iledilsel simge (sözcük) arasında oluşan ilişki; gösteren ile gösterilen arasındaki bağıntı” (İmer, Kocaman, Özsoy 2011: 29).

2.7. Eşdizimlilik

“Eşdizim (collocation) bir dil bilimi terimi olarak ilk kez 1750’de Harris tarafından ‘sözcüklerin dizimine ilişkin çizgisel oluşum (constellation) özelliği’ biçiminde kullanılmıştır (Palmer 1933)” (Eken 2016: 30).

“Palmer (1931:4) tarafından “yalın sözcüklerden daha fazlası olan sözcük birliktelikleri” olarak belirlenen eşdizim, 1950’lerde Firth tarafından “alışılmış sözcük birleşimleri” biçiminde bugün alan yazınında en yaygın kullanılan biçimiyle tanımlanmıştır” (Eken 2016: 30).

“Eşdizimlilik, iki ya da daha çok sayıda dil biriminin genellikle aynı dizimlerde yer alması. Eşdizimlilik kavramı, sözlükbilime dağılımsal ölçütlerin uygulanmasından kaynaklanır ve birimlerin anlam yönünün dizim içi kullanımlarıyla yakından ilişkili olduğu görüşüne bağlanır” (Vardar 2002: 94-95).

Eşdizimlilikler, anlamlı en az iki sözcüğün bir araya gelmesiyle, bağlama göre farklı anlamlar kazanıp yeni bir bütün oluşturan sözcük birlikteliklerdir. Bir araya gelirken de uyum içinde olmaları önemlidir.

“Sözcükler her zaman rastgele birliktelikler göstermezler, bazı sözcükler bir dizimde birbiriyle daha sıklıkla kullanılırlar ve diğerlerine göre ayrıcalıklı bir konuma yükselirler. Dilbilimde bir sözcüğün başka sözcüklerle kullanım sıklığı göstermesi ve ayrıcalıklı bir birleşim sergilemesi eşdizimsel yapıları ortaya çıkarır” (Doğan 2014: 508).

“Literatürde eşdizim kavramını açıklamaya yönelik farklı yaklaşım ve tanımların ortak noktası, bu birlikteliklerin en az iki birimden oluşması gerektiği ve kullanılan sözcükler arasında dizimsel bir ilişki olması gerektiğidir. Dizimsel olarak (yarı) sabit birliktelikler olmaları ve birtakım kısıtlıklar içermeleri, eşdizimleri saptamada anlambilimsel ve sözdizimsel olarak özel yaklaşımları gerektirmektedir” (Eken 2016: 31).

“Eşdizim kavramı Amerikan yapısalcılığı, Kıta Avrupası ve Prag ekolü gibi farklı ekoller tarafından farklı şekillerde sınıflandırılmıştır” (Eken 2016: 31).

2.8. Eşdizimlilik Yaklaşımları

Eşdizim kavramı genel olarak sıklık temelli yaklaşım ve anlam temelli yaklaşım olmak üzere iki farklı şekilde ele alınır.

2.8.1. Sıklık Temelli Yaklaşım

“Sıklık temelli yaklaşımın önde gelen isimleri Firth, Halliday ve Sinclair’dir. İngiliz dil bilimci Firth’ün ilk tespitleriyle ortaya çıkıp sonrasında geliştirildiği için alanyazınında Firthian Approach (Firthsel Yaklaşım) olarak da geçmektedir. Kaynağını, İngiliz dilbilim geleneğinden alan bu yaklaşıma göre sözcük birlikteliklerinin eşdizimli olup olmadıkları, kullanım sıklıkları ile belirlenir” (Sel 2020: 19).

“Birlikte kullanılan sözcüklerin eşdizimli olup olmadığının, derlemdeki sıklıklarına göre belirlendiği sıklık temelli yaklaşım, Firth (1951)’e dayanmaktadır” (Eken 2016: 31). “Firth (1957) eşdizimleri belli bir aralık içerisinde birlikte kullanılan sözcükler olarak görmekte ve kullanım sıklığına dayanarak diğer birlikteliklerden ayırmaktadır (Nesselhauf, 2005)” (Eken 2016: 31). “Firth’ün tanımlamalarında bir eşdizimin kaç sözcükten oluşabileceği ya da hangi aralıkların ele alınıp alınmaması gerektiği gibi eşdizimlerin saptanmasına ve kapsamına ilişkin net bir açıklama bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra Firth eşdizimleri sözlükbirimler (lexemes) olarak düşünmemekte sözcükbiçimlerin (word

forms) her birini ayrı birer eşdizim olarak görmektedir" (Eken 2016: 32). "Firth eşdizimsel anlamın direkt olarak sözcüğün anlamsal kısıtlaması olmadığını, daha çok dizisel bir kısıtlama olarak anlaşılabileceğini söyler. Örneğin night "gece" sözcüğünün anlamlarından biri dark "karanlık" sözcüğü ile eşdizimlenir ve tabii ki bu durumda dark "karanlık" sözcüğü de night "gece" sözcüğünün eşdizimlisidir (1957a, s. 196)" (Sel 2020: 19).

"Halliday (1966)'e göre eşdizim, sözcükler arasında, sözcüklerin anlamlarından bağımsız kurulan nedensiz çağrışım ilişkileridir. "Bir y sözcüğünün bulunma olasılığının, x sözüğünün varlığı tarafından arttırılma derecesi" biçiminde tanımlanabilir (Halliday, 2004: 11)" (Eken 2016: 32). "Halliday eşdizimlerin metin sınırları içerisinde oluşumunu kastetmektedir. Buna göre farklı tümcelerde, hatta farklı paragraflarda yer alan iki birim eşdizimli sayılabilmektedir" (Eken 2016: 32).

"Firth ve Halliday gibi eşdizimi, metinsel bir olgu olarak gören; ancak sınırlarını tümce düzeyinde belirginleştiren Sinclair (1991: 170) bir metinde kısa bir aralık içerisinde bulunan iki veya daha çok sözcük birlikteliği (co-occurence) olarak tanımlamaktadır. Sinclair (1987: 325)'e göre eşdizimler bitişik olmak zorunda değildir. Dilde olası olmayan eşdizimleme yoktur ancak bazıları daha yüksek olasılık taşımaktadır (Sinclair, 1966: 411). Her birim yan yana gelebilmekte; ancak bazılarının seçimi kısıtlılık ve nedensizlik içerebilmektedir. Bu kısıtlılık ve nedensizlik ölçütleri tam veya kısmi olabilmektedir" (Eken 2016: 32). "Sinclair'e göre sözcük birlikteliklerinin eşdizimli olarak belirlenebilmesi için büyük hacimli derlem verilerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu derlemlerden belirlenen sözcük birliktelikleri ancak belirli sıklık düzeylerini aşabilirlerse eşdizimli olarak kabul edilebilirler (Sinclair, 1991, s. 13). Sinclair'e göre eşdizim "iki veya daha fazla sözcüğün yakın konumda birlikte bulunması" olarak tanımlanır (1991, s. 170)" (Sel 2020: 20). "Bu aralık, düğüm (node) sözcüğün sağından ve solundan yaklaşık dört sözcüklük alanı kapsamaktadır. Buna göre ± 4 sözcüklük aralık içerisinde bir arada görülen sözcükler eşdizimli olma potansiyeline sahiptir" (Eken 2016: 33).

"Eşdizimi sözcük çiftleriyle sınırlandıran Sinclair (1991: 170) sözcük sayısı ile ilgili kısıtlama getirmemektedir. Sinclair (1991) eşdizimsel örüntülemeye yönelik iki farklı dilsel yorumlama ilkesi öne sürmektedir: Serbest-seçim ilkesi (the open-choice principle) ve deyim ilkesi (the idiom principle). Serbest seçim ilkesine göre, dilsel metinler çok sayıda karmaşık seçeneğin bir araya gelebilme olasılığını belirtmektedir. Buna göre dilbilgisellik ve kabuledilebilirlik sınırları çerçevesinde çok sayıda birim (sözcük veya

öbek) bir arada bulunabilmektedir. Bu durum dilin çizgisellik özelliğinin doğal bir sonucudur" (Eken 2016: 33). "Metin üretiminin tek ilkeye dayalı olamayacağını belirten Sinclair, eşdizimliliği açıklamada birtakım sınırlamalar olması gerektiğini öngören deyim ilkesini önermiştir. Deyim ilkesi en basit haliyle; iki sözcüğün eş zamanlı seçimi olarak tanımlanabilir. Sinclair'e göre deyim ilkesinin işleyişi kısmen en az çaba yasasının doğal bir getirisidir" (Eken 2016: 34).

"Sinclair (1987) istatistik temelli yaklaşıma göre dilde anlamın nasıl doğduğuna ilişkin anlamsal uyum (semantic prosody) adı verilen bir modelleme önermiştir." "Sözcüklerin çağrışımsal anlamına ilişkin bir kavram olan anlamsal uyum, genel olarak sözcüklerin anlambirimcikleri çerçevesinde belirlenen kısıtlılıklarla işlemektedir. Bazı sözcükler olumsuz, bazıları ise olumlu anlam taşıyan sözcüklerle birlikte görülme eğilimindedir. Sinclair (1991) olumsuz anlamsal kısıtlamalar gerektiren dizgeye olumsuz anlamsal uyum dizgesi (negative semantic prosody); olumlu anlamsal kısıtlamalar taşıyan dizgeye ise olumlu anlamsal uyum dizgesi (positive semantic prosody) adını vermektedir (Hori, 2004: 15). Türkçede vefat et- ve nalları dik- sözcük çiftleri aynı anlamsal içeriğe (öl-) sahip olmalarına karşın biri diğerinden daha olumsuz bir çağrışım oluşturmaktadır. Anlamsal uyumun türü zaman içerisinde değişebilmektedir. Dildeki doğal değişimin bir yansıması olan bu durum, dilin kültürel yönüyle ilişkilidir ve sözcüklerin seçim kısıtlılıklarını değiştirmektedir" (Eken 2016: 34).

"Sıklık temelli yaklaşımı benimseyenlerin de birbirinden ayrıldığı noktalar vardır, bunlardan biri, eşdizimliliği oluşturan sözcüklerin sayısı, diğeri bunların ardışık olup olmaması gerektiğidir. Bazen eşdizimliliğin iki ya da daha çok sözcükten oluşabileceğini ifade edilirken (örn. Firth, 1951: 197) bazen de yalnızca iki sözcük kabul edilir (örn. Jones ve Sinclair, 1974). Kjellmer eşdizimliliği oluşturan sözcüklerin ardışık olması gerektiğini öne sürerken (Kjellmer, 1987) Firth ardışık olmayan sözcük birlikteliklerini de eşdizimlilik olarak kabul eder (1957b: 196). Eşdizimlilikle ilgili görüş ayrılıklarının yaşandığı bir diğer konu, eşdizimliliği oluşturan ögelerin sözdizimsel ilişkisi üzerinedir. Kjellmer ve Greenbaum dışında, sıklık temelli yaklaşımı benimseyenler ögelerin sözdizimsel ilişkisini, eşdizimliliği belirlemede bir ölçüt olarak değerlendirmez. Greenbaum"un tanımına göre zarf + sıfat birlikteliği gibi yalnızca yakın bir dilbilgisel ilişki içindeki sözcükler eşdizimlilik oluşturur (1970). Greenbaum, sıklığı bir ölçüt olarak kullanmasına rağmen, eşdizimliliğin yalnızca belirli bir aralıkta ortaya çıktığı görüşüne katılmaz, dolayısıyla

sıklık temelli yaklaşımı benimseyenlerden bu noktada ayrılır (Nesselhauf, 2005: 13-14)" (Ağca 2020b: 44).

2.8.2. Anlam Temelli Yaklaşım

"Anlambilimsel yaklaşım temelde değişen sabitlik derecelerine göre deyimbilimsel birlikteliklerin sınıflandırılması ile ilgilenir ve eşdizimliliğin tanımlaması, diğer birlikteliklerden ayrımı ve sınıflandırılması konusunda bu sabitlik fikrini esas alır" (Ağca 2020b: 46).

"Anlam temelli yaklaşım, sözcüklerin yan yana gelişinin yalnızca istatistiksel verilerle gerçekleşmediği, bu birlikteliğin anlamsal temeller üzerine dayandırılması gerektiğine ilişkin varsayımlar ortaya koymaktadır. Sözcük seçimine ilişkin anlam temelli yaklaşımın temsilcileri olarak Cowie (1994, 1998), Howarth (1996), Mel'čuk (1998) ve Benson ve diğ. (1997) gibi araştırmacılar sayılabilir" (Eken 2016: 35).

"Aisenstadt, sözcük birlikteliklerini deyimsel (idiomatic) ve deyimsel olmayan (nonidiomatic) birliktelikler olarak iki kısımda inceler. Deyimsel olmayan birliktelikleri de serbest birliktelikler ve kısıtlı eşdizimler (restricted collocations) olarak tekrar ayırır (1979, s. 71). Kısıtlı eşdizimleri; iki ya da daha fazla sözcükten oluşan, anlamsal açıdan deyimsel olmayan, değiştirilmesi sadece anlamsal olarak değil kullanım açısından da mümkün olmayan birliktelikler olarak tanımlamıştır (1981, s. 54). Eşdizimleri belirlemek için anlamsal açıklık/ kapalılık ve değiştirilebilirlik/ yerine konabilirlik ölçütlerini kullanmıştır (1979, s. 71)" (Sel 2020: 25-26).

"Deyimbilimsel yaklaşımın en bilinen temsilcilerinden olan Cowie sözcük birlikteliklerini öncelikle birleşikler (composites) ve kalıp sözler (formulae) olarak iki kısma ayırır" (Sel 2020: 26). "Kalıplaşmış ifadeler, "ne haber?", "günaydın!", "geçmiş olsun!" gibi kullanımbilimsel işlevi olan tümcesel uzunluktaki birleşimleri içermektedir. Bileşikler (composites) ise öncelikle sözdizimsel işlevleriyle tanımlanan, tümcesel düzeyin alt düzeyi olarak işlemlenen birimleri içermektedir. Cowie (1994) eşdizimleri soyut bileşikler (abstract composites) olarak nitelemekte, heavy rain (sağanak/yoğun/şiddetli yağış) ve rain heavily (şiddetli yağmak) birliktelikleri ile bunu örneklemektedir" (Eken

2016: 35). Cowie "daha sonra birleşikleri anlamsal açıklık/ kapalılık (semantic transparency/ opacity), değiştirebilirlik/ yerine konabilirlik (commutability/ substitutability) ölçütlerini kullanarak inceler" (Sel 2020: 26). Cowie'ye göre "Açıklık, birleşimi oluşturan birimlerin ve birleşimin kendisinin gerçek (literal) ya da gerçek dışı (non-literal) bir anlam taşıyıp taşımadığıyla; değiştirilebilirlik ise birleşimde yer alan birimlerin başka birimlerle değiştirilip değiştirilemeyeceğine ilişkin olasılıkları kapsamaktadır (1981: 224)" (Eken 2016: 35). "Cowie eşdizimlerin açık (transparent) olduğunu ve çoğu durumda sözcüksel olarak değişebildiklerini; ancak değiştirimin bir ya da birkaç noktada seçimlik kısıtlamalarla belirlendiğini savunmaktadır. Cowie sözcük birlikteliklerine ilişkin olarak bir ucunda açık, serbestçe birleştirilebilen eşdizimlerin, diğer ucunda ise bütünüyle değiştirilemez, sabit deyimlerin yer aldığı dereceli bir çözümleme ölçeği sunmaktadır (1994: 3168)" (Eken 2016: 35-36). "Bu ölçütler doğrultusunda Cowie (1994) sözcük birleşimlerini serbest birleşimler, kısıtlı eşdizimler, simgesel deyimler ve salt deyimler olmak üzere dört türe ayırarak ele almaktadır" (Eken 2016: 36).

1. Serbest Birleşimler (Free Combinations): "Sözdizimsel ve anlambilimsel kurallara göre dilin doğası gereği bir araya gelen sözcük birleşimleridir. Bir ölçüde Sinclair'ın serbest seçim ilkesine karşılık gelmektedir. Sözcüksel değiştirimlere fazlaca izin vermektedir ancak sözcükler hangi sözcüklerle bir arada kullanılabileceği bilgisini içsel olarak taşımaktadır. Birlikteliği oluşturan birimler aktarıma uğramadığından birlikteliği oluşturan sözcüklerin anlamsal toplamı birlikteliğin anlamını vermektedir" (Eken 2016: 36).

2. Kısıtlı Eşdizimler (Restricted Collocations): "Sözdizimsel kurallarla bir araya gelen sözcüklerin birtakım seçim kısıtlılıkları çerçevesinde oluşturdukları birlikteliklerdir. Birlikteliğin anlamı serbest birleşimlerdeki kadar açık olmasa da bir ölçüde açıklık sergilemektedir ancak birimlerin değişimi serbest birleşimdeki kadar özgür olmayıp, nedensiz kimi kısıtlılıklar içermektedir" (Eken 2016: 36).

3. Simgesel Deyimler (Figurative Idioms): "Kısıtlı eşdizimler ile salt deyimler arasında yer alan, birleşimdeki açık anlamı taşımasına karşın deyim benzeri metaforik özellikler de sergileyen birlikteliklerdir. Aktarıma uğraması ve değiştirime izin vermemesi bakımından deyimlere, anlamsal açıklığı bakımından ise serbest birleşimlere ve eşdizimlere yakın sözcük birleşimleridir" (Eken 2016: 36).

4. Salt Deyimler (Pure Idioms): "En sabit dizime sahip ve en çok kalıplaşmış tür olan salt deyimler, hiçbir koşulda değişime izin vermeyen, anlamsal açıdan bütünüyle aktarıma uğramış sözcük birlikteliklerdir. Cowie bu dört ulam arasına kesin bir sınır çizmenin zor olduğunu ve bazı kısıtlı eşdizimlerin deyim-benzeri birleşimlere yakın olabildiğini vurgulamaktadır" (Eken 2016: 36).

"Bu ölçütlerin benzerleri genişletilerek veya daraltılarak başka araştırmacılar tarafından kullanılmıştır" (Eken 2016: 37).

"İnsanların tek tek sözcüklerle değil söz öbekleri ile konuştuğunu söyleyen Mel'čuk (1998, s. 24) da deyimbilimsel yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biridir. Sözcük birliktelikleri terimini değil söz öbeği (phraseme) terimini kullanmıştır. Ona göre söz öbekleri edimbilimsel (pragmatic) ve anlambilimsel (semantic) olarak ikiye ayrılmaktadır. Edimbilimsel öbekler, edimbilimsel birlikteliklerden (pragmatemes) oluşmaktadırlar. Bunlara; kütüphanede yazılan no talking please "konuşmayınız lütfen", please do not talk "lütfen konuşmayınız", please be quiet "lütfen sessiz olunuz" örneklerini vermiştir. Anlambilimsel birliktelikteliklerini üçe ayırmıştır: eşdizimler (collocations), yarı deyimler (quasi idioms) ve deyimler (idioms). Tabii bir de bunların dışında kalan serbest öbekler (free phrases) vardır. Eşdizimlere örnek olarak give an ultimatum "ültimatom ver-", strong coffee "sert kahve", land a job "işe gir-" örneklerini vermiştir. Mel'čuk'a göre, bir dilde B ögesi yalnızca A ögesinin birlikteliğinde C'yi ifade ediyorsa bu birliktelikler eşdizimli yapılardır (1998, s. 30)" (Sel 2020: 27).

"Anlam temelli yaklaşımı benimseyen araştırmacılar, genel olarak deyimsel sözcük birlikteliklerinin anlamsal sınırlılıklarını, yani anlamsal açıklık-donukluk derecelerini ölçüt alarak deyimsel birliktelikleri sınıflandırmışlardır. Bu yaklaşıma göre eşdizimlilik deyimlerle (saf deyimlerle) serbest birliktelikler arasında çeşitli anlamsal donukluk dereceleri gösteren birlikteliklerdir" (Ağca 2020b: 46-47).

"Bütün sözcük birliktelikleri, başlangıçta anlamsal bir nedenliliğe bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu anlamsal nedenliliğin ortaya çıkarılması eşdizimliliği tam olarak tanımlamak ve diğer sözcük birlikteliklerinden farklarını ortaya koymak için yeterlidir. Deyimsel birliktelikleri belirgin ayırıcı ölçütlerle tam olarak sınıflandırmak da anlambilimsel yaklaşımla mümkündür" (Ağca 2020b: 47-48).

2.8.3. Karma Yaklaşımlar

"Sıklık temelli ve anlam temelli yaklaşımlara ek olarak bazı araştırmacıların her iki yaklaşımı da bir dereceye kadar kullandıkları görülmektedir. Mitchell (1971), Greenbaum (1974), Kjellmer (1994), Stubbs (1995), Allenberg (1998), Nesselhauf (2005) gibi araştırmacılar hem anlam temelli hem de sıklık temelli yaklaşımı bir ölçüde birlikte kullanmayı yeğleyen araştırmacılar arasındadır" (Eken 2016: 40).

"Mitchell (1971) eşdizim çalışmalarının hem dilbilgisi hem de anlambilim birleşimi çerçevesinde bir arakesit ekseninde sürdürülmesi gerektiğini savunmaktadır. Mitchell'e göre eşdizimler bir sözcüğün çekim ve türetim eklerinden bağımsız bir soyutlaması olarak sözcük köküne (root) dayalı birleşimlerdir. Bu soyutlama çeşitli sözdizimsel örüntüler içerisinde de yer almaktadır. Mitchell'in anlambilimsel temellere göre belirttiği bu soyutlamanın yanı sıra eşdizimlerin "alışkanlığa dayalı" birliktelikler olmasıdan yola çıkarak kullanım sıklığını da göz önünde bulundurduğu görülmektedir (1971: 54)" (Eken 2016: 41).

"Nesselhauf (2004, 2005) eşdizimleri saptarken öncelikle anlam temelli yaklaşımı benimsemekte, sıklığı tamamlayıcı bir yöntem olarak kullanmaktadır. Nesselhauf (2005: 1) eşdizimleri isteğe bağlı kısıtlı sözlükbirimsel (lexeme) birleşimler olarak tanımlamakta ve bütünce içerisindeki ad+eylem birlikteliklerini Howarth (1996)'ın çalışmasını esas alarak çözümlemektedir. Üç tür sözcük birlikteliği saptayan (serbest birleşimler, kısıtlı eşdizimler, deyimler) Nesselhauf (2005) kısıtlılık derecelerine göre bu üç ulamı birbirinden ayırmaktadır" (Eken 2016: 42).

"Siepmann (2005: 409) eşdizimlere yönelik 3 farklı yaklaşım önermektedir: sıklık temelli, anlamsal, kullanımsal yaklaşımlar (frequency-based, semantic, and pragmatic approaches). Anlam temelli yaklaşım, bir eşdizimin bileşenleri arasında belli bir anlamsal ilişki bulunduğunu varsaymaktadır. Sıklık temelli yaklaşım anlamlı sözcük birlikteliklerinin istatistiksel temeller üzerine kurulu olduğunu, kullanımsal yaklaşım ise bağlamsallaştırma kuramına dayalı olduğunu belirtmektedir. Sonuç olarak eşdizimlerin içsel olarak karmaşık yapıda birimler olduğu açıktır (Gyllstad, 2007: 17)" (Eken 2016: 42).

2.9. Eşdizimlilik Kalıpları

"Eşdizimsel yapılar yazın alanında dilsel toplumun kültürel bilgisini içermesi bakımından oldukça önemli, zengin dil unsurları olarak kabul edilir" (Doğan 2014: 508).

"Yazın alanında eşdizimliliğin sözlüksel ve dil bilgisel olmak üzere iki türünün olduğu kabul edilir" (Doğan 2020: 1947). Eşdizimlilik kalıpları aşağıdaki şekilde sınıflandırılmıştır;

2.9.1. Sözdizimsel (Sözcüksel) Eşdizim Kalıpları

"Sözlüksel eşdizimlilik, sıklıkla birlikte kullanılan, bundan ötürü unsurlarının birbirini gerektirdiği ve diğer sözlüklerle aynı dizimde kullanımının kısıtlandığı, ancak sınırlı değiştirim imkanlarının olduğu, buna karşın hangi sözcüklerle birlikte kullanılabileceği eş anlamlı çiftleri olsa bile tahmin edilemediği, anlam ve dil bilgisi müsaade etmesine rağmen diğer sözcüklerin dışlandığı, bu nedenle keyfi kullanım normlarının oluştuğu bir sözcük birleşmesi türü olarak kabul edilebilir" (Doğan 2020: 1947).

Eşdizimsel bileşenleri Bülent Özkan aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır:

1. isim + fiil : yürüyüş yapmak, karar almak ("Birleşik Fiil Oluşturanlar")

2. isim + isim : çölün kalbi, hayatın baharı

3. sıfat + isim : güzel sanatlar, derin uyku, sonsuz sabır, güçlü çay

4. zarf + fiil : yürekten gülmek, istikrarlı çalışmak, açıkça söyle-, acı acı gül-, açık konuş-

5. fiilimsi + fiil : dönüp bak-, yakıp yık-, vurup devir-

6. isim + edat : bana göre, senin gibi, dünya kadar, posta ile

7. edat grubu + fiil : (uçak) ile uçmak (Özkan 2011: 27; akt. Ağca 2018: 281).

2.9.2. Biçimsözdizimsel (Dil bilgisel) Eşdizim Kalıpları

Dil bilgisel eşdizimlilik üzerine farklı yaklaşımlar vardır. “Firth (1968) dilbilgisel eşdizimliliği “colligation” söz dizimsel yapıda iki dil bilgisel kategorinin karşılıklı ilişkisi olarak tanımlar. Benson vd. (1997) de dil bilgisel eşdizimliliği “grammatical” collacation” bir dilbilgisel unsurla bir sözlüksel unsur arasındaki ilişki ve kalıplaşma olgusu olark ele alır” (Doğan 2020: 1947).

Nuh Doğan, Türkçenin şekil bilgisel açıdan zengin olması farklı dil bilgisel eşdizimlilik tür ve biçimlerinin görünmesine yol açtığını, dil bilgisel eşdizimliliğin üç aşamada; birinci aşama dil bilgisel eşdizimlilik, ikinci aşama dil bilgisel eşdizimlilik ve üçüncü aşama dil bilgisel eşdizimlilik şeklinde ele alınması gerektiğini ifade eder (Doğan 2020: 1950-1951).

Bir Aşamalı Dil Bilgisel Eşdizimlilik Kalıpları (Doğan 2020: 1956)

i) isim + durum ekleri + fiil

ii) {isim} + durum ekleri ↔ {fiil}

iii) fiil + [mIş/ mAk ↔ fiil]

v) cümle + fiil

vi) [isim + çokluk] + fiil

vii) {isim}+ {[fiil]}

viii) isim + durum eki + isim

ix) isim + durum eki + sıfat

x) edat + sıfat

xi) isim + durum eki + edat

İki Aşamalı Dil Bilgisel Eşdizimlilik Kalıpları

i) fiil + [-mA] + durum eki + fiil

ii) fiil + [-mA] + iyelik + fiil

iii) {isim} + iyelik + durum eki + {fiil}

iv) {[isim + çoğul eki]} + durum eki + {fiil}

v) {isim} + durum ekleri + [fiil]

Üç Aşamalı Dil Bilgisel Eşdizimlilik Kalıpları

i) fiil + (-dIk/ -AcAk) + iyelik + durum eki + fiil

ii) fiil + [-mA] + iyelik + durum + fiil

iii) {isim} + iyelik + durum + {[fiil]}

2.10. Sözcük Birlikteliklerini Belirleme Ölçütleri

2.10.1. Sözdizimsel/Dil bilgisel Biçimlenmişlik

"Dilbilgisel biçimlenmişlik, eşdizimliliğin tipik niteliklerinden biridir. Firth, eşdizimliliği dilbilimsel olarak çözümlemek amacıyla ayrı bir anlam düzeyinde ele alırken aynı zamanda bu düzeylerin birbirine bağlılığına da vurgu yapar. Firth'ün takipçisi olan ve sıklık temelli yaklaşımı benimseyen Sinclair gibi isimler, sözcüksel eşdizimlilik kalıplarının dilbilgisel kalıplardan farklılık gösterdiği gerekçesiyle eşdizimliliği genellikle sözdiziminden bağımsız olarak inceler. Anlambilimsel yaklaşımı benimseyenler ise eşdizimliliği dilbilgisel olarak iyi biçimlenmiş sözdizimsel birliktelik türleri olarak da değerlendirir (Howarth, 1996: 34; Poulsen, 2005: 73). Eşdizimlilik, dizimsel ve biçimsözdizimsel düzeyde gerçekleştiği ve eşdizimlilik örnekleri bu düzeylerle bazı sınırlılıklarla ortaya çıktığı için eşdizimliliği dilbilgisinden bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir" (Ağca 2020b: 49).

"Sözdizimsel/dilbilgisel biçimlenmişlik bir dizilişte anlamlı dilbilgisel yapılar oluşup oluşmadığı ile ilgilenir. "Zaman geçtikçe senin değerini daha iyi anlıyorum." örneğinde "zaman geç-" birlikteliği, isim+fiil yapısında oluşmuş anlamlı bir yapıdır, sözdizimsel/

dilbilgisel olarak biçimlidir; oysaki "geçtikçe senin" birlikteliği anlamlı bir yapı oluşturmaz, biçimli değildir. Dolayısı ile iki sözcüğün ya da sözcüksel birimin sadece yan yana bulunması onları anlamlı, sözdizimsel biçimli birer birliktelik haline getirmez" (Sel 2020: 29).

2.10.2. Anlamsal Şeffaflık

"Sözcük birlikteliğinin bileşenlerinin anlamından bütünün anlamına ulaşılıp ulaşılamayacağı ile ilgilidir. Serbest birlikteliklerde, bileşenler gerçek anlamlarında kullanılıp, anlamsal açıklık sergilerler. Eşdizimli yapılarda, bileşenlerden biri gerçek anlamdayken, diğeri mecaz anlamdadır; kısıtlı bir açıklık sergiler. Saf deyimlerde ise, parçalardan bütünün anlamına ulaşmak imkansızdır (Men 2015: 22)" (Sel 2020: 30).

"Anlamsal şeffaflığa birlikteliğin bütün anlamıyla ilgili olarak bakıldığında birliktelik anlamının ögelerinin anlamlarından çıkarılabilirlik oranını dikkate alınır. Eşdizimlilik ve serbest birlikteliğin anlamları ögelerinin anlamlarından bütünüyle ya da nispeten çıkarılabilirken deyimlerin anlamı, ögelerinin anlamının toplamından oluşmaz ve dolayısıyla ögelerinin anlamından deyim anlamı çıkarılamaz. Bu ölçüt, özellikle anlambilimsel yaklaşım temelinde deyimler ve eşdizimlilerin belirlenmesinde ve birbirinden ayrımında sıklıkla kullanılmaktadır ve güvenilirliği yüksek bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir" (Ağca 2020b: 59).

2.10.3. Genelleşme/Kalıplaşma

"Genelleşme, dildeki yeni bir oluşumun (sözcüğün ya da sözcük birlikteliğinin), dilin konuşurları tarafından kabul edilmeye başlanmasıdır (Bauer 1983: 48)" (Sel 2020: 29).

"Sözcük birlikteliğinin uzlaşımsal anlamı olarak da ifade edilebilecek olan genelleşme/kalıplaşma, anlamsal nedenlilik ile de ilişkilidir. Bir sözcük birlikteliği

tanındığı, benimsendiği ve kullanıldığı ölçüde uzlaşımsallık oranı artar yani genelleşir/kalıplaşır (Guiraud, 1984: 22)" (Ağca 2020b: 61).

2.10.4. Değiştirilebilirlik

"Değiştirilebilirlik/yerine konabilirlik ölçütüyle sözcük birlikteliğinde bileşenlerin başka bileşenlerle değiştirilip değiştirilemeyeceği incelenir. Serbest birlikteliklerin bileşenleri kolaylıkla değiştirilebilirken, eşdizimli birlikteliklerin bileşenleri daha zor değiştirilir, deyimlerdeki bileşenler ise neredeyse hiç değişikliğe uğrayamazlar (Men, 2015, 22)" (Sel 2020: 31).

"Eşdizimliliğin niteliklerinden biri, eşdizimliliği oluşturan bileşenlerden herhangi birinin ya da her ikisinin sınırlı bir değiştirilebilirliğinin bulunmasıdır. Diğer bir ifadeyle, bileşenlerden herhangi birinin birliktelik gösterebileceği sınırlı bir sözcük dizisi vardır (Cowie, 1981, 1998b; Howarth, 1996). Sınırlı bir ad / eylem dizisi, bir sözcüğün alabileceği birliktelik gösteren sözcük sayısına atıfla eşdizimsel kapsam / dağılım (collocational range) olarak da adlandırılır (Cowie, 1981, 1998b; Granger, 1998; Handl, 2008; Leech, 1974: 20; Nesselhauf, 2003; Philip, 2007)" (Ağca 2020b: 53).

2.10.5. Güdüleme

Bir deyimin kullanıcısı veya dinleyicisi tarafından yarı deyim ya da saf deyim olup olmadığının ayrımının yapılabilmesi yeteneğidir (Howart 1996; akt. Doğan 2016: 136).

Güdüleme ölçütü, deyimlerin yarı deyim veya saf deyim olduğunun ayrımı yapılmak için kullanılmaktadır.

2.10.6. Özelleşmiş Parça Anlamları

“Howarth, eşdizimliliği bileşenlerden birinin gerçek anlamda, diğerinin de özelleşmiş anlamda kullanıldığı birliktelikler olarak tanımlar. Bu özelleşmiş anlamlardan kasıt, bileşenin mecaz (figurative) anlamda kullanılması, katkısız eylem (delexical verb) olması veya teknik dilde bir anlamda kullanılıyor olmasıdır (1996: 47)” (Sel 2020: 32).

2.11. Deyimbilim

Deyimbilim dillerdeki kalıp ifadeleri ve öbek şeklindeki yapıları, birliktelikleri inceler. Atasözleri, deyimler, ikilemeler ve bunlar gibi olan sözcük birleşmeleri Türk dilinde kalıp ifadeler olarak nitelendirilmektedir. Eşdizimlilik, en az iki sözcüğün birlikteliğinden oluşan yapılardır bu nedenle eşdizimlilik konusu da, deyimbilimin çalışma alanı kapsamında değerlendirilmektedir. Deyimbilim, deyimbilimsel yaklaşımın temelini ve çıkış noktasını oluşturur.

“Dildeki bütün kalıplaşmış yapıların, dilbilimsel bir yaklaşımla oluşumları ve özellikleri açısından incelenmesi önceleri Fransızca "paremiologie", Almanca "parömiologie" olarak adlandırılan alanın çalışmaları içinde yer almıştır. Günümüzde ise bu terim, sadece atasözlerinin ele alınıp incelendiği alanın adıdır. Bugün, deyim olarak adlandırılan kalıplaşmış yapıların incelendiği dilbilim alanı için iki ayrı terimle karşılaşılmaktadır : İngilizce "idiomatics" ve Almanca "Phraseologie", Fransızca "phraseologie"” (Subaşı Uzun 1991: 29).

“Yukarıda belirtilen bu iki terim, her ne kadar, çoğu kez aynı alanı adlandırmak üzere kullanılmakta ise de, gerçekte, farklı çalışma alanlarının varlığı söz konusudur. Her dilin sözvarlığı içinde yer alan, atasözleri dışındaki kalıplaşmış yapılar, bazı nitelikleri açısından aynı kurum çerçevesinde ele alınıp incelenemeyecek ve ortak yargılara yanlamayacak kadar farklılıklar gösterir. Bu nedenle, "Phraseologie" olarak adlandınlan araştırma alanının çalışmaları, daha çok, kalıp söz ve kalıplaşmış sözlere yöneliktir, "idiomatics" ise, doğrudan her dilin sözvarlığı içindeki deyimlerin çeşitli açılardan incelendiği alanın adıdır” (Subaşı Uzun 1991: 29).

Günay Karaağaç deyimbilimi "kalıp sözler, kalıp sözlerin yapı ve türleriyle ilgilenen dilcilik dalı" olarak tanımlar. Deyim biliminin, birleşik söz, deyim, atasözü gibi söz dizimi kaynaklı sözlük birimlerinin yapısını incelediğini ve bu birimleri sınıflandırmaya çalıştığını ifade eder. "Deyim bilimi çalışmaları, biçim-dizim (morpho-syntax) ve anlam (semantic) çalışmalarıdır. Deyim bilimi çalışmaları, bu yüzden, deyimler kadar, birleşik sözler, ata sözleri ve yapımlık söz öbekleriyle de ilgilenirler" (Karaağaç 2013: 273).

Leyla Subaşı, deyimbilimin dilbilim içindeki yeri üzerinde genellikle iki ayrı yaklaşım görüldüğünü ifade etmektedir. Bunlardan "ilki, deyimbiliminin dilbilimin içindeki anlambilimi (semantics), sözdizimi (syntax) ve benzeri gibi bağımsız bir araştırma alanı olduğu görüşüdür" (Subaşı 1988: 4). "İkinci yaklaşım ise, "deyimbilimini, dilbiliminin bağımsız bir araştırma alanı kabul etmez. Bu yaklaşım içinde, deyimbilimi, sözcükbiliminin yeni bir dalı olarak düşünülmektedir" (Subaşı 1988: 5).

V. Archangel'skij'in 1972'de yaptığı deyimbilimi tanımı "deyimbilimi, konuşucunun sözlerinde ve dilde ortaya çıkan bütün kalıplaşmış sözcük birlikteliklerinin (kombinationen von wortkomplexen) türlerini içeren, bağımsız bir dilbilimi alanıdır." şeklindedir (Subaşı 1988: 4).

Leyla Subaşı, deyimbilimin temel sorununu deyim sınırlaması olduğunu belirtmiş ve "deyim sınırının belirlenmesinde ortaya konulan pek çok ölçüt olmasına karşın, deyimbiliminin atasözleri, terimler ve özel adlarla ilişkisi yanında deyim olmayan kalıplaşmış yapılardan deyim yapılarının ayrılması sorununun henüz çözülemediğini" ifade etmiştir (Subaşı 1988: 5-6).

2.12. Diğer Sözcük Birliktelikleri ve Eşdizim

2.12.1. Serbest Birliktelikler ve Eşdizim

"Cowie (1994) sözcük birleşimlerini serbest birleşimler, kısıtlı eşdizimler, simgesel deyimler ve salt deyimler olmak üzere dört türe ayırarak ele almaktadır.

Serbest Birleşimler (Free Combinations): Sözdizimsel ve anlambilimsel kurallara göre dilin doğası gereği bir araya gelen sözcük birleşimleridir. Bir ölçüde Sinclair'ın serbest seçim ilkesine karşılık gelmektedir. Sözcüksel değiştirimlere fazlaca izin vermektedir ancak sözcükler hangi sözcüklerle bir arada kullanılabileceği bilgisini içsel olarak taşımaktadır. Birlikteliği oluşturan birimler aktarıma uğramadığından birlikteliği oluşturan sözcüklerin anlamsal toplamı birlikteliğin anlamını vermektedir" (Eken 2016: 36).

"Serbest birliktelikler (free combinations): Bileşenlerin değiştirilebilirliğinin sınırlılığı anlambilimsel olarak temellendirilebilir. Sözcük birlikteliğinin tüm bileşenleri gerçek anlamda kullanılır (örn. drink tea kel. "çay içmek" eşd. "çay içmek") (Nesselhauf 2005: 14-15)" (Ağca 2020a: 164-165).

Pınar Sel, serbest birliktelikleri eşdizimlerden ayıran özelliklerin sözcüklerin anlamsal açıklığı ve başka sözcüklerle daha kolayca değiştirilebilir olduğunu ifade eder. Ayrıca bileşenlerin, özelleşmiş parça anlamlarına sahip olmadığını ve birliktelik anlamsal bir birlik oluşturmadığını söyler (Sel 2020: 34).

2.12.2. Deyimler ve Eşdizim

Asım Ömer Aksoy deyimi "bir gramer şekli veya çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve -genel kural niteliğinde olmamak üzere- çoğunun öz anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözlerdir" şeklinde tanımlar (Aksoy 1963: 148).

Doğan Aksan deyimi "belli bir kavramı, belli bir duyguyu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan söz" olarak tanımlar (Aksan 1982: 37).

Asım Ömer Aksoy deyimlerin özelliklerini şu şekilde sıralar; kalıplaşmış sözlerdir, kısa ve özlüdür, şekil bakımından 3 bölüğe ayrılır, bir kavramı belirmek için bulunmuş özel bir anlatı kalıbıdır, deyimlerin amacı, bir kavramı özel kalıp içinde veya çekici, hoş bir anlatımla belirtmektir, deyimlerin çoğu öz anlamlarından ayrı bir kavram belirtir (Aksoy 1963: 140-142).

Deyimleri eşdizimlerden ayıran özellikler, deyimlerin çoğunlukla öz anlamlarından ayrılarak mecaz anlamlarda kullanılmaları, çekici ve sanatlı bir anlatımının olması, deyimi

oluşturan sözcüklerin değiştirilebilirliğinin ve yerine konulabilirliğinin çok kısıtlı olmasıdır.

2.12.3. İkilemeler ve Eşdizim

Berke Vardar ikilemeyi "anlama güç katmak amacıyla bir birimi, seslemi yineleme, aralarında benzerlik bulunan birimleri art arda kullanma" olarak tanımlar (Vardar 2002: 119).

"Bir tabanın belirli bir parçasını ya da tamamını yineleyerek, bu tabandan başka ek ve sözcükler türetme sürecidir. Yineleme de denir" (İmer, Kocaman ve Özsoy 2011: 154).

İkilemeler aralarında benzerlik bulunan ve eş görevli sözcüklerle kullanılırlar, yineleme yoluyla oluşabilirler. Eşdizimlerde bu özellikler bulunmaz.

2.12.4. Birleşik Sözcükler ve Eşdizim

Tahsin Banguoğlu, iki veya daha çok kelimeyi farklı bir kavram karşılamak üzere belirli şekiller içinde bir araya getirerek birleşik kelimeler kazanıldığını ifade eder (Banguoğlu 1974: 294). Türkçede birleşimin iki kelimenin belli bir sıraya göre sayılı birleşim kalıplarına dökülmesi ile gerçekleştiğini ve bu kalıpların da daima dilin sözdizimi kurallarından geldiğini söyler. "Söz içinde kelimeler ilk önce kavramları daha belirgin hale getirmek üzere yaklaşarak belirtme öbekleri meydana getirirler. Türkçede birleşikler hemen daima bu belitme öbeklerinin özel bir anlam bağlayarak tek kelime gibi kullanılır olması ile meydana gelir" (Banguoğlu 1974: 295).

Birleşik sözcükler yeniden üretim yaparak bir kavramı karşılamak üzere oluşturulurlar ve tek kelime gibi kullanılabilirlerken eşdizimler yeniden üretim yapmaz ve başka kavramı karşılamaz ve tek bir kelime gibi kullanılmaz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. ESKİ TÜRKÇE KÖÑÜL SÖZCÜĞÜ VE EŞDİZİMLİLİĞİ

3.1.1. Ad+Eylem Birlikteliğine Dayalı Deyimleşmiş Yapılar

***agır ayag köngül örit-* "saygılı gönül besle-":**

Bu ifade Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Agır ayag köngül örit-* ifadesi ile "saygı göstermek, saygılı olmak" ifade edilmektedir.

yene ordu karşı içinteki katunlar tigitler begler buryuklar ınançlar tayançlar arkası bir ikintike ööçsüz keksiz övkesiz kakıgsız aymançsız köngülin ertingü ögrünçlüg sevinçlig bolmış k(e)rgek .. artukrak takı bo nom erdini üze agır ayag köngül öritmiş k(e)rgek tip ötüntiler :: :: (AY Kaya VI/416/22-417/7). "Yine saray içindeki hatunlar (kraliçeler), prensesler, beyler, vezirler topluluğu birbirine karşı intikam ve nefret duyguları beslemeksizin endişesiz (şefkatli) bir gönülle son derece sevinçli olmalı. Bu öğreti mücevheri ile daha çok saygılı düşünceler beslemeli (saygı göstermeli) diye belirttiler." (Benli 2013: 77).

Yukarıdaki cümlede *agır ayag köngül örit-* ifadesinde *köngül* sözcüğü "düşünce" anlamında kullanılmıştır.

***agır ayag köngül tut-* "saygılı gönül tut-":**

Agır ayag köngül tut- ifadesi Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Agır ayag köngül tut-* ifadesi ile "saygı göstermek, hürmet etmek" ifade edilmektedir.

alku pratyıkabudlar bodıs(a)t(a)vlar üze yme ök agır ayag köngül tutmadın ..... tursar bo montag ayıg kılınç[lar amtı] m(e)n alkunı kşantı [ötünü] teginür m(e)n .. (AY Kaya II/103/4-9). "Bütün pratyekabuddhalar, bodisattvalara da saygı göstermeden [……] dursa bunun gibi günahlar şimdi ben tövbe ediyorum." (Tümenbayar 2019: 74-75).

***ayançang köngül örit-* "saygılı gönül besle-":**

Ayançang köngül örit- ifadesi Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Ayançang köngül örit-* ifadesi ile "saygılı düşünceler beslemek, saygı duymak, saygı göstermek" ifade edilir. *Köngül* kelimesi aşağıdaki örnekte "düşünce" anlamında kullanılmıştır.

üçünç yangı boşgutlug bodıs(a)t(a)vlar üze yme tükel bilge biliglig ol tip ayançang köngül öritmiş erser :: (AY Kaya III/147/12-15). "Üçüncüsü, yeni öğrenen Bodhisattvalar üzerinde eksiksiz bilge bilgili diye saygılı düşünceler beslemiş ise (saygı göstermişse)…"

***ayançang köngül turgur-* "saygılı gönül besle-":**

Ayançang köngül turgur- deyimi Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Ayançang köngül turgur-* ifadesi ile "saygı duymak, hürmet etmek" ifade edilmektedir. Aşağıdaki örnekte *ayançang köngül turgur-* ifadesinde *köngül* sözcüğü "duygu" olarak anlamlandırılmıştır;

bir uçlug köngülin üç erdinig küyü küzetü tutsar .. tiring nomlarta ayıglamaksız çulvusuz bolsar .. tükel bilge biliglig <tip> ayançang köngül turgursar :: edgü sakınç sakınsar arıyur ayıg kılınç adartmakı .. (AY Kaya III/147/23-148/6). "Bunu amaç edinmiş gönülle üç mücevheri koruyup, tutsa; derin öğretilerde kötülemeksiz, küfürsüz olsa; eksiksiz bilge bilgili, saygılı duygu beslese; iyi düşünce düşünse, kötü davranış engellemesi temizlenir." (Besli 2019: 302).

***bek katıg köngül örit-* "katı gönül besle-":**

Bek katıg köngül örit- ifadesi Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Bek katıg* kelimeleri ikileme oluşturur, "sıkı, sağlam; sert; kararlı" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 256). *Bek katıg köngül örit-* ifadesi ile "sağlam ve katı gönüllü olmak, kolay kolay değişemeyecek, kararlı, gerçek ve inanılır dayanakları olan duygu ve düşüncelere sahip olmak" ifade edilmektedir;

ol kamag ulug tirin kuvrag üstün t(e)ngri altın yalanguk alkugun barça yiringüyü açıyu ögirip sevinip adın mungadıp üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutınga b(e)k katıg köngül öritdiler .. (AY Kaya X/644/7-12). "O bütün yüce topluluk, cemaatten üstün Tanrı, altta insanlığın hepsi acılar içinde ağlayıp sevinip şaşırıp mükemmel, üstün, doğru, gerçek aydınlanmış Buddha saadetine sağlam temiz gönül verdiler."

***belgüsüz köngülker-* "belirsiz düşün-" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "belirsiz düşünme"dir. Bu birliktelikte *köngül* sözcüğü *köngülker-* türevinde kullanılmıştır. *Köngülkermek;* düşünmek, mülâhaza etmek, tefekkür etmek" anlamlarına gelir (Caferoğlu 1968: 115). *Belgüsüz köngülker-* "belirsizliği, bilinmemeyi, tam bir karara varamamayı, düşünce ve düşünme faaliyeti"ni ifade eder.

altınç abımukı yüüz yügerü boltaçı atl(ı)g orun ol :: kim ol bo orunta bodıs(a)t(a)vlar yorıguluk nomlar kezigin üzüksüz sapça ukarlar :: b(e)lgüsüz köngülkermekig alku üdte yügerü kılurlar :: (AY Kaya IV/317/11-16). "Altıncısı abhimukhī denilen yüzü yukarı olacak adlı yerdir. Bu yerde Bodhisattvalar yürüyecekleri kanun yolunu eksiksiz sırayla anlarlar. Belirsiz düşünmek ile her zaman yukarı bakarlar." (Tokyürek 2011: 305).

yitinç duranggama sıngarkı yorıglıg atl(ı)g orun ol :: kim ol bo orunta bodıs(a)t(a)vlar akıgsızıg işletgüsüzüg b(e)lgüsüz köngülkermekig kutrulmakıg artukrak aglatı bışrunup tıdıgsız tutugsuz arıg süzük bolurlar :: (AY Kaya IV/317/18-24). "Yedincisi dūramgamā denilen heryere yürüyen adlı yerdir. Bu yerde Bodhisattvalar akmayanı ve çabalamayanı,

belirsiz düşünmeyi ve kurtulmayı çokça yükseltip olgunlaştırarak engelsiz, bağsız ve temiz olurlar." (Tokyürek 2011: 306).

sek(i)zinç açala teprençsiz atl(ı)g orun ol :: kim ol bo orunta bodıs(a)t(a)vlar b(e)lgüsüz köngülkermekig bışrunup erksinmekke tegmekleri üze nızvanılıg kadgularıg tepretgeli umazlar :: (AY Kaya IV/318/2-7). "Sekizincisi acalā denilen sallanmayan adlı yerdir. Bu yerde Bodhisattvalar belirsiz düşünmeyi olgunlaştırarak iktidara ulaşmaları üzerine ihtiraslı kaygıları kımıldatamazlar." (Tokyürek 2011: 306).

yinçge b(e)lgülerig yügerü kılmakda yangıltaçı biligsiz bilig b(e)lgüsüz köngülkermekde yangıltaçı biligsiz bilig bolar ikegü yitinç orunka tegürgeli ıdmazlar .. b(e)lgüsüz köngülkermekig simeklemekde yangıltaçı biligsiz bilig .. (AY Kaya IV/320/16-22). "İnce işaretleri halen yüceltmede yanılacak, bilgisizlik ve işaretsiz düşünmede yanılacak bilgisizlik olur. İkisi yedinci yere gönderemezler. Belirsiz düşünceyi bırakmada yanılacak bilgisizlik…"

***busuş köngül kod-* "kederli gönül koy-":**

Köngül koy-/kod- deyimi Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Bu birliktelikte köngül sözcüğü "düşünce" anlamında kullanılmış, *busuş köngül kod-* ifadesi "kederli düşünceleri bırakmak" olarak anlamlandırılmıştır;

İg tapa körser sen törü yavız

Öküş ed tavar yunglağıl

Öküş telim ögrünç köngül tutġıl

Busuş köngül kodġıl (Arat ETŞ N.35/729).

"Hastalık için bakarsan, töre fena;

Çok mal, eşya dağıt;

İçten, gönülden sevinilecek şeyler yap,

Kederli düşünceleri bırak." (Arat 1986: 293).

***edgü ögli yarlıkançuçı köngül örit-* "iyi, akıllı, merhametli gönül besle-":**

Edgü ögli yarlıkançuçı köngül örit- ifadesi Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Edgü ögli yarlıkançuçı köngül örit-*, iyilik düşünen, merhamet duyan gönlü ifade etmek için kullanılmıştır;

törtünç tınl(ı)glar edgüsin bütürgelir üçün edgü ögli y(a)rlıkançuçı köngül öritmekke tayanıp :: (AY Kaya IV/225/15-17). "Dördüncüsü canlılar iyiliğini tamamlamak için iyi akıllı merhametli gönüllü olmaya dayanıp…"

törtünç tınl(ı)glarnıng edgüsin bütürgelir üçün edgü ögli y(a)rlıkançuçı köngül öritmekke tayanıp :: serinmek p(a)ramıtıg netegin bütürürler :: tınl(ı)glarnıng edgüsin bütürgelir üçün edgü ögli y(a)rlıkançuçı köngül öritmek yme kayu erür tip tiser :: tınl(ı)glar edgüsin bütürgelir üçün edgü ögli y(a)rlıkançuçı köngül öritmek erser :: (AY Kaya IV/229/6-14). "Dördüncüsü, canlıların iyiliğini tamamlamak için iyi akıllı merhametli gönül vermeye dayanarak tahammül erdemini nasıl tamamlarlar? Canlıların iyiliğini tamamlamak için iyi akıllı merhametli gönül vermek şöyledir dese, canlıların iyiliğini tamamlamak için iyi akıllı merhametli gönül vermek ise…"

tınl(ı)glar edgüsin bütürgelir üçün edgü ögli y(a)rlıkançuçı köngül öritmekke tayanıp serinmek p(a)ramıtıg bütürmek :: (AY Kaya IV/230/10-13). "Canlıların iyiliğini tamamlamak için iyi, akıllı, merhametle gönül vermeye dayanıp tahammül erdemini tamamlamak…"

***edgü ögli yarlıkançuçı köngül turgur-* "iyi düşünceli, merhametli gönül besle-":**

Edgü ögli yarlıkançuçı köngül turgur- deyimi Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır, gönüldeki iyi duyguları ifade etmek için kullanılmıştır. *Edgü ögli yarlıkançuçı köngül turgur-* ifadesi ile "iyilik düşünmek, şefkat ve merhamet beslemek, acımak" ifade edilmektedir.

arturup yıgguluk kizlegülük ermez .. yene alku tınl(ı)g oglanı üze edgü ögli y(a)rlıkançuçı köngül turgursun .. (AY Kaya VI/443/5-8). "Çoğaltmak yığmak gizlemek olmaz ve bütün insanoğlu için iyilik, şefkat, merhamet düşüncesini yerleştirsin." (Benli 2013: 146).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "düşünce" anlamında kullanılmıştır.

et'öznüng barınça .. tapıg udug kılsunlar .. alku tınl(ı)g oglanı .. imerigme kamagka .. turgursunlar edgü ögli .. y(a)rlıkançuçı köngül olarka .. (AY Kaya VII/484/21-485/1). "Kendi bedeninin (tüm) varlığıyla hizmet edip tapınsınlar. Bütün insanlar hepsine iyi düşünceli, merhametli bir gönül beslesinler." (AY Çetin VII/614-620).

***et'özüg köngülüg yıgın*- "vücudunu, gönlünü sakın-":**

Bu ifade Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı vücudunu, gönlünü sakınmak"tır. *Et'özüg köngülüg yıgın*- deyimi ile "kendini geri çekmek, bir kimseden veya bir şeyden vazgeçmek, uzaklaşmak" ifade edilmektedir.

azsız timek üze az nızvanıg birtem tarkarmak ermez :: inçip turup kelmiş azıg ançak(a)ya tıdıp sergürüp ol azlanguluk tıltaglartın et'özüg köngülüg yıgınmak erür :: (AY Kaya IV/241/22-242/4). "Arzusuz demek arzu ihtirasını tamamıyla yok etmek değildir. Gelmiş olan arzuya karşı gelip o arzulama sebebini vücuttan göndermektir." (Tokyürek 2011: 272).

inçip turup kelmiş övkeg ançak(a)ya tıdıp sergürüp ol övkelegülük tıltaglartın et'özüg köngülüg yıgınmak erür :: (AY Kaya IV/242/6-9). "Şöyle durup gelmiş olan arzudan öylece vazgeçip, tahammül edip o arzulama sebeplerinden vücudu gönlü engellemektir." (Uzunkaya 2020: 224).

biligsiz timek üze biligsiz nızvanıg birtem tarkarmak ermez :: inçip turup kelmiş biligsizig ançak(a)ya tıdıp sergürüp ol yme biligsiz biligig işletgülük tıltaglar üze et'özüg köngülüg yıgınmak erür :: (AY Kaya IV/242/9-15). "Bilgisiz demek bigisizlik ihtirasını tamamıyla yok etmek değildir. Gelen bilgisizliği gönderip bilgisizliğe karşı gelip o bilgisizliği yaratan sebepler üzerine vücudunu ve gönlünü çekmektir." (Tokyürek 2011: 273).

***iki köngülin karış-* “iki gönlün karış-”:**

Bu ifade yalnızca eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “iki gönlün karışması”dır. *İki köngülin karış-* ifadesi ile “farklı düşüncelerin, hislerin birbirine girmesi, karışması, karşı karşıya gelmesi” ifade edilir.

Ot küyürdi altunuġ

Adırtlaġuluġ belgü bar

İki köngül karıştı

Tüdüşgülüg emgek bar (Arat ETŞ N.35/539).

“Ateş altını yaktı,

Ayırt edecek işâreti var;

İki gönül birbirine karşı geldi;

Didişme zahmeti var.” (Arat 1986: 291).

Yukarıdaki örnekte *köngül* insanı temsil etmektedir.

***irinçkemek köngül örit-* “merhametli gönül besle-”:**

İrinçkemek köngül örit- ifadesi Altun Yaruk’ta tanıklanmaktadır. *İrinçkemek köngül örit-* ifadesi ile “merhamet etmek, acıma ve şefkat duygusu uyanmak” ifade edilir.

ay y(a)rlıkançuçı köngüllüg atam kangım .. ulug ilig bege .. irinçkemek köngül öritsün .. küsüşüm teginür mening .. tınl(ı)glarıg emlegülük .. ötünür m(e)n ayıtu .. ot em şast(ı)rlar yörügin .. (AY Kaya IX/587/20-588/2). “Ey merhametli düşünceye sahip, hükümdarım ve babam! [Bizim üzerimizde] merhamet duygularını uyandır! Niyâzım, canlıları kurtaracak tedavi śāstrasının izahını söylemendir [diye sana] arzda bulunuyorum.” (AY Uçar IX/504-509).

***kakıg köngül turgur-* "kızgın gönül besle-":**

Kakıg köngül turgur- deyimi Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Kakıg köngül turgur-* ifadesi "kızgın gönül beslemek" anlamına gelir. *Kakıg köngül turgur-* ifadesi ile "öfke duymak, kızmak, hiddetlenmek" ifade edilmektedir.

il kan körüp b(e)lgülüg .. öz il içinte bodunın .. yavlak kılınç kılmakın arıtı kodturmasar tıdmasar .. astrayastırış atl(ı)g oruntakı .. üküş t(e)ngriler kuvragı .. kamagun barça bir yanglıg .. kakıg köngül turgururlar .. bo tıltagın artayur .. ilning uluşnung törüsi .. armak yovmak ezüg sav .. king yorıyur yirtinçüde .. (AY Kaya VIII/552a/3-14). "Hükümdar kendi ülkesi içinde milletinin kötü işler yaptığını açıkça gördüğü halde (bu kötü işlerden) onları alıkoyup engellemezse Astrayastiriş tanrı yerindeki tanrılar topluluğu hep birden bir tür kızgın bir gönül beslerler. Bu nedenle ülkenin yasaları bozulur, hilekârlık ve yalancılık yeryüzünde geniş alanlara yayılır." (AY Çetin VIII/1304-1316).

***köngül aç-* "gönül aç-":**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de ve Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül açmak"tır. *Köngül aç-* ifadesi "gönlü ferahlamak, huzur bulmak, sakinleşmek, rahatlamak vb." anlamlar taşır.

méni me bayattın kolu bir turup

aça bérsü köñlüm bayat odğurup (KB 4880).

"Benim için de Tanrıya dua et; Tanrı beni uyandırsın ve gönül gözümü açsın." (Arat, 4880).

Aydı: ey İḍim, aça bérgil mening kögsümni yaᶜni köngülümni. (KT 31/42b1=20:25). "Söyledi: Ey Tanrım, benim gönlüme ferahlık ver."

Ol kimerseni kim aça bérdi Tangrı köngülni islāmke, ol nūr üze iḍisindin. Veyl ḳatıġ köngüllüglerke Tangrı yādındın, bu ögür yolsuz[luk] içinde belgülüg tururlar. (KT 34/92a1-93a1=39:22). "Tanrı kimin gönlünü islama açmışsa, ona Rabbi tarafından nur

verilir, Tanrıyı anma konusunda gönülleri katılaşmış olanlara ise yazık, bu topluluk apaçık yolsuzluk içindedir."

Yukarıdaki örnekte *köngül aç-* ifadesi "yönelmek" anlamında kullanılmıştır.

Asıġ ḳılmaz şefāᶜat anıng üskinde meger ol kişike destur bérdi angar, ançaḳa tegi açılsa köngüllerindin, ayġaylar: né aydı ol kim? (KT 33/43b1-44a1=34:23). "Allah katında onun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati yarar sağlamaz, o zamana kadar gönülleri ferahlasa, 'Rabbiniz ne buyurdu?' derler."

***köngül açıt-* "gönül acıt-":**

Bu deyim yalnızca Dîvânu Lugâti't-Türk'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül acıtmak"tır. *Köngül açıt-* deyimi "kırmak, incitmek, gücendirmek" anlamlarını taşır.

Eski Türkçede *köngül açıt-* deyiminin "acı vermek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 131).

ol anıŋ köŋlin açıttı "o çok kötü bir haberle onun yüreğine elem verdi." **(**DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 102).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "yürek" olarak anlamlandırılmıştır.

***köngül ağrı-* "gönül ağrı-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlün ağrıması"dır. *Köngül agrı-* deyimi ile "kalbi kırılmak, sıkıntı çekmek, üzüntü duymak, kederlenmek vb." duygular ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngüli agrı-* deyiminin "sıkıntı içinde olmak, incinmek" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 138).

irig sözlemegil kişike tilin

irig sözke ağrır köñül kéç yılın (KB 3430).

"İnsanlara karşı kaba söz söyleme; kaba sözün acısını gönül uzun yıllar çeker." (Arat, 3430).

tüpi yıl-turur söz köñül ağrıtur

köñül ağrısa er séni yawrıtur (KB 4302).

"Söz her şeyi alt üst eden bir rüzgardır, kalbi sızlatır; kalbi sızlayan kimse seni mahvedebilir." (Arat, 4302).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

ya esrük tütüş kılğa ahsumlağay

aşıñ siñmegey tek köñül ağrığay (KB 4586).

"Ya ziyafettekiler sarhoş olup kavga ederler; yediğin içine sinmez sadece canın sıkılır." (Arat, 4586).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "can" anlamında kullanılmıştır.

***köngül al-* "gönül al-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakâyık'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül almak"tır.

Eski Türkçede *köngül al-* deyiminin "1. Kendine hayran bırakmak 2. Karşısındakini sevindirmek" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 132).

bezenip kör itnıp köñülüg alır

köñül bérdiñ erse yüz ewrer barır (KB 5232).

"O bezenip süslenerek gönlü alır; gönül verince de senden yüz çevirir, gider." (Arat, 5232).

tiril eḍgü fi'lin köŋüller alıp (Arat AH 365)

isizliktin özni sıŋaru salıp (Arat AH 366)

iter bolsaŋ işni sanıp saḳınıp it (Arat AH 367)

kerekmü kereksizmü kirtü bilip (Arat AH 368)

"İyi hareket et, gönüller alarak yaşa; kötülükten kendini bir yana çek; bir iş yapacaksan, düşünüp-taşınarak ve (onun) lüzûmlu veya lüzûmsuz oldu ğunu gerçekten bilerek yap." (Arat 1992: 95).

***köngül alçak tut-* "gönül alçak tut-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de geçmektedir. Kelime anlamı "gönlü alçak tutmak"tır. *Köngül alçak tut-* ifadesi ile "mütevazi olmak, alçak gönüllü olmak" ifade edilmektedir.

tili birle yumşak süçig tutğu söz

köñül tutsa alçak yaruk tutsa yüz (KB 2576).

"Kapıcı başı yumuşak ve tatlı sözlü olmalı; gönlünü alçak tutmalı ve her vakit güler yüz göstermelidir." (Arat, 2576).

***köngül arıt-* "gönül temizle-":**

Bu ifade Altun Yaruk, Kutadgu Bilig, Berliner Text ve Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül temizlemek"tir. *Köngül arıt-* deyimi ile "kötü duygu ve düşüncelerden uzak durarak iyi duygu ve düşüncelere yönelmek, kalbi kötülüklerden arındırmak" ifade edilmektedir.

bişinç on törlüg taplaglıg tüzülmek üze köngülüg arıtdaçı ulalmışıg tüz körteçi atl(ı)g ertükteg tözüg :: (AY Kaya IV/245/4-7). "Beşincisi on türlü onaylı sükûnet üzerine gönlü temizleyecek bağlanmışı doğru görecek adlı öylesine tözü." (Tokyürek 2011: 276).

ya rab odguru bér méni ay idim sen

süre ıdmağıl men köñülni arıttım (KB 6563).

“Ey Rabbim beni uyandır; sen Rabbimsin, beni kovma, ben gönlümü temizledim.”

anı eşidmişçe tengriler

arıtur köngüllüg evlerin

alkuka bodilig kızlarıg

anunup küde tururlar (Zieme BT XIII/19/ 78-81; akt. Besli 2019).

“Onu işitmiş gibi Tanrılar gönül evlerini temizler bütün Bodi kızları hazırlanıp beklemeye başlarlar” (Besli 2019: 483).

Ey yalavaç, ḳaḍgurtmasın séni anlar kim éwişürler küfr içinde, anlar kim ayurlar: büttümiz. Ağızları birle yime bitmez köngülleri, anlardın kim cuhūd boldılar, üküş eşitgenler yalġannı, üküş eşitgenler aḍın boḍunlarḳa kelmezler sanga, aḍnaturlar kelimelerni, kiḍin orunlarındın ayurlar eger berilse siz saḳınınglar, kimni tilese Tangrı anıng sınamaḳını yime erklig bolmaz sen angar Tangrıdın nerse, bu öğür anlar kim tilemez Tangrı kim arıtsa köngüllerini, olarḳa dünyā içre ḫʸārluḳ, olarḳa āḫiret içinde ḳın uluġ (KT 27/46b1-49a1=5:41). “Ey peygamber, kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla iman ettik diyenlerden ve küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka halkı dinlerler, kelimelerin anlamlarını değiştirirler. Eğer size şu verilirse hemen alın, eğer verilmezse uzak durun, derler. Allah bir kimseyi sınamak isterse elbette Allahın iradesine karşı elinden bir şey gelmez. Onlar Allah’ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onların dünyadaki hakkı rezilliktir, onlara ahirette büyük azap vardır.”

***köngül artat-* “gönül boz-”:**

Kutadgu Bilig’de yalnızca bir beyitte tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı “gönül bozmak”tır. *Köngül artat-* deyimi ile “herhangi bir şey hakkında kötü düşünmek, olayları kötüye yormak, sebepsizce kötü duygular beslemek, sağlıklı düşünememek” ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngül artat-* deyiminin "kötümserliğe sevk etmek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 132).

nelük tilde körksüz yorır bu sözü

nelük köñlüñi artatur sen özün (KB 1082).

"Niçin böyle nahoş şeyler söylüyorsun, niçin böyle maneviyatını bozuyorsun." (Arat, 1082).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "maneviyat" olarak anlamlandırılmıştır.

***köngül awla-* "gönül avla-":**

Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül avlamak"tır. *Köngül awla-* deyimi ile "bir kimsenin gönlünü fethetmek, sevgisini kazanmak, bir kimseyi elde etmek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngül awla-* deyiminin "birinin gönlünü fethetmek, tavlamak" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 132).

negü tér eşitgil ay aslı ağı

kara köñlin awlar begi yarlığı (KB 3181).

"Dinle, aslı sırmalı ipek gibi temiz ve kıymetli olan ne der: Beyin fermanı halkın gönlünü avlar." (Arat, 3181).

***köngül awıt-* "gönül avut-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de geçmektedir. Kelime anlamı "gönül avutmak"tır. *Köngül awıt-* ifadesi ile "kendi kendini teselli etmek, güzel ve keyifli vakit geçirmek" ifade edilmektedir.

yorı bar meniñdin yéme ök ayıt

negü ol igin kör me köñlin awıt (KB 6282).

"Git, benim tarafımdan da hatırını sor, hastalığına bak, nasıldır; kendisini teselli et." (Arat, 6282).

***köngül awun-* "gönül awun-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de geçmektedir. Kelime anlamı "gönlün avunması"dır. *Köngül awun-* ifadesi ile "kendi kendini teselli etmek, güzel ve keyifli vakit geçirmek" ifade edilmektedir.

bitigde hat uz bolsa açlur köñül

okığu kelir baksa awnur köñül (KB 2694).

"Mektubun hattı güzel olursa, gönül açılır; onu görünce insan okumak ister, gönül avunur." (Arat, 2694).

***köngül ba- /köngül bağla-* "gönül bağla-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig, Dîvânu Lugâti't-Türk, Atabetü'l-Hakâyık ve Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül bağlamak"tır. *Köngül ba-/köngül bağla-* deyimi "bir varlığa içten, samimi, yoğun duygular beslemek, sevmek; bir düşünceyi benimseyip o düşünceye göre hareket etmek vb." anlamlar taşır.

Eski Türkçede *köngül ba-* deyiminin "sevgi ile bağlanmak" (Şen 2017: 132), *köngül bagla-* deyiminin "1. Sebat göstermek 2. Bir şeye sevgi beslemek" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 132).

köñül badım emdi anıñ yolıña

sewip sözi tuttum bütüp kavlıña (KB 46).

“Onun yoluna şimdi gönül bağladım; bütün dediklerine inandım ve severek sözünü tuttum” (Arat, 46).

yayığ télve devlet köñül bamağıl

tolun teg bu devlet yana irilür (KB 741).

“Dönek ve deli saadete gönül bağlama; saadet dolunay gibidir, tekrar küçülür.” (Arat, 741).

meniñ kılkımı aydım erdi saña

köñül bamağu erdiñ emdi maña (KB 1089).

“Bununla da sana kendi mahiyetimi anlatmıştım; bana gönül bağlamamalı idin.” (Arat, 1089).

kelir bolsa dünyâ köñül bamasa

barır erse ağrıp kaşın tügmese (KB 3446).

“Gelen dünya nimetlerine gönül bağlamaz; elinden gidenlere de içi sızlayıp yüzü buruşmaz.” (Arat, 3446).

kim erse köñül badı erse anar

yawa kıldı isiz tiriğlik muñar (KB 3543).

“Bir kimse ona gönül bağlarsa, yazık, hayatını boşuna feda etmiş demektir.” (Arat, 3543).

bamağıl muñar sen hakîkat köñül

vefâ kılğu ermez hakîkat tünül (KB 5135).

“Sen ona inanıp gönül bağlama; o sana hakiki bir vefa gösterecek değildir, ondan vaz geç.” (Arat, 5135).

vefâsız ajunka köñül bamağıl

cefâ kılğa âhır bolu bérmegil (KB 5297).

“Vefasız dünyaya gönül bağlama, ona uyma, sonunda o sana cefa edecektir.” (Arat, 5297).

kelir kut kapuğda kalın yumdarur

köñül basa yumğığ adınka bérür (KB 5315).

"Saadet gelir, kapıda bir kalabalık toplanır; ona gönül bağlarsan, hepsini başkasına verir." (Arat, 5315).

yelgin bolup bardukı köŋlüm aŋar baglayu

kaldım erinç kaḍguka şim uḍu yıglayu (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 476). "Sevgilim yolcu olup gitti. Ben de gönlümü onun sevgisine bağladım. Onun arkasından sanki hüzün içinde kaldım ve sahibimin ardından ağladım." (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 476).

bu dünya soŋında yügürmek neçe (Arat AH 181)

hasis neŋdin ötrü tip özüŋ küçe (Arat AH 182)

nelük malḳa munça köŋül bamaḳıŋ (Arat AH 183)

bu mal kelse erte barur baz kiçe (Arat AH 184)

"Bu dünya arkasından koşmak niçin; hasis maldan ötürü (koşar), sen kendini tut. Mala bu kadar gönül bağlamak neden; bu mal sabah gelirse, akşam yine gider." (Arat 1992: 89).

bu ajun ma körmekke körklüg taşı (Arat AH 217)

vėlikin içinde tümen na-ẖoşı (Arat AH 218)

baḳıp taş bezekin körüp sen muŋa (Arat AH 219)

köŋül bamakıŋ bil ẖata'lar başı (Arat AH 220)

"Bu dünyanın da dıştan görünüşü güzeldir, fakat içinde binlerce nâhoşluk vardır; bakıp, dış süsünü görerek, senin ona bak gönül bağlaman, bil ki, hataların başıdır." (Arat 1992: 90).

Ançada örtti sizni uḍḳu birle umuzmaḳın, iminlik andın, indrür sizing üze kökdin suw arıtmaḳ üçün sizni anıng birle, kitermeki üçün sizdin yek riczini, bamaḳ üçün köngülleringiz üze, üstüvār ḳılmaḳ üçün anıng birle aḍaḳlarıngızını. (KT 28/69a1-70a1=8:11). "O zaman size güven olsun diye uyuklamanız için sizi öylece gizledi, sizi temizlemek için, sizden şeytan vesvesesini gidermek için, gönüllerinizi güçlendirmek için, onunla ayaklarınızı sağlamlaştırmak için sizin üzerinize gökten su indirir."

***köngül bas-* "gönül bas-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig ve Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül basmak"tır. *Köngül bas-* deyimi "duygulara ve düşüncelere hakim olmak, duygu ve düşüncelerini bastırmak" anlamına gelir.

Eski Türkçede *köngül bas-* deyiminin "nefsine hakim olmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 132).

ikide talu edgüreki ol ol

kiçigde tapuğ kılsa bassa köñül (KB 4033).

"Bunlardan küçükken hizmete girip, benlik ve gururdan geçenler daha iyidir." (Arat, 4033).

öz igdiş kerek ked sınamış yılın

köñül basmış erse könitmiş yolın (KB 2884).

"Öz kardeşlerinden veya uzun yıllar iyice tecrübe edilmiş, nefsine hakim ve doğru yolda yürüyen biri olmalıdır." (Arat, 2884).

sen emdi tükel dünyâ devlet yédiñ

köñül bastıñ ârzû havâ bekledin (KB 5759).

"Sen şimdi dünya ve devletin her çeşidini elde ettin; gönlüne hakim olarak heva ve nefsine mani oldun." (Arat, 5759).

ulıma köñül bertme ménde basa

köñül bas du'â kıl katığlan usa (KB 6181).

"Benden sonra feryad etme ve gönlünü üzme; mümkün mertebe kendine hakim olmaya çalış ve bana dua et." (Arat, 6181).

Ba uṣik-ke sav bar erti (.)

baḳşım ḳutı-nıng söz-i.

baḳşım emgek kelmekintin.

bastıkmış köngül-ke öz-i.

[……..

……..]

Baş-ı tapışsar basa-sı açılġay.

Baġsal ḳangımız-nıng suu-sı (Arat ETŞ B.11/110-112).

“La harfine misâl vardı

Muhterem hocamın sözü,

Hocam eziyetinden dolayı

Kendisini gönül tahakkümüne bırakmıştır;

……..

……..

Başları buluşursa, başka tarafı açılır

Baġsal babamızın saâdeti.” (Arat 1986: 111-113).

***köngül baş bol-* “gönül yara ol-”:**

Bu deyim yalnızca Kutadgu Bilig’de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “gönül yara ol-”dur. *Köngül baş bol-* deyimi “üzülmek, kırılmak, gücenmek” gibi anlamlar taşır.

Eski Türkçede *köngül baş bol-* deyiminin “acı çekmek” anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 132).

yanut bérdi odğurmış aydı kadaş

bu söz sözlemegil köñül bolğa baş (KB 3826).

“Odgurmış cevap verdi; Kardeşim böyle söyleme, kalbim kırılır, dedi.” (Arat, 3826).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

uçuz tutğa koldaş adaş ya kadaş

anıñ ağrığında köñül bolğa baş (KB 4542).

"Arkadaş, dost veya kardeş nazarında itibarın kalmaz ve bunun acısından gönlün yaralanır." (Arat, 4542).

apañ munda taştın bolur erse aş

añar barmasa yég köñül bolğa baş (KB 4584).

"Bunların dışında başka ziyafetlere davet ederlerse, bunlara gitmemek daha iyidir, gönlün yaralanır." (Arat, 4584).

ayıttı ne boldı özüñ ay kadaş

séni kördüm emdi köñül boldı baş (KB 5975).

"Ögdülmiş; Ey kardeş, sana ne oldu; seni böyle görünce gönlüm yaralandı, dedi." (Arat, 5975).

***köngül baş kıl-* "gönül yarala-":**

Bu deyim yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül yaralamak"tır. *Köngül baş kıl-* deyimi "kırmak, üzmek, incitmek, gücendirmek" gibi anlamlar taşır.

Eski Türkçede *köngül baş kıl-* deyiminin "incitmek, üzmek" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 133).

tilekiñ bu erse seniñ ay kadaş

küçemez-men emdi köñül kılma baş (KB 3708).

"Ey kardeş, arzun bu ise ben seni zorlamam; kalbin kırılmasın." (Arat, 3708).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

yanut bérdi ögdülmiş aydı kadaş

mañа buşmağıl sen köñül kılma baş (KB 3965).

"Ögdülmiş cevap verdi ve: Kardeşim, bana gücenme, gönlünü yaralama, dedi." (Arat, 3965).

yéme tutma borçı kişig sen adaş

vefâ kılmağay ol köñül kılğa baş (KB 4273).

"Bir de içkiye düşkün kimseyi kendine arkadaş edinme; o sana vefa göstermez ancak kalbini kırar." (Arat, 4273).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

yanut bérdi ögdülmiş aydı kadaş

okun urdı üdlek köñül kıldı baş (KB 5688).

"Ögdülmiş cevap verdi ve: Kardeşim zemane ok ile beni vurdu, gönlümü yaraladı, dedi." (Arat, 5688).

irig sözledim men sözüg ay kadaş

érilme serilme köñül kılma baş (KB 5773).

"Ey kardeş, ben biraz sertçe konuştum; bana kızma, hiddetlenme ve gönlün kırılmasın." (Arat, 5773).

yana ok ayur ay bağırsak kadaş

meniñ kadğuma sen köñül kılma baş (KB 6180).

"Odgurmış devamla: Ey merhametli kardeşim, benim kaygımla sen gönlünü yaralama, dedi." (Arat, 6180).

***köngül bedüt-* "gönül büyüt-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül büyütmek"tir. *Köngül bedüt-* ifadesi ile "gurur yapmak, kibirli olmak, kendisini başkalarından yüksekte görmek" ifade edilmektedir.

ay beg-men tégüçi bedütme köñül

vefâsız-turur dünyâ devlet tünül (KB 5174).

"Ey 'ben beyim!' diyen, gurur getirme; dünya ve saadet vefasızdır, ondan vaz geç." (Arat, 5174).

***köngül ber-* "gönül ver-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de sıkça geçmektedir ve Huastuanif'te de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül vermek"tir. *Köngül ber-* deyimi "bir insana, bir varlığa sevgi duymak, bir düşünceye ilgi gösterip benimsemek, güvenmek, inanmak" anlamlarında kullanılmıştır. Bir beyitte (KB 387) "gönül bahşetmek, ihsan etmek" anlamında kullanılmıştır.

Eski Türkçede *köngül ber-* deyiminin "sevgi ile bağlanmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 133).

ular kuş ünin tüzdi ünder işin

silig kız okır teg köñül bérmişin (KB 75).

"Keklik, sesine bir ahenk vererek eşine sesleniyor; sanki güzel bir kız gönül verdiğini çağırıyor" (Arat, 75).

asığ kolsa barça özüñ yaşsızın

berü kel tapuğ kıl köñül bér isin (KB 106).

“Zarar görmeden, kendine hep fayda sağlamak dilersen, beri gel, hizmet et, gönül ver, ısın.” (Arat, 106).

köñül bérdi hem me yorıttı tilig

uwut bérdi kılk hem kılınçı silig (KB 149).

“Ona hem gönül verdi hem de onun dilini açtı; ona güzel biçim, güzel tavır ve hareket ihsan etti.” (Arat, 149).

köñül bérdi köz hem ukuş ög bilig

aça bérdi sözüm yorıttı tilig (KB 387).

“Gönül, göz, akıl, zeka ve bilgi verdi; dilimi açtı ve bana ifade kudreti ihsan etti.” (Arat, 387).

awındım bu dünyâka köñlüm bérip

vefâ kılmadı kör meniñdin irip (KB 1171).

“Bu dünyaya gönlümü vererek avundum; bak, o benden usandı, bana vefa göstermedi.” (Arat, 1171).

méni ardı dünyâ okıdı sewe

köñül bérdim erse irikti iwe (KB 1172).

“Dünya beni aldattı, severek yanına çağırdı; ona gönül verdim fakat benden çabuk bıktı.” (Arat, 1172).

törütür üdinde köñül bérmese

tilekke tegümez bu anda basa (KB 1821).

“Tanrı yaratırken gönül vermezse insan hiçbir dileğine erişemez.” (Arat, 1821).

takı bolmaz erse yağı oğrasa

tokışmak tilese köñül bérmese (KB 2364).

“Böyle olmazsa ve düşman anlaşmak istemeyip, savaşmakta ısrar ederse…” (Arat, 2364).

muñar meñzetü keldi bilge sözi

eşitse köñül bérsü alsu özi (KB 2491).

"Bir alimin buna benzer bir sözü vardır; duyan bu söze gönül versin ve benimsesin." (Arat, 2491).

köñül bérse kurtğa bolur bir turı

yaka yéñ tutar künde kesmez urı (KB 3541).

"Gönül verirsen, huysuz bir acuze olur; yaka ve yene yapışır, dırdırının ardı arkası kesilmez." (Arat, 3541).

barığlıka bérmez biliglig köñül

keliglike itnür ukuşluğ amul (KB 3558).

"Bilgili insan fani olana gönül vermez; akıllı ve ağır başlı insan gelecek olana hazırlanır." (Arat, 3558).

negü kıldım erse berü kelmedi

kese sözledi söz köñül bérmedi (KB 3852).

"Ne kadar ısrar ettim, fakat buraya gelmedi; kati konuştu, razı olmadı." (Arat, 3852).

öz asğı tiler dôstka bérme köñül

asığ bulmasa boldı düşmân tünül (KB 4274).

"Yalnız kendi menfaatini gözeten dosta bel bağlama; fayda görmezse sana düşman olur; ondan vaz geç." (Arat, 4274).

bezenip kör ıtnıp köñülüg alır

köñül bérdiñ erse yüz ewrer barır (KB 5232).

"O bezenip süslenerek gönlü alır; gönül verince de senden yüz çevirir, gider." (Arat, 5232).

özüm dünyâ devlet bolup körmedi

tilek ârzûlarka köñül bérmedi (KB 5749).

“Ben şahsen dünya ve devletin ne olduğunu görmedim, dilek ve arzulara da gönül vermedim.” (Arat, 5749)

elig kısğa tuttum tawar térmedim

havâ ârzûlarka köñül bérmedim (KB 6079).

“Elimi kısa tuttum, mal toplamadım, heva ve arzulara gönül vermedim.” (Arat, 6079).

bezenür kişike özin körkitür

köñül bérdiñ erse adak berkitür (KB 6128).

“Süslenir, insana kendini gösterir; gönül verirsen senin elini ayağını bağlar.” (Arat, 6128).

kalır dünyâka bérme saklan köñül

cefâçı-turur bu ay kılkı amul (KB 6131).

“Geriye bırakacağın bu dünyaya gönül verme, sakın; ey sakin tabiatlı insan, o cefa edicidir.” (Arat, 6131).

bu kalmış tiriglik yawa kılmağu

havâ ârzûlarka köñül bérmegü (KB 6257).

“Bu kalan ömrü artık heder etmemeli, heva ve arzulara gönül vermemelidir.” (Arat, 6257).

köñül kimke bérgü muñum kimke ayğu

muñadtım men emdi bir azrak ayayı (KB 6581).

“Kime gönül vermeli, derdi kime açmalı; ben şimdi gamlıyım, biraz içimi dökeyim.”

sıkadım sewittim köñül bérdi terk

takı ma beliñler birerde yere (KB 6618).

“Okşadım, ısındırdım, çabucak bana gönül verdi; yine de ara sıra ürküyor, korkuyor.”

Huastuanift’te *köngül bir-* ifadesi ile “duygulara göre hareket etmek” ifade edilmektedir. Örnekte “gönlünün istediğini vermek“ anlamında kullanılmıştır;

köngülüg birzün könglin bertmen ͡gler (PKP/VIII/4-5). "Gönlü(nün istediğini) versin, gönlünü incitmeyin." (Ata ve Tulum 2013: 40).

***köngül berk bol-* "gönle kuvvet ver-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönle kuvvet vermek"tir. *Köngül berk bol-* ifadesi "bir işi kendinde yapacak gücü bulmak" anlamı taşır.

bilig bérdiñ ilke elig bérdiñ erk

könilik öze tut köñül bolsu berk (KB 1784).

"Bilgi verdin ve kuvvetle beni ülkenin hakimi kıldın; gönlüme kuvvet ver ve beni doğru yoldan ayırma." (Arat, 1784).

***köngül berküt-* "gönül pekiştir-":**

Bu ifade yalnızca Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül pekiştirmek"tir. *Köngül berküt-* ifadesi ile "bağları kuvvetlendirmek, duyguları, hisleri güçlendirmek, kuvvetlendirmek" ifade edilmektedir.

Boldı Musā anasının köngli fārig̱ ḳaḍ̇gusuz, bütünlükin belgürtü yazdı anı, eger anıng könglini berkütmedimiz erse bolġay erdi mü'minlerdin (KT 32/7b1-8a1=28:10). "Musa'nın annesinin yüreği tasasızdı, şüphesiz müminlerden biri olması için onun kalbini pekiştirmeseydik neredeyse işi meydana çıkacaktı."

Yukarıdaki örnekte *köngül berküt-* ifadesinde *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

***köngül bert-* "gönül kır-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig, Huastuanift, Dîvânu Lugâti't-Türk ve Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül kırmak"tır. *Köngül bert-* deyiminin "bir kimseyi üzmek, incitmek, kırmak ve üzüntüye kapılmak" anlamları vardır.

Eski Türkçede *köngül bert-* deyiminin "kalp kırmak, üzmek" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 133).

éli turdı ança sakındı özün

köñül bertti yaşı yuwuldı közün (KB 4902).

"Hükümdar biraz durdu ve kendi kendine düşündü; gönlü yaralandı ve gözlerinden yaş döküldü." (Arat, 4902).

ulıma köñül bertme ménde basa

köñül bas du'â kıl katığlan usa (KB 6181).

"Benden sonra feryad etme ve gönlünü üzme; mümkün mertebe kendine hakim olmaya çalış ve bana dua et." (Arat, 6181).

köñül bertti ilig yuwuldı yaşı

ayur ay dirîğâ ol edgü kişi (KB 6238).

"Hükümdar çok müteessir oldu, ağlamaya başladı ve: O iyi insana çok yazık, dedi." (Arat, 6238).

sunup aldı rekveˆ kör ögdülmişe

köñül bertti közde yuwuldı yaşa (KB 6327).

"Ögdülmiş çanağı aldı; gönlü sızladı, gözünden yaşlar boşaldı." (Arat, 6327).

olar bir ikindiniŋ köŋlin bertişdiler "O, ikisi haşinleşti ve her biri diğerinin gönlünü yaraladı. (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 291).

t(ä)ŋrilär

köŋlin b(ä)rtd(i)m(i)z ärsär (Özbay 2014: 91/366-367).

“Tanrıların gönlünü kırdıysak (incittiysek)…” (Özbay 2014: 95).

köngülüg birzün könglin bertmen ͡gler (PKP/VIII/4-5). “Gönlü(nün istediğini) versin, gönlünü incitmeyin.” (Ata ve Tulum 2013: 40).

amraḳ ögüküm könglin neçük berteyin men (PKP/IX/5-7). “Sevgili yavrucuğumun gönlünü nasıl kırayım ben!” (Ata ve Tulum 2013: 41).

ḳayu kişi ög ḳang kön ͡glin bertser ol tınlıġ tamuluḳ bolur (PKP/XI/4-6). “Hangi insan ana babanın gönlünü kırarsa a o kimse cehennemlik olur.” (Ata ve Tulum 2013: 43).

men amtı ög ḳang kön ͡glin bertmeyin (PKP/XI/7-XII/1). “Ben şimdi ana baba gönlünü kırmayayım.” (Ata ve Tulum 2013: 43).

Aşağıdaki örnekte *köngül* sözcüğü “kalp” olarak anlamlandırılmıştır.

belde turgan bėş on oglan

begim kayda termü erki

bezeklikte kızlar kırkın

bertermü köngilin erki (Arat ETŞ İ.29/2).

“Beyim nerede? Der mi dersin haremdeki kızlar, cariyeler, kalpleri paralar mı dersin?” (Arat 1986: 253).

***köngül birik*- “gönül birleş-”:**

Bu ifade Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “gönül birleşmesi”dir. *Köngül birik-* ifadesi ile “birlik olmak, bir araya gelmek” ifade edilmektedir.

iki köngül birikdi ögrünçi öküş

ini içi tüzüldi tavarı telim (Arat ETŞ N.35/94).

“İki gönül birleşti, sevinci çok;

büyük, küçük kardeşler anlaştı, malı çok.” (Arat 1986: 297).

ming ban-ça ıraḳ barmış kişiler birle körüşgey-sen

iki <u>köngül birikip</u> altun itig ilgingde tutġay-sen (Arat ETŞ N.35/126).

“Çok uzaklara gitmiş insanlar ile görüşeceksin,

iki <u>gönül birleşip</u>, altın süsü elinde tutacaksın. (Arat 1986: 301).

adḳa[ġ-lar] <u>köngül</u> birle <u>birikser</u>.

amrılıp ḳararmadın yaltırsar.

amıru saçılmadın turulsar.

aḍı bolur munung dyan tip. (Arat ETŞ B.20/63-66)

“Bağlar <u>gönül</u> ile <u>birleşirse</u>,

Sükûnet bulup,, kararmadan ışıldarsa,

Sâkin hâlde, dağılmadan durulursa,

Bunun adına dhyāna derler.” (Arat 1986: 199).

Yukarıdaki örneklerde *köngül* insanı temsil etmektedir.

***<u>köngül birle kel-</u>* <u>“gönül ile gel-”:</u>**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig’de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “gönül ile gelmek”tir. *Köngül birle kel-* ifadesi “istek, arzu” ifade etmektedir ile “istemek, içten gelmek, samimi bir şekilde hareket etmek” anlamlarında kullanılmıştır.

<u>köñül birle keldim</u> saña ay ilig

kaçan tegge emgek yetürgil bilig (KB 5048).

“Ey hükümdar, ben sana <u>gönül arzusu ile geldim</u>; bu bana niçin zahmet olsun.” (Arat, 5048).

sen emdi köñül birle keldiñ maña

velîkin neteg ol bu iş ay tona (KB 5051).

"Sen şimdi gönül arzusu ile bana geldin; fakat şu iş nasıl oldu, ey kudretlim." (KB 5051).

***köngül bul-* "gönül bul-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül bulmak"tır.

Köngül bul- ifadesi aşağıdaki beyitte "hatırlamak, akla gelmek" anlamında kullanılmıştır;

bu erdi ay élig özüm bilmişin

ayu bérdim emdi köñül bulmışın (KB 2879).

"Ey hükümdar, benim bildiğim bunlardır; hatırıma gelenleri işte arzettim." (Arat, 2879).

Köngül bul- ifadesi aşağıdaki beyitte "gönül sahibi" olarak anlamlandırılımış, "gönül sahibi" ifadesi ile de "saygılı olan, yapıcı davranışları bulunan kişi" ifade edilmiştir;

idi yakşı sözler köñül bulmış er

köñül til birikip yakın bolmış er (KB 5617).

"Gönül sahibi, düşüncesi ve sözü bir olan dost insan çok iyi söylemiştir." (Arat, 5617).

***köngül bulġa-/bulġan-* "gönül bulan-/bulandır-":**

Bu deyim Eski Türk şiirleri ve Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçmektedir. Kelime anlamı "gönül bulanmak/bulandırmak"tır.

Eski Türkçede *köngülin bulga-* deyiminin "canını sıkmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 140).

burḳan [….]arḫant üç türlüg ḳutuġ bultaçı.

bu [….]-ler-ke tıdıġ ḳıltaçı.

bu …. d[.. köngül-ler-in bulġanturdaçı.

[bu ……daçı] (Arat ETŞ B.18/13-16).

"Burkan … arhat, üç türlü saâdeti bulan,

…….. mâni olan,

……. gönüllerini bulandıran,

……..." (Arat 1986: 181).

Taġ içinte iki yek bar

Ögüngin köngülüngin bulġayur

İl içinde tevlig kürlüg buyruḳ bar

İşingin küçüngin artatur (Arat ETŞ N.35/48).

"Dağ içinde iki şeytan var,

Aklını, gönlünü bulandırıyor;

Memleket içinde hîlekâr bir me'mûr var

Senin işini gücünü bozuyor." (Arat 1986: 289).

ol er anıŋ köŋlin bulgadı "o adam onu rahatsız etti ve kızdırdı." (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 470)

Yukarıdaki örneklerde *köngülin bulga-* deyimi, "gönlü kötü duygu ve düşüncelerle bozmak, kuşkulanmak, kötü düşünceler akla getirmek, canını sıkmak vb." anlamlar taşır.

köŋül bulgandı "midesi bulandı" (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 302).

Yukarıdaki cümlede *köngül* kelimesi "iç, mide" anlamlarında kullanılmıştır. Böylece *köngül bulgan-* ifadesi "midesi bulanmak" anlamına gelir.

***köngül bulna-* "gönlün esiri ol-":**

Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı "gönlün esiri olmak"tır. *Köngül bulna-* deyimi ile "duyguların esiri olmak, sadece duygulara göre davranış sergilemek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli bulna-* deyiminin "yalnızca duygularının etkisinde hareket etmek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 128).

körü barsa yakşı ayur er başı

köñül bulnasa boldı erksiz kişi (KB 3855).

"Dikkat edersen, yiğitlerin başı güzel söylemiş; insan gönlünün esiri olursa kendisine hakim olamaz." (Arat, 3855).

***köngül büt-* "gönül inan-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de sıkça geçmekte ve Kur'an tercümelerinde de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "inanmak, gönlü tamam olmak"tır. *Köngül büt-* deyimi ile "(bir şeye) içtenlikle ve samimiyetle güvenmek, inanmak, endişeye yer vermemek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngül büt-* deyiminin "inanmak, tereddütü kalmamak" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 133).

ayâ birke bütmiş tiliñ birle ög

köñül bütti şeksiz amul tutğıl ög (KB 25).

“Ey Tanrının birliğine inanmış olan, onu dilin ile öğ; gönlün tereddütsüz inandı ise, aklını işe karıştırma” (Arat, 25).

bütünsüz bolur tegme yérde köñül

köñül bütmese erke artuk muñ ol (KB 2151).

“Hiçbir yerde gönlü emin olmaz, gönlün de emin olmaması insan için büyük bir ızdıraptır.” (Arat, 2151).

yalawaç neçe çın ked erse amul

bitig bolmasa sözke bütmez köñül (KB 3891).

“Elçi ne kadar dürüst, mahir ve temkinli olursa olsun, mektup olmazsa kalbinde şüphe kalır.” (Arat, 3891).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü “kalp” olarak anlamlandırılmıştır.

bir ök bil tilin ög bütürgil köñül

tapuğ kıl köñül til köni tut amul (KB 3900).

“Onu bir tek bil, ona hamd et ve gönülden inan; ibadet kıl, imanın gıll u gîşten ari olsun.” (Arat, 3900).

barı boldı şeksiz maña belgülüg

köñül bütti yırlar tilim ülgülüg (KB 4779).

“Onun varlığına gönülden iman ettim; gönlüm inandı ve dilim şevkle onu zikreder.” (Arat, 4779).

köñül kimke bütse anı küzñü tut

özüñ körge sen tép anı utru tut (KB 5618).

“Gönlün tamamen inandığı kimseyi kendine ayna edin; kendini görebilmek için onu daima karşında bulundur.” (Arat, 5618).

Ey yalavaç, ḳaḍgurtmasın séni anlar kim éwişürler küfr içinde, anlar kim ayurlar: büttümiz. Ağızları birle yime bitmez köngülleri, anlardın kim cuhūd boldılar, üküş

eşitgenler yalġannı, üküş eşitgenler aḍın boḍunlarḳa kelmezler sanga, aḍnaturlar kelimelerni, kiḍin orunlarındın ayurlar eger berilse siz saḳınınglar, kimni tilese Tangrı anıng sınamaḳını yime erklig bolmaz sen angar Tangrıdın nerse, bu öğür anlar kim tilemez Tangrı kim arıtsa köngüllerini, olarḳa dünyā içre ḫᵛārluḳ, olarḳa āḫiret içinde ḳın uluġ. (KT 27/46b1-49a1=5:41). "Ey peygamber, kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla iman ettik diyenlerden ve küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka halkı dinlerler, kelimelerin anlamlarını değiştirirler. Eğer size şu verilirse hemen alın, eğer verilmezse uzak durun, derler. Allah bir kimseyi sınamak isterse elbette Allahın iradesine karşı elinden bir şey gelmez. Onlar Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onların dünyadaki hakkı rezilliktir, onlara ahirette büyük azap vardır."

Yukarıdaki örnekte *köngül büt-* ifadesinde *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

Ḳaçan yād ḳılınsa Tangrı yangluz ḳurlur anlarnıng köngülleri bitmezler ol cehānḳa ḳaçan yād ḳılınsa anlar kim anda aḍın turur ançada olar sewnürler. (KT 35/3a1-4a1=39:45). "Ne zaman yalnız Tanrının adı anılsa ahirete inanmayanların gönüllerindeki kin yüzlerine vurur, Tanrı adından başkası anıldığında onlar sevinirler."

***köngül edgü tut-* "gönlü iyi tut-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de bir beyitte geçmektedir. Kelime anlamı "gönlü iyi tutmak"tır. *Köngül edgü tut-* deyimi ile "her zaman iyi ve güzel düşünmek, iyi niyetlerde bulunmak, gönlün daima temiz kalmasını sağlamak, gönlü hoş tutmak" ifade edilmektedir.

at edgü tilegil bayat bérdi kut

kutuğ bulduñ erse köñül edgü tut (KB 5901).

"Sen iyi ad dile, Tanrı sana saadet verdi; saadete erişince gönlüne hakim ol." (Arat, 5901).

***köngül eg-* "gönül eğ-":**

Bu deyim yalnızca Atabetü'l-Hakâyık'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül eğmek"tir. *Köngül eg-* deyimi ile "duyguların, düşüncelerin, davranışların kontrol edilebilmesi" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngül eg-* deyiminin "ikna etmek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 133).

Atabetü'l-Hakâyık'ta deyimin olumsuzu kullanılmıştır;

egilmez köŋülni aḳı *er eger* (AH 233)

tegilmez muradḳa aḳı er teger (AH 234)

baḫıllıḳnı ḳanı öger til ḳayu (AH 235)

aḳıllıḳnı 'am ḫas tözü ḫalk öger (AH 236)

"Eğilmez gönülü cömert adam eğer; eri şilmez murâda cömert adam erişir. Hasisliği öğen dil hani, nerede; cömertliği âm, hâs, bütün halk öğer." (Arat 1992: 91).

***köngül emit-* "gönül eğ-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig ve Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçmektedir. Kelime anlamı "gönül eğ-"dir. *Köngül emit-* deyimi ile "gönlün bir şeye ilgi duyması, meyletmek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli emit-* deyiminin "birine ilgi duymak, meyletmek" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 128).

kişi aslı edgüg unıtmaz bolur

kişi urğı köñlin emitmez bolur (KB 1637).

"İnsanın aslı iyiliği unutmaz olur; insanın soylusu gönlünü başka tarafa kaydırmaz olur." (Arat, 1637).

üḍi.g mini komıttı

sakınç maŋa yomıttı

köŋlüm aŋar emitti

yūzüm meniŋ sargarur (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 32-33).

"Sevgiliye duyduğum özlem ve sevgi beni heyecanlandırdı. Gönlüm ona meyletti ve kaygı bende toplandı. Yüzüm bu yüzden sararır." (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 33).

Köŋlüm aŋar emitti "gönlüm ona meyletti." (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 103).

***köngül evir-* "gönül çevir-":**

Bu deyim Altun Yaruk'ta yalnızca bir cümlede tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül çevirmek"tir.

Eski Türkçede *köngül evir-* deyiminin "ilgi göstermek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 133).

t(e)ngrim sizing edgülüg .. taluy ögüzüngüz king tering erür .. arıtı bultukmaz yöleşürügin .. yöleştürüp bilgeli .. tolp tınl(ı)gka bir yanglıg .. y(a)rlıkançuçı köngülüngüz evrilür .. (AY Kaya X/647/11-18). "Tanrım, sizin iyilik deniziniz geniş ve derindir, başkasıyla hiçbir şekilde kıyaslanamaz. Bütün canlılara aynı şekilde merhametli kalbinizle ilgi gösterirsiniz."

Yukarıdaki örnekte *köngül evir-* ifadesi "ilgi göstermek" anlamında kullanılmıştır.

***köngül ıd-* "gönül gönder-":**

Köngül ıd- deyimi Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır, "gönül göndermek" anlamına gelir. "Sevgiyle bağlanmak, benimsemek" ifade edilmektedir.

monçulayu yigin adrukın tükel bilip ukup inçip köngülin adın sakınçka öngi atkakka ıdmadın ürüg uzatı tıdmak sergürmek erür :: (AY Kaya IV/285/21-24). "Bu şekilde üstünlüğünü tamamıyla bilip anlayarak gönlünü başka düşüncelere bağlamadan engellemek gerekir."

***köngül içinte oot kir-* "gönül içine ateş gir-":**

Bu ifade yalnızca Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül içine ateş gir-"dir. *Köngül içinte oot kir-* ifadesi ile "canı yanmak, çok üzülmek, çok acı duymak, büyük bir acıya uğramak" ifade edilmektedir.

özüngin ḳar içinte ig kirdi

emgek bar saḳınġuluġ

köngül içinte oot kirdi

ḳadġu bar buşunġuluġ (Arat ETŞ N.35/15).

"Vücûdun içine hastalık girdi,

sakınılacak bir zahmet var;

gönül içine ateş girdi,

can sıkacak bir kaygı var." (Arat 1986: 285).

***köngül ilin- yapşın-* "gönül yapış- bağla-":**

Bu deyim yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü bağlanmak, yapışmak, tutunmak"tır. *İlin- yapşın-* fiilleri ikileme oluşturmaktadır, "bağlamak, yapışmak, tutunmak" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 268). *Köngül ilin- yapşın-* deyimi ile "bir kimseye ya da bir şeye sevgi ve ilgi duymak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngül ilin- yapşın-* deyiminin "sevgiyle bağlanmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 133).

takı yme kavşıkıya tört törlüg ayıg kılınçlar ol alp tarıkguluk kitgülük :: kayular ol tört tip tiser .. ince k(a)ltı 'eng'ilki bodıs(a)t(a)vlar yıgınmakınta ertingü agır ayıg kılınçıg kılmış erser .. ikinti tayşıng nomlarta til salmış çulvu sözlemiş erser :: üçünç k(e)ntününg edgü yıltızın birtem üzmiş kesmiş erser :: törtünç yirtinçüke artukrak ilinmiş yapşınmış köngüllüg erser :: bo tört törlüg <ayıg> kılınçlar alp tarıkguluk titirler :: (AY Kaya

III/148/6-19). “Ey Kausika, başka türlü, o dört tür davranışın uzaklaşması, gitmesi zordur. Hangileridir o dört denirse, şöyle ki, birincisi, Bodhisattvalar toplatışında son derece kötü davranışı işlemiş ise; ikincisi Mahayānā öğretilerde dedikodu yapmış, iftira etmiş ise; üçüncüsü, kendinin iyi esasını toptan kesip koparmış ise; dördüncüsü dünyaya haddinden fazla bağlanmış, yapışmış ise; işte bu dört türlü davranışların uzaklaştırılması zordur.” (Ölmez 1991: 40).

ikegüni tarkarmakları üze bilge biligig bütürü köngüllerin edgüke ayıgka ilintürmedin yapşınturmadın atkaksızın ap arıg süp süzük tüp tüz kılurlar :: (AY Kaya IV/293/17-22). “İkisini yok etmeleri üzerine bilgiyi tamamlayıp gönüllerini iyiye kötüye bağlamadan, yapıştırmadan engelsiz tertemiz dupduru dümdüz yaparlar.”

yorıguluk yorımaguluk nomlarta köngülin ilinmeksiz yapşınmaksız kılmak p(a)ramıt timek savnıng yörügi erür :: (AY Kaya IV/309/22-310/1). “Yorumladıkları ya da yorumlamadıkları kanunlardan gönlün bağlanmamak erdemi denilen sözün yorumudur.”

***köngül irik*- “gönül sıkıl-”:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig’de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “gönül sıkıl-”dır. *Köngül irik*- ifadesi ile “usanmak, bıkmak” ifade edilir.

bu ay toldı aydı üküş söz ol ol

ayıtmadı sözlep irikse köñül (KB 1005).

“Ay Toldı dedi: Fazla söz, sormadan söylenip, insanı usandıran sözdür.” (Arat, 1005).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü insanı temsil etmektedir.

***köngül karar-* "gönül karar-":**

Yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı "gönül karar-"dır. *Köngül karar-* deyimi ile "karamsarlık çökmek, sıkıntı basmak, duyarsız olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngüli karar-* deyiminin "içi kararmak, kederlenmek" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 139).

harâmka katılma ay ilig sakın

harâmka kararur köñül bil yakın (KB 5347).

"Harama el uzatma, kendini gözet; ey hükümdar, iyi bil ki, haram gönlü karartır." (Arat, 5347).

Aşağıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

harâm birle artuk karardı köñül

halâl kayda bulğu tilep ay oğul (KB 6461).

"Kalpler haram ile çok fazla karardı; ey oğul, helali nerede arayıp bulmalı." (Arat, 6461).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

***köngül karın ur-* "gönül karın vur-":**

Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı "gönül karın vurmak"tır. *Köngül karın ur-* deyimi ile "düşüncelerini dile getirmek, hislerini açığa vurmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngül karın ur-* deyiminin "içini dışa vurmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 134).

ilig ötledi kör miñ edgü sözün

köñül hem karın urdı ötlep uzun (KB 6338).

"Hükümdar birçok iyi sözle öğüt ve nasihatte bulundu; öğütler vererek içini boşaltıp rahatladı." (Arat, 6338).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "iç" anlamında kullanılmıştır.

***köngül katığ bol-* "gönül katı ol-":**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlün katı olması"dır. *Köngül katığ bol-* ifadesi ile "duygusuz olmak" ifade edilmektedir.

köñüller katığ boldı til yumşadı

könilik özi bardı kaldı yıdı (KB 6484).

"Gönüller katılaştı, diller yumuşadı, doğruluğun kendisi gitti ancak kokusu kaldı." (Arat, 6484).

***köngül kemiş-* "gönül ver-":**

Bu ifade yalnızca Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül vermek"tir. Sevgi duymayı, bir düşünceye ilgi gösterip benimsemeyi ifade eder.

Bütün anıng içinde pend ol kişike bolsa, angar köngül azu kemişse ḳulaḳ tuttı, ol ḥālde tanuḳ bolsa (KT 37/79a1-79b1=50:37). "Onlara gönül veren ve dikkatlice dinleyen, tanık olan kimseler için bunda nasihat vardır."

***köngül keñeş-* "gönle danış-":**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönle danışmak"tır. *Köngül keñeş-* ifadesi ile "duygulara, hislere göre hareket etmek" ifade edilmektedir.

kayu işni kılmak tilese özün

köñül birle aşnu kéñeşgil sözü (KB 3688).

"Hangi işi yapmak istersen önce bunu gönlüne danış." (Arat, 3688).

***köngül kizle-* "gönül gizle-":**

Bu ifade Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. *Köngül kizle-* ifadesi ile "gönüllerde olanı gizlemek, gönüllerdeki duyguları gizlemek" ifade edilmektedir.

Sening İḍing bilür anı kim kizleyür köngülleri anı kim āşikāra ḳılurlar (KT 32/43a1=28:69). "Senin Rabbin onların kalplerinde gizlediklerini de açığa çıkardıklarını da bilir."

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

Bilür közler ḫıyānet[i]ni taḳı anınkim kizleyür köngüller (KT 40/32b1-33a1=35:19). "Gözlerdeki hainliği ve gönüllerinde gizlediklerini bilir."

***köngül kod-/koy-* "gönül koy-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de ve Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül koymak"tır. *Köngül kod-/koy-* deyimi "kırılmak, darılmak, gücenmek" anlamlarına gelir.

Eski Türkçede *köngül koḍ-* deyiminin "gücenmek, darılmak" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 134).

yana yandru terkin méni ıdğa ol

eger barmasa sen köñül kodğa ol (KB 3825).

"Çok geçmez, o beni buraya gönderecektir; sen ona gitmedikçe, o ısrar etmekte devam edecektir." (Arat, 3825).

***köngül komı-* "gönül heyecanlan-":**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül heyecanlan-"dır. *Köngül komı-* ifadesi ile "coşkulu olmak, heyecanlanmak" ifade edilmektedir.

komıtsa köñül kör yorıtsa kişig

yakın boldı sakın tilemiş işig (KB 3701).

"Gönül heyecanlanır ve insanı harekete getirirse, bil ki, istenilen iş çabuk olacaktır." (Arat, 3701).

takı ârzûladı komıdı köñül

komısa köñül kör kişike muñ ol (KB 3854).

"Onu tekrar görmek istedi, gönlü heyecanlandı; gönül coşarsa insana dert olur." (Arat, 3854).

komısa köñül kör tilese tilek

tilek bolmağınça bu bulmaz yölek (KB 3857).

"Gönül heyecanlanır ve bir dilekte bulunursa, dileğini elde etmeden o sükunet bulmaz." (Arat, 3857).

***köngül kögüz tetrül-* "gönül göğüs aldan-":**

Bu deyim yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. *Köngül kögüz* kelimeleri ikileme oluşturur, "gönül, duyu ve duygu, düşünce" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 274). *Köngül kögüz tetrül-* ifadesi "kafası karışmak" anlamına gelir.

Eski Türkçede *köngüli kögüzi tetrül-* deyiminin "aklı çelinmek, kafası karışmak" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 139).

nom buşıda tavar buşıda azlantım kıvırkaklantım erser :: biligsiz biligke örlütüp t(e)rs tetrü körüm üze köngülüm kögüzüm tetrülüp edgü törülerte bışrunmadın ögretinmedin :: (AY Kaya III/136/15-19). "Öğreti sadakasında ve mal sadakasında tamahkâr olduysam cahillikle donanıp ters ve yanlış görüşlerle kafamı karıştırıp iyi öğretileri öğrenmeden…"

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "kafa" olarak anlamlandırılmıştır.

***köngül köki* üz- "gönül kökü parçala-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. *Köngül köki üz-* ifadesi ile "kalbi derinden parçalamak, derinden üzmek, çok üzülmek" ifade edilmektedir.

nerek emdi beglik bu yalñuk yüki

bu kadğu sakınç üzdi köñlüm köki (KB 5458)

"Şimdi bu beyliğe ve insanların yükünü taşımaya ne lüzum var; bu endişe ve kaygı kalbimi parçaladı." (Arat, 5458).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

***köngül kör-* "gönül gör-":**

Bu ifade Huastuanift'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül görmek"tir. *Köngül* kelimesi aşağıdaki örnekte "düşünce, fikir" anlamında kullanılmış, *köngül kör-* ifadesi "başkalarının düşüncelerinden, fikirlerinden etkilenmek" olarak anlamlandırılmıştır.

t(ä)ŋrim bilip bilmätin ät'öz s(ä)viginçä yorıp y(a)vlak eş tuş adaş kudaş savın alıp köŋülin körüp yılkıka (Özbay 2014: 86/233-237). "Tanrım farkında olmadan nefis sevgisine uyup, kötü eşin dostun sözüne kanıp, (onların) düşüncelerine uyup…" (Özbay 2014: 94).

***köngül kötür-* "gönül yükselt-":**

Kutadgu Bilig'de sıkça geçen bir deyimdir. Kelime anlamı "gönül yükseltmek"tir. *Köngül kötür-* deyimi "duyguların yoğun olarak yaşanması"nı ifade eder.

Eski Türkçede *köngül kötür-* deyiminin "mağrurlanmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 134).

Köngül kötür- deyimi bazı örneklerde "kibirlenmek, gururlanmak" anlamında kullanılmıştır;

küwezlenme artuk kötürme köñül

ınanç kılğu ermez bu dünyâ tünül (KB 1377).

"Fazla kibir ve gurura kapılma; bu dünyaya güven olmaz, sen ondan vazgeç." (Arat, 1377).

tapuğka tayanma kötürme köñül

sağa tügge begler yañılsa yüzün (KB 4091).

"Hizmete güvenip, gurur getirme; eğer yanılırsan beyler sana tekrar kaşlarını çatarlar." (Arat, 4091).

kötürme köñül sen küwezlenmegil

er at sü telim tép kögüz kermegil (KB 5211).

"Alçak gönüllü ol, gururlanma; 'hizmetkarlarım ve askerlerim çok!' diye kibirlenme." (Arat, 5211)

bu kutka küwenip kötürme köñül

ınanma tiriglikke artuk tünül (KB 5323).

“Saadete güvenme, alçak gönüllü ol; hayata pek inanma, ondan elini çek.” (Arat, 5323).

Köngül kötür- deyimi aşağıdaki beyitte “çok fazla sevmek, güvenmek” anlamında kullanılmıştır;

tünek ol bu dünyâ kötürgil köñül

ediz ordu él kol sen amrul amul (KB 3084).

“Bu dünya bir zindandır, ona gönül bağlama; sen yüksek saray ve ülke iste, huzur ve sükuna kavuş.” (Arat, 3084).

Köngül kötür- deyimi aşağıdaki beyitte “vazgeçmek” anlamında kullanılmıştır;

kalı bulsa ârzû tilekin tükel

köñül kötrür anda keser sözini (KB 5026).

“Bütün dilek ve arzularını bulunca da onları gönlünden çıkarır ve bir daha ağzına almaz.” (Arat, 5026).

***köngül köz yaru-* “gönül göz parla-”:**

Bu deyim Kutadgu Bilig’de yalnızca bir beyitte geçmektedir. Kelime anlamı “gönül göz parlamak“tır. *Köngül köz yaru-* deyimi “sevinmek, sevinci gözlerinden belli olmak” anlamları taşır.

Eski Türkçede *köngli közi yaru-* deyiminin “mutlu olmak” anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 129).

eşitti ilig söz sewindi katığ

köñül köz yaruttı bulundı tatığ (KB 5609).

“Hükümdar bu sözleri duyunca çok memnun oldu; sevinçle gönül gözü parladı ve hayattan tekrar tat almaya başladı.” (Arat, 5609).

***köngül küdez-* "gönül gözet-":**

Bu deyim yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül gözetmek"tir. *Köngül küdez-* deyimi ile "hislere, duygulara, düşüncelere önem vermek; hisleri, duyguları, düşünceleri dikkate alarak bu doğrultuda hareket etmek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngül küdez-* deyiminin "hatır gönül gözetmek, saygı ve sevgiyi muhafaza etmek" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 134).

neteglikke kirme küdezgil köñül

barıña bütün bolğıl amrul amul (KB 26).

"Nasıl olduğunu arama, gönlünü gözet; varlığına inan, sükun ve huzura kavuş" (Arat, 26).

ilâhî küdezgil meniñ köñlümi

sewüg sawçı birle kopur kopğumı (KB 47).

"Ey Tanrım, benim gönlümü gözet; kıyamette beni sevgili peygamber ile haşret." (Arat, 47).

idi yakşı aymış biliglig sözüg

ay ersig küdezgil köñülüg közüg (KB 2796).

"Bilgili çok yerinde bir laf söylemiştir; ey yiğit, gönlü ve gözü gözet." (Arat, 2796).

olarka yéme bar küdezgil köñül

sewindür olarnı sewin ay oğul (KB 4582).

"Onlara git, gönüllerini kırma; onları sevindir ve kendin de sevin, ey oğul." (Arat, 4582).

***köngül öl-* "gönül öl-":**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül öl-"dür. *Köngül öl-* ifadesi ile "hissizleşmek, tepkisiz kalmak, duyarsızlaşmak vb." ifade edilir.

havâ nefs tirilse ölür bu köñül

köñül ölse tâ'at kalur ay oğul (KB 4912).

"Hava ne nefis canlanırsa gönül ölür; gönül ölürse ibadet ihmal edilir, ey oğul." (Arat, 4912).

biziñ köñlümiz öldi bolğa bu kün

havâ nefs me kıldı boyun ked yoğun (KB 4913).

"Hava ve nefis boynunun bu kadar kalınlaşmış olduğuna bakılırsa bizim gönlümüz bugün ölmüş olmalıdır." (Arat, 4913).

üd üdlek yarutsa bérip öt erig

köñül ölmiş erse bolur tép tirig (KB 5689).

"Eğer zemane öğüt ve nasihatı ile gönlü aydınlatırsa, o gönül ölmüş olsa bile yeniden dipdiri olur." (Arat, 5689).

***köngül örit-* "gönül besle-":**

Bu deyim Altun Yaruk ve Berliner Text'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül beslemek"tir. *Köngül örit-* deyimi duyguları esas alır, "herhangi bir şeye niyet etmek, bir şeye veya bir kimseye herhangi bir duygu beslemek, duyguları ortaya çıkarmak" ifade edilir. Altun Yaruk'ta bu deyim bazı örneklerde "gönül vermek, düşünmek ve istemek" anlamlarında kullanılmıştır.

Eski Türkçede *köngül örit-* deyiminin "düşünce geliştirmek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 134).

ontın sıngarkı burkanlar uluşın k(e)ntü köngüllerinte alınu yaratu tüketmiş altı yoltakı [tıdıgsız] nom tilgenin [evir]teçi turkaru nom tilgenin [e]virgüke köngül öritmiş b[odı]s(a)[t](a)v .. (AY Kaya 34ç/22-34d/3). "On taraftaki Buddhalar halkı ile kendi gönüllerinde oluşturdukları altı yoldaki engelsiz dharmā tekerleğini çevirecek. (Tokyürek, 2011: 94). Devamlı kanun çarkını çevirmeye gönüllü olmuş Buddhalar…"

bo savıg ne eşidü birle ök ötrü m(e)n başdınkıda başdınkı y(i)ti süzük köngülüm üze ol ol tınl(ı)glarıg ölürtmiş ayıg kılınçka ökünü katınu koduru süzük kirtgünç [köngül]te turup :: ötrü altun-önglüg-y(a)rukyaltrıklıg-kopda-kötrülmüş-nomiligi atl(ı)g nom erdinig tolu tükel bititgüke köngül öritdim .. (AY Kaya S/11/9-18). "Bu sözü işitince ben hemen sonra baştan başa çok temiz gönlümle o mahlukları öldürtmüş fena amele nedamet ederek, sertleşerek, temiz imanlı gönül ile kalkıp sonra altın renkli parlak ışıklı herşeyden yüce sutra (şeriat) hükümdarı, adlı sutra cevherini tamamıyle yazdırmaya niyet ettim." (Karahan 2014: 210).[1]

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü mecazlaşarak "niyet, istek, arzu" anlamında kullanılmış, *köngül örit-* ifadesine "niyet etmek" anlamı verilmiştir.

alku ötek birim agır ayıg kılınçımızını arıtu[r m(e)n sü]zür m(e)n tip köngül öritgil .. (AY Kaya S/26/15-17). "Bütün borçlarımı verip kötü davranışlarımı temizlerim diye düşündüm."

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "düşünce" olarak anlamlandırılmıştır.

alku tınl(ı)glarnıng asıglıgınga burkan kutın bulayın burkan kutın bulgu üçün nomug şasanıg ilig uluşug küzetgü üçün tört m(a)haranç t(e)ngrilerke dorma ötüneyin tip bodı kön[gül] öritgil :: (AY Kaya S/27/9-14). "Bütün canlıların yararına tanrı rahmetini bulayım deyip, tanrı rahmetini bulduğu için saf kutsal sutrayı, dini, beyi ve şehri koruduğu için dört Maharaça tanrılarına Gdorma'ya söyleyeyim diyerek Bodhiye gönül verdi."

teginmek bodı köngül öritmek ..... (AY Kaya S/25/20). "Samimi olarak Bodhiye gönül verse."

t(e)ngri t(e)ngrisi burkannıng uzun özin yaşın eşidip alkugun barça üzeliksiz yig üstünki tüzü köni tuymak burkan kutınga köngül öritip ertingü ögirip sevinip ulug mungadmakka tegip öngi öngi tilin bir özin ince tip şlök sözlediler (AY Kaya I/34i/20-34j/4). "Tanrılar Tanrısı Buddhanın hesap edilemeyen ömrünü işitip hepsi her şeyden üstün kusursuz

[1] Çeviriye müdahale edilmiştir.

Buddha saadetine gönül verip fazlasıyla sevinip büyük ızdıraba ulaşıp farklı farklı diller ile özümüz bir diye şiir söylediler."

ajunta kuşalabaşka (?) [köngül] öritserler .. (AY Kaya S/25/4-5). "Dünyada iyi işlere gönül verseler.."

ince k(a)ltı 'eng'ilki burkan kutınga yangırtı köngül öritmek :: (AY Kaya III/152/16-17). "Şöyle, önce Buddha saadetine gönül vermek…"

neçe neçe tınl(ı)g[lar bo]dıs(a)t(a)vlar köngülin öritdi[ler] ötrü ol üdün tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi burkan ince tip şlök sözleyü y(a)rlıkadı :: (AY Kaya IV/340/11-15). "Canlıların çoğu Bodhisattvalara gönül verdiler sonra o vakit muhteşem bilge tanrılar tanrısı Buddha diyerek şu şiiri söyledi."

takı yme kim kayu tınl(ı)glar ajun ajunta üküş edlig tavarlıg bay barımlıg evde barkda togayın tip küseser azu yme 'engilki burkan kutınga yangırtı köngül öritip mahayan nom içinte bışrungalı ögretingeli sakınsar :: (AY Kaya III/141/14-20). "Ve de, eğer (o) canlılar varlık şeklinde 'çok fazla mal-mülk sahibi (olarak), varlıklı (bir) evde-barkta doğayım' diye dilese(ler); ve dahi ilk Buda kutsallığına yeniden karar verip Mahayana öğretisi doğrultusunda çalışmak, öğretmek için düşünse(ler)" (Karahan 2014: 223).

Yukarıdaki cümlede *köngül* kelimesi "düşünme" anlamında kullanılmış, *köngül örit-* ifadesine "karar vermek" anlamı verilmiştir.

yene yme bodıs(a)t(a)vlar başdınkı orunka köngül öritmişlerinte sogançıg erdini atl(ı)g samadı dyanıg öritürler :: (AY Kaya IV/323/1-4). "Yine de Bodhisattvalar baştaki yeri istediklerinde güzel cevher adlı samādhi ve dhyāna'yı yüceltirler." (Tokyürek 2011: 270).

ikinti orunka köngül öritmişlerinte seviglig bolmak atl(ı)g samadı dyanıg öritürler :: (AY Kaya IV/323/4-7). "İkinci yeri istediklerinde sevinçli olmak adlı samādhi ve dhyāna'yı yüceltirler." (Tokyürek 2011: 270).

üçünç orunka köngül öritmişlerinte bilge biliglig yula y(a)rukın yaltrıdaçı atl(ı)g samadı dyanıg öritürler :: (AY Kaya IV/323/7-10). "Üçüncü yeri istediklerinde bilgi meşale ışığı parlayacak adlı samādhi ve dhyāna'yı yüceltirler."

törtünç orunka köngül öritmişlerinte evrilinçsiz bolmak atl(ı)g samadı dyanıg öritürler :: (AY Kaya IV/323/10-13). "Dördüncü yeri istediklerinde sarsılmaz olmak adlı samādhi ve dhyāna'yı yüceltirler."

bişinç orunka köngül öritmişlerinte erdini çeçek atl(ı)g samadı dyanıg öritürler :: (AY Kaya IV/323/13-15). "Beşinci yeri istediklerinde cevher çiçeği adlı samādhi ve dhyāna'yı yüceltirler."

altınç orunka köngül öritmişlerinte kün t(e)ngri mandalı teg tegirmi y(a)ruk atl(ı)g samadı dyanıg öritürler :: (AY Kaya IV/323/15-18). "Altıncı yeri istediklerinde gün tanrı tılsımı gibi yuvarlak ışık adlı samādhi ve dhyāna'yı yüceltirler."

yitinç orunka köngül öritmişlerinte kop küsüşüg köngül iyin kanturtaçı atl(ı)g samadı dyanıg öritürler :: (AY Kaya IV/323/19-22). "Yedinci yeri istediklerinde bütün istekleri gönül dolayısıyla tahmin edecek adlı samādhı adlı dhyānayı yüceltirler."

sek(i)zinç orunka köngül öritmişlerinte tanuklamakın yügerü turgurtaçı atl(ı)g samadı dyan{'}ıg öritürler :: (AY Kaya IV/323/22-25). "Sekizinci yeri istediklerinde ispat etmeyi yükseltecek adlı samādhi ve dhyāna'yı yüceltirler."

tok(u)zunç orunka köngül öritmişlerinte bilge bilig agılık atl(ı)g samadı dyanıg öritürler .. (AY Kaya IV/324/1-3). "Dokuzuncu yeri istediklerinde bilgi hazinesi adlı samādhi ve dhyāna'yı yüceltirler."

onunç orunka köngül öritmişlerinte tölükin katıglanmak atl(ı)g samadı dyanıg öritürler :: :: :: (AY Kaya IV/324/4-6). "Onuncu yeri istediklerinde gücünü toplamaya gayret etmek adlı samādhi ve dhyāna'yı yüceltirler."

m(e)n sizlerke toyınlara [ok]ıtu biltürü nomladım .. ertmiş üdlerte .. adınlarka asıg kılmak tıltagımın .. monı monçulayu kat[ıgla]nu bodıs(a)t(a)v[lar] yorıgınta .. burkan kutın tıltaglarta yorıdım .. bodıs(a)t(a)v[lar yorıgınta] yorımışda .. .. ol üdte [m(e)n] öz köngülümde öritdim .. ulug bedük kut kolmak .. (AY Kaya X/643/5-13). "Ben sizlere ve rahiplere açıklayarak vaaz ettim geçmiş devirlerde başkalarına fayda sağlamak amacıyla böylesine bir çaba ile Bodhisattvalar izinde Buddha saadeti bulabilmek amacıyla yürüdüm. Bodhisattvalar izinde yürürken o zaman yüce bir saadete erişmek maksadı ile bunu kendim istedim. (Besli 2019: 443).

üküş telim sansartakı tınlıglar oglanı üçün

özüm köngül öritip yakturtum tükel bėş yüz küün (Zieme BT XIII/42/ 2-3; akt. Besli 2019).

“Samsaradaki sayısız insanoğlu için kendim, kendi isteğimle beş yüz adet bastırdım” (Besli 2019: 500).

Yukarıdaki örneklerde *köngül* sözcüğü mecazlaşarak “istek, arzu” anlamında kullanılmış, *köngül örit-* ifadesine “istek” anlamı verilmiştir.

t(e)ngri t(e)ngrisi burkan y(a)rlıkadı azrua t(e)ngrike .. antag ol antag ol ulug azruaya k(a)ltı s(e)n ötünmiş teg s(e)n başın bo kamag kuvragka bo alokaçıntamanı bodıs(a)t(a)v togmaksız tering nom taplagınta yangırtı köngül öritip bışrunguluk ögretingülük tözüg aça yada okıtdı tip y(a)rlıkadı (AY Kaya V/390/20-391/3). “Tanrı tanrısı buddha (Skr. devātideva), Brahman tanrıya buyurdu: Öyledir öyledir, yüce Brahman (Skr. mahābrahman) senin arz ettiğin üzere! Senin liderliğinde bu bütün topluluğa bu Ālokacintāmani bodhisattva, doğumsuz derin dharma tahammülünde (Skr. anutpādadharma-ksānti) tekrardan dikkat celbedip öğretilmesi gereken esası ayrıntılarıyla açıkladı, diye buyurdu.” (Uçar 2009: 287).

Yukarıdaki cümlede *köngül örit-* ifadesine “dikkat celbetmek” anlamı verilmiştir.

kimler yene montag köngül öritserler .. t(e)rk üdün kutrulmaklıg edgü tüşke utlıka teggeyler tip y(a)rlıkadı :: (AY Kaya VIII/512/12-15). “Her kim gönlünü böyle yükseltse kurtuluşa tamamlanacak sonuca çabucak erecekler diye buyurdu.” (Uzunkaya 2020: 419).

Yukarıdaki cümlede *köngül örit-* ifadesine “gönül yükseltmek” anlamı verilmiştir.

üç törlüg kutlarka köngül öritdürgeli ötlemiş (AY Kaya III/179/1-3). “Üç türlü saadetlere gönül beslemek için öğüt vermiş.” (Uzunkaya 2020: 355).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü mecazlaşarak “niyet, arzu” anlamında kullanılmış, *köngül örit-* ifadesine “gönül beslemek” anlamı verilmiştir.

... bolarnı ulug edgü ögli köngül :: ulug y(a)rlıkançuçı köngül ulug dyan tip tiyür tiser ülgüsüz sansız tınl(ı)glarıg sakınıp ülgüsüz sansız ulug buyanlarıg kazganıp :: ülgüsüz sansız ulug tüşinge utlısınga tegirler üçün yene ulug bodıs(a)t(a)vlarnıng köngülinte öritgülük bütürgülük üçün anın antag titir :: (AY Kaya IV/267/9-19). “Bunları büyük iyi düşünceli gönül, büyük merhametli gönül, büyük dyana şöyle dese sayısız, pek çok canlıyı düşünüp sayısız, pek çok büyük saadetleri kazanıp sayısız, pek çok büyük mükafatına ulaşmak için yine büyük Bodhisattvaların gönlünde yüceltmeleri tamamlamaları için o sebeptendir.”

Yukarıdaki cümlede *köngülinte örit-* ifadesine "gönlünde yüceltmek" anlamı verilmiştir.

***köngül örkle-* "gönül bağla-":**

Bu deyim yalnızca Atabetü'l-Hakâyık'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül bağlamak"tır. *Köngül örkle-* deyimi ile "(herhangi birine veya bir şeye) bağlanmak, sevmek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngül örkle-* deyiminin "sevgi duymak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 134).

köki körklüg erniŋ ḫuyı körklüg ol (Arat AH 317)

bu körklüg ḳılıḳḳa köŋül örklüg ol (Arat AH 318)

bir erdin bir erke tėfavüt telim (Arat AH 319)

vėlikin körerke tözü börklüg ol (Arat AH 320)

"Aslı güzel olan adamın huyu güzel olur;

güzel huylu adama gönül bağlanır.

Adamdan adama fark çoktur,

fakat görünüşte hepsinin börkü vardır." (Arat 1992: 94).

***köngül saç-* "gönül saç-":**

Bu deyim yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "gönül saç-"tır. *Köngül saç-* deyimi ile "aklı gitmek, duygulara ve düşüncelere hakim olamamak, duyguları ve düşünceleri toparlayamamak, duygu ve düşüncelere odaklanamamak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngül saç-* deyiminin "aklını başından almak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 134).

köngülnüng saçgusı üze telve bolup t(e)rsikmek tetrülmek alp emgek titir :: (AY Kaya II/109/17-19). "Gönlün, zihnin dağılması üzerine deli olup aldanmak büyük ıstıraptır." (Tümenbayar 2019: 77).

Yukarıdaki örnekte *köngül* sözcüğü, hem "gönül" hem "zihin" anlamında kullanılmıştır.

ol bilmiş ukmış nom tözlerinte köngüllerin öngi saçmadın sergürmekleri turgurmakları üze ötrü kut kolunmak p(a)ramıtıg uz bütürürler :: :: (AY Kaya IV/283/18-22). "...o bildikleri anladıkları öğreti esaslarında zihinlerini dağıtmadan sabrederek durmaları üzerine..." (Uzunkaya 2020: 224).

Yukarıdaki örnekte *köngül* sözcüğü "zihin" anlamında kullanılmıştır.

***köngül/sev-* "gönül/sev-":**

Kutadgu Bilig'de sıkça görülen birlikteliklerden biri *köngül* ve *sev-* birlikteliğidir. Hislerle ilgilidir; sevgiyi, aşkı, hoşlanmayı ifade eder.

idi sewdi köñlün anı tapladı

ilig tapğıña bu yarağay tédi (KB 532).

"Onu çok ve gönülden sevdi, beğendi; onu hükümdarın hizmetine layık gördü." (Arat, 532)

köñül kimni sewse mün erdem bolur

kamuğ tetrüsi oñ kokuzı tolur (KB 536).

"Gönül kimi severse onun kusuru fazilet olur; bütün ters işleri doğru ve eksikleri tam görünür." (Arat, 536).

köñül kimni sewse kamuğı sewüg

körür közke ursa körünmez bolur (KB 537).

"Gönül kimi severse, onun her şeyi sevimli olur; gören göze vursa o bile kötü görülmez." (Arat, 537).

köñli yüzin körse sewse körüp

éli bodnı baksa küwense turup (KB 2084).

"Yüzünü gören herkes, bakınca onu sevmeli; memleketi ve halkı ona bakıp, güvenle yaşamalıdır." (Arat, 2084).

köñül kimni sewse tilese bakın

neçe yér yırak erse boldı yakın (KB 5049).

"Gönül birini sever ve arzu ederse onun bulunduğu yer ne kadar uzak olursa olsun yine yakın görünür." (Arat, 5049).

***köngül sewin-* "gönül sevin-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül sevin-"dir. *Köngül sewin-* ifadesi ile "gönlü hoşnut olmak, rahat ve huzurlu olmak" ifade edilmektedir.

neteg kim sewindi seniñdin köñül

bayat bérsü andağ sewinç ay oğul (KB 3066).

"Benim gönlüm senden nasıl hoşnut ise; ey oğul, Tanrı seni de öyle sevindirsin." (Arat, 3066).

Aşağıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "iç" anlamında kullanılmıştır.

bu erdi meniñ bu igimke emi

sewindürdi emdi meniñ köñlümi (KB 5021).

"Benim hastalığımın devası bu idi; artık içim rahat etti." (Arat, 5021).

***köngül sı-* "gönül kır-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül kırmak"tır. *Köngül sı-* deyimi ile "bir kimsenin üzülmesine neden olmak, kırmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngül sı-* deyiminin "çok üzmek, gücendirmek" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 135).

açığ tıdsa işçi er at köñli sır

er at köñli sınsa alır begke kir (KB 2808).

"Hizmetkar insana mani olursa, askerin gönlü kırılır; askerin gönlü kırılır; askerin gönlü kırılırsa beyin adı lekelenir." (Arat, 2808).

bu iş tuş yükin yüd sıma köñlini

sözümni unıtma küdezgil munı (KB 4264).

"Eş ve arkadaşlarının yükünü yüklen, gönüllerini kırma; sözünü unutma, bunu daima göz önünde tut." (Arat, 4264).

***köngül talgur-* "gönlü bulan-":**

Bu ifade Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçmektedir ve *köngül* kelimesi bu ifadede "iç, mide" anlamında kullanılarak *köngül talgur-* ifadesi "içi bulanmak" olarak anlamlandırılmıştır.

köŋlüm talgurdı "pis yemeği yemekten dolayı içim bulanacak gibi oldu." (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 284).

***köngül tap-* "gönül iste-":**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de sıkça geçmekte, Altun Yaruk ve Huastuanift'te de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlün istemesi"dir. Deyim anlamı "gönüldeki istek, arzu"dur; "gönlün istemesi, arzu etmesi, beğenmesi, içine sinmek, hoşlanmak" gibi anlamları vardır.

neçe iş kişike kéñeşgü kerek

köñül taplamış işni kılğu kerek (KB 3495).

"Bazı işler vardır ki insanlar ile istişare etmek lazımdır; fakat neticede insan yine gönlünün münasip gördüğü işi yapmalıdır." (Arat, 3495).

köñül taplamadı bu iştin kaçar

köñül taplamaz işke yaksa hatar (KB 3686).

"Gönlüm bunu beğenmedi ve bu işten çekiniyor; gönlün beğenmediği işe girişmek tehlikelidir." (Arat, 3686).

köñül taplamasa kayu işlerig

asığ bolmaz anda ay köñli tirig (KB 3691).

"Ey gönlü diri, hangi işi gönül beğenmezse, o işten bir fayda gelmez." (Arat, 3691).

köñül taplamadı bu işni sewe

özüm yandı emdi bu sözdin éve (KB 3692).

"Gönül bu işi severek arzu etmediğinden, ben de bundan vaz geçtim." (Arat, 3692).

kişike kéñeşgil ayıt barça söz

köñül taplamasa yırak tutğıl öz (KB 3689).

"Sonra başkaları ile meşveret et, her sözünü danış; fakat içine sinmezse, o işten kendini uzak tut." (Arat, 3689).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözüğü "iç" anlamında kullanılmıştır.

kamuğda bağırsak özüñke özün

<u>köñül taplamaz</u> işni kod kes sözüg (KB 3690).

"Sana herkesten daha yakın olan kendindir; <u>gönlün tasvip etmediği</u> işi bırak, işte bu kadar." (Arat, 3690).

köngülüngüz kögüzüngüz .. turkaru arıg süzük titir .. <u>köngülteki taplag[ın]gız</u> yme ançulayu ok erür .. (AY Kaya X/659/4-7). "Gönlünüz daima temiz, paktır. <u>Gönlünüzdeki arzunuz</u> yine bu şekildedir."

amtı t(ä)ŋrim si[zin][<u>köŋü]lüŋüzni tapa</u> ämgätäŋ guan ıdaŋ ayt[ıŋız]tedi (Özbay 2014: 27/50-52). "(Siz) şimdi hükümdarım, <u>düşüncenizi (cesaretinizi) toplayarak</u> günahlardan kurtulmaya çaba gösterin demiştiniz dedi (Özbay 2014: 33).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "düşünce (cesaret)" anlamında kullanılmış, *köngül tap-* ifadesi "düşünce ve cesaret bulmak, cesaret toplamak" olarak anlamlandırılmıştır.

***<u>köngül taş tut-</u>* "gönül dış tut-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. *Köngül taş tut-* ifadesi ile "gönülden çıkarmak, unutmak, uzaklaşmak, vazgeçmek" ifade edilmektedir. Beyitte deyimin olumsuzu kullanılmıştır;

bayat bérsü tevfîk saña küç kadaş

du'âda unıtma <u>köñül tutma taş</u> (KB 4879).

"Ey kardeşim, Tanrı sana tevfik ve kuvvet versin; dualarında beni de unutma, <u>gönülden çıkarma.</u>" (Arat, 4879).

***köngül taya-* "gönül daya-":**

Bu deyim Altun Yaruk ve Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı" gönül daya-"dır. *Köngül taya-* deyimi "bir kimseye veya bir şeye güvenmek, bir kimseden veya bir şeyden güç almak" anlamlarını taşır.

Eski Türkçede *köngül taya-* deyiminin "çok güvenmek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 135).

anı eşidmek üze yangınta köngülinte kılıp .. yinçürü sakınç turgurup katıglanmak küçinte irmek yalarmaklıg ayıg kılınçlıg örtügleri barça tarıkar .. alku boşgunguluk orunlarta artukrak kirtgünçüg öritip köngülin ornatmak kılıp tosınlarıg turulturup başdınkı orunka kirürler başdınkı oruntakı köngülke tayanıp üküş tınl(ı)glarnıng asıgınga katıglanmışdakı tıdıg adalarıg tarkarıp ikinti orunka kirürler :: (AY Kaya II/72/18-73/6). "Onu gönülden işitip saygı düşüncesini zayıflatmak, gayretten usanmak suçlu, kötü amelli örtüleri tamamen kaldırıp öğrenme yerinde daha fazla iman edip gönlünü yerleştirip rehberlik edip ilk makama girerler. İlk makamdaki gönle dayanıp canlıların faydası için gayret gösterirken engelleri dağıtarak ikinci makama girerler (Tümenbayar 2019: 63).

ilig aydı ârzûm tilekim bu ol

anı bulsa ötrü tayanğay köñül (KB 3153).

"Hükümdar: Arzum ve dileğim budur, dedi. Onu bulursam, her işte ona emniyet edebilirim." (Arat, 3153).

***köngül tegür-* "gönül sun-":**

Bu deyim yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Anlamı "niyet beslemek"tir.

Eski Türkçede *köngül tegür-* deyiminin "niyet taşımak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 135).

sizler kamagun t(e)ngridem [k]uvrag artukrak yıçanıp saklanıp köngül tegürüp… (AY Kaya IV/342/13-15). "Sizler hepiniz kutsal topluluk çokça dikkat edip, uğraşıp…" (Uzunkaya 2020: 220).

***köngül ter-* "gönlü derle-":**

Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı "gönlü derlemek"tir. Köngül ter- *deyimi* ile "duygu ve düşünceleri bir konu etrafında yoğunlaştırıp toparlamak, duygu ve düşüncelere hakim olabilmek, duygu ve düşüncelerine çeki düzen vermek vb." ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *könglin ter-* deyiminin "bilincini toplamak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 131).

tüşüp kirdi karşıka terkin yorıp

okıdı ilig kirdi köñlin térip (KB 6225).

"İnip yürüyerek doğruca saraya girdi; hükümdar çağırınca kendisini toparladı, huzura çıktı." (Arat, 6225).

Yukarıdaki beyitte *köngül* insanı temsil etmektedir.

***köngül til ala bol-* "gönül dil ala ol-":**

Bu deyim yalnızca Kutadgu Bilig'de bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül ve dil ala ol-"dur. *Köngül til ala bol-* deyimi ile "hissedilen ve düşünülenlerin karışması, hissedilen ve düşünülenler ile söylenenlerin farklı olması" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngül til ala bol-* deyiminin "düşünülenle söylenen farklı olmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 135).

kişi köñli bilgü tanuk erdi til söz

köñül til ala boldı kimke büteyi (KB 6579).

"İnsanın gönlünü anlamak için, onun dili ve sözü bana şahit idi; şimdi gönül ve dil alaca oldu; kime inanayım."

***köngül til arığ tut-* gönül dil temiz tut-":**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül dil temiz tutmak"tır. *Köngül til arığ tut-* ifadesi ile "kalbini temiz tutmak, kötü sözlerden, duygulardan ve düşüncelerden uzaklaşıp güzel sözlere, duygulara ve düşüncelere yönelmek" ifade edilmektedir.

bayatka sığınğıl kamuğdın üzül

köñül til arığ tut kılınçın süzül (KB 6250).

"Her şeyi terk et, Tanrıya sığın; gönül ve dilini temiz tut; hareketini düzelt." (Arat, 6250).

***köngül til arıt-* "gönül dil temizle-":**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül dil temizlemek"tir. *Köngül til arıt-* ifadesi ile "kalbini temiz tutmak, kötü sözlerden, duygulardan ve düşüncelerden uzaklaşıp güzel sözlere, duygulara ve düşüncelere yönelmek" ifade edilmektedir.

köñül til arıttıñ arıdı özüñ

méni ötlegil bir tusulsu sözüg (KB 5128).

"Gönlünü ve dilini temizledin, kendin de temiz oldun; öğüt ver, ben de senin sözünden istifade edeyim." (Arat, 5128).

***köngül til birik-* "gönül ve dil birleş-":**

Bu deyim yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül ve dil birleş-"tir. *Köngül til birik-* deyimi "düşündüğünü söylemek, içi dışı bir olmak" anlamlarına gelir.

Eski Türkçede *köngül til birik-* deyiminin "düşündüğünü aynıyla söylemek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 135).

ilig aydı körgil köni er özi

tili köñli birle biriker sözi (KB 862).

"Hükümdar: Bak kimin düşündüğü ile söylediği bir olursa, işte doğru insan odur, dedi." (Arat, 862).

kamuğka sewitmek tilese özün

köñül til biriktür süçig tut sözüg (KB 4280).

"Kendini herkese sevdirmek istersen, sözün ve fikrin birbirine uygun ve dilin tatlı olsun." (Arat, 4280).

idi yakşı sözler köñül bulmış er

köñül til birikip yakın bolmış er (KB 5617).

"Gönül sahibi, düşüncesi ve sözü bir olan dost insan çok iyi söylemiştir." (Arat, 5617).

Yukarıdaki beyitlerde *köngül* sözcüğü "düşünce, fikir" anlamlarında kullanılmıştır.

***köngül til kiçig tut-* "gönül dil küçük tut-":**

Kutadgu Bilig'de sıkça geçen bir deyimdir. Kelime anlamı "gönül dil küçük tut-"tur. *Köngül til küçük tut-* deyimi "her düşünüleni ve her hissedileni söylememek, güzel duygu ve düşüncelere sahip olmak, alçak gönüllü olmak, tevazu ile hareket etmek" anlamlarını taşır.

Eski Türkçede *köngül til kiçig tut-* deyiminin "tevazu ile hareket etmek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 135).

yorıkıñ köni tut yañılma özün

köñül til kiçig tut bedütme sözüg (KB 1282).

“Tavır ve hareketin doğru olsun, doğru yoldan sapma, alçak gönüllü ol, tevazu ile söz söyle, büyük söz söyleme.” (Arat, 1282).

köñül til kiçig tuttı kılkı oñay

yaraştı kamuğ birle keçti kün ay (KB 1695).

“Herkese karşı tevazu gösterdi, mülayim davrandı; herkesle iyi geçindi, böylece günler ve aylar geçti.” (Arat, 1695).

negü tér eşitgil kişi alçakı

köñül til kiçig tut ay er kıwçakı (KB 2477).

“Alçak gönüllü insan ne der, dinle; ey boş insan, gönlünü alçak ve dilini kısa tut.” (Arat, 2477).

tapuğka érig bolsa erte turup

köñül til kiçig tutsa kodkı bolup (KB 4039).

“Erkenden kalkıp hizmete hazır bulunmalıdır; sözlerinde ve hareketlerinde mütevazı olması lazımdır.” (Arat, 4039).

kalı bolsa sen beg bodunka uluğ

köñül til kiçig tut özüñke yuluğ (KB 4534).

“Eğer sen bey ve halkın büyüğü olursan, buna karşı tevazu ve nezaket fedakarlığını göze al.” (Arat, 4534).

ayâ beg boluğlı bodunka uluğ

köñül til kiçig tut özüñke yuluğ (KB 5251).

“Ey halkın büyüğü olan hükümdar, kendine fidye olarak tevazu ve tatlı dili kullan.” (Arat, 5251).

***köngül til köni tut-* "gönül dil doğru tut-":**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de sıkça tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül dil doğru tut-"dur. *Köngül til köni tut-* ifadesi ile "doğru ve dürüst olmak, güvenilir olmak" ifade edilmektedir.

köñül til köni tut bayatka tapın

usanma yarınlık işiñni itin (KB 1278).

"Gönlünü ve dilini doğru tut, Tanrıya kulluk et; gafil olma, yarınki işini şimdiden düzene koy." (Arat, 1278).

köñül til köni tut ay bilge bügü

saña eksümegey üdinde yégü (KB 1743).

"Ey alim hakim, gönül ve dilini doğru tut; vakti gelince yiyeceğin eksik olmaz." (Arat, 1743).

köñül til köni tut bayatka sığın

idi yarlığın sen ağır tut tapın (KB 2158).

"Gönül ve dilini doğru tut, Tanrıya sığın; Allahın emrine itaatsizlik etme." (Arat, 2158).

köñül til köni tut kılınçıñ bütün

saña kelge devlet bu dünyâ bütün (KB 2759).

"Düşüncen ve sözlerin doğru, hareketin güvenilir olsun, saadet ve bütün bu dünya nimetleri sana gelir." (Arat, 2759).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "düşünce" anlamında kullanılmıştır.

köñül til köni tutsa kılkı bütün

añar tegmese ot yalını tütün (KB 2792).

"Ateşin alevi ve dumanı dokunmaması için, onun gönlü ve dili doğru, hareketi ve tabiatı uygun olmalıdır." (Arat, 2792).

köñül til köni tut kılınçıñ bütün

kayuda tilese tirilgil kutun (KB 3504).

"Gönlünde ve dileğinde hulus sahibi ol, hareketin dürüst olsun; nerede istersen, orada saadet içinde ömür sür." (Arat, 3504).

bir ök bil tilin ög bütürgil köñül

tapuğ kıl köñül til köni tut amul (KB 3900).

"Onu bir tek bil, ona hamd et ve gönülden inan; ibadet kıl, imanın gıll u gîşten ari olsun." (Arat, 3900).

bu beglerke tapmak tilese özün

köñül til köni tut küdezgil sözüg (KB 4000).

"Sen beylere hizmet etmek istersen, gönül ve dilini doğru tut, sözüne hakim ol." (Arat, 4000).

kılınç it yorık tüz özñni küdez

köñül til köni tut kısurğıl sözüg (KB 4052).

"Hareketini doğrult, tavrını düzelt, kendini gözet; gönlün, dilin dürüst olsun, sözünü kısa kes." (Arat, 4052).

köñül til köni tut kör erdem uluğ

özüñni unıtma yañılma yoluğ (KB 5210).

"Gönül ve dil doğru, fazileti ise yüksek tut; gaflete dalma ve yolunu şaşırma." (Arat, 5210).

bodunda talu sen talu tut kılık

köñül til köni tut köni tut yorığ (KB 5223).

"Sen halkın seçkinisin, hareketin de seçkin olsun; düşüncen ve sözün de dürüst ve doğru olsun." (Arat, 5223).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "düşünce" anlamında kullanılmıştır.

köñül til köni tuttı tüzdi yorık

kamuğ egriler köndi itti kılık (KB 6423).

"Sadakat ve hulus ile hareketlerini tanzim etti; bütün eğriler onu görerek doğru yola girdi ve huylarını düzelttiler." (Arat, 6423).

***köngül til tüz-* "gönül dil düz-":**

Bu deyim yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül dil düzmek"tir. *Köngül til tüz-* deyimi "dürüst olmak, özü sözü bir olmak, boş konuşmamak" anlamlarına gelir.

Eski Türkçede *köngül til tüz-* deyiminin "özünü ve sözünü temiz kılmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 135).

'atîk erdi aşnu kamuğda oza

bayatka bütügli köñül til tüze (KB 51).

Başta, herkesten önce, Tanrıya inanmış, gönlü ve dili dürüst(sıddık) olan Ebu Bekir gelir" (Arat, 51).

kalı üstese elgi ârzû öze

özini tutunsa köñül til tüze (KB 3447).

"Arzusunu elde etmek için kuvvet bulduğu halde kendisini tutar, gönlüne ve diline hakim olur." (Arat, 3447).

bağırsak bulun barça tınlığ öze

tapuğ kıl bayatka köñül til tüze (KB 6089).

"Her mahluka karşı merhametli ol, gönlün ile dilini bir ederek Tanrıya ihlasla ibadet et." (Arat, 6089).

***köngül tirig tut-* "gönlü diri tut-":**

Yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı "gönlü diri tut-"tır. *Köngül tirig tut-* deyimi ile "uyanık olmak, güçlü olmak, unutmamak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *könglin tirig tut-* deyiminin "uyanık olmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 131).

ölümke usanma köñül tut tirig

neçe kéç tirilse töşeñü yérig (KB 1383).

"Ölüme gafil avlanma, gönlünü diri tut; ne kadar çok yaşarsan yaşa, bir gün toprağa gireceksin." (Arat, 1383).

ukuş birle işle kamuğ işlerig

havâka basıkma köñül tut tirig (KB 5196).

"Her işi akıl ile işle, nefsin esiri olma, gönlünü diri tut." (Arat, 5196).

***köngül tiril-* "gönül diril-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de geçmektedir. Kelime anlamı "gönül dirilmek"tir. *Köngül tiril-* ifadesi ile "daha duyarlı hale gelmek, bir şeylerin farkına varmaya başlamak, duyguların daha güçlü duruma gelmesi" ifade edilir.

sebeb bolsa erdi maña edgüke

tirilgeymü erdi köñül ay böke (KB 4920).

"Beni iyiliğe sevketmesi idi; ey pehlivan acaba gönlüm tekrar canlanabilir mi?" (Arat, 4920).

bayat bérmişindin maña kıl ülüg

tirilsü köñül bolsu nefsîm ölüg (KB 5103).

"Tanrının sana verdiğinden bana da bir hisse ayır; gönlüm dirilsin ve nefsim ölsün." (Arat, 5103).

***köngül tog-* "gönül doğ-":**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. "Ortaya çıkmak, belirmek, vuku bulmak, meydana gelmek, görünmek, gözükmek" anlamlarına gelir.

burkan nom bursang kuvrag üç erdinide ayamak agırlamak köngülüm togmadın :: kıltım erser monçulayu ayıg kılınçlarıg :: m(e)n amtı alkunı kşantı ötünü teginür m(e)n :: (AY Kaya II/102/23-103/4). "Buddha, öğreti, topluluk. Bu üç cevhere karşı saygı göstermeden günah işlediysem ben şimdi bütün hepsi için özür diliyorum."

***köngül tol-* "gönül dol-":**

Bu ifade yalnızca Atabetü'l-Hakâyık'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül dol-"dur. "Gönlün herhangi bir his, duygu ile dolması"nı ifade etmek için kullanılmıştır.

anıŋ vuddı birle köŋüller tolup (Arat AH 73)

anıŋ yadı birle ajun tolsu tip (Arat AH 74)

"gönüller onun sevgisi ile ve

dünya onun yâdı ile dolsun" (Arat 1992: 85).

***köngül tumlı-* "gönül soğu-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig ve Dîvânu Lugâti't-Türk'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül soğuması"dır. *Köngül tumlı-* deyimi "bir kimseye veya herhangi bir şeye karşı hissedilen sevginin, ilginin, isteğin vb. azalması ya da bitmesi"ni ifade eder.

Eski Türkçede *köngli tumlı-* deyiminin "bir kimseye gücenip, ondan uzaklaşmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 130).

küwezlik asığsız köñül tumlıtur

köñül kodkı bolsa kişig yoklatur (KB 2120).

"Gurur faydasızdır, o insanları kendisinden soğutur; alçak gönüllülük insanı yükseltir." (Arat, 2120).

irig sözlemegü özüñ tutğu berk

irig sözke tumlır kişi köñli terk (KB 5221).

"Beyler haşin söz söylememeli ve kendilerine hakim olmalıdır; haşin söz insanların gönlünü çabuk soğutur." (Arat, 5221).

ol anıŋ köŋlin tumlıttı "o, onu kızdırdı ve kalbini soğuttu; o, onu artık sevmez oldu." (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 340).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

kördi meni emleyü

baktı maŋa imleyü

kaldım köŋül tumlıyu

kaḍgu meni torgurur (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 472).

"Sevgilim bana baktı ve bakışıyla beni tedavi etti. Selma vererek bana işaret etti. Arkasından kalakaldım; bana uğrayan sıkıntılardan gönlüm soğudu ve hüzün beni bitiriyor." (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 472).

***köngül tun bol-* "gönül rahatla-":**

Bu ifade yalnızca Dîvânu Lugâti't-Türk'te tanıklanmaktadır. "Gönlü rahatlamak, huzura kavuşmak" ifade edilmektedir.

<u>köŋül tun boldı</u> “<u>gönül rahatladı</u>.” (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 403).

***<u>köngül turgur-</u>* “gönül besle-”:**

Bu deyim Altun Yaruk’ta, Eski Türk şiirlerinde ve Sekiz Yükmek’te geçmektedir. Kelime anlamı “gönül beslemek”tir. *Köngül turgur-* deyimi, duygu beslemeyi ifade eder. Duygu beslemek hislerle ilgilidir, bir kimseye veya bir şeye karşı herhangi bir şey hissetmeyi, duyguları ortaya çıkarmayı ifade eder.

Eski Türkçede *köngül turgur-* deyiminin “niyet beslemek” anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 136).

amtı bo közünür üdteki burkanlarıg yügerü nom tilgenin evirtgeli <u>köngül turgursunlar</u> t(e)ngrim tip tidi :: :: (AY Kaya III/158/8-11). “Şimdi bu şimdiki zamandaki Buddhaları yüceltip üç öğreti çarkını çevirmek için <u>gönül versinler</u> tanrım dedi.”

’eng’ilki köni ongaru <u>köngül turgurmakdın</u> köni ögke tükellig erser :: (AY Kaya III/147/8-10). “Önce doğru bir şekilde <u>gönül beslemekten</u> doğru dikkate ulaşmış ise.” (Tokyürek 2011: 50).

yalvarur m(e)n küseyü ..... <u>köngül turgursun</u> ..... kırtışın .. uzatı ..... t(e)ngrim siz ..... arhant tıtsularıngız birle arıg ol .. küsüşüm ol uzatı .. kişili t(e)ngrilig kutgarsun .. (AY Kaya X/655/19-20). “Bende <u>merhamet duygusu uyandırsın</u> diye tüm isteğimle yeryüzünün en üstün olanına yalvarıyorum.”

olar bar[ça] ḳamıġun.

ol körküngüzni körm[işte].

[odun] sansar emgekintin.

ozġalı <u>köngül turġurtı</u> (Arat ETŞ M.7/ 325-328).

“Onlar hep birlikte

sizin o cemâlinizi görünce,

ağır samsāra eziyetinde

gönüllerinde kurtulmak arzusu belirdi.” (Arat 1986: 53).

Alquyun tüz kärinčsiz burqan qutïña köñül turγurtïlar (SY 224). “Hepsi dürüst ve eşsiz olan Buda saadetine gönül verdiler.”

Burqanlarnïñ nom ülüšiñä täginip, siziksizin tüz kärinčsiz burqan qutïña köñül turγurtïlar (SY 306). “Budalarının kanun bölümüne ulaşarak, şüphesiz dürüst ve eşsiz Buda saadetine gönül verdiler.”

***köngül turgurmak ornatmak* “gönül yerleştirmek”:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk’ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “gönül yerleştirmek”tir. *Tur- ornan-* fiilleri ikileme oluşturmaktadır, “ikamet etmek, bir yere yerleşmek” anlamına gelir (Ölmez 2017: 294). *Köngül turgurmak ornatmak* ifadesi ile “bir duygunun, düşüncenin vb. benimsenmesi” ifade edilmektedir.

ikinti alku nomlarnıng ’eng başdınkı töz yörügin körüp kkirlertin öngi üdürülmiş arıg süzük tözinte köngüllerin turgurmak ornatmakka tayanıp (AY Kaya IV/280/10-14). “İkincisi bütün kanunların en baştakinin birinci esaslı yorumunu görüp kirlerinden uzaklaşmış temiz saf esasında gönülleri yerleştirmeye dayanıp.”

üçünç alku sakınçlartın ertip kılmaksız yorımaksız adınsıgsız teprençsiz çınju tigme ertükteg kirtü tözde köngüllerin turgurmak ornatmakka tayanıp .. (AY Kaya IV/280/15-19). “Üçüncüsü bütün düşüncelerden geçirerek yürümeden seçkin sarsılmayan chên-ju denilen öylesine doğru tabiata gönülleri yerleştirmeye dayanıp.”

törtünç tınl(ı)glarka asıg tusu kılmak küsüşlerin yirtinçülüg kirtüde köngüllerin turgurmak ornatmakka tayanıp .. (AY Kaya IV/280/19-22). “Dördüncüsü canlılara fayda sağlamak isteklerini yeryüzünde gerçekte gönülleri yerleştirmeye dayanıp.”

ince k(a)ltı ’eng’ilki alku nomlarnıng süüdin berü togmaksız öçmeksiz bar yme ermez yok yme ermez tözinte köngüllerin turgurmak ornatmakka tayanıp .. (AY Kaya IV/280/6-10). “En önce bütün kanunların baştan itibaren doğmak ve yok olmak var da değildir yok da değildir esasında gönülleri yerleştirmeye dayanıp.”

bişinç şamat vıpaşyan tigme dyanlı bilge biligli ikigüni tüz yorıtmakda köngüllerin turgurmak ornatmakka tayanıp (AY Kaya IV/280/22-25). “Beşincisi śamatha-vipaśyanā

denilen dhyāna ve bilgi, ikisini birlikte yürütmeye ve gönülleri yerleştirmeye dayanıp." (Tokyürek 2011: 289).

bodıs(a)t(a)vlar 'eng'ilki alku nomlarnıng süüdin berü togmaksız öçmeksiz bar yme ermez yok yme ermez tözinte köngüllerin turgurmak ornatmakka tayanıp kut kolunmak p(a)ramıtıg netegin bütürürler :: alku nomlarnıng süüdin berü togmaksız öçmeksiz bar yme ermez yok yme ermez tözinte köngüllerin turgurmak ornatmak yme kayu erür tip tiser :: (AY Kaya IV/281/1-12). "Bodhisattvalar en önce bütün kanunların baştan itibaren doğmak ve yok olmak var da değildir yok da değildir esasında gönülleri yerleştirmeye dayanıp saadet dileme erdemini nasıl tamamlarlar. Bütün kanunların baştan itibaren doğmayan sönmeyen var değildir yok değildir esasında gönülleri yerleştirmeye dayanıp nasıldır diye sorsalar."

köngülüg turgurmak ornatmak erser :: (AY Kaya IV/283/3-4). "…gönlü yerleştirmek ise…"

nom tözinte köngüllerin turgurmak ornatmakka tayanıp kut kolunmak p(a)ramıtıg bütürmek :: (AY Kaya IV/284/1-3). "Kanun esasında gönüllerini yerleştirmeye dayanıp saadet isteme erdemini tamamlamak."

ikinti alku nomlarnıng 'eng başdınkı töz yörügin körüp kkirlertin öngi üdrülmiş arıg süzük tözinte köngüllerin turgurmak ornatmakka tayanıp kut kolunmak p(a)ramıtıg netegin bütürürler .. (AY Kaya IV/284/4-9). "İkincisi, bütün öğretilerin en baştaki kanun yorumunu görüp kirlerinden ayrılmış temiz, pak esasında gönüllerini yerleştirmeye dayanıp saadet dileme erdemini nasıl tamamlarlar."

alku nomlarnıng 'eng başdınkı töz yörügin körüp kkirlertin öngi üdrülmiş arıg süzük tözinte köngüllerin turgurmak ornatmak yme kayu erür tip tiser :: (AY Kaya IV/284/10-14). "Bütün öğretilerin en baştaki kanun yorumunu görüp kirlerinden ayrılmış temiz, pak esasında gönüllerini yerleştirmek şöyledir dese."

köngülüg anta turgurmak ornatmak erser .. (AY Kaya IV/285/1-2). "Gönlü orada yerleştirmek ise…"

bo erür alku nomlarnıng 'eng başdınkı töz yörügin körüp :: kkirlertin öngi üdrülmiş arıg süzük tözinte köngüllerin turgurmak ornatmakka tayanıp kut kolunmak p(a)ramıtıg bütürmek :: (AY Kaya IV/286/8-13). "Budur bütün kanunların en baştakinin birincisi esaslı yorumunu görüp kirlerinden uzaklaşmış temiz saf esasında gönülleri yerleştirmeye dayanıp saadet dileme erdemini tamamlamak."

üçünç alku sakınçlartın ertip kılmaksız yorımaksız adınsıgsız teprençsiz çınju tigme ertükteg kirtü tözde köngüllerin turgurmak ornatmakka tayanıp kut kolunmak p(a)ramıtıg netegin bütürürler :: (AY Kaya IV/286/13-19). "Üçüncüsü bütün düşüncelerden geçirerek yürümeden seçkin sarsılmayan chên-ju denilen öylesine doğru tabiata gönülleri yerleştirmeye dayanıp saadet dileme erdemini tamamlarlar."

alku sakınçlartın ertip kılmaksız yorımaksız adınsıgsız teprençsiz çınju tigme ertükteg kirtü tözde köngüllerin turgurmak ornatmak yme kayu erür tip tiser .. (AY Kaya IV/286/19-24). "Bütün düşüncelerden geçirerek yürümeden seçkin sarsılmayan chên-ju denilen öylesine doğru tabiata gönülleri yerleştirme nasıldır diye sorsalar."

köngüllerin turgurmak ornatmak erser :: k(a)ltı bo nomug monçulayu bilip ukup köngülüg anta sergürmek erür :: inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın alku sakınçlıgıg kiterip yalanguz çınju tigme ertükteg kirtü tözde köngüllerin turgurmak ornatmakları üze ötrü kut kolunmak p(a)ramıtıg uz bütürürler .. (AY Kaya IV/287/17-288/1). "Gönülleri yerleştirmek ise bu öğretiyi böyle bilip anlayarak gönle katlanmaktır. Bodhisattvalar böyle bütün düşünceleri giderip sadece chên-ju tigme denilen öylesine doğru tözde gönülleri yerleştirmeleri üzerine saadet dileme erdemi iyi tamamlanır."

alku sakınçlartın ertip kılmaksız yorımaksız adınsıgsız teprençsiz çınju tigme ertükteg kirtü tözde köngüllerin turgurmak ornatmakka tayanıp kut kolunmak p(a)ramıtıg bütürmek :: (AY Kaya IV/288/1-7). "Bütün düşüncelerden geçirerek yürümeden seçkin sarsılmayan chên-ju denilen öylesine doğru tabiata gönülleri yerleştirmeye dayanıp saadet dileme erdemini tamamlamak."

törtünç tınl(ı)glarka asıg tusu kılmak küsüşin yirtinçülüg kirtü nomda köngüllerin turgurmak ornatmakka tayanıp kut kolunmak p(a)ramıtıg netegin bütürürler .. alku tınl(ı)glarka asıg tusu kılmak küsüşin yirtinçülüg kirtü nomda köngüllerin turgurmak ornatmak yme kayu erür tip tiser .. (AY Kaya IV/288/7-16). "Dördüncüsü canlılara fayda sağlamak isteklerini yeryüzünde gerçek öğretide gönülleri yerleştirmeye dayanıp saadet dileme erdemini nasıl tamamlarlar. Bütün canlılara fayda sağlamak isteklerini yeryüzünde gerçek öğretide gönülleri yerleştirmek nasıldır diye sorsalar."

köngüllerin turgurmak ornatmak erser :: k(a)ltı bo üç törlüg bilge biligler içinte köngülüg yaratmak ornatmak erür :: (AY Kaya IV/289/5-8). "Gönülleri yerleştirmek ise bu üç türlü bilgiler arasında gönül yerleştirmektir."

bo erür tınl(ı)glarka asıg tusu kılmak küsüşin yirtinçülüg kirtüde köngüllerin turgurmak ornatmakka tayanıp kut kolunmak p(a)ramıtıg bütürmek :: (AY Kaya IV/289/15-19). "Canlılara fayda sağlamak isteklerini yeryüzünde gerçek öğretide gönülleri yerleştirmeye dayanıp saadet dileme erdemini tamamlamak."

***köngül tut- / tuḍ-* "gönül tut-":**

Köngül tut- deyimi Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakâyık ve Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır.

Eski Türkçede *köngül tut-* deyiminin "sevgiyle bağlanmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 136).

Aşağıdaki beyitte *köngül tut-/tuḍ-* deyimi, "gönül bağlamak, sevgi duymak, benimsemek" anlamlarında kullanılmıştır;

kümüş körse yalñuk köñül tutmasa

yarağay anı çın firişte tése (KB 2748).

"İnsan gümüşü görür ve ona gönül bağlamazsa, ona hakiki bir melek demek daha doğru olur." (Arat, 2748).

Aşağıdaki beyitlerde *köngül tut-* ifadesinin "dikkatlice dinlemek, can kulağı ile dinlemek" anlamı vardır;

bu ay toldı aydı eşit ay oğul

sözümni unıtma maña tut köñül (KB 1167).

"Ay Toldı dedi: Ey oğul, sözümü unutma, bunu can kulağı ile dinle." (Arat, 1167).

ilig aydı emdi eşit ay oğul

söz aytur özüm sen maña tut köñül (KB 1656).

"Hükümdar: Ey oğlum, dedi. Şimdi dikkat et, sana soracaklarım var, beni can ve gönülden dinle." (Arat, 1656).

Atabetü'l-Hakâyık'ta *könül tut-*, "gönlünde tutmak, gönlüne almak, kabul etmek" anlamında kullanılmıştır. Örnekte, eğer sevinç gelirse sevince sırtını dönmemek, onu kabul etmek ifade edilmiştir;

ne iş utru kelse aŋa keḍ baḳın (Arat AH 369)

ol işniŋ öŋini soŋını saḳın (Arat AH 370)

sevinç erse kiḍin <u>köŋül tut</u> aŋa (Arat AH 371)

ökünç erse andın ozaraḳ saḳın (Arat AH 372)

"Hangi işle karşılaşırsan, onu iyice gözden geçir; o işin başını ve sonunu düşün; sevinç çıkacaksa, öyle ona <u>gönül bağla</u>; pişmanlık olacaksa, daha önce sakın." (Arat 1992: 95).

Köngül tut- ifadesi Eski Türk şiirinde "(gönülde var olan) düşünce" olarak anlamlandırılmıştır;

İki köngül <u>köngül tutup</u> ḳovı bolsar

İltin ḳantın açıġ bolurmu (Arat ETŞ N.35/119).

"İki gönül <u>düşüncelerinde</u> isteksiz olursa,

Hukümdardan ihsan gelir mi?" (Arat 1986: 301).

***<u>köngül tüg-</u>* <u>"gönül düğümle-":</u>**

Bu deyim yalnızca Dîvânu Lugâti't-Türk'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül düğümlemek"tir. *Köngül tüg-* deyimi ile "kalbe işlemek, benimsemek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngül tüg-* deyiminin "hislerine gem vurmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 136).

iḍimni öger men

biligni yüger men

<u>köŋülni tüger</u> men

erdem ü.ze türlünür (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 304).

"Allah'ın nimetlerine hamdederim. Onun cömertliğiyle erdem toplarım. Bunlar üzerine kalbimi düğümlerim. Çünkü kalbim güzel iş ve edepleri kaplar." (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 304).

Yukarıdaki örnekte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

***köngül tüz-* "gönül düzelt-":**

Bu deyim yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül düzeltmek"tir. *Köngül tüz-* deyimi ile "gönlü olumlu duygularla beslemek, kalbini temiz tutmak, gönle çeki düzen vermek, kötü düşüncelerden uzaklaşmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngül tüz-* deyiminin "gönlünü temiz tutmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 136).

çığayka üledi ökü neñ tawar

köñül tüzdi rabka kamuğdın sınar (KB 1786).

"Fakirlere çok eşya ve mal dağıttı; her hususta Tanrıya gönül bağladı." (Arat, 1786).

köñül tüzse begler yorıtsa törü

bu beglik buzulmaz turur kéç örü (KB 2036).

"Beyler gönüllerini temiz tutar ve kanunu tatbik ederlerse, beylik bozulmaz ve uzun müddet ayakta durur." (Arat, 2036).

köñül tüzdi ilig kör anda naru

bodunka bérü turdı edgü törü (KB 3093).

"Bundan sonra hükümdar gönlünü doğrulttu; halka iyi kanunlar vaaz etmekte devam etti." (Arat, 3093).

tünek ol bu dünyâ müsülmân öze

tünekte erej kolma köñlüñ tüze (KB 4809).

"Bu dünya Müslümanlar için bir zindandır; zindanda huzur arama, gönlünü doğrult." (Arat, 4809).

küdezsü idim tutsu köñlüm tüze

ne kılkım kılınçım könilik öze (KB 5820).

"Rabbim beni korusun, gönlümü temiz tutsun ve hareketlerimde beni doğru yoldan ayırmasın." (Arat, 5820).

***köngül tüz kıl-* "gönül düz kıl-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül düz kıl-"dır. *Köngül tüz kıl-* ifadesi "temiz kalpli olmayı, gönülden kötü duyguları ve şüpheleri atmayı, gönlü arındırmayı" ifade eder.

velîkin ewürdi bu dünyâda yüz

turup tağka kirdi köñül kıldı tüz (KB 3148).

"Fakat o bu dünyadan yüzünü çevirdi; kalıp dağa çıktı, dünya endişelerini gönlünden uzaklaştırdı." (Arat, 3148).

***köngül tüz ur-* "gönlü düzenle-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü düzenlemek, düzene koymak"tır. *Köngül tüz ur-* ifadesi, saf ve dürüst gönlü, samimi tavır ve davranışı, temiz kalpli olmayı ifade eder.

yana koptı terkin töşekin türüp

ma yundı yükündi köñül tüz urup (KB 5452).

“Yatağından çabucak kalktı ve abdest alarak ihlas ile namazını eda etti.” (Arat, 5452).

ilig aydı tevfîk kolur-men turup

bayattın bu işke köñül tüz urup (KB 5934).

“Hükümdar: Ben gönlümü Tanrıya yönelterek ondan bu iş için tevfik dilerim, dedi.” (Arat, 5934).

***köngül udı-* “gönlü uyu-”:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig’de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “gönlün uyuması”dır. *Köngli udı-* ifadesi ile “gafil olmak, tembel olmak, çevresindeki olaylardan habersiz olmak, tepkisiz olmak, duyarsız olmak” ifade edilmektedir.

udımış bu köñlüm özüm ğafleti

méni odğuru bérdi üdlek öti (KB 5690).

“Gaflet yüzünden bu gönlüm uyumuş idi; bu zemane nasihatı beni uyandırdı.” (Arat, 5690).

***köngül ula-* “gönül bağla-”:**

Bu deyim Kutadgu Bilig’de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “gönül bağlamak”tır. *Köngül ula-* deyimi ile “içten, samimi duygular beslemek, bir düşünceyi benimseyerek o doğrultuda hareket etmek vb.” ifade edilir.

Eski Türkçede *köngül ula-* deyiminin “sevgiyle bağlanmak” anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 136).

yétürse içürse çığayka ülep

bayatka tapuğ kılsa köñlin ulap (KB 3445).

“Yedirir, içirir ve malını fakirlere dağıtarak, Tanrıya can ve gönülden ibadet eder.” (Arat, 3445)

köñül bir bayatka uladım köni

tilekçi bolup-men tiler-men anı (KB 4778).

“Gönlümü ihlas ile bir olan Tanrıya ulaştırdım; isteyici sıfatı ile yalnız onu istiyorum.” (Arat, 4778).

méni ol üdürdi eñ aşnu tilep

anın öz tiler boldı köñlin ulap (KB 4790).

“İlk önce o beni isteyerek seçti; bu sebepten şimdi ben onu gönülden arzuluyorum.” (Arat, 4790).

Yukarıdaki beyitte *köngül ula-* deyimi “gönülden istemek” anlamında kullanılmıştır.

bağırsak kişi yok ajunda tiledim

bağırsızka köñlüm negü teg ulayı (KB 6576).

“Aradım, dünyada candan bağlı bir insan yoktur; vefasız kimselere nasıl gönül bağlayayım.”

***köngül ur-* “gönül vur-”:**

Bu deyim Kutadgu Bilig ve Kur’an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “gönül vurmak”tır. *Köngül ur-* deyimi Kutadgu Bilig’de “içten, samimi” anlamlarını taşırken Kur’an tercümelerinde “tevekkül etmek, Allah’a güvenmek ve dayanmak” anlamlarını taşır.

Eski Türkçede *köngül ur-* deyiminin “duygu ve düşüncesini samimiyetle açığa vurmak” anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 136).

eşitti ilig keldi ewdin turup

añar ta'ziyet kıldı köñlin urup (KB 6304).

"Hükümdar bunu haber alınca saraydan kalkıp Ögdülmişin yanına geldi; ona gönülden başsağlığı diledi." (Arat, 6304).

Ol Tangrı bitiyür ol kim ḳoparurlar, yüz ewürgil olardın, köngül urġıl Tangrı üze, tap Tangrı erkligdin. (KT 26/49a1-49b1=4:81). "Allah onların planlarını kaydediyor, sen onlardan yüz çevir, Tanrıya güven, Tanrının gücü yeter."

Ey anlar kim bittiler, yād ḳılınglar Tangrınıg niᶜmetini sizing üze, ançada oġradı boḍun kim sunsalar sizlerke eliglerini, yığdı eliglerini sizdin, ḳorḳunglar Tangrıdın, Tangrı üze köngül ursun müᵓminler (KT 27/25a1-26a1=5:11). "Ey iman edenler, tanrının size verdiği nimetleri hatırlayın, bir topluluk size el uzatmaya yeltenmişti, Tanrı onların ellerini uzatmalarını engelledi, Tanrıdan korkun, müminler Tanrıya tevekkül etsin."

Aydı iki er anlardın kim ḳorḳarlar, niᶜmet bėrdi Tangrı ol iki üze: kiringler olar üze ḳapuġḳa, kaçan kirse sizler yengigliler siz Tangrı üze, köngül urunglar eger müᵓmin erse sizler (KT 27/35a1-36a1=5:23). "Korkanlar arasından Allah'ın kendilerine nimet verdiği iki adam şöyle dedi: kapıdan üzerlerine hücum edin, oraya girdiğiniz zaman galipsiniz. Eğer müminler iseniz Allaha tevekkül edin."

Bütünlikin müᵓminler anlar kim ḳaçan yād ḳılınsa Tangrı ḳorḳar köngülleri, ḳaçan oḳınsa olar üze [āyātları], arturur olarḳa bitmek, İḍileri üze köngül ururlar (KT 28/65a1-65b1=8:2). "Ne zaman ki Tanrının adı zikredilse müminlerin gönülleri korkar, onlara Allah'ın ayetleri okunduğunda bu onların inançlarını artırır, Tanrılarına tevekkül ederler."

Ayġıl: hiç tegmes bizke meger anı kim bitise Tangrı bizke, ol mevlāmız, Tangrı üze köngül ursun müᵓminler (KT 29/37b1-38a1=9:51). "Söyle: Tanrının bize yazdığından başka hiçbir şey hiçbir şey isabet etmez bize, o bizim mevlamız, Müminler Tanrıya tevekkül etsinler."

Anlar kim serindiler, İḍileri üze köngül urdılar (KT 30/50b1=16:42). "Onlar sabrettiler, Tanrılarına tevekkül ettiler."

Kim ol yoḳ angar erkliglik anlar üze kim kirtgündiler yana İḍileri üze köngül ururlar (KT 30/85a1-85b1=16:99). "İman etmiş ve Tanrılarına tevekkül eden kişiler üzerinde onun bir gücü yoktur."

Boyun sumaġıl kāfirlerḳa hem iki yüzlüglerge, ḳoḍġıl āzārlarını, köngül urġıl Tangrı üze, tap Tangrı, erklig (KT 33/10b1-11a1=33:48). "Kafirlere ve iki yüzlülere itaat etme, eziyetlerine aldırma, Tanrıya tevekkül et, Tanrı'nın gücü yeter."

… ayġıl: tap turur manga Tangrı, anıng üze köngül urur, köngül urganlar (KT 31/74a1-74b1=39:38). "Söyle: Allah bana yeter, O'na tevekkül edenler O'na güvenenlerdir."

Né kim ḫilāf ḳıldıngız anıng içinde néersedin, anıng ḥükmi Tangrıḳa, ol Tangrı mening iḍim, anıng üze köngül urdum, anıng üze / angar yanar men (KT 36/5b1-6a1=42:10). "Ayrılığa düştüğünüz her konunun hükmü Tanrıya aittir, o Tanrı benim Tanrım, ona tevekkül ettim, ona dönerim."

Né kim bérildingiz néersedin irinçlik yaḳın tiriglik, ol kim Tangrı üskinde turur yaḫşıraḳ hem bāḳi anlarḳa kim taptılar, iḍileri üze köngül ururlar (KT 36/24b1-25a1=42:36). "Size verilen her nimet dünya hayatının zevklerindendir, Tanrı katında olanlar en hayırlı ve kalıcıdır, bunlar iman edenler ve Tanrılarına tevekkül edenlerdir."

***köngül üz-* "gönül kes-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül kesmek"tir. *Köngül üz-* deyimi "(herhangi bir kimseyle veya bir şeyle) ilgiyi, alakayı kesmek, uzaklaşmak, vazgeçmek" anlamlarını taşır.

Eski Türkçede *köngül üz-* deyiminin "ilgisini kesmek, gönülden çıkarmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 136).

sen emdi yapuştuñ bu dünyâğa berk

katığlan köñül mundın üzgil bura (KB 6630).

"Sen şimdi bu dünyaya kuvvetle yapıştın; onunla alakanı kesmeye, gönlünü ondan çevirmeye gayret et."

***köngül yaraş*- "gönül yakış-":**

Bu ifade yalnızca Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. *Yaraş*- fiilinin "yakışmak, uymak, layık olmak, uygun olmak" gibi anlamları vardır.

Eski Türk şiirlerinde *köngül yaraşı* ifadesi "gönlün hoşlanması" olarak anlamlandırılmıştır;

kökerip turur körklüg taġ-ta

köngül yaraşı aġlaḳ orun-ta.

köp yigi telim söğüt-lüg erip

köpirip turur kölmen suvluḳ-ta.

köz başlap ḳaçıġ-ların yıġınıp

köz-ünmiş bililmiş-çe [orun]-larta.

küsençig-siz-in mengi tegingülüg ol

anı teg orun-larta. (Arat ETŞ B.8/13-16).

"Gögerip duran güzel dağlarda,

gönlün hoşlandığı tenhâ yerlerde,

kesîf, sık söğütlükler içinde,

kaynayıp köpüren göller arasında,

başta göz olmak üzere, bütün hasselerden sıyrılıp,

her şeyin göründüğü, bilindiği gibi olduğu yerde,

hiçbir arzu beslemeden, huzûr tatmalı

işte öyle yerlerde" (Arat 1986: 67).

***köngül yaru-* "gönül aydınlan-/ışı-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakâyık'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül aydınlan-, ışı-, parla-"dır; rahatlamayı, huzuru, mutluluğu ifade eder. Örneklerde kişilerin sıfatı şeklinde "könli yarumış" biçimi de bulunmaktadır.

Eski Türkçede *köngülin yarut-* deyiminin "içini ferahlatmak" (Şen 2017: 141), *köngli yaru-* deyiminin "mutlu olmak" (Şen 2017: 130) anlamında kullanıldığı görülmüştür.

üdürdi törütti yaruttı köñül

köni yol öze tuttı köñlüm amul (KB 382).

"Seçti, yarattı ve gönlü aydınlattı; gönlümü iman içinde, doğru yol üzerinde tuttu." (Arat, 382).

bu ay toldı oldurdı akru amul

közin yérke tikti yaruttı köñül (KB 769).

"Ay Toldı gözlerini yere dikmiş ve içi müsterih bir halde, yavaşça ve sükûnetle oturdu." (Arat, 769).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "iç" anlamında kullanılmıştır.

negü tér eşitgil ay bilgi ögüz

bilig birle köñli yarunmış kögüz (KB 2243).

"Bilgisi deniz gibi derin, bilgi ve gönlü göğsü aydınlanmış olan insan ne der, dinle." (Arat, 2243).

ėdibniŋ yiri atı yüknek erür (Arat AH 493)

safalıġ 'acėb yir köŋüller yarur (Arat AH 494)

"Edibin yerinin adı Yüknek 'tir.

gönülleri açan, safâlı bir hoş yerdir." (Arat 1992: 100).

***köngül yay-* "gönül yay-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig ve Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçmektedir. Kelime anlamı "gönül yaymak"tır. *Köngül yay-* deyimi Kutadgu Bilig'de "kuşku duymak, şüphelenmek", Dîvânu Lugâti't-Türk'te ise "meyilli olmak, meyletmek" anlamlarına gelir.

Eski Türkçede *köngül yay-* deyiminin "gönlü meylettirmek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 137).

idi çın bütün ked kerek er

köñül yaymasa ötrü tutsa munı (KB 2744).

"Beyin gönlüne şüphe girmemesi ve onu hizmette tutması için, hazinedarın çok doğru, itimat edilir, iyi ve dürüst bir insan olması lazımdır." (Arat, 2744).

ol meniŋ köŋül yaydı "o, benim gönlümü vb.ni meylettirdi." (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 456).

bardıŋ nelük aymadıŋ

kirü körüp kaymadıŋ

köŋül berü yaymadıŋ

bolduŋ erinç bolmagu (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 456).

"Gittin; gidişini niye haber vermedin? Arkanı dönüp niye ilgilenmedin? Gönlün neden bize meyletmiyor? Şimdi, senin gibilerin olmaması gereken bir duruma düştün." (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 456).

***köngül yaz-* "gönül yaz-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül yazmak"tır. Yazmak kelimesinin, "açmak, büyütmek, genişletmek" anlamları

vardır. *Köngül yaz-* deyimi "gönül açmak" anlamına gelir, "ferahlatmak, huzura kavuşturmak" ifade edilir.

Eski Türkçede *köngül yaz-* deyiminin "neşe vermek, ümit vermek" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 137).

takı yakşı aymış biliglig özi

tügülmiş köñülni yazar beg sözi (KB 3182).

"Bilgili ne kadar güzel söylemiş: Beyin sözü kapalı gönülleri açar." (Arat, 3182).

***köngül yilgü-* "gönül uçur-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül uçurmak"tır.

Eski Türkçede *köngül yélkit-* deyiminin "hayran bırakmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 137).

Aşağıdaki beyitte deyim "gönlün açılması, ferahlamak" anlamında kullanılmıştır;

bayudı bodun inçke tegdi yatur

uluş kend bezendi köñül yilgütür (KB 3104).

"Halk zenginleşti ve huzura kavuştu; memleket ve şehirler süslendi, gönüller ferahladı." (Arat, 3104).

Aşağıdaki iki beyitte deyim "özlemek, hasret çekmek" anlamlarında kullanılmıştır;

kadaş köñli barça saña kadğurar

körü ıdsa bulmaz köñül yélgürer (KB 3329).

"Senin için bütün akrabaların sızlanıyor; görmek isteyince bulamıyor ve iştiyak içinde çırpınıyorlar." (Arat, 3329).

çéçeklikte sandwaç ünün sumlıdı

üdiklig eşitti köñül yélgüdi (KB 5972).

"Bahçede bülbül yabancı bir dilde bir şeyler söyledi; bunu duyan sevdalının gönlü tutuştu." (Arat, 5972).

Aşağıdaki beyitlerde deyim "heyecanlanmak, hayran bırakmak, kandırmak" anlamında kullanılmıştır;

bezenip bu dünyâ özin körkitür

itinmiş kelin teg köñül yilgitür (KB 3540).

"Bu dünya insanın karşısına süslenerek çıkar; süslü bir gelin gibi, gönlü heyecanlandırır." (Arat, 3540).

tuzakçı körünmez meñin körkitür

bezenmiş kelin teg köñül yilgitür (KB 3567).

"Tuzak kuran görünmez, yalnız yemini gösterir; süslenmiş bir gelin gibi gönlü çeler." (Arat, 3567).

***köngül yügerü kıl*- "gönül yükselt-":**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta kullanılmaktadır. "Düşünceleri, duyguları ortaya çıkarmak, gönlünde yüceltmek, değer vermek" anlamlarında kullanılmıştır.

.. *yügerü kıltı köngülinte* .. (AY Kaya IX/576/12-13). "Gönlünde yüceltti."

odunup ..... yme ök ol şlök [.....] ..... bir egsüksüz tükel köngül ..... üçün amtı ..... [.....] ünmiş eşidilmiş şlök nomlarıg ötüngeli keli tegintim :: küsüşüm ol amtı atı kötrülmiş t(e)ngrim :: ulug y(a)rlıkançuçı köngüllüg amramakıngın yügerü kılu y(a)rlıkap bo ötügümin eşidü y(a)rlıkasun tip ötrü şlök takşut üze ince tip ötünü teginti :: :: (AY Kaya II/95/7-19). "Uyanıp [……] yine o mısra [……][……] eksiksiz bir şekilde gönül [……] için şimdi [……][……] duyulmuş mısraları dilemek için geldim. İsteğim adı yüceltilmiş tanrımın, büyük merhametli gönüllü sevgisini şimdi ortaya çıkarıp dileğimi işiterek buyurmasıdır deyip sonra mısralar üzerine konuşmaya başladı." (Tümenbayar 2019: 70).

kaçan yunmışda kin yangı arıg ton kedip mandaltın ünüp bir arıg ev içinte kirip ulug y(a)rlıkançuçı köngülüg yügerü kılıp ayıgdın titilip edgüde yaratınguka köni ongaru süzük köngül turgursun .. (AY Kaya VII/478/10-15). "Yıkandıktan sonra temiz elbiselerini giyip mandaladan çıkıp temiz ev içine girip büyük merhametli gönülü ortaya koyup kötüden uzaklaşıp iyiye yaklaşıp doğru, sağ, temiz gönül oluştursun."

küsüşüm ol atı kötrülmişe ulug y(a)rlıkançuçı köngülin yügerü kılu y(a)rlıkap .. iligler kanlarka tutguluk köni törüg il başlamak biligig körkitü y(a)rlıkagay erti .. (AY Kaya VIII/547/5-9). "Arzumu o adı yüce tanrıma yüce merhametli gönlümle ortaya koyup, hükümdarların tutacağı doğru yolu, devleti yönetme bilgisini gösterecektim."

ötrü ol üdün ulug nomçı .. ratnaraşı atl(ı)g açarı .. örü agtınıp orunta .. b(e)k bagdaşınu olurtı .. yügerü kıltı köngülinte .. ontın sıngarkı uluşdakı .. ming tümen koltı burkanlarnıng .. ulug y(a)rlıkançuçı köngüllerin (AY Kaya IX/576/9-15). "Ardından, o anda, yüce dharma üstadı Ratnarāśi adlı ācārya, tahta oturup [kendi] yerinde [Skr. paryaṅka] sıkıca bağdaş kurmuş.On yöndeki ülkelerde yer alan, bin milyon koti [adet] Buddhanın, yüce merhametli fikirlerinin anlamı günyüzüne çıkmış." (AY Uçar IX/149-155).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "fikir" anlamında kullanılmıştır.

anın s(e)n tözün t(e)ngri kızıya kayu köni kirtü süzük kirtgünç köngülüng üze kamag tınl(ı)glarka edgülügin bo ötügüg ötüntüng erser .. ol köni kirtü süzük kirtgünç köngülüngin yügerü kılıp ürüg uzatı bo nom erdinig küyü küzetü ergil .. (AY Kaya VII/480/21-481/4). "Ey Asil Tanrıça, nasıl doğru saf (bir) gönülle (ve) canlılara iyilik olsun diye bu sözleri söylediysen o doğru (ve) saf gönlünü yüceltip daima bu öğreti mücevherini de gözetip koru." (Benli 2013: 120).

***köngül yügür-* "gönül koş-":**

Bu ifade Altun Yaruk ve Dîvânu Lugâti't-Türk'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlün koşması"dır.

köngül yügürür kamagda .. orun iy(i)n tegzinür :: erkliglerke tayanıp :: atkaklarıg atkanu adırtlayur tolp savıg .. biş atkangug üzüksüz :: kanmaksızın amrayur .. nomug törüg sakınur .. (AY Kaya V/364/23-365/3). "Gönül (Skr. citta) her yerde koşar, yerin (Skr. āyatana) peşi sıra dolanır, muktedirlere (duyu organları, Skr. indriya) dayanıp duyu

objelerini hissederek bütün eşyayı ayırt eder. Beş duyu objesini devamlı doymaksızın sever, azıcık dahi nefes almadan dharmayı düşünür." (AY Uçar V/480-485).

Yukarıdaki cümlede *köngül yügür-* ifadesi ile "gönlün sürekli aktif olması, coşkulu ve heyecanlı olması" ifade edilmektedir.

Aydı seniŋ uḍu

Emgek telim īḍū

Yumşar katıg ö.ḍü

Köŋlüm saŋa yügrük. (Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 54).

"Senden o kadar sıkıntı çektim ki onun yanında dağlar yumuşak kaldı ve gönlüm sana hızla gelmektedir." (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 54).

Yukarıdaki örnekte *köngül yügür-* ifadesi "istemek, arzu etmek" anlamında kullanılmıştır.

***köngüle mungad-* "gönle şaşır-":**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönle şaşırmak"tır. "Şaşırmak, hayret etmek" ifade edilmek için kullanılmıştır.

köngülinge mungadıp tanglap t(e)rkin y(i)g(i)rmi ulug yanga birtürü y(a)rlıkadı (AY Kaya IX/604/1-2). "Gönlüne şaşırıp hayret edip hemen yirmi büyük fil verdirerek buyurdu."

***köngüle otun tügün ur-* "gönle ateş vur-":**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. "Dağlamak, acıtmak" anlamlarına gelir.

bayat edgü kılğay bu söz sözleme

tügün urma otun meniñ köñlüme (KB 1084).

"İnşallah Tanrı seni iyi edecektir; böyle sözler ile yüreğimi dağlama." (Arat, 1084).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "yürek" anlamında kullanılmıştır.

***köngüle şifa ber-* "gönle şifa ver-":**

Bu ifade yalnızca Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönle şifa vermek"tir. "Gönlü ferahlatmak, rahatlatmak, huzur vermek" ifade edilmektedir.

Toḳuşung olar birle ḳınaġay olarnı Tangrı, eligleringiz birle, ḫʸār ḳılġay olarnı, yāri bérgen sizke olar üze, şifā bérgey müˀmin boḍunlar köngülleringe (KT 29/10b1-11a1=9:14). "Onlarla mücadele edin ki Tanrı onlara azap etsin, sizin ellerinizle onları rezil rüsva etsin, onlara karşı müminlere yardım edecek, mümin halkın gönlüne şifa verecek."

***köngüle tamgala-* "gönle damgala-":**

Bu ifade yalnızca Huastuanift'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönle damgalamak"tır. *Köngüle tamgala-* ifadesi ile "(bir şeyi veya kimseyi) unutmamak, daima hatırında tutmak" ifade edilmektedir.

tört y(a)ruk tamga köŋlümüzdä tamgalad(ı)m(ı)z (Özbay 2014: 86/215-216). "Dört aydınlık nişanı gönlümüze işaretledik." (Özbay 2014: 94).

***köngüle tamga ur-* "gönle damga vur-":**

Bu ifade yalnızca Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönle damga vurmak"tır. "İnkar edenlerin, isyan edenlerin maneviyattan mahrum edilmesi, manevi olarak eksilmesi, hissizleşmesi, gönüllerinin mühürlenmesi vb." anlamlar taşır.

Aydı: eger bolsa-miz unamaġlılar ermediler kirtgüngü anıng birle kim yalġan tuttılar munda öngdin, andaġuḳ tamġa urur Tangrı tanıġlılar köngülleri üze (KT 28/2b1-3a1=7:88-101). "Söyledi: bundan önce razı olmadılar iman etmediler bununla birlikte inkar ettiler, o şekilde Tanrı kafirlerin gönüllerine damga vurur."

***köngülçe al-* "gönülce al-":**

Bu ifade yalnızca Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönülce almak"tır. *Köngülçe al-* ifadesi ile "(herhangi bir şeyi) istenilen kadar, dileğe uygun olarak almak" ifade edilmektedir.

mening ilte ͡ḳazġançım sizing ermez mü amtı kön ͡gülçe alıng barça buşı biring (PKP/XVI/4-7). "Benim imparatorlukta kazancım sizin değil mi? Şimdi istediğiniz kadar alın; hepsini sadaka verin!" (Ata ve Tulum 2013: 50).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü mecazlaşarak "istek" anlamında kullanılmıştır.

***köngülçe aşa-* "tadını çıkar-":**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. "Tadını çıkarmak, zevkini çıkarmak, zevk almak, mutlu olmak" anlamlarına gelir.

tükellig kut üze ilinçü mengig köngülçe aşasunlar :: (AY Kaya II/119/2-5). "Sahip oldukları saadet sayesinde sevincin, mutluluğun tadını çıkarsınlar."

***köngülçe bir-* "gönülce ver-":**

Bu deyim yalnızca Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönülce vermek"tir. "İstediği şekilde, dileğine uygun olarak vermek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngülçe bér-* deyimi "dilediğince vermek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 137).

köngülçe birdi ol edgü kü at

tört bulung-da yadıltı künin ͡ge

ḳolġuçı-lar üzülmedi taḳı adın

ağılıḳ ḳoltı yime bir-di (PKP/VII/1-4).

"Gönüle (gönlüme) göre verdi. O iyi ad (ve) san dört tarafta yayıldı; her gün dilenciler (in ayağı) kesilmedi ve daha fazla hazine istedi, yine verdi." (Ata ve Tulum 2013: 39).

***köngülçe büt-* "gönülce inan-":**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönülce inanmak"tır. *Köngülçe büt-* ifadesi ile "şüphesiz bir şekilde inanmak, şüphe etmemek" ifade edilmektedir.

birök küseser ed tavar .. üküş bolgay tapınça .. birök yene küseser at küü yme bütgey köngülçe .. odgurak bütgey bo işi .. ikireçgü köngül k(e)rgeksiz .. (AY Kaya VII/486/21-24). "Eğer mal, mülk isterse fazlasıyla olacak ve yine şan, şöhret isterse ve gönülden inanırsa bu işi tamamıyla bitecek, şüphe etmeye gerek yok."

***köngülçe kör-* "gönülce gör-":**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönülce görmek"tir. *Köngülçe kör-* ifadesi ile "kendince yorumlamak, istediği şekilde anlamlandırmak vb." ifade edilmektedir. Beyitte ifadenin olumsuzu kullanılmıştır;

tüşüg yörmegü öz köñülçe körüp

yéme aymağu tegme erke turup (KB 5998).

"Rüya görünce, onu kendi gönlüne göre yormamak ve herkese bunu söylememelidir." (Arat, 5998).

***köngülçe tüz-* "gönülce düz-":**

Bu ifade yalnızca eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönülce düzmek"tir. "Dileğine göre, istediği şekilde, uygun gördüğü gibi dizmek, düzenlemek, sıralamak vb." ifade edilmektedir.

tepredük sayu iş kötgüng tapġıngça

olurtuḳ sayu orun yurt ögüngçe

uluġ erk kelti

tört yıngaḳ tüzülti köngülüngçe (Arat ETŞ N.35/85).

"Hareket ettikçe işin, gücün arzuna göre,

oturdukça yerin, yurdun düşündüğünce;

büyük kuvvet geldi,

her taraf arzuna göre tanzim edildi." (Arat 1986: 295).

Yukarıdaki örnekte *köngül* sözcüğü mecazlaşarak "arzu, istek" anlamında kullanılmıştır.

***köngülçe yığ-* "gönülce yığ-":**

Bu ifade yalnızca eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönülce yığmak"tır. *Köngülçe yığ-* ifadesi ile "isteğe, dileğe göre toplamak, biriktirmek vb." ifade edilmektedir.

körkiḍgülüg king küü kelig kölüngü yig yorıġ.

körüg maytri körkle buyan uz bilge biliglig.

körşi yorıġ samadı-lıġ küç küsün-ler öz-e.

köni tuyunmaḳ-lıġ küçüg köngül-çe yığalım. (Arat ETŞ B.13C/105-108).

"Gösterilecek geniş şekil değişikliği, taşıt, üstün tavır ve

hareket, görüş, sevgi, güzel fazîlet, iyi hikmet sâhibi

körşi tavır samādhī gücü-kuvveti ile

doğru nüfûz etme gücünü gönül arzusuna göre, toplayalım." (Arat 1986: 141).

***köngülde edgü niyet kıl-* "gönülde iyi niyet besle-":**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. "Gönülde iyi niyet beslemek" anlamına gelir.

niyet edgü kılsa köñülde kişi

ajunda tilek teg itildi işi (KB 5732).

"İnsan gönlünde iyi niyet besleyerek hareket ederse, o dünyada istediği her işte muvaffak olur." (Arat, 5732).

***köngülde orun kıl-* "gönülde yer ver-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönülde yer vermek"tir. *Köngülde orun kıl-* ifadesi "akılda tutmak, benimsemek, unutmamak" anlamlarını taşır.

idi yakşı aymış kişide burun

sözüg tuñla kılma köñülde orun (KB 5874).

"İnsanların ileri geleni çok iyi söylemiştir; sözü dinle, fakat her söze gönlünde yer verme." (Arat, 5874).

***köngülde tut-* "gönülde tut-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig, Altun Yaruk, Sekiz Yükmek ve Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönülde tutmak"tır. *Köngülde tut-* deyimi "bir şeyi sürekli aklında, gönlünde tutmak, hatırlamak, unutmamak" anlamlarında kullanılmaktadır.

Eski Türkçede *köngülde tut-* deyiminin "gönülde saklamak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 137).

ol eşidilmiş şlök takşutlarıg somakıtu bodıs(a)t(a)v adırtlıg ukup köngülinte edgüti b(e)lgülep öyü sakınu ok odunup kelti :: ne odunu birle kim ol tülinte altun küvrüg ünintin eşidilmiş nece şlök takşutlar erser barçanı ok şaşutsuz yangluksuz bir egsüksüz tükel köngülinte tutdı (AY Kaya II/93/17-94/3). "O duyulan mısraları Somakıtu bodisattva ayrıntılı bir şekilde anlayıp gönlüne yerleştirip düşünceli bir halde uyandı. Uyanır uyanmaz o düşündeki altın davulun sesinden duyulan ne kadar mısraları tamamıyla hatasız, yanlışsız ve eksiksiz içinde tuttu." (Tümenbayar 2019: 70).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "iç" anlamında kullanılmıştır.

kim m(e)n bo şlök [no]mlarıg tülümde eşidip odugumdakıda yigrek b(e)kiz b(e)lgülüg köngülümde tuta tegintim (AY Kaya II/125/12-15). "Ben bu mısraları rüyamda duyup uyanık olduğumdan daha belirgin gönlümde tuttum." (Tümenbayar 2019: 82).

ilig begke ötünti .. ratnaraşı atl(ı)g açarı .. una amtı bo erür .. umış ol köngülinte tutgalı .. burkanlar yorıgı tering nomug .. ince k(a)ltı çın kirtü .. altun önglüg y(a)ruklug .. alku nomlar arasınta .. (AY Kaya IX/573/19-574/3). "[Bhikṣu], hükümdara [şöyle] arzda bulunmuş: Ratnarāśi adlı ācārya, demek ki şimdi bu [kişi]dir. O, buddhaların uygulamalarının derin dharmasını, yani hakiki, altın rengi parlaklığında, bütün sūtraların şâhı ve en üstünü [olan] sūtrayı (Altun Yaruk'u) aklında muhâfaza edebilmiştir." (AY Uçar IX/90-97).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "akıl" anlamında kullanılmıştır.

bitigsiz işig bek tutumaz köñül

köñülke ışanma biti ay oğul (KB 2778).

"Kayda geçmeyen işleri insan gönlünde iyice tutamaz; gönle inanma, yaz, ey oğul." (Arat, 2778).

tört uluġ tüş büḍgü-singe oġrayu tıldaġ-ı.

törüm-e-ning oṣġu-sınga soḳa al altaġ-ı.

töz tüp tayşıng kirtü nomuġ töpü-te iltinü.

törü-sinçe til-te sözlep köngül-te tuḍz-un-lar. (Arat ETŞ B.13G/197-200).

"Dört büyük sevâbın elde edilmesine niyetlenme sebebi,

türemenin geçmesinin tam çâre ve tedbiri,

kök, temel Tai-sheng hakikî kanunu baş üstünde taşıyıp

usûlünce dil ile söyleyip, gönülde tutsunlar." (Arat 1986: 147).

Kim üč ayïlïq nom, iki yigirmi bölük yarlïγ tükäti köñül ičintä tutar (SY 202). "Ki üç hazine kitabı on iki bölüm fermanı tamamıyla gönlünde tutar."

***köngülde yat-* "gönülde yat-":**

Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı "gönülde yatmak"tır. *Köngülde yat-* deyimi ile "unutmamak, gönülde daima saklamak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngülde yat-* deyiminin "aklından ve gönlünden çıkarmamak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 137).

tügük yüz açığ söz kişig tumlıtur

tiriglikte kitmez köñülde yatur (KB 2577).

"Çatık yüz, acı söz insanı soğutur ve bunun tesiri bütün hayat boyunca devam eder, insanın gönlünden çıkmaz." (Arat, 2577).

***köngülde yırak tut-* "gönülden uzak tut-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönülden uzak tutmak"tır. *Köngülde yırak tut-* deyimi ile "bir şeyi veya bir kimseyi düşünmemeye çalışmak, bir şeye veya bir kimseye olan duygulardan uzaklaşmaya çalışmak, vazgeçmek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngülde yırak tut-* deyiminin "sevgiden yoksun bırakmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 137).

bir ol bar séziksiz kalı kancasız

köñülde yırak tutğu okşağ meniz (KB 3720).

"O bir ve vardır; şüphesiz, nasılsız ve nicesizdir; onu düşünürken, ona bir benzer ve şerik tasavvur etmemelidir." (Arat, 3720).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "düşünce" anlamında kullanılmıştır.

***köngüldin ber-* "gönülden ver-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte geçmektedir. Kelime anlamı "gönülden vermek"tir. *Köngüldin ber-* deyimi "samimiyetle, içten gelerek, tüm kalbiyle vb." anlamlar taşır.

köñüldin bérü kıldı edgü du'â

ay edgü du'â sen belânı yığa (KB 1265).

"Gönülden gelen iyi dualar etti; ey iyi dua, sen bütün belaları defet." (Arat, 1265).

***köngüldin çıkar-* "gönülden çıkar-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig ve Atabetü'l Hâkayık'ta geçmektedir. Kelime anlamı "gönülden çıkarmak"tır. *Köngüldin çıkar-* deyimi ile "sevilen kimseyi unutmak ya da önem verilen duygu ve düşüncelerden vazgeçmek, sevgisini içinden atmak, vazgeçmek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngüldin çıkar-* deyiminin "sevgisini içinden atmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 138).

köñüldin çıkarğu kamuğ dünyâsın

añar ötrü kirse bayat sewgi çın (KB 4808).

"Gerçek Tanrı sevgisinin girebilmesi için insan gönlünden bütün dünya arzularını çıkarıp atmalıdır." (Arat, 4808).

köŋüldin çıḳarġıl tavar suḳluḳın (Arat AH 185)

keḍim birle tap tut ḳarın toḳluḳın (Arat AH 186)

çıġaylıḳ yarınlıḳ azuḳ yoḳluḳı (Arat AH 187)

çıġaylıḳ tip ayma tavar yoḳluḳın (Arat AH 188)

“Mal hırsını gönülden çıkar, giyim ve karın tokluğu ile iktifa et; fakirlik, yarının azığının yokluğudur, mal yokluğuna fakirlik deme.” (Arat 1992: 89).

***köngüli açı-* “gönlü acı-”:**

Bu ifade Altun Yaruk ve Kutadgu Bilig’de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “gönlü acı-”dır. *Köngüli açı-* ifadesi ile “çok üzüntü duymak, acı çekmek” ifade edilmektedir.

ikegü birle atlanıp .. tilegeli arıgka baralım .. ötrü ilig beg k(e)ntü özi .. katunı birle ikegü .. koşuglug kanglıda olurup .. t(e)rkin tavratık(a)ya bartılar .. katıg ünin yıglayu .. köngülleri açıyu .. busuşlug köngülin örtenü .. oot yalının yalar teg .. atl(ı)g yüüzlüg birkerü .. ming kara bodun arkası .. yme balıkdın üntiler .. (AY Kaya X/639/18-637/4). “İkisi birlikte atlarına binip, ormana aramaya gidelim, sonra hükümdar hatunu ile at arabasında oturup hızlıca vardılar, yüksek sesle ağlayıp yürekleri acıyarak, kederli gönülleri ateşin yanması gibi yanarak sarayın önde gelenleri ve halktan binlercesinin desteğiyle şehirden çıktılar.” (Besli 2019: 435).

Yukarıdaki cümlede *köngüli açı-* ifadesindeki *köngül* sözcüğü “yürek” olarak anlamlandırılmıştır.

tusulğu udında sen andın kaçıp

öñin tursa sen kalğa köñli açıp (KB 5784).

“Onun için faydalı olabileceğin bir zamanda ondan kaçıp uzaklaşırsan, onun gönlünü ıztırap içinde bırakmış olursun.” (Arat, 5784).

***köngli açıl-* “gönlü açıl-”:**

Kutadgu Bilig, Sekiz Yükmek ve Dîvânu Lugâti’t-Türk’te tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı “gönlü açıl-”dır. *Köngli açıl- deyimi* ile “gönlü ferahlamak, huzura kavuşmak, rahatlamak, keyfi yerine gelmek” ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli açıl-* deyiminin "ferahlamak, huzura kavuşmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 127).

bu ay toldı kirdi köründi söküp

açıldı ilig köñli ol yüz körüp (KB 581).

"Bu Ay Toldı huzura girip, diz çöktü; onun yüzünü görünce, hükümdarın gönlü açıldı." (Arat, 581).

bu körklüg yüzüg körse köz suwlanur

köñül açlur anda bu cân yémlenür (KB 2465).

"Bu güzel yüzü görünce, insanın yüzü güler; içi açılır ve canı zevk bulur." (Arat, 2465).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "iç" anlamında kullanılmıştır.

bitigde hat uz bolsa açlur köñül

okığu kelir baksa awnur köñül (KB 2694).

"Mektubun hattı güzel olursa, gönül açılır; onu görünce insan okumak ister, gönül avunur." (Arat, 2694).

açıldı yarup köñli kögsi közi

arıtmak tiledi bu köñli tözi (KB 5631).

"Gönlü, kalp gözü parlayarak açıldı; gönlünün tamamıyla temizlenmesini arzu etti." (Arat, 5631).

Köñülläri ačiltï, tärs tätrü törüsin qodup, köni kirtü nomqa törügä kiltilär (SY 303). "Gönülleri açıldı, yanlış ters kanununu bırakıp, doğru gerçek kanunu töre yaptılar."

Köŋül açıldı "Gönül ferahladı." (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 96).

***köngüli agır ayag kıl-* "gönlü saygılı kıl-":**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Köngüli agır ayag kıl-* ifadesi ile "saygılı olmak, saygı duymak" ifade edilmektedir.

akı yme bar erser .. ç(a)hşap(u)dlıg edgülerke olarka yme kop köngülin .. agır ayag kılsunlar .. (AY Kaya VII/484/14-17). "Ve ayrıca var ise eger, inançlılara ve iyilere onlara da yine bütün kalpleriyle derin saygı duysunlar." (AY Çetin VII/608-611).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

***köngli agır bol-* "gönlü ağır ol-":**

Yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı "gönlü ağır olmak"tır. *Köngli agır bol-* deyimi "gönlü sıkıntı kaplamak, canın sıkılması, huzursuzluk, rahatsız olmak" gibi anlamlar taşır.

Eski Türkçede *köngli agır bol-* deyiminin "rahatsızlanmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 128).

tadu tegşürüldi aşı boldı yég

ağır boldı köñli katığ tuttı ig (KB 1054).

"Unsurların durumu değişti; yiyeceği çiğ geldi, gönlünü bir sıkıntı kapladı ve ağır bir hastalığa tutuldu." (Arat, 1054).

ağır bolğa köñlüñ tüñülgey özün

yawa bolğa tapğum ewürgey yüzün (KB 5870).

"Canın sıkılır; sen ümidini keserek benden yüz çevirirsin ve benim hizmetim de heder olur." (Arat, 5870).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "can" anlamında kullanılmıştır.

ağır boldı köñli yatur ınçıkın

tegip tuş añar bir ay köñli yakın (KB 5963).

"Artık ağırlaştı, bitkin bir halde yatıyor; ey gönlü yakın, gidip onu bir görün, dedi." (Arat, 5963).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü insanı temsil etmektedir.

***köngüli amırtgur*- "gönlü yatıştır-":**

Bu ifade Altun Yaruk ve Huastuanift'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü yatıştırmak"tır. *Köngüli amırtgur*- deyimi "sakinleşmek, rahatlamak" anlamlarına gelir.

atkanmak yapşınmak köngüllerin amırtgururlar kut bulmış kiçig kölüklüg tözünlerning teg sansarka korkdaçı ürkdeçi korkmak ürkmek köngüllerin bogururlar :: (AY Kaya IV/291/1-5). "Bağlanma gönüllerini sakinleştirir, saadet bulmuş küçük taşıtlı asiller gibi Saṃsāra'da korkarlar, (bu duruma) canları sıkılır."

inçä

[tep dedi] amtı sizlär ymä kamag ü[z]äki y(a)ruk

[täŋriläri(?)]n aytıŋ[ız amtı (?)] artokrak dendarlar

... [mäni]ŋ köŋülümün

am(ı)rtgurup meni yana siz(i)ŋä tutuz[urlar] (Özbay 2014: 29/69-73).

"Şöyle (dedi): Şimdi sizler dahası bütün yukarıdaki aydınlık tanrıları söylediniz şimdi (?) özellikle rahipler … (benim) gönlümü yatıştırıp, yine size buyururlar (?) …" (Özbay 2014: 33).

***köngüli amıtı kıl-* "gönlü ısındır-":**

Bu ifade yalnızca Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü ısındırmak"tır. "Sevmek, bir şeyle ilgilenmek ve ilgisi doğrultusunda ilerlemek, kendini feda etmek" ifade edilmektedir.

Bütünlükin ṣadaḳalar çıġaylarḳa, yoḳsuzlarḳa, işlegenlerke, anıng üze köngüllerini islāmḳa amıtı kılġularka, boyun içindekilerke, borçluġlar[ḳa], Tangrı yolı içinde yol oġlıḳa, buyruḳ, Tangrıdın, Tangrı bilgen bütün işlig turur (KT 29/42b1-43a1=9:60). "Şüphesiz sadakalar şunlar içindir; fakirler, yoksullar, işçiler, gönüllerini islama adamışlar, köleler, borçlular, Tanrı yolunda yolu olanlar, buyruk Tanrı buyruğudur, Tanrı bütün işleri bilendir."

***köngüli amrıl- turul-* "gönlü sakinleş-":**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "gönlü sakinleş-"tir. *Amrıl- turul-* fiilleri ikileme oluşturur, "sakinlemek ve sakin olmak" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 251). *Köngüli amrıl- turul-* deyimi ile "ölçülü, sakin, ılımlı davranabilmek, sakin olmak ve yumuşamak" ifade edilmektedir.

birök yalanguz bilge biligig ök bışrunup dyanıg bışrunmasar :: ötrü köngülleri amrılmaz turulmaz :: (AY Kaya IV/290/14-16). "Eğer insan bilgiyi iyice öğrenip Dhyana'yı öğrenmezse sonra gönülleri sakinleşmez, durulmaz (huzur bulmaz)."

***köngüli amrul-* "gönlü ferahla-":**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de ve Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü ferahla-"dır. *Köngüli amrul-* ifadesi ile "huzur bulmak, içi rahatlamak, ferahlamak" ifade edilmektedir.

közüñ todtı köñlüñ yéme amrulup

yorır sen ilig birle edgü bolup (KB 5760).

“Gözün tok ve gönlün de huzur içinde, hükümdar ile birlikte iyi yolda yürüyorsun.” (Arat, 5760).

Ḳılmadı mı Tangrı meger müjde sizke amrulsun üçün köngülleringiz anıng birle, yāri yoḳ meger Tangrı üskindin, ᶜaziz ḥakim (KT 25/3a1=3:126). “Tanrı bunu size müjde olsun diye ve gönülleriniz bu sayede ferahlasın diye yaptı, yardım yalnızca Tanrı katındandır, aziz hakim.”

Ḳılmadı anı Tangrı meger müjde sizke amrulsun anıng birle köngülleringiz, yoḳ yāri bérmek meger Tangrı üskinde, Ol Tangrı küsüş bütün işlig turur (KT 28/68b1-69a1=8:10). “Tanrı onu size onunla gönülleriniz huzur bulsun ve müjde olsun diye yaptı, yardım ancak Tanrıdandır, O Tanrının bütün işleri azizdir.”

Kim tansa Tangrıḳa kirtgünmişde kiḍin meger ol kim küçeldi yana anıng köngli amrulmış kirtgünmek birle, yoḳ kim kim kim açılsa tanmaḳlıḳ birle köküz anlarnıng üze ol öwke Tangrıdın, anlarḳa ol uluġ ḳın (KT 30/88b1-89a1=16:106). “Kim iman ettikten sonra Allah’ı inkar ederse, kalbi imanla dolu olduğu halde baskı halinde inkar edenler hariç, kim kalbini inkara açarsa Allah’ın gazabı onlaradır, onlara büyük bir azap vardır.”

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü “kalp” olarak anlamlandırılmıştır.

***köngüli asıl-* “gönlü asıl-”:**

Yalnızca Altun Yaruk’ta bir örnekte tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı “gönlü asılmak”tır. *Köngli asıl-* deyimi ile “hissedilen duygunun yoğunlaşması, fazlalaşması, artması” ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli asıl-* deyiminin “bir konuda duyguları yoğunlaşmak” anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 128).

bo savıg eşidip artukrak ol balıklar üze y(a)rlıkançuçı köngüli asıltı .. (AY Kaya IX/601/6-8). “Bu sözü işitip o balıklara merhamet duygusu arttı.” (Uzunkaya 2020: 69).

***köngüli ay-/köngül ayt-/köngül ayıt-* "gönlü konuş-":**

Bu deyim yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü konuş"dur. Beyitlerde "hal hatır sormak" olarak anlamlandırılmıştır.

Eski Türkçede *köngül ayıt-* deyiminin "selam söylemek, muhabbet bildirmek" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 132).

iligdin selâm köñül aytu bitig

bitidim esenlik öze ay tetig (KB 3197).

"Bu hükümdardan selam ve hatır sorma mektubudur; ey zeki insan, bunu sana sağlık dileği ile yazdım." (Arat, 3197).

köñül aytu ıdtım bitidim bitig

negü teg erür sen ay bilge tetig (KB 3908).

"Hatır ve gönül sormak üzere sana mektup yazdım ey zeki alim, nasılsın?" (Arat, 3908).

***köngli beze-* "gönlü beze-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü bezemek"tir.

Eski Türkçede *köngül beze-* deyiminin "gönlü ferah kılmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 133).

köñülüg bezedi yarukluk bile

tilimni bezedi tanukluk bile (KB 386).

"Gönlümü aydınlık ile süsledi; dilimi kelime-i şehadet ile bezedi." (Arat, 386).

***köngli bış-* "gönlü piş-":**

Kutadgu Bilig'de yalnızca bir örnekte tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı "gönlü pişmek"tir. *Köngli bış-* deyimi ile "olgunlaşmak, gelişmek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli bış-* deyiminin "olgunlaşmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 128).

negü tér eşit köñli bışmış kişi

ölümde oza işin itmiş kişi (KB 6165).

"Gönlü olgunlaşmış, ölmeden önce ahiret işini yoluna koymuş olan insan ne der, dinle." (Arat, 6165).

***köngüli bog-* "gönlü boğ-":**

Köngüli bog- deyimi Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır, "canı sıkılmak" anlamına gelir.

atkanmak yapşınmak köngüllerin amırtgururlar kut bulmış kiçig kölüklüg tözünlerning teg sansarka korkdaçı ürkdeçi korkmak ürkmek köngüllerin bogururlar :: (AY Kaya IV/291/1-5). "Bağlanma gönüllerini sakinleştirir, saadet bulmuş küçük taşıtlı asiller gibi Saṃsāra'da korkarlar, (bu duruma) canları sıkılır."

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "can" anlamında kullanılmıştır.

***köngli büt-* "gönlü inan-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlün inanması, gönlü tamam olmak"tır. *Köngli büt-* deyimi ile "(bir şeye) içtenlikle ve samimiyetle güvenmek, inanmak, endişeye yer vermemek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli büt-* deyiminin "endişeden uzaklaşmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 128).

iligke yışığ boldı köñlin bütüp

ağı kaznakı bérdi edgü tutup (KB 1719).

"Hükümdara tüm kalbiyle inanarak, ona bir siper oldu; hazineyi ve malı iyi idare etti." (Arat, 1719).[2]

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

ınansa añar beg ne köñli bütüp

alıp içse içgü anı çın tutup (KB 2882).

"Bey ona inansın ve iç huzuru ile onu doğru bilerek elinden içki içsin." (Arat, 2882).

ilig altunı tınğa köñli bütüp

sewinçin tirilgey ajunuğ tutup (KB 3152).

"Hükümdar, altınına lüzum kalmadan, ona gönülden inanarak, dünyayı idare eder ve sevinç içinde yaşardı." (Arat, 3152).

***köngüli çıkar-* "gönlü çıkar-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de geçmektedir. Kelime anlamı "gönlü çıkarmak"tır. *Köngüli çıkar-* ifadesi "duygu ve düşünceleri korkmadan, çekinmeden, açık bir şekilde yansıtmak, ortaya çıkarmak" ifade edilmektedir.

köñlin çıkarsa ayada urup

yorısa uyadmasa yalñuk körüp (KB 864).

"İnsan gönlünü çıkarıp, avcuna koyarak, başkaları önünde mahcup olmadan dolaşabilmelidir." (Arat, 864).

[2] Çeviriye müdahale edilmiştir.

***köngüli çök-* "gönlü çök-":**

Bu deyim Huastuanift'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü çökmek"tir. *Köngüli çök-* deyimi ile "sıkıntıya düşmek, umutsuzluğa düşmek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngüli çök-* deyiminin "umutsuzluğa düşmek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 138).

kim m(a)ŋa inçä tep y(a)rl(ı)kad(ı)ŋız bo montag [kılınçın]

üzütüŋüz boşunmagay takı denka dend[ar] …

k(ä)lgäy ädgü kılınç kılmak kalgay …

köŋülim çökdi kor[ktı] … (Özbay 2014: 27/45-48).

"Siz bana 'Bu gibi amellerle ruhunuz kurtulmayacak, dahası dine, rahipler arasına … gelecek; artık sevap işlenmeyecek' (?) diye buyurmuştunuz, aklım karıştı, korktum." (Özbay 2014: 33).

Yukarıdaki örnekte *köngül* sözcüğü "akıl" anlamında kullanılmış, *köngüli çök-* deyimi "aklın karışması" şeklinde anlamlandırılmıştır.

***köngüli çök- bat-* "gönlü bat-":**

Bu deyim yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü bat-"dır. *Çök- bat-* fiileri ikileme oluşturur, "batmak" anlamına gelir (Ölmez 2017: 260). *Köngüli çök- bat-* deyimi ile "hissedilen duyguların azalması ya da bitmesi, ümitsizlik" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngüli çök- bat-* deyiminin "umutsuzluğa kapılmak, heyecanını yitirmek" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 138).

birök bodıs(a)t(a)vlar yalanguz dyanıg ok bışrunup inçip bilge biligig bışrunmasar ötrü köngülleri çöker batar erinçeng ermegü bolur .. ulug y(a)rlıkançuçı köngülte yme ırayur yatıkayur :: (AY Kaya IV/290/9-14). "Eğer Boddhisattvalar sadece dhyāna'yı iyice

öğrenip bilgiyi öğrenmese sonra gönülleri, zihinleri çöker, batar; üşengeç, tembel olur." (Uzunkaya 2020: 84). Yüce merhametli gönül olmaktan uzaklaşır, yabancılaşır."

***köngüli çökür-* "gönlü çökert-:**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı *köngüli çökür-* "gönlü çökertmek"tir. *Köngüli çökür-* deyimi ile "sıkıntıya düşmek, umutsuzluğa düşmek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngüli çök-* deyiminin "umutsuzluğa düşmek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 138).

bayat edgü kılğay bu igdin séni

köñülüñ çökürme sen inç yat köni (KB 1109).

"Tanrı bu hastalıktan seni kurtaracaktır; gönlünü çökertme, müsterih ol." (Arat, 1109).

köñülni çökürme özüñni awıt

baka tur maña öz tapuğka iwit (KB 1551).

"Gönlünü çökertme, kendini avut; benim yanıma gel ve hizmetimde bulun." (Arat, 1551).

ilig aydı munda naru ay oğul

maña tapnu turğıl çökürme köñül (KB 1591).

"Hükümdar: Ey oğlum, dedi. Bundan sonra benim hizmetimde bulun; artık gönlünü ferah tut." (Arat, 1591).

***köngüli edgü kıl-* "gönlü iyi kıl-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü iyi kılmak"tır. *Köngüli edgü tut-* ifadesi ile "olumlu düşünmek, gönlü hoş tutmak" ifade edilmektedir.

sen <u>edgü kılur</u> sen meniñ <u>köñlümi</u>

ölüm utru keldi otı yok emi (KB 6068).

"Sen benim <u>gönlümü teselli etmek</u> istiyorsun fakat ölüm karşıma geldi, bunun çaresi ve devası yoktur." (Arat, 6068).

***<u>köngüli evrül-</u>* <u>"gönlü sap-":</u>**

Bu ifade yalnızca Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü sapmak"tır. *Köngüli evrül-* ifadesi ile "doğru yoldan çıkmak, düzensizlik içinde olmak, aklını bozmak, yanılmak vb." ifade edilir.

Eger yansa siz Tangrıḳa rāstlıḳ üze <u>ewrülmiş</u> turur <u>köngülleringiz</u>, eger taplasa siz anıng üze ol Tangrı ol anıng éşi ve Cebre'il eḍgüler, mü'minler ve ferişteler anda kiḍin yāriçi (KT 38/90b1-91a1=66:4). "Eğer siz Tanrıya tövbe ederseniz <u>sapıtmış gönülleriniz</u> düzelir. Eğer ona karşı gelirseniz O Tanrı onun dostu, Cebrail, iyi müminler ve melekler onun yardımcısıdır."

***<u>köngüli irinçke-</u>* <u>"gönlü sızla-":</u>**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Köngüli irinçke-* deyimi "acımak, üzülmek, yüreği sızlamak" anlamlarına gelir.

süngüşdeçilerig körser siz .. <u>köngülüngüz</u> uzatı <u>irinçkeyür</u> .. (AY Kaya VII/491/3-4). "Savaştakileri görseniz <u>yüreğiniz sızlar</u>."

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "yürek" olarak anlamlandırılmıştır.

***köngli isin-* "gönlü ısın-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte geçmektedir. Kelime anlamı "gönlü ısınmak"tır. *Köngli isin-* deyimi ile "sevmek, hoşlanmak, ilgi duymak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli isin-* deyiminin "sevgi ve yakınlık duymak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 129).

ilin itse bassa tüz öñdi urup

isinse er at köñli edgü bulup (KB 2179).

"Memleketi tanzim eyleyerek, doğru kanun ile idare etsin; hizmetinde bulunanlar iyilik görerek ona ısınsın." (Arat, 2179).

***köngli isit-* "gönlü ısıt-":**

Kutadgu Bilig'de yalnızca bir örnekte tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı "gönlü ısıtmak"tır. *Köngli isit-* deyimi ile "duyguları, düşünceleri olumlu yönde ilerletmek, geliştirmek, değiştirmek, bir şeyle arasında olumlu bağ kurmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngül isit-* deyiminin "insanlarla arasında sevgi bağı kurmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 134).

çıkıp edgü yarlığ tegürse tilin

er at köñli mundağ isitse alın (KB 2546).

"Çıkınca, hükümdarın taltif ve takdir hakkındaki fermanlarını bizzat tebliğ etmeli ve hizmette bulunanların gönlünü böyle tedbirler ile ısındırmalıdır." (Arat, 2546).

***köngüli kagrul-* "gönlü kavrul-":**

Bu deyim yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü kavrulmak"tır. *Köngüli kagrul-* deyimi ile "çok üzülmek, kırılmak, içi yanmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngüli kagrul-* deyiminin "acı çekmek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 138).

körüp birök iligler .. il içinteki bodunın .. sımtamak itser olarnıng .. mün kadaglar kılmışın .. astrayastırış atl(ı)g oruntakı .. kamag t(e)ngriler kuvragı .. kamagunung bir yanglıg .. kagrulur busanur köngülleri .. (AY Kaya VIII/560/16-23). "Eğer hükümdarlar ülkesindeki halkın kabahat işlediğini görüp de engellemezse Astrayastiriş adlı tanrı yerindeki bütün tanrılar topluluğunun hep birden gönülleri kavrulur, kederlenirler." (AY Çetin VIII/1525-1532).

***köngli kal-* "gönlü kal-":**

Kutadgu Bilig'de yalnızca bir örnekte tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı "gönlü kalmak"tır. *Köngli kal-* deyimi ile "gücenmek, kırılmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli kal-* deyiminin "gücenmek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 129).

keliglisi kelgey kalı kelmese

köñül kalmağay kör anıñda basa (KB 4650).

"Gelen gelir; gelmeyenler olursa onların da hatırı kalmamış olur." (Arat, 4650).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "hatır" anlamında kullanılmıştır.

***köngüli kara bol-* "gönlü kara ol-":**

Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı "gönlü kara olmak"tır. *Köngli kara bol-* deyimi ile "kötü olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngüli kara bol-* deyiminin "iyilik düşüncesinden uzaklaşmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 138).

harâm birle köñlüm kara boldı kir

bilig işke tutmaz özüm yüzde bir (KB 6463).

"Gönlüm haram ile karardı ve kirlendi; ben bilgiyi yüzde bir işte dahi kullanmam." (Arat, 6463).

***köngli kayna-* "gönlü kayna-":**

Bu deyim Dîvânu Lugâti't-Türk'te yalnızca bir örnekte geçmektedir. Kelime anlamı "gönlü kaynamak"tır. *Köngli kayna-* deyimi ile "coşkulu olmak, yakınlık hissetmek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli kayna-* deyiminin "kanı kaynamak, birine yakınlık hissetmek" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 129).

Köŋlüm aŋar kaynayu

Içtin aŋar oynayu

Keldi maŋa boynayu

Oynap mini arguru.r (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 107).

"Evin içinde onunla oynaştığım zaman kalbim sevgilim için coştu. O (erkek) kibirle ve kasılarak bana geldi. Beni yorgun düşürünceye kadar benimle oynaştı." (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 107).

Yukarıdaki örnekte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

***köngli keŋ tut-* "gönlü geniş tut-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü geniş tutmak"tır. *Köngli keŋ tut-* deyimi ile "içini ferah tutmak, rahat olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngülin kéng tut-* deyiminin "rahat olmak, basit davranmak" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 141).

tarığçı kişiler bolur elgi kéñ

bayat bérmişindin tutar köñli kéñ (KB 4416).

"Çiftçilerin elleri geniş olur; Tanrının verdiğini geniş gönülle sarf ederler." (Arat, 4416).

***köngli kıştur-* "gönlü azdır-":**

Bu ifade yalnızca Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü azdırmak"tır. "Yoldan çıkmak, asi olmak, isyan etmek vb." ifade edilmektedir.

Ḳaçan aydı erse Mūsā boḍnıḳa: ey boḍnum, nelük emgetür siz meni, rāstlıḳ üze bilür sizler men Tangrınıng yalavaçı men, sizing tapa ḳıştılar erse kışturdı Tangrı köngüllerini, Ol Tangrı yol körsetmez bu fāsıḳ boḍunlarḳa (KT 38/41a1-42a1=61:5). "Musa halkına söylemişti: ey halkım, bana neden eziyet ediyorsunuz, şüphesiz siz benim Tanrının peygamberi olduğumu biliyorsunuz, Tanrı sizin gönüllerinizi azdırdı, O tanrı bu fasık halka yol göstermez."

***köngüli kir tut-* "gönlü kir tut-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü kir tutmak"tır. *Köngli kir tut-* ifadesi ile "sürekli negatif şeylere maruz kalmak, gönlü kir kaplamak" ifade edilmektedir.

halâl yitti barça haram üstedi

harâm yégli köñlin kara kir tudı (KB 6457).

"Helal büsbütün ortadan kalktı, haram çoğaldı; haram yiyenin gönlü kara kirle kaplandı." (Arat, 6457).

***köngüli kod-* "gönlü koy-":**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Köngüli kod-* deyimi "vazgeçmek" anlamına gelir.

k(a)ltı nomça bedizetsün .. mening et'özüm itigin .. tapıntukda sözledükde .. köngülinte idi kodmasun .. (AY Kaya VII/488/2-4). "Sonra öğretiye uygun olarak benim resmimi çizsin(ler) gönlünü hiç ayırmadan hürmet ve bağlılık göstererek dharani'yi ezbere okusun(lar)." (AY Çetin VII/693-695).

[ü]rüg uzatı yüküneyin .. yirtinçününg yiginge .. ürüg uzatı küseyü .. köngülümde idi kodmayın .. (AY Kaya X/655/13-15). "Sürekli yeryüzünün en üstününün önünde saygıyla eğilmek istiyorum. Sürekli sizi arzulayan kalbimde sizi düşünmek arzusunu hiç bırakmak istemiyorum." (AY Uçar X/xxıx/51-59).

***köngli kogşa-* "gönlü gevşe-":**

Bu deyim yalnızca Huastuanift'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlün gevşemesi"dir. *Köngli kogşa-* deyimi ile "yumuşamak, inadı geçmek, merhamete gelmek vb." ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngüli kogşa-* deyiminin "tereddüte düşmek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 139).

üçünç

küntä bir közinä tägi t(ä)ŋrikän inçäk kat(ı)glantı

[anta] ken t(ä)ŋri elig <u>köŋüli</u> az <u>kogşadı</u> ol

[tıltagı]n kim inçä äşidti bo kılınçın

[üzüti] (?) boşunmagay tep anın korkdı b(ä)zdi <u>köŋüli</u>

[<u>kogşadı</u>… (Özbay 2014: 26/28-33).

"Üçüncü gün hakan bir gözüne kadar(?) öyle zorlandı ki ondan sonra ulu hakanın <u>düşüncesi yumuşadı</u>. Bu yaptıkları yüzünden ruhunun asla kurtulmayacağını ve affedilmeyeceğini söyleyen bir ses işitince korkuyla titredi, bundan sonra ulu hakanın katı <u>düşüncesi yumuşadı</u>." (Özbay 2014: 32).

Yukarıdaki örnekte *köngül* sözcüğü "düşünce" anlamında kullanılmıştır.

***<u>köngüli kork-</u>* <u>"gönlü kork-":</u>**

Bu ifade yalnızca Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü korkmak"tır. *Köngüli kork-* ifadesi ile "korku duymak, çekinmek, sakınmak" ifade edilmektedir.

Bütünlikin müʾminler anlar kim ḳaçan yād ḳılınsa Tangrı <u>korkar</u> <u>köngülleri</u>, ḳaçan oḳınsa olar üze [āyātları], arturur olarḳa bitmek, İḍileri üze köngül ururlar (KT 28/65a1-65b1=8:2). "Ne zaman ki Tanrının adı zikredilse müminlerin <u>gönülleri</u> <u>korkar</u>, onlara Allah'ın ayetleri okunduğunda bu onların inançlarını artırır, Tanrılarına tevekkül ederler."

***<u>köngüli köndür-</u>* <u>"gönlü hidayete erdir-":</u>**

Bu ifade Kutadgu Bilig ve Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü hidayete erdirmek"tir. *Köngüli köndür-* ifadesi "hidayete erdirmek, doğru yolu göstermek, doğru yolda ilerlemek vb." anlamlar taşır.

havâka bulun bolma köndür köñül

kişike katılğıl yorığıl amul (KB 3994).

"Nefis ve havanın esiri olma, gönlünü doğrult, insanlara karış ve huzur içinde yaşa." (Arat, 3994).

Tegmez bir teggüçi meger Tangrı yarlığı birle hem tapsa Tangrıḳa köndrür könglini, Ol Tangrı ḳamuġ nengni bilgen turur (KT 38/71b1-72a1=64:11). "Tanrı fermanı olmadan hiçbir musibet ulaşmaz, kim Tanrıya iman ederse Tanrı onun gönlüne hidayet verir, O Tanrı her şeyi bilendir."

***köngüli köni tut-* "gönlü doğru tut-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü doğru tutmak"tır. *Köngli köni tut-* ifadesi ile "gönlü kötü duygu ve düşüncelerle bozmamak, duygu ve düşüncelerin güzel olmasını sağlamak, daima olumlu olmak" gibi anlamlar taşır.

meniñ emgerimke ilig altunı

ağır kılmasu köñli tutsu köni (KB 3139).

"Benim zahmetime karşılık hükümdarın altını var; hiç endişe etmesin ve gönlünü ferah tutsun." (Arat, 3139).

yayılma köni tur köñül tut köni

köni iki ajun könilik bulur (KB 5601).

"Sağa sola meyletme, doğru dur, gönlünü dürüst tut; doğru olan her iki dünyada doğruluk bulur." (Arat, 5601).

***köngüli közü açıl-* "gönlü gözü açıl-":**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü ve gözü açılmak"tır. *Köngüli közü açıl-* ifadesi ile "ferahlamak, huzura kavuşmak, neşelenmek" ifade edilmektedir.

munu sözledim söz eşitti özün

yete baksa kõñlüñ açılğa közün (KB 5392).

"İşte ben söyledim, sen dinledin; iyice bakarsan, gönlün ve gözün açılır." (Arat, 5392).

***köngli* küy- "gönlü yan-":**

Yalnızca Dîvânu Lugâti't-Türk'te tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı "gönlü yanmak"tır. *Köngli küy-* deyimi ile "çok üzülmek, acı duymak, büyük bir acıyla içi yanıyor olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli köy-* deyiminin "içi yanmak, acı çekmek, çok üzülmek" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 139).

kõŋli küyüp kānı kurıp agzı açıp katgurar

sızgurgalır üḍigler essiz yüzi burkurar (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 287).

"Karasevdalı, kalbi yanık, vücudunda kan kurumuş, neredeyse aşk kendisini eritecek durumda hayal âleminde gezinerek, insanlar arasında ağzını açıp katıla katıla güler. Yazık onun bitkin yüzüne!" (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 287).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

***köngüli ört-* "gönlü yan-":**

Bu ifade Altun Yaruk'ta yalnızca bir örnekte tanıklanmaktadır. "Gönlü yanmak" anlamına gelir. *Köngüli ört-* deyimi ile "üzüntü duymak, kırılmak, acı çekmek, canı yanmak, bir işten zarar görmek" ifade edilmektedir.

kamag ayıg kılınçlarıg .. ürüg uzatı biligsizler kılıkın kılınu .. biligsizlik karangku üze köngülüm örtülü .. yavız yavlak ayıg öglilerke iyin bolup .. turkaru kıltım erser kamag ayıg kılınçlarıg .. (AY Kaya II/101/14-19). "Bütün günahları, cahillik edip devamlı bilgisizlerin yaptığını yaptığım için canım yandıysa, kötü düşüncelere sahip kimselerin peşinden giderek bütün günahları devamlı yaptıysam…"

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "can" anlamında kullanılmıştır.

***köngüli örte-* "gönlü yan-":**

Bu deyim Altun Yaruk ve Dîvânu Lugâti't-Türk'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü yanmak"tır. *Köngüli örte-* deyimi ile "üzülmek, kırılmak, acı çekmek, sıkıntı çekmek vb." ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngüli örten-* deyiminin "içi yanmak, çok üzülmek" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 139).

ikegü birle atlanıp .. tilegeli arıgka baralım .. ötrü ilig beg k(e)ntü özi .. katunı birle ikegü .. koşuglug kanglıda olurup .. t(e)rkin tavratık(a)ya bartılar .. katıg ünin yıglayu .. köngülleri açıyu .. busuşlug köngülin örtenü .. oot yalının yalar teg .. atl(ı)g yüüzlüg birkerü .. ming kara bodun arkası .. yme balıkdın üntiler .. (AY Kaya X/639/18-637/4). "İkisi birlikte atlarına binip, ormana aramaya gidelim, sonra hükümdar hatunu ile at arabasında oturup hızlıca vardılar, yüksek sesle ağlayıp yürekleri acıyarak, kederli gönülleri ateşin yanması gibi yanarak sarayın önde gelenleri ve halktan binlercesinin desteğiyle şehirden çıktılar." (Besli 2019: 435).

köŋlüm için örtedi

yatmış başıg kartadı

keçmiş ödüg irtedi

tün kün keçip irtelü.r (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 113).

“Musibetin elemiyle gönlüm dağlandı. Yaranın kabuğunu soydu (yaramı azdırdı). Eski günleri isterken zaman onu yakaladı. O, devamlı onu arayıp duruyor.” (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 113).

***köngli sag bol-* “gönlü sağ ol-”:**

Bu deyim yalnızca Dîvânu Lugâti’t-Türk’te geçmektedir. *Köngli sag bol-* deyimi ile “gönlü açılmak, içi açılmak, sıkıntısı gitmek” ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli sag bol-* deyiminin “yakınlık duymak” anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 129).

erdi oza erenler

erdem begi bilig tāg

aydı üküş ögütler

köŋlüm bolur anar sag (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 43).

“Eski zamanlarda ilim ve hikmetleri dağ yüceliğinde olan erdem sahibi adamlar vardı. Öğüt verici çok şeyler söylediler. Onları yad edince gönül arınır.” (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 43).

***köngli sawul-* “gönlü kay-”:**

Bu deyim yalnızca Dîvânu Lugâti’t-Türk’te geçmektedir. Kelime anlamı “gönlü kaymak”tır. *Köngli sawul-* deyimi ile “bir şeye veya bir kimseye yakın hissetmek, sevgi duymak, gönül vermek, meyletmek” ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli sawul-* deyiminin “sevmek” anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 129).

köŋlüm aŋar sawuldı “gönlüm ona meyletti.“ (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 268).

***köngli seril-* "gönlü kırıl-":**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de yalnızca bir örnekte geçmektedir. Kelime anlamı "gönlü kırılmak"tır. *Köngli seril-* ifadesi ile "üzülmek, gücenmek, darılmak" ifade edilmektedir.

serilse kişi köñli kitti tatığ

yakınlık kesildi yıradı asığ (KB 4611).

"İnsanın gönlü kırılırsa işin tadı kaçar, yakınlık uzaklaşır ve ondan faydalanmanın arkası kesilir." (Arat, 4611).

***köngli sın-* "gönlü kırıl-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü kırılmak"tır. *Köngli sın-* deyimi ile "üzülmek, kırılmak, acı çekmek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngül sın-* deyiminin "darılmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 129).

açığ tıdsa işçi er at köñli sır

er at köñli sınsa alır begke kir (KB 2808).

"Hizmetkar insana mani olursa, askerin gönlü kırılır; askerin gönlü kırılır; askerin gönlü kırılırsa beyin adı lekelenir." (Arat, 2808).

bodun köñli yuwka küdezmeki sarp

köñül sınsa hasmı bayat 'adli tap (KB 3351).

"Halkın gönlü yufkadır, onu muhafaza etmek güçtür; burada gönül kırılırsa, ilahi adaletle karşılaşılır, bu ise kafidir." (Arat, 3351).

sırınçğa sakışı-turur bu köñül

idi ked küdez sınmasu ay oğul (KB 3394).

"Gönül sırça gibidir; ey oğul, onu çok iyi muhafaza et, kırılmasın." (Arat, 3394).

adaş köñli sınsa bolur kır yağı

yağı kayda bolsa bolur miñ çoğı (KB 3396).

"Dostun gönlü kırılırsa, o içinden sana düşman olur; düşmanın bulunduğu yerde huzur ve sükun kalmaz." (Arat, 3396).

yakınlık tilese küdezgil köñül

köñül sınsa killi yakınlık tünül (KB 4612).

"Yakınlık istersen gönlü gözet; gönül kırılırsa, yakınlık gider ve bil ki artık o senin dostun değildir." (Arat, 4612).

***köngüli süz-* "gönlü süz-":**

Bu deyim Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü süzmek"dir. *Köngüli süz-* deyimi ile "kötü duygu ve düşüncelerden uzak durarak iyi duygu ve düşüncelere yönelmek, kalbi temiz tutmak, temiz kalpli olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngüli süz-* deyiminin "kötü hislerden uzaklaşmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 141).

yangırtı burkan kutın bulmış burkanlar özlerinte basakı burkan kutın bultaçı on oruntakı bodıs(a)t(a)vlarıg köngüllerin süzüp y(i)titgüleri tavratguları ugurınta ötrü başdınkı oruntakı bodıs(a)t(a)vlarıg ikinti orunta kirgürgelir üçün :: 'eng'ilki bir törlüg et'öz b(e)lgürtüp arıg süzük burkanlar uluşınta ornanıp bir yintem ulug küçlüg tayşıng nomug ok nomlayu y(a)rlıkayurlar .. (AY Kaya II/46/1-12). "Yeniden buda kutsallığını bulan burkanlar kendilerinden önceki Buda kutsallığına ulaşmış <olan> on mertebedeki bodisatvaları, gönüllerini temizleyip davrandıkları zamandan sonra ilk yerdeki bodisatvaları ikinci dünyaya götürmek için, ilk <olarak> bir çeşit beden <şeklinde> görünüp temiz <ve> parlak burkanlar dünyasına yerleşip güçlü Tayşıng <Mahayana> öğretisini vaaz ederler." (Tümenbayar 2019: 54).

***köngüli süzül-* "gönlü süzül-":**

Bu deyim Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü süzülmek"tir. *Köngüli süzül-* deyimi ile "kötü duygu ve düşüncelerden uzak durarak iyi duygu ve düşüncelere yönelmek, kalbi temiz tutmak, temiz kalpli olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngüli süzül-* deyiminin "kötü düşüncelerden uzaklaşmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 139).

kirtgünç erklig erser köngülnüng süzülmeki erür .. inçip bodıs(a)t(a)vlar ol kirtgünç erklig tigme süzük köngülleri üze 'eng'ilki burkan erdinike süzülürler :: ikinti nom erdinike süzülürler :: üçünç tözün bursang kuvrag erdinike süzülürler :: ol süzük köngülleri küçinte ötrü arıg edgü edlerig tavarlarıg esirkençsizin titerler ıdalayurlar :: (AY Kaya IV/215/17-25). "İman gücü ise gönlün temizlenmesidir. Böylece Bodhisattvalar o iman gücü denilen temiz gönülleri ile (Tokyürek 2011: 242) önce burkan cevherinde temizlenirler. İkincisi dharmā cevherinde temizlenirler (Tokyürek, 2011: 209). Üçüncüsü asil toplulukta temizlenirler (Tokyürek 2011: 230). O temiz gönüllerinin kuvvetinden sonra temiz, iyi mallarını mülklerini esirgemeden feda ederler."

***köngüli şek bol-* "gönlü şüpheye düş-":**

Bu ifade yalnızca Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü şüpheye düşmek"tir. Şüphelenmeyi, kuşkulanmayı, endişelenmeyi ifade etmek için kullanılmıştır.

Bütünlükin destūr tileyür séndin anlar kim bitmezler Tangrıḳa hem song künke, şek boldı köngülleri ol şekleri içinde tegzinürler (KT 29/34b1-35a1=9:45). "Doğrusu senden Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlar, kalpleri şüpheye düşüp şüphe içinde bocalayanlar sefere çıkmamak için senden izin isterler."

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

***köngüli şeşil-* "gönlü çözül-":**

Bu deyim yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü çözülmek"tir. Deyim anlamı "merhamet etmek, acımak, bağışlamak"tır.

Eski Türkçede *köngüli şeşil-* deyiminin "merhamete gelmek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 139).

isig öz alımçılarımnıng yavlak köngülleri şeşilsün tip tiyü ünümin idi üzmedin kıkıra bartım :: (AY Kaya S/11/6-9). "Hayat alacaklılarının kötü gönülleri bana merhamet göstersinler diye bağırarak sesimi hiç kesmeden yürüdüm."

***köngüli tarık-* "gönlü dağıl-":**

Bu deyim yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü dağılmak"tır. "Hissedilen duyguların dağılıp gitmesi, sönmesi, rahatlamak, içinde bulunduğu duygu durumundan uzaklaşmak vb." anlamları ifade eder.

Eski Türkçede *köngüli tarık-* deyiminin "rahatlamak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 139).

[ol atı] kötrülmiş t(e)ngrim .. bizni irinçkeyü tsu[yurk]ayu y(a)rlıkap bo yörügüg bizinge aça yada b(e)kiz b(e)lgülüg açuk adırtlıg y(a)rlıkagay erti .. kim sıg yuka biliglig tınl(ı)glar uksunlar bilsünler ikireçgü sizik köngülleri tarıkguluk bolsun tip ötünti .. (AY Kaya I/34l/1-8). "Ey adı yüceltilmiş Tanrım isteğim, bize merhamet edip bu izah ve açıklamalarınızı net ve ayrıntılı bir şekilde ortaya koymanızdır ki bu bilgisi kısıtlı olan canlılar anlasınlar ve şüpheleri dağılıp yok olsun diye arz etti." (Besli 2019: 300).

***köngli tar kıl-* "gönlü dar kıl-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü dar kılmak"tır. *Köngli tar kıl-* deyimi "üzüntü, sıkıntı, keder, hüzün vb. duyguların

gönle ağır gelmesi, dayanılamayacak bir durumda olmak, çok sıkılmak, çok üzülmek" gibi anlamlar taşır.

Eski Türkçede *könglin tar kıl-* deyiminin "canı sıkılmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 131).

yorı yanğıl emdi yana ewke bar

sakınç kadğu birle köñül kılma tar (KB 6183).

"Haydi, şimdi dön, tekrar evine git; bu keder ve kaygı ile canını sıkma." (Arat, 6183).

Yukarıdaki beyitte köngül sözcüğü "can" anlamında kullanılmıştır.

***köngli tod-/toy-* "gönlü doy-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakâyık'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü doymak"tır. *Köngli tod-/köngli toy-* deyimi ile "doygunluk, duyguların yeterince hissedilmesi, tatmin olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli toḍ-* deyiminin "tatmin olmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 130).

negü tér eşit dünyâ kodmış kişi

yayığ dünyâka köñli todmış kişi (KB 4730).

"Dünyayı bırakmış ve bu dönek dünyadan bıkmış olan insan ne der, dinle." (Arat, 4730).

baḫıllıḳ otalap oŋulmaz ig ol (AH 253)

birimdin baḫıl elgi keḍ berklig ol (AH 254)

tirip köŋli toḍmaz közi suḳ baḫıl (AH 255)

ḳul ol malḳa malı aŋa erklig ol (AH 256)

"Hasislik ilâc ile iyileşmez bir hastalıktır; hasisin eli vermekten yana çok sıkıdır. Aç gözlü hasisin gönülü toplamakla doymaz, o malın kuludur ve mali ona hâkimdir." (Arat 1992: 91).

***köngli tügül-* "gönlü düğümlen-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü düğümlenmek"tir. *Köngli tügül-* deyimi ile "üzüntü duymak, karışık duygular içinde olmak, içinden çıkılması zor bir durumda olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli tügül-* deyiminin "sıkıntıya düşmek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 130).

takı yakşı aymış biliglig özi

tügülmiş köñülni yazar beg sözi (KB 3182).

"Bilgili ne kadar güzel söylemiş: Beyin sözü kapalı gönülleri açar." (Arat, 3182).

***köngli ulugsıg bedük tut-* "gönlü ulu ve büyük tut-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de geçmektedir. Kelime anlamı "gönlü ulu ve büyük tutmak"tır. *Köngli ulugsıg bedük tut-* deyimi ile "kibirli olmak, kendini başkalarından büyük görmek" ifade edilmektedir.

uluğsığ bedük tutsa begler köñül

séziksiz uçuzluk körür ay oğul (KB 2118).

"Beyler büyüklük taslar ve kibirli olurlarsa, ey oğul, onlar şüphesiz itibar görmezler." (Arat, 2118).

***köngüli uyal- sıkıl-* "gönlü sıkıl-":**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Köngüli uyal- sıkıl-* deyimi "içi sıkılmak, bunalmak" anlamlarına gelir.

kayu berke kagal üze berkekip b(e)kde çugda beklelmiş erserler .. tüü törlüg emgekler kıyıtlar tükel tegip et'özleri alangurmışlar erser .. ülgüsüz kolusuz busuş kadgularka egirtip ertingü emgenürler erser .. köngülleri uyalıp sıkılıp batmış köngüllüglerig.. olarnı barça birkerü b(e)k çug emgeklerintin boşutup .. berke kagal kıy<ı>n kıyıtlar teggülük kadguların tarkartaçı bolayın :: (AY Kaya II/117/12-118/2). "Kamçı ve kırbaç ile kösteğe vurulmuşlarsa, çeşitli eziyetlerle, cezalara mağruz kalarak bedenleri zayıflamışsa, sayısız keder ve kaygıyla çok eziyet çekiyorlarsa, içleri sıkılmış, ümitsizliğe düşmüş gönüllerinin hepsini bu ıstıraptan kurtarayım, kaygılarını yok edeyim."

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "iç" anlamında kullanılmıştır.

***köngli yakın bol-* "gönlü yakın ol-":**

Yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı "gönlü yakın olmak"tır. *Köngli yakın bol-* deyimi ile "bir varlığa içten bağlı olmak, kalpten yakınlık duymak, sıcak ve samimi duygular hissetmek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli yakın bol-* deyiminin "yakınlık duymak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 130).

maña küç bér emdi öteyin hakın

sewinsü maña bolsu köñli yakın (KB 3060).

"Şimdi bana kuvvet ver, onun hakkını ödeyeyim; memnun olsun ve bana kalpten bağlansın." (Arat, 3060).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

ne körklüg bolur kör bağırsaklıkın

kadaşka kadaş köñli bolsa yakın (KB 3298).

"Akrabanın akrabaya merhametle ve gönülden bağlı olması ne güzel olur." (Arat, 3298).

yakın bolsa köñlün yırak yér yakın

yakınlık vefâsın köñülke bakın (KB 3705).

“İnsan gönülden yakınlık duyarsa, ona uzak yer yakın olur; yakınlık vefakarlığı için daima gönle bak.” (Arat, 3705).

kimiñ köñli kimke yakîn bolsa çın

añar bütgü özke yakın bolsa çın (KB 5620).

“Bir kimse birine içten bağlı olur ve gerçekten yakınlık gösterirse ona itimat edilmelidir.” (Arat, 5620).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü “iç” anlamında kullanılmıştır.

***köngüli yan-* “gönlü dön-”:**

Bu deyim Altun Yaruk’ta ve Kur’an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “gönlü dönmek”tir. Altun Yaruk’ta “duyguları, hisleri, fikirleri değişmek” olarak anlamlandırılırken Kur’an tercümelerinde “yaratıcıya yönelmek” olarak anlamlandırılmıştır.

Eski Türkçede *köngüli yan-* deyiminin “fikir değiştirmek” anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 140).

k(a)ltı on törlüg ornaglarta yitinçsiz evrilinçsiz ornagda turup on törlüg savlarka köngüli yanmamak erür :: (AY Kaya IV/237/10-13). “On türlü yerlerde erişilemeyen sarsılmayan yerde durup on türlü sözlere gönlü dönmemektir.”

elig koltı toyınlar bodıs(a)t(a)vlar yorıgıntın köngülleri yangalı ugramış ertiler :: (AY Kaya V/393/9-11). “Elli koti bhiksu, bodhisattvalar değişiminde gönülleri değişmeğe niyetlenmişti.” (Uçar 2009: 288).

Kim ḳorḳsa Tangrıdın ġaybun keldi ḳamuġ yanġan köngülni. (KT 37/77b1-78a1=50:33). “Tanrıdan kim görmediği halde korkarsa bütün gönlüyle yönelen…”

***köngüli yawız bol-* "gönlü kötü ol-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü kötü olmak"tır. *Köngüli yawız bol-* ifadesi ile "üzülmek, kalbi kırılmak" ifade edilmektedir.

yazım ya yitim bolğa oldruğ turuğ

yawuz bolğa köñlüñ ay edgü uruğ (KB 4585).

"Oturma yerleri yarım yamalak olur; duracak yeri bulunmaz; ey asil nesepli insan, kalbin kırılır." (Arat, 4585).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

***köngüli yawuz kıl-* "gönlü kötü kıl-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü kötü kılmak"tır. *Köngüli yawuz kıl-* ifadesi ile "olumsuz düşünmek, olumsuz hissetmek" ifade edilmektedir.

yawuz kılma könlüñ tiliñni yığ a

yazukka kefâret bolur ig toğa (KB 5979).

"Gönlüne fena şeyler getirme, böyle şeyler söyleme; ağrı ve hastalık günahlara kefaret olur." (Arat, 5979).

***köngli yayıl- yaykal-* "gönlü çalkalan-":**

Bu deyim yalnızca Dîvânu Lugâti't-Türk'te tanıklanmaktadır. *Köngli yayıl- yaykal-* deyimi ile "meyletmek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli yayıl- yaykal-* deyiminin "her şeye meyletmek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 131).

er <u>köŋli yayıldı yaykaldı</u> "Adamın <u>gönlü meyletti.</u>" (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 391).

***<u>köngüli yıg-</u>* <u>"gönlü yığ-":</u>**

Bu ifade yalnızca Atabetü'l-Hakâyık'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı gönlü yığmak"tır. *Köngüli yıg-* ifadesi ile "duyguları kontrol altına almak, sakinleşmek vb." ifade edilmektedir.

<u>Köngülüng yıġ</u> inç tur

Etüzüng bil şük tur (Arat ETŞ N.35/149).

"<u>Gönlünü topla</u>, sâkin ol;

Vücûdunu bil, râhat dur." (Arat 1986: 305).

***<u>köngli yükse-</u>* <u>"gönlü yüksel-":</u>**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü yükselmek"tir. *Köngli yükse-* deyimi ile "duyguların yoğun olması" ifade edilmektedir. Kutadgu Bilig'de "gönlü açılmak, ferahlamak" anlamında kullanılmıştır.

Eski Türkçede *köngli yükse-* deyiminin "morali yüksek olmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 131).

begi yarlığı bolsa edgü söze

kulı <u>köñli yükser</u> yazar kaş köze (KB 1809).

"Bey onun hakkında iyi sözler sarfederse, kulun <u>gönlü açılır</u> ve yüzü güler." (Arat, 1809).

***könglin agır kıl-* "gönlünü ağır kıl-":**

Kutadgu Bilig'de yalnızca bir örnekte tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı "gönlünü ağır kılmak"tır. *Könglin agır kıl-* deyimi "kırılmak, gücenmek, üzülmek" anlamlarını taşır.

Eski Türkçede *könglin agır kıl-* deyiminin "darılmak, gücenmek, kızmak" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 131).

ağır kılma köñlüñ maña ay kadaş

yakınlık içinde méni tutma taş (KB 4873).

"Ey kardeş benim için kendini üzme; bana karşı duyduğun sevgiyi eksik etme." (Arat, 4873).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü insanı temsil etmektedir.

***köngülin arı- süzül-* "gönlün temizlen-":**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "gönlün temizlenmesi"dir. *Arı- süzül-* fiilleri ikileme oluşturur, "saf olmak" anlamına gelir (Ölmez 2017: 251). *Köngülin arımak- süzülmek-* deyimi ile "gönlü kötülüklerden ve şüpheden arındırmak, saf ve temiz olmak" ifade edilmektedir.

adakı üze tipinü et'özi köngüli üze ol subnung ıntın kıdıgınga keçmişin tüşeyür erser :: ötrü ol tülintin odunmışınta ap ögüz kıdıgı ap yme suvda emgenmekde ulatı suvlar neng idi közünmez :: köngül tözi yok ermez bar titir :: sansarta tegzinmekig tuyunu tüketmek köngülnüng arımak [süzül]meki erür :: (AY Kaya II/75/22-76/9). "Ayağı üzerine tepinerek bedeni gönlü üzerine o suyun huzur kıyısına geçtiğini düşlüyorsa, o düşünden uyandığında nehir kıyısı da su da ıstırabını ……..görünmez. gönül esası yok değildir, vardır. Samsarada dolaşmayı kavramak gönlün temizlenmesidir." (Tümenbayar 2019: 64).

***könglin ayada ur-* "gönlünü avcuna koy-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlünü avucuna koymak"tır. *Könglin ayada ur-* deyimi ile "olduğu gibi davranmak ve görünmek, içi dışı bir olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *könglin ayada ur-* deyiminin "olduğu gibi görünmek, art niyet taşımamak" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 131).

köñlin çıkarsa ayada urup

yorısa uyadmasa yalñuk körüp (KB 864).

"İnsan gönlünü çıkarıp, avcuna koyarak, başkaları önünde mahcup olmadan dolaşabilmelidir." (Arat, 864).

***köngülin bil-* "gönlündekini, zihnindekini bil-":**

Bu ifade Altun Yaruk, Sekiz Yükmek, Kutadgu Bilig ve Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlündekini, zihnindekini bilmek"tir. *Köngülin bil-* deyimi ile "bir kimsenin duygularını, düşündüklerini hissedebilmek, gönüllerinden, zihinlerinden geçeni bilmek, içlerini bilmek" ifade edilmektedir.

kanmaz erser küsüşi .. üç ay töni katıglansun .. altı ay töni tokuz ay .. bir yılka tegi evrinüksüzin .. agınçsızın katıg çın köngülin .. küseyü yalbaru katıglansun .. adınlar köngülin bilmekig .. t(e)ngridem köz birle teng bolgay tip tidi :: :: :: (AY Kaya VII/488/10-17). "Eğer arzuları gerçekleşmezse üç ay, altı ay, dokuz ay ya da bir yıl boyunca büyük bir kararlılıkla bunu ister ve bunun için çaba sarf ederse o zaman İlahi göze ve başkalarının düşüncesini bilme yetisine sahip olacak(lar)dır" dedi." (AY Çetin VII/701-707).

kayu neçe bar erser .. adınlar köngülin bilteçi açuk adırtlıg körteçi .. kut kolur m(e)n olarka .. kuo kelig edremlerig üntürsün .. birkerü manga birsünler .. tıdıgsız ulug tılangurmak .. (AY Kaya VIII/510/19-511/1). "İnsanlar arasında başkalarının gönlündekini

bilen açık, belirgin gören ne kadar kişi varsa onlara saadet diliyorum, büyülü erdemlerini ortaya çıkarsınlar, engelsiz konuşma kabiliyetlerini bana versinler.“

adın kişi köngülin bilmek edremig biltürgey m(e)n :: (AY Kaya VIII/545/12-14). “…başka kişilerin düşüncelerini bilmeyi dilerse başka kişilerin düşüncelerini bildireceğim.” (Uzunkaya 2020: 89).

Yukarıdaki cümlelerde *köngül* sözcüğü “düşünce” anlamında kullanılmıştır.

kim köñül bilir nom yiltïzïn, köñül tözin körmiš bilmiš ötkürmiš tïnlïylar ärsär, ol timin anï körür, anï bilir, anï ötkürür (SY 207). “Ki kök kanununu gönül bilir, gönül esasını görmüş bilmiş geçirmiş canlılar ise o hemen onu görür, onu bilir, onu geçirir.”

adaš köñli bilmek tilese özün

buşurğıl sözün sen yéme tüg yüzün (KB 4209).

“Dostun içini öğrenmek istersen, sen onu sözle hiddetlendir ve ona kaşlarını çat.” (Arat, 4209).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü “iç” anlamında kullanılmıştır.

kişi köñli bilgü tanuk erdi til söz

köñül til ala boldı kimke büteyi (KB 6579).

“İnsanın gönlünü anlamak için, onun dili ve sözü bana şahit idi; şimdi gönül ve dil alaca oldu; kime inanayım.” (Arat, 6579).

Kulak eşitse köŋül bilir köz körse üdig kelir. “Sözü kulak duyarsa, gönül onu bilir. Göz sevdiğini görürse, şevki kabarır.“ (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 102).

Ölüngler öwkengiz birle, Ol Tangrı bilgen köngüllerdekini. (25/1a1-1b1=3:119). “Öfkeniz ile ölün, O Tanrı gönüllerdekini bilendir.”

Ançada körkitür sanga olarnı Tangrı tüšüng içinde azḳına, eger körkitse olarnı üküš yüreksizlik ḳılur erdingiz, tartışur erdingiz iš içinde, ançası bar Tangrı āsānlıḳ urdı, Ol bilgen köngüllerdekini. (KT 29/3b1-4a1=8:43). “Tanrı sana rüyanda onları azıcık gösterir, eğer onları çok gösterseydi çok korkardınız, savaşma konusunda tartışırdınız, ancak Tanrı selamete çıkardı, O gönüllerdekini bilendir.”

… Ol Tangrı bilür ol kim köngülleringiz içinde erür… (KT 33/14b1-15a1=33:51). “Allah gönüllerinizdekini bilir.”

Ol Tangrı kökler hem yerler ġaybın bilgen ol, bilgen köngüller içindekini. (KT 33/79a1=35:38). “Tanrı göklerin ve yerlerin gaybını bilendir, gönüllerdekini bilendir.”

Eger tansa sizler ol Tangrı mungsuz sizdin, taplamaz ḳullarınga küfrni, eger şükr ḳılsa sizler taplayur anı sizke, kötürmez hiç kötrügli taḳı biregü yükini yana iḍingizke yanışıngız, ḫaber bérür sizke anı kim ḳılur erdingizler, Ol bilgen köngüllerdekini (KT 34/81b1-82b1=39:7). “Eğer inkar ederseniz Tanrı size muhtaç değildir, kullarının küfrüne rıza göstermez, eğer şükrederseniz memnun olur, Hiç kimse bir ötekinin günah yükünü yüklemez, yine dönüşünüz Rabbinize olacak, neler yaptığınızı o size haber verecek, O gönüllerdekini bilendir.”

Bilür ol kim kökler içinde ve yerler içinde turur hem bilür anı [kim] yaşrur sizler anı kim āşkāre ḳılur siz, Ol Tangrı bilgen turur köngüllerdeki rāzlarnı (KT 38/67a1-67b1=64:4). “O göklerde ve yerlerdedir ve ne olduğunu bilir, gönüllerinizde sakladıklarınızı ya da açığa vurduklarınızı bilir, O Tanrı gönüllerdeki sırlarınızı bilendir.”

Bu ögür anlar tururlar kim bilür Tangrı né ol köngülleri içinde, yüz ewürgil olardın, pend bérgil olarḳa özleri içinde keḍ aymaḳ (KT 26/35b1-36a1=4:63). “Bu kavimin gönüllerinde ne varsa Tanrı bilir, onlardan yüz çevir, onlara öğüt ver ve onlara durumları hakkında etkili konuş.”

Yād ḳılınglar Tangrınıg niᶜmetini sizing üze taḳı berk bıçıġnı, ol kim üstüvār ḳıldı sizke anıng birle, ançada kim aydıngız éşittimiz hem boyun sudumız, ḳorḳunglar Tangrıdın, Ol Tangrı bilgen köngüller içindekini (KT 27/23a1-23b1=5:7). “Tanrının üzerinizdeki nimetini ve sizden aldığı sözü hatırlayın, o ki sözleşti sizinle, o vakit işittik ve itaat ettik demiştiniz, Tanrıdan korkun, o Tanrı gönüllerdekini bilir.”

Bilür közler ḫıyānet[i]ni taḳı anınkim kizleyür köngüller (KT 35/32b1-33a1=40:19). “Gözlerdeki hainliği ve gönüllerdeki gizli şeyleri bilir.”

…bildi anı kim köngülleri içre turur (KT 37/39b1=48:18). “gönüllerinde olanı bildi.”

***köngülin eşit-* "gönül ile dinle-":**

Bu ifade Altun Yaruk ve Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül ile dinlemek"tir. *Köngülin eşit-* ifadesi ile "ilgiyle, dikkatlice, içten gelerek, samimi bir şekilde, can kulağıyla dinlemek" ifade edilmektedir.

anı eşidmek üze yangınta köngülinte kılıp .. yinçürü sakınç turgurup katıglanmak küçinte irmek yalarmaklıg ayıg kılınçlıg örtügleri barça tarıkar .. alku boşgunguluk orunlarta artukrak kirtgünçüg öritip köngülin ornatmak kılıp tosınlarıg turulturup başdınkı orunka kirürler başdınkı oruntakı köngülke tayanıp üküş tınl(ı)glarnıng asıgınga katıglanmışdakı tıdıg adalarıg tarkarıp ikinti orunka kirürler :: (AY Kaya II/72/18-73/6). "Onu gönülden işitip saygı düşüncesini zayıflatmak, gayretten usanmak suçlu, kötü amelli örtüleri tamamen kaldırıp öğrenme yerinde daha fazla iman edip gönlünü yerleştirip rehberlik edip ilk makama girerler. İlk makamdaki gönle dayanıp canlıların faydası için gayret gösterirken engelleri dağıtarak ikinci makama girerler." (Tümenbayar 2019:63).

sewinçin yorığlı ay edgü yégit

sözümni yawa kılma köñlün eşit (KB 359).

"Ey sevinç içinde ömür süren iyi genç, sözümü yabana atma, gönülden dinle." (Arat, 359).

***köngülin karının irintür- burçıntur-* "gönüllerini ve karınlarını incit-":**

Bu deyim yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönüllerini incitmek"tir. *İrintür- burçıntur-* fiilleri ikileme oluşturur, "incitmek, acı vermek" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 265). Bu deyimle "can sıkmak, kırmak, üzmek vb." ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngülin karının érintür- burçıntur-* deyiminin "canlarını sıkmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 140).

<bo> yene burkan pratyıkabud arhant bo üç törlüg kutluglarka teggülük köni nomda yorıdaçılarıg körüp sögüp sarsıp todap uçuzlap köngüllerin karınların irintürtüm burçınturtum örletdim emgetdim erser .. (AY Kaya III/136/6-12). "Bu yine Buddha

Pratyekabuddha Arhant bu üç türlü kutlulara ulaşacak doğru öğretiye uygun hareket edenleri görüp sövüp sayıp aşağılayıp küçümseyip gönüllerini kalplerini kırıp incittim rahatsız edip üzdüysem…"

***könglin kiçig tut-* "gönlünü küçük tut-":**

Yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı "gönlü küçük tutmak"tır. *Könglin kiçig tut-* deyimi ile "alçak gönüllü olmak, tevazu görtermek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *könglin kiçig tut-* deyiminin "tevazuyla hareket etmek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 131).

uluğ boldı begler kutun belgülüg

kiçig tutğu köñlin kötürse ülüg (KB 2116).

"Beyler, şüphesiz saadetle büyük olurlar, undan nasip alabilmeleri için gönüllerini küçük tutmalıdırlar." (Arat, 2116).

uluğ bolduñ erse kiçig tut köñül

uluğka kiçiglik yaraşur oğul (KB 4532).

"Ne kadar büyük olsan da alçak gönüllü ol; ey oğul, büyüğe tevazu yakışır." (Arat, 4532).

***köngülin köni kıl-* "gönlünü doğru kıl-":**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlünü doğru kıl-"dır. *Köngülin köni kıl-* ifadesi ile "gönlü iyileştirmek, iyi düşünce ve tutumla gönlü güzelleştirmek, sıkıntılardan kurtulmak" ifade edilmektedir.

kimiñ egri bolsa köni tal bodı

köni kılğu köñlin yetildi üdi (KB 1102).

“Kimin düz fidan gibi boyu bükülürse, artık onun gönlünü doğrultma vakti gelmiştir.” (Arat, 1102).

***köngülin ornat-* “gönlüne yerleştir-”:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk’ta tanıklanmaktadır. *Köngülin ornat-* deyimi “gönlüne yerleştirmek, gönülde yer vermek” anlamlarına gelir.

anı eşidmek üze yangınta köngülinte kılıp .. yinçürü sakınç turgurup katıglanmak küçinte irmek yalarmaklıg ayıg kılınçlıg örtügleri barça tarıkar .. alku boşgunguluk orunlarta artukrak kirtgünçüg öritip köngülin ornatmak kılıp tosınlarıg turulturup başdınkı orunka kirürler başdınkı oruntakı köngülke tayanıp üküş tınl(ı)glarnıng asıgınga katıglanmışdakı tıdıg adalarıg tarkarıp ikinti orunka kirürler :: (AY Kaya II/72/18-73/6). “Onu gönülden işitip saygı düşüncesini zayıflatmak, gayretten usanmak suçlu, kötü amelli örtüleri tamamen kaldırıp öğrenme yerinde daha fazla iman edip gönlünü yerleştirip rehberlik edip ilk makama girerler. İlk makamdaki gönle dayanıp canlıların faydası için gayret gösterirken engelleri dağıtarak ikinci makama girerler.” (Tümenbayar 2019: 63).

***köngülin ög-* “gönül ile öv-”:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk’ta tanıklanmaktadır. “Gönül ile övmek” anlamına gelir. “Samimi bir şekilde övmek, methetmek” ifade edilmek için kullanılmıştır.

uluglar]nıng edgüsin .. yigin tering [köngülin ö]ggeli idi bultukmaz .. [agızımda] ming öngi .. tilim bolsar agızımda .. bir burkanıg öger m(e)n :: (AY Kaya V/350/21-351/1). “Yücelerin en iyisi derinden gönül ile övmez. Ağzımda yüz bin farklı dilim olsa bir buddhayı överim.”

***<u>köngülin sakın-</u>* <u>"gönül ile düşün-":</u>**

Bu ifade Altun Yaruk ve eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. *Köngülin sakın-* ifadesi ile "hislere, duygulara göre hareket etmek, aklından geçirmek, gönlünden geçirmek, hissetmek" ifade edilmektedir.

<u>köngülin sakınu</u> yançdım erser .. yavlak köngülin t(e)ngri t(e)ngrisi burkannıng et'özinte kan üntürtim erser .. köni kirtü nomug ayıgladım tantım erser :: tüz köngüllüg bursang kuvraglarıg iki arka kıltım erser .. (AY Kaya III/134/8-13). "<u>Gönül ile düşünüp</u> hata ettiysem, kötü düşünce ile tanrılar tanrısı Buddha'nın vücudundan kan çıkardıysam, doğru gerçek kanunu kötüledim, inkar ettiysem, doğru gönüllü cemaati ikiye ayırdıysam…"

kimler birök boltukda .. eşidgeli bo nomug .. ötrü olar <u>köngülinte</u> .. monçulayu <u>sakınsun</u> .. bo künki künte m(e)n bultum .. sakınu sözleyü yitinçsiz .. uçsuz kıdıgsız ülgüsüz .. buyan edgü kılınçıg .. (AY Kaya IX/584/7-13). "Kimler bu öğretiyi işitebildiyse, onlar o vakit <u>akıllarından</u> şunları <u>geçirsin</u>; yaşadığımız bu zamanda anlayışa uygun, söylenilmemesi gereken, sınırsız, ölçülemez, iyi davranışa sahip oldum."

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "akıl" anlamında kullanılmıştır.

tilin t(e)rs tetrü çulvu sözlemekleri tıltagınta yüz agın kevgek bolmışların .. <u>köngülin</u> t(e)rs tetrü yangluk <u>sakınmakları</u> tıltagınta ögsüz köngülsüz kal telve bolmışların :: (AY Kaya IV/300/11-16). "Diliyle ters, kötü söylemeleri, küfür etmeleri sebebiyle yüzlerinin kekeme ve dilsiz olduğunu; <u>gönlün</u> yanlış, ters kötü <u>düşünmeleri</u> sebebiyle akılsız ve bilinçsiz, deli divane olduğunu…"

kayu küsüşi erser anı <u>köngülinte sakınu</u> kün t(e)ngri togmazkan ol ok ev içinte olurup kara önglüg aşlarıg aşansun .. (AY Kaya V/362/4-7). "Hangi isteği var ise onu <u>gönlünde düşünüp</u> güneş tanrısı doğmadan o ev içinde otururak kara rengli yemekleri yesin."

inçip yene adınaguka asıg tusu kılgalı bilge biliglig y(a)ruk közümüz yok bolur erki yme antag birer ulug y(a)rlıkançuçı köngüllüg kutlug yalanguklar ürüg uzatı öz et'özlerin titip ıdalap tınl(ı)glarka asıg tusu kılurlar tip tidi .. bo monça savıg içileringe sözlep ötrü k(e)ntü <u>köngülinte</u> ince tip <u>sakıntı</u> .. (AY Kaya X/611/14-22). "Başkasına fayda sağlamak için bilge parlak gözümüz yok olur. Böyle büyük merhametli gönüllü kutlu insanlar daima kendi vücutlarını bırakıp canlılara fayda sağlarlar, diye söyledi. Böyle sözü ağabeylerine söyleyip sonra kendi <u>gönlünde hissetti</u>."

Küntekiri-lig boltuḳ-ta.

Kün baḍġalı bartuḳ-ta.

Küsüş öritip ol ödte.

Köngül-te ince tip sakınġu ol. (Arat ETŞ B.20D/112-115).

"Gün ufka yaklaşınca,

Güneş batmak üzere iken,

O ânda arzusunu belirtip,

Gönülde şöyle düşünmelidir." (Arat 1986: 201).

***köngülin sergür-* "gönlün tahammül et-":**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Köngülin sergür-* deyimi ile "(herhangi bir şeye veya kimseye) sabretmek, tahammül etmek, katlanmak" ifade edilmektedir.

monçulayu bilip ukup nom tözinte köngüllerin sergürüp turgurmak erür .. (AY Kaya IV/283/11-13). "Böylece bilip anladıkları öğreti esasından zihinleriyle sabretmeleridir."

ol töz içinte köngüllerin sergürmekleri turgurmakları üze ötrü köni ongaru kut kolunmak p(a)ramıtıg tükel bütürürler :: (AY Kaya IV/286/4-8). "O esas içinde gönüllerin tahammül etmeleri üzerine önce doğru bir şekilde saadet isteme erdemini tamamlarlar."

***köngülin yükün-* "gönül ile secde et-":**

Bu ifade yalnızca Berliner Text'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül ile secde etmek"tir. "İçten gelerek, isteyerek, samimi bir şekilde davranmak" ifade edilmektedir.

taluy teg tering buyanlıg

drmaharikilar küzetzün

tamırlıg yıltızlıg kılınçımızını

tartulturalım terk üdün tėp

tavranmak köngülin yükünür biz

tanglançıg körkle maytrike (Zieme BT XIII/12/ 50-55; akt. Besli 2019).

"Okyanus gibi derin sevaplı Dharmāhāraka (tanrılar) korusun; esaslı, köklü amellerimizi hemen, derhal çektirelim deyip eşsiz güzel Maiterya'ya çabalayan, gayret eden bir gönülle secde ederiz." (Besli 2019: 467).

***könglinçe bütür-* "gönlünce bitir-":**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlünce bitirmek"tir. *Könglinçe bütür-* ifadesi ile "bir şeylerin sonunu getirmek, tamamlamak vb." ifade edilmektedir.

kin ol altun üze bilerzükde ul[atı] esringü adruk adruk itiglerig köngülinçe bütürser üşetmiş altun tözi yme tegşilmez :: (AY Kaya II/71/18-21). "O altın ile bilezikten başka tamamen renkli ayrı ayrı süsleri gönlünce bitirse ufalanmış altın parçası da değişmez." (Karahan 2014: 268).

***köngülinte belgüle-* "gönlünde belgele-":**

Bu ifade Altun Yaruk'ta yalnızca bir cümlede tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlünde belgelemek"tir. Deyim anlamı "gönlüne yerleştirmek"tir. Altun Yaruk'ta, *köngülinte belgüle-* deyimi ile "(bir şeyi) benimsemek, özümsemek" ifade edilmiştir.

ol eşidilmiş şlök takşutlarıg somakıtu bodıs(a)t(a)v adırtlıg ukup köngülinte edgüti b(e)lgülep öyü sakınu ok odunup kelti :: ne odunu birle kim ol tülinte altun küvrüg ünintin eşidilmiş nece şlök takşutlar erser barçanı ok şaşutsuz yangluksuz bir egsüksüz tükel köngülinte tutdı :: :: (AY Kaya II/93/17-94/3). "O duyulan mısraları Somakıtu bodisattva ayrıntılı bir şekilde anlayıp gönlüne yerleştirip düşünceli bir halde uyandı. Uyanır uyanmaz o düşündeki altın davulun sesinden duyulan ne kadar mısraları tamamıyla hatasız, yanlışsız ve eksiksiz içinde tuttu." (Tümenbayar 2019: 70).

***köngüllüg bol-* "gönüllü ol-":**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönüllü olmak"tır. *Köngüllüg bol-* ifadesi ile "bir çıkar beklemeden, içinden gelerek bir olaya, bir girişime vb. dahil olmak" ifade edilmektedir.

.... ortunkı erksinmekke tegmek [e]rse[r] .. köngüllüg bolmak erür .. (AY Kaya IV/300a/7-8). "Ortadaki iktidara ulaşmak için ise gönüllü olmaktır."

***könglünçe ay-* "gönlünce söyle-":**

Bu ifade Orhon Yazıtlarında yalnızca bir cümlede geçmektedir. Kelime anlamı "gönlünce söylemek"tir. Deyim anlamı "dileğine uygun olarak, uygun gördüğü şekilde, istediği gibi söylemek"tir.

Kıyınıg köŋlüŋçe ay ben sana ne ayayın tėdi. [TY1 K 8 (32)]. "Cezaları da uygun gördüğün şekilde ver, ben sana (daha) ne diyeyim dedi." (Aydın 2017: 112).

***könglünçe uduz-* "gönlünce gönder-":**

Bu ifade Orhon Yazıtları'nda yalnızca bir örnekte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlünce göndermek"tir. Deyim anlamı "dileğine, isteğine göre, uygun gördüğün şekilde göndermek, ulaşmasını sağlamak, yollamak"tır.

Kaganım ben özüm bilge toñukuk ötüntök ötünçümün ėşidü bėrti köŋlüŋçe uduz tėdi. [TY1 G 8 (15)]. "Kağanım (lütfedip), benim, Bilge Tonyukuk'un arz ettiklerini işitiverdi (dikkate aldı), '(orduyu) bildiğin gibi sevk et' dedi." (Aydın 2017: 107).

***köngülüngin bek tut-* "gönlünü sağlam tut-":**

Bu deyim yalnızca Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlünü sağlam tutmak"tır. *Köngülüngin bek tut-* deyimi "her olaydan kolayca etkilenmemek, kararlı olmak" anlamları taşır.

Eski Türkçede *könglin bek tut-* deyiminin "endişeye kapılmamak, kararlı olmak" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 140).

öz kentüngke mangıl

kentü köngülüngin bek tutgıl (Arat ETŞ N.35/32).

Kendi-kendine itimat et,

gönlünü sağlam tut. (Arat 1986: 287).

***könglüngin inçkülüg kıl-* "gönlünü yatıştır-":**

Bu ifade yalnızca Eski Türk şiirlerinde geçmektedir. Kelime anlamı "gönlünü yatıştırmak"tır. *Könglüngin inçkülüg kıl-* ifadesi ile "ölçülü, sakin, ılımlı davranabilmek, duygularını yatıştırmak, sakinleşmek ve yumuşamak" ifade edilmektedir.

amtıkına turkaru işingin törüng tutgıl

küneyinki könglüngin inçkülüg kılgıl (Arat ETŞ N.35/104).

"Şimdicik işini dâimâ kanunun ile ele al,

hasede âit düşüncelerini teskine çalış." (Arat 1986: 299).

Yukarıdaki örnekte *köngül* sözcüğü "düşünce" anlamında kullanılmıştır.

***köngülüngin ögrünç kıl-* "gönlünü ferah tut-":**

Bu ifade yalnızca Eski Türk şiirlerinde geçmektedir. Kelime anlamı "gönlünü ferah tutmak"tır. *Könglüngin ögrünç kıl-* ifadesi ile "canını sıkmamak, huzurunu korumak, içini rahatlatmak" ifade edilmektedir.

könglüngin ögrünçlüg kılġıl

yirke tengrike sevinç tutġıl (Arat ETŞ N.35/10).

"Gönlünü ferah tut,

yere göğe sevinç göster (Arat 1986: 283).

***köngülke açığ* "gönle acı gel-":**

Bu birliktelik Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Beyitlerde *köngül* ve *açığ* kelimeleri "gönle acı gelmek" şeklinde anlamlandırılmıştır. *Gönle acı gel-* ifadesi ile "hoşlanılmayacak bir durumla, sözle karşılaşmak" ifade edilmektedir.

köni söz irig ol köñülke açığ

siñürse anıñ asğı bérgey tatığ (KB 5774).

"Doğru söz sert olur ve gönle acı gelir; bu sözün manasını iyice ruhuna sindirirsen faydası senin için tatlı olur." (Arat, 5774).

köni söz köñülke kör açığ irig

irig söz köni ol köni söz kanı (KB 5778).

"Doğru söz, bak, gönle acı ve sert gelir; sert söz doğrudur, o doğru söz nerde." (Arat, 5778).

***<u>köngülke al-</u>* <u>"gönle al-"</u>:**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de sıkça tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönle almak"tır. *Köngülke al-* deyimi ile "benimsemek, akılda tutmak, unutmamak, gönle yerleştirmek, düşünmek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngülke al-* deyiminin "iyice anlayıp hatırda tutmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 142).

muñar meñzetü keldi emdi bu söz

<u>köñülke alınğıl</u> küdezgil ked öz (KB 782).

"Buna benzer şöyle bir söz vardır; bunu <u>hatırında tut</u> ve kendini iyi gözet." (Arat, 782).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "akıl" anlamında kullanılmıştır.

ölügli tirigke bérür pend tilin

eşitgil anı sen <u>köñülke alın</u> (KB 1448).

"Ölmekte olan insan yaşayanlara nasihat eder; sen onu dinle ve <u>gönlüne yerleştir</u>." (Arat, 1448).

negü tér eşitgil akılar başı

<u>köñülke alıñıl</u> ay çırğuy kişi (KB 2809).

"Cömertlerin başı ne der, dinle; ey cimir insan, bunu <u>hatırında tut</u>." (Arat, 2809).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "hatır" anlamında kullanılmıştır.

yanut bérdi ögdülmiş açtı tilin

ayur söz eşitgil <u>köñülke alın</u> (KB 3403).

"Ögdülmiş cevap verdi, söze başladı: Sözümü dinle ve <u>kalbine yerleştir</u> dedi." (Arat, 3403).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

eşitgil yana bu meniñ sözlerim

köñülke alın ay bağırsak erim (KB 3914).

"Benim bu sözlerimi de bir kere dinle; ey temiz kalpli insan, bunları iyice düşün." (Arat, 3914).

ayu bérdim emdi eşitti özün

köñülke alınğıl uzatma sözüg (KB 4313).

"İşte ben söyledim, sen dinledin; bunlar hatırında bulunsun; işte bu kadar." (Arat, 4313).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "hatır" anlamında kullanılmıştır.

yanut bérdi odğırmış açtı tilin

ayur sözleyin men köñülke alın (KB 6032).

"Odgurmış söze başladı ve cevap verdi: Pek ala, söyleyeyim, sen dikkatle dinle, dedi." (Arat, 6032).

muñar meñzer emdi eşit bu sözüg

köñülke alınğıl ewürme yüzüg (KB 6147).

"Şimdi buna benzer şu sözü dinle, onu benimse ve küçümseme." (Arat, 6147).

muñar meñzer emdi bu sözni eşit

köñülke alın ötrü özke iş it (KB 6249).

"Şimdi buna benzeyen şu sözü dinle; bu senin gönlünde bulunsun, her işinde onu hatırla." (Arat, 6249).

muñar meñzer emdi bu beytig okı

okıp ked köñülke alınğıl takı (KB 6317).

"Şimdi buna benzeyen şu beyti oku; okuyup iyice gönlüne yerleştir." (Arat, 6317)

negü tér eşitgil sakınuk kişi

köñülke alın sen ay edgü başı (KB 6478).

"Dinle takva sahibi insan ne der; ey iyi insan, sen bunu gönlüne yerleştir." (Arat, 6478).

***köngülke bak-* "gönle bak-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de geçmektedir. Kelime anlamı "gönle bakmak"tır. Beyitte *köngülke bak-* ifadesi ile "kalbini dinlemek, hislerine kulak vermek" ifade edilmiştir.

sewer sewmezin öz bileyin tése

köñülke baka körgü bilgey basa (KB 1898).

"Sevip sevmediğini anlamak isterse insan gönüle bakmalı; bu gönülden anlaşılır." (Arat, 1898).

yakın bolsa köñlün yırak yér yakın

yakınlık vefâsın köñülke bakın (KB 3705).

"İnsan gönülden yakınlık duyarsa, ona uzak yer yakın olur; yakınlık vefakarlığı için daima gönle bak." (Arat, 3705).

kayuda yaraşıklık erse yakın

ol işte bolur asğı köñlün bakın (KB 3210).

"Nerede yakınlık ve uygunluk varsa o işte fayda vardır; bunu iyice düşün." (Arat, 3210).

***köngülke biti-* "gönle yaz-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte geçmekte ve Kur'an tercümelerinde de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönle yazmak"tır.

Eski Türkçede *köngülke biti-* deyiminin "hiç unutmamak, iyice bellemek" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 142).

saña sözledim söz kumaru atı

unıtma bu sözler köñülke biti (KB 1341).

“Sana söylediğim sözün adı vasiyettir; bu sözleri unutma, gönlüne yaz.” (Arat, 1341).

Yukarıdaki beyitte *köngülke biti-* deyimi ile “gönle yazmak, gönülde tutarak unutmamak, bir şeyi akılda tutmak, daima hatırlamak” ifade edilmektedir.

… bitidi Tangrı köngülleri içinde imānnı… (KT 38/15a1-15b1=58:22). “…kalplerine iman verdi…”

Yukarıdaki örnekte *köngül* sözcüğü “kalp” anlamında, *köngülke biti-* deyimi “bağışlamak, sunmak” anlamlarında kullanılmıştır.

***köngülke ışan-* “gönle inan-”:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig’de geçmektedir. Kelime anlamı “gönle inanmak”tır. *Köngülke ışan-* ifadesi ile “duygularla hareket etmek” ifade edilmektedir. Beyitte ifadenin olumsuzu, *köngülke ışanma* “gönle inanma” şeklinde kullanılmıştır, “duygularla hareket etmemek” anlamı vardır.

bitigsiz işig bek tutumaz köñül

köñülke ışanma biti ay oğul (KB 2778).

“Kayda geçmeyen işleri insan gönlünde iyice tutamaz; gönle inanma, yaz, ey oğul.” (Arat, 2778).

***köngülke kir-* “gönle gir-”:**

Bu deyim Altun Yaruk’ta ve Kutadgu Bilig’de geçmektedir. Kelime anlamı “gönle girmek”tir. *Köngülke kir-* deyimi örneklerde farklı farklı anlamlarda kullanılmıştır. “Bir kimsenin sevgisini, güvenini kazanmak, kalbinde yer etmek” anlamlarıyla birlikte bazı örneklerde gönül sözcüğü “akıl, düşünce” anlamlarında kullanılarak “akla girmek, akla yatmak, düşüncesine girmek, anlatmak” anlamları verilmiştir.

Eski Türkçede *köngülke kir-* deyiminin "kalbinde yer etmek, sevgisini kazanmak" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 142).

süülüg kuvragının köngülleringe kirip alp atım edrem al çeviş bilig ayu birgey biz t(e)ngrim tip ötüntiler .. (AY Kaya III/193/20-23). "Asker topluluğunun gönüllerine girip, kahramanlık savaşçılık erdeminin yol yordam bilgisini söyleyivereceğiz efendim diye saygıyla belirttiler" (Uzunkaya 2020: 73).

ötrü ol tınl(ı)glar bo sogançıg tatı[glıg] nom erdinig süzük kirtgünç köngülin eşidgeli yinçge tering yörüglerin köngülleringe kigürgeli umazlar .. (AY Kaya IV/337/12-15). "Sonra o canlılar bu tatlı dharmā cevherini temiz imanlı gönül ile işitmek için ince, derin keskin yorumları gönüllerine girdiremezler." (Tokyürek 2011: 209).

anı üçün t(e)ngrim birök bo çambudıvıp yirtinçüde kayu kayu il uluşdakı iligler kanlar .. aç kız ig kegen yagı yavlak adası üze basıtıp üküş emgenser buşrulsar sıkılsar tangılsarlar ötrü ol ugurta biz kamagun bo nom erdinig tutdaçı bilteçi nomçı bilgelerning köngülleringe kirip .. ol iligler kanlarka aça yada nomlayu okıtu nomlaguluk sakınç sakınturgay biz.. (AY Kaya V/401/10-20). "Onun için tanrım, eğer bu Jambudvīpa dünyasında, her nerde ülkedeki hükümdarlar açlık, hastalık, düşman tehlikesi ile baskı görüp çok sıkıntı çekse ve bunaltılsa, o zaman, bu durumda, biz hepimiz bu dharma hazinesini tutacak (ve) bilecek dharmacı bilgelerin (Skr. bhiksu) gönüllerine girip, o hükümdarlara ayrıntılı olarak vaaz edip açıklayarak vaaz edilecek düşünceyi düşündürteceğiz." (Uçar 2009: 292).

takı yme bo kamag tınl(ı)glar arasınta kayu kayu tınl(ı)glar öngreki burkanlar nomınta şasınınta üküş törlüg buyan edgü kılınç kılmış erserler .. ol antag tınl(ı)glarnıng köngülleringe kirip bo nom erdinig kingürü nomlatıp t(e)rk üdün yitlingülüksüz yokadgu<luk>suz kılu tegingey m(e)n .. (AY Kaya VIII/541/11-20). "Ve dahi bu bütün canlılar arasında hangi canlı önceki Budaların öğretisiyle çok çeşitli sevap kılmış iseler onun gibi canlıların gönüllerine girip bu öğreti mücevherini ayrıntılı olarak öğretip tez vakitte sonsuz kılmayı başaracağım." (Gürsoy 2019: 323).

birök yene bo nom erdini içinteki kayu kayu padakları .. kayu kayu yörügleri unıtılsar kalsar biz kamagun ol nomçınıng köngülinge kirip odunturu sakınturu teginip unıtduru teginmegey biz .. (AY Kaya VI/456/21-457/4). "Eğer yine bu öğreti mücevheri içindeki pek çok söz, pek çok anlam unutulsa biz, tamamen o öğretmenin aklına, düşüncesine girip uyandırıp (hatırlatıp) unutturmayacağız." (Benli 2013: 36).

Yukarıdaki cümlede *köngül* kelimesi "akıl, düşünce" anlamı ile kullanılarak *köngülke kirmek* deyimi "akla girmek, bir kimsenin düşüncelerine müdahale etmek, hatırlatmak vb." olarak anlamlandırılmıştır.

köñülke kirürmü sözüg tınlayın

özüm ögrenürmü anı anlayın (KB 4025).

"Bu söz aklıma yatar mı yatmaz mı bir dinleyeyim; ben öğrenebilir miyim, bunu bir anlayayım." (Arat, 4025).

Yukarıdaki beyitte *köngül* kelimesi "akıl" anlamında kullanılmıştır ve *köngülke kir-* deyimi "akla yatmak" olarak anlamlandırılmıştır.

***köngülke sıg-* "gönle sığ-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig ve Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçmektedir. Kelime anlamı "gönle sığmak"tır. *Köngülke sıg-* deyimi ile "davranışlarıyla ve düşünceleriyle bir kimseyi etkileyebilmek, bir gönle girebilmek, bir kimseye kendini sevdirebilmek ve bir düşünceyi veya bir kimseyi benimsemek, gönülde yer vermek, sevmek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngülke sıg-* deyiminin "gönülde yer etmek, benimsenmek" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 142).

ilig köñliñe sığdı erse tapuğ

elig bérdi devlet açıldı kapuğ (KB 1607).

"Hükümdar hizmetinden memnun kaldıkça, saadet ona el verdi ve kapılar açıldı." (Arat, 1607).

bu söz köŋülke sıgdı "bu söz gönüle hoş geldi." **(**DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 237).

***köngülke sıgur-* "gönle sığdır-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönle sığdırmak"tır. *Köngülke sıgur-* deyimi ile "sevmek, benimsenmek, özümsemek, bir kimseye veya bir şeye gönülde yer vermek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngülke sıgur-* deyiminin "benimsemek, gönlünde yer vermek" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 142).

eşittim köñülke sığurdum anı

katığlan tilekke tegürgil meni (KB 3860).

"Fakat duydum ve ona gönlümde yer verdim; gayret et, beni bu dileğime kavuştur." (Arat, 3860).

***köngülke siŋ-* "gönle sin-":**

Bu deyim yalnızca Dîvânu Lugâti't-Türk'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönle sinmek"tir. *Köngülke siŋ-* deyimi "işlemek, tesir etmek, iyice yerleşmek, benimsemek" anlamlarını taşır.

Eski Türkçede *köngülke sing-* deyiminin "kalbe işlemek, özümsenmek" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 142).

söz köŋülke siŋdi "söz gönüle tesir etti ve işledi." (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 509).

***köngülke tokı-* "gönle işle-":**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönle işlemek"tir. *Köngülke tokı-* deyimi ile "gönlünde yer vermek, özümsemek, benimsemek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngülke tokı-* deyiminin "özümsemek, iyice bellemek, gönlünde yer vermek" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 142).

bu sözke tanukı bu beyt ol okı

bu beytig okı sen köñülke tokı (KB 2253).

"Bu söze şahit olan şu beyti oku ve onu gönlüne yerleştir." (Arat, 2253).

***köngülke ud-* "gönle uy-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de geçmektedir. Kelime anlamı "gönle uymak"tır. *Köngülke ud-* ifadesi ile "gönlün hoşuna gidecek şekilde, gönlün istediği gibi olmak, içe sinmek" ifade edilmektedir.

et öz yéti endâm köñülke udar

köñül birle yalñuk ağır yük yüder (KB 2797).

"Vücut, yedi endam, gönle uyar; insan gönlü ile ağır yük yüklenir." (Arat, 2797).

***köngülke yalın ol-* "gönle ateş ol-":**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönle ateş olmak"tır. *Köngülke yalın ol-* ifadesi ile "çok üzmek, kırmak, içinin yanmasına sebep olmak" ifade edilmektedir.

sözün sökse yalñuk açıtsa tilin

süñükke sızığ ol köñülke yalın (KB 2579).

"İnsan sözü ile söğer ve dili ile acıtırsa, bu kemiğe sızı ve gönle ateş olur." (Arat, 2579).

***<u>könülke yük kötür-</u>* <u>“gönle dert yükle-”:</u>**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig’de geçmektedir. Kelime anlamı “gönle dert yüklemek”tir. *Köngülke yük kötür-* ifadesi ile “sıkıntılı olmak, dertlenmek, dert edinmek” ifade edilmektedir.

negü <u>yük kötürdüñ köñülke</u> bu kün

nişânın körür-men alında tügün (KB 6228).

“<u>Gönlüne</u> bugün nasıl bir <u>dert yüklendi</u>; alnındaki düğümde bunun alametini görüyorum.” (Arat, 6228).

***<u>köngülleri içre korkınç kemiş-</u>* <u>“gönüllerine korku ver-”:</u>**

Bu ifade yalnızca Kur’an tercümelerinde tanıklanmaktadır. “Gönüllerine korku vermek” anlamına gelir.

... yime <u>kemişti köngülleri içre korkunçnı</u>... (KT 38/18a1=59:2). “… ve <u>gönüllerine korku saldı</u>…”

***<u>köngülleringe mühr ur-</u>* <u>“gönüllerine mühür vur-”:</u>**

Bu ifade yalnızca Kur’an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “gönüllerine mühür vurmak”tır. “İnkar edenlerin, isyan edenlerin maneviyattan mahrum edilmesi, manevi olarak eksilmesi, hissizleşmesi, gönüllerinin mühürlenmesi vb.” ifade etmek için kullanılmıştır.

Tapladılar kim bolsalar ẖilāf ḳılığlılar birle <u>mühr uruldı</u> <u>köngülleri</u> üze, olar yime uḳmazlar (KT 29/62a1-62b1=9:87). “İnkar edenler ve isyan edenlerin <u>gönüllerine mühür vuruldu</u>, onlar yine anlamazlar.”

Bütünlükin yol üze kim anlar destūr tüleyürler sénde olar baylar, tapladılar kim bolsalar ḫilāf ḳılġanlar birle, mühr urdı Tangrı köngülleri üze yime olar bilmezler (KT 29/65b1-66a1=9:93). "Şüphesiz suçlu sayılanlar zengin oldukları halde bu yolda senden izin isterler, inkar edenler ve isyan edenlerin gönüllerine Tanrı mühür vurdu onlar yine bilmezler."

Anlar kim tartışurlar Allāhnıng āyātları içinde, ḫüccetsizin keldi olarḳa, uluġ düşmanlıḳın Tangrı üskinde taḳı olar üskinde kim taptılar, mundaġuḳ mühr urur Tangrı ḳamuġ boynaġu / mütekebbir könglinge öldürgen (KT 35/43b1-44b1=40:35). "Onlar onlara henüz delili ulaşmamış olan Allah'ın ayetlerini tartışırlar, bu Tanrı katında ve inananlar nezdinde büyük düşmanlığa sebep olur, Tanrı kibirlenen zorbaların gönlüne böyle mühür vurur."

Azu ayurlar: ḳoştı Tangrı üze yalġannı, eger tilese Tangrı mühr urur sening könglüng üze, belgüsüz ḳılur Tangrı bāṭılnı, çın ḳılur çınlıḳ / rāstlıḳnı sözlerini, ol bilgen köngüllerdekini (KT 36/18a1-19a1=42:24). "Onlar "Tanrı hakkında iftira mı etti" diyorlar, eger Tanrı dilerse senin gönlüne mühür vurur, Tanrı batılı yok eder, gerçeği sözleriyle ortaya koyar, O gönüllerdekini bilendir."

Bu ögür anlarḳa kim mühr urdı Tangrı köngülleri üze, uḍtılar hevālarınga (KT 37/14a1-14b1=47:16). "Tanrı bu topluluğun gönüllerine mühür vurdu, arzularının peşine takılıp gitmekteler."

Ol olar taptılar yana tandılar, mühr uruldı köngülleri üze, olar uḳmazlar (KT 38/58b1-59a1=63:3). "Onlar inandılar (sonra) yine inkar ettiler ve gönüllerine mühür vuruldu, onlar anlamazlar."

***köngülte kel-* "gönle gel-":**

Bu deyim yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "gönle gelmek"tir. *Köngülte kel-* deyimi "akla gelmek" anlamı taşır.

Eski Türkçede *köngülte kel-* deyiminin "akla gelmek" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 142).

kayuda birök padakları üjikleri kalsar unıtılsar köngüllerinte kelürüp açuk adırtlıg közüntürü tegingey m(e)n :: (AY Kaya VII/474/4-7). "Hangisinde şiirler ve heceler kalsa, unutulsa, akıllarına getirip ayrıntılı olarak göstererek oraya ulaşırım."

***köngültin ket(d)*- "gönülden git-":**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Köngültin ket(d)*- deyimi "vazgeçmek, kararından dönmek, terk etmek" anlamlarına gelir.

atı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ngrim kaçan biz bo törülerig körser biz .. ötrü ilig uluşug ol ilig kanıg .. ol bodunug karag titip ıdalap küyü küzetü tutguluk köngültin ketgey biz .. (AY Kaya VI/433/14-19). "Adı yüceltilmiş Tanrım biz bu yasaları gördükten sonra ülkeyi o hükümdarı o halkı bırakarak koruyup kollamadan terk edeceğiz."

amranmak köngültin kedyük siz .. kiçig t(e)ngri kızları teg .. çın kirtü savlıg siz .. pratyapatı t(e)ngri teg .. (AY Kaya VII/493/12-15). "Genç Tanrıçalar gibi şehvetlerinden ilelebet vazgeçmişsinizdir. Doğru sözlü olmak konusunda Tanrı Pratyapati gibisiniz." (AY Çetin VII/826-829).

***köngültin kiter*- "gönülden gider-":**

Bu ifade Altun Yaruk, Kutadgu Bilig ve Kur'an tercümelerinde geçmektedir. Kelime anlamı "gönülden gidermek"tir. *Köngültin kiter*- deyimi ile "terk etmek, gönlünden çıkarmak" ifade edilmektedir.

m(e)nli nomlı iki törlüg atkanmaklarıg bir erser k(e)ntü köngüllerintin kitergeli kınmak ikinti erser adın tınl(ı)glarnıng köngüllerintin kitergeli kınmakları üze :: (AY Kaya IV/247/11-16). "…ben ve öğreti bağlarını birincisi kendi gönüllerinden uzaklaştırmayı istemek ikincisi ise başka canlıların gönüllerinden uzaklaştırmayı istemeleri üzerine…"

bilge biligig bışrunmakları küçinte <k(a)ltı> kut bulmaduk yalanguklarnıng teg edgü yıltızlarıg bışrunup umadaçı erinçeng ermegü köngüllerin kiterürler :: (AY Kaya

IV/291/5-9). “Mesela yıldız gibi iyi aydınlanmamış insanların, bilgiyi öğrenmeleri sayesinde, öğrenerek zavallı gönüllerinden kurtulurlar.

amtı monta ol tiginning .. ölügi tirigi neteg ol .. bar mu idi bilteçi .. barmış yirin adırtlıg b(e)lgülüg .. neçökin erser katıglanıp .. körkitingler bizinge .. tarkaru kiterü biringler .. busuşumuznı köngültin .. kamag kişiler bir yanglıg .. sözlediler aydılar :: (AY Kaya X/635/10-17) “Şimdi o prensin ölüsü dirisi ne şekildedir, gitiği yerden bir iz var mıdır? Ne halde olduğunu gayretle arayıp gösterin bize. Kederimizi yüreğimizden dağıtın diye bu şekilde söyledi birçok kişi.” (Besli 2019: 433).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü “yürek” olarak anlamlandırılmıştır.

iliglerning kanlarnıng öz itigin yaratıgın urunup m(e)n mening küvenç köngülin kiterip :: süzük kirtgünç köngülin asıp üstep .. (AY Kaya VI/416/14-18). “…hükümdarların kendi süsünü, mücevherini takınıp benim kibirli gönlümü giderip samimi düşüncelerini artırıp…“

köñülde kiterse kör öç keklerin

tilinde yorıtsa köñülde barın (KB 3428).

“Öc ve kibri gönülden atmalı, gönlünde ne varsa dilinde de o olmalıdır.” (Arat, 3428).

Kitersün köngüllerinde öwkeni tevbe bérür Tangrı kimke kim tilese, Tangrı bilgen bütün işlig turur (KT 29/11a1-11b1=9:15). “Onların gönüllerindeki öfkeyi yok etsin. Tanrı istediğine tövbeyi nasip eder, Tanrı bütün işleri bilendir.”

***könglün uk*- “gönül ile anla-”:**

Bu ifade Kutadgu Bilig’de ve Kur’an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “gönül ile anlamak”tır.

topık yastadıñ emdi oldurğuka

ne oldruğ yéri bu ma köñlün uka (KB 647).

“Otururken altına bir top koyup, üstüne oturdun; böyle bir şeyin üstüne oturulur mu, bir düşün.” (Arat, 647).

Yukarıdaki beyitte *könglün uk-* ifadesi “düşünmek” olarak anlamlandırılmıştır.

Çın-oḳ törüttimiz tamuġḳa üküşni perilerdin ādemilerdin, olarḳa köngüller uḳmazlar anıng birle, olarḳa közler körmezler anıng birle, olarḳa ḳulaḳlar eşitmezler anıng birle… (KT 28/52a1-52b1=7:179). “Şüphesiz biz cinlerden ve insanlardan çoğunu cehennem için yarattık, onların kalpleri vardır ancak onlarla hissetmezler, onların gözleri vardır ancak onlarla görmezler, onların kulakları vardır ancak onlarla işitmezler…”

Yukarıdaki cümlede *könglün uk-* ifadesi “hissetmek” olarak anlamlandırılmıştır.

***közde yırak köngülke yakın* “gözden uzak gönle yakın”:**

Bu deyim Kutadgu Bilig’de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “gözden uzak gönle yakın olmak”tır. *Közde yırak köngülke yakın* deyimi ile “göz önünde olmasa da kalpte hep var olmak, daima sevilmek” ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *közde yırak köngülke yakın* deyiminin “yanında olmasa da daima sevilen” anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 145).

ay iç taş biligli ay hakku’l-yakîn

közümde yırak sen köñülke yakın (KB 11).

“Ey içi ve dışı bilen ey hakku’l-yakîn; gözden uzaksın fakat gönüle yakınsın.” (Arat, 11).

Bu deyim Dîvânu Lugâti’t-Türk’te atasözü olarak verilmiştir;

Közden yırasa köŋülden yeme yırar. “Dostlar gözden uzak kalırlarsa sevgileri de gönülden uzaklaşır.” (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 496).

***ögi köngli açıl-* "aklı ve gönlü açıl-":**

Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "aklı ve gönlü açılmak"tır. *Ögi köngli açıl-* ifadesi ile "bilinçlenmek, iyi ve sağlıklı düşünebilmek" ifade edilmektedir.

turup çıktı sewnü kapuğka küle

ögi köñli açlıp yarudı yula (KB 601).

"Ay Toldı kalkıp, sevinerek ve gülerek huzurdan çıktı; aklı ve gönlü açılıp yolunu meşaleler aydınlattı." (Arat, 601).

***ögi köngüli ıçgın-* "aklı ve gönlü kaybol-":**

Bu ifade Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Ögi köngüli ıçgınmak* ifadesi ile "aklı kaybetmek, akla ve mantığa uygun davranışlar sergilememek, bilincini yitirmek, kendinden geçmek" ifade edilmektedir.

ögümin köngülümin ıçgınıp .. (AY Kaya X/624/17-18). "Aklımı ve düşüncelerimi kaybedip…"

öglerin köngüllerin ıçgınıp ne kılınmışın arıtı bilinmez boltılar :: (AY Kaya X/625/15-17). "Akıl ve düşüncelerini kaybedip ne yapacakları bilemez oldular." (Uzunkaya 2020: 93).

ötrü ögsirep birkerü .. kemişdiler et'özin .. munggul bolup kal telve .. tuymaz bilmez boltılar .. toz toprak bolup et'özleri .. ikegüning bir yanglıg .. altı kaçıgları birkerü .. ögin köngülin ıçgıntı .. (AY Kaya X/632/1-6). "Daha sonrasında akılları başlarından gidip kendilerinden geçerek etrafı da hissetmeksizin çılgına döndüler. Her ikisi de toz toprak içinde kalan bedenleri ve duyu organları ile akıl ve bilinçlerini de kaybettiler." (Besli 2019: 428).

Yukarıdaki örneklerde *köngül* sözcüğü "bilinç" anlamında kullanılmıştır.

***ögin köngülin saç-* “aklını ve gönlünü saç-”:**

Bu ifade Altun Yaruk’ta tanıklanmaktadır. “Aklı karışmak” anlamına gelir.

t*(e)ngri t(e)ngrisi burkan lakşanın .. altun önglüg et’özin .. ögin köngülin saçmadın .. yügerü sakınsun üskinte ..* (AY Kaya VII/485/1-4). “Tanrı(lar) Tanrısı Buddha’nın alametini, altın renkli bedenini, aklını karıştırmadan her şeyden çok düşünsün(ler).” (Besli 2019: 347).

ol d(a)r(a)nı tutdaçı kişi k(e)ntü ögin köngülin öngi saçmadın bo özen d(a)r(a)nıg özi eşidip adınlar eşidmegüçe ünin akuruk(a)ya sözlesün .. (AY Kaya VI/441/3-7). “O Dhārnī’yi tutacak kişi kendi aklını, düşüncesini dağıtmadan bu en içten tılsımı kendisi dinleyip diğerleri(nin) duymayacağı biçimde sessizce söylesin.” (Benli 2013: 144).

Yukarıdaki örneklerde *köngül* sözcüğü “düşünce” anlamında kullanılmıştır.

***ögin köngülin yakın tut-* “aklını ve gönlünü yakın tut-”:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk’ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “aklını ve gönlünü yakın tutmak”tır.

kayular ol tört törlüg yig başdınkı ögretigler tip tiser :: ince k(a)ltı ’eng’ilki ontın sıngarkı burkanlarka ögin köngülin yakın tutup kılmış ayıg kılınçların yaşurmadın baturmadın aça yada sözlemek :: (AY Kaya III/149/1-8). “Nelerdir o dört tür en baştaki öğretiler denirse, en ilki sağ taraftaki Budalara karşı dürüst olup, işlediği kötü davranışları saklamadan açarak söylemek…”

Yukarıdaki örnekte *ögin köngülin yakın tut-* ifadesinde *köngül* kelimesi “akıl, fikir, düşünce” anlamında kullanılmıştır. *Ögin köngülin yakın tut-* deyimi ile “davranışları ile sözleri tutarlı olmak, dürüst olmak” ifade edilmektedir.

***ögrünç köngül tut-* "sevinçli gönül tut-":**

Ögrünç köngül tut- ifadesi Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. *Ögrünç köngül tut-* ifadesi ile "içten, gönülden sevinilecek şeyler yapmak" ifade edilmiştir;

İg tapa körser sen törü yavız

Öküş ed tavar yunglağıl

Öküş telim ögrünç köngül tutġıl

Busuş köngül ḳodġıl (Arat ETŞ N.35/729).

"Hastalık için bakarsan, töre fena;

Çok mal, eşya dağıt;

İçten, gönülden sevinilecek şeyler yap,

Kederli düşünceleri bırak." (Arat 1986: 293).

***ökünç köngül örit-* "pişman gönül besle-":**

Ökünç köngül örit- ifadesi Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Ökünç köngül örit-* ifadesi "pişmanlık duyma"yı ifade eder;

ay ere s(e)n birök kim ol s(e)n ölürgüçi tınl(ı)glar üçün ökünç köngül öritip neçökin erser köngülüngin süzük .... yirtinçününg [umugı ınagı tükel bilge] t(e)ngri t(e)ngrisi [burkan nomlamış] altun-önglüg-[y(a)ruk-yaltrıklıg]-kopda-kötrülmiş-nom-iligi atl(ı)g nom bitigig tükel bü[tün] bititgüke küsüş öritgeli usar s(e)n bo emgekingdin ozgalı kutrulgalı ugay erting (AY Kaya S/10/21-11/9). "Ey efendi, sen eğer ki ölen canlılar için pişmanlık besleyip nasılsa gönlünü temiz …. dünyanın dayanağı tamamıyla bilge tanrılar tanrısı Buda'nın öğrettiği altın renkli, parlak, en üstün sutra hükümdarı adındaki öğreti kitabını tamamıyla büsbütün yazdırmaya niyetlenebilirsen bu sıkıntından kurtulabilirdin." (Ersan 2015: 79).

***ökünç köngül turgur-* "pişman gönül besle-":**

Ökünç köngül turgur- ifadesi Berliner Text'te tanıklanmaktadır. *Ökünç köngül turgur-* ifadesi ile "pişman olmak, pişmanlık duymak" ifade edilmektedir.

üç erdinike ınanıp

ökünç köngül turgurup

öz konukumuz titreyü

ögümüzke yangılmış yazukumuznı

ötgürü topulu körelim (Zieme BT XIII/12/ 58-62; akt. Besli 2019).

"Üç cevhere inanıp pişmanlıkla kendi içimizi titreterek annelerimize karşı günahımızı tamamını görelim." (Besli 2019: 468).

***sizik köngül tut-* "gönülde şüphe tut-":**

Sizik köngül tut- ifadesi Altun Yaruk'ta *sizik köngül tutmamak* şeklinde kullanılmıştır, "gönülde şüphe tutmamak, barındırmamak" olarak anlamlandırılmıştır;

kutı buyanı asılgay .. bilge biligi üstelgey .. odgurak bütgey bo işi .. sizik köngül tutmasun .. (AY Kaya VII/486/18-20). "Erdem ve fazileti artacak, bilgisi artacak, bu işi bütünüyle bitecek. Gönlünde şüphe barındırmasın."

***süzük kirtgünç köngül örit-* "temiz inançlı gönül besle-":**

Süzük kirtgünç köngül örit- ifadesi Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Süzük kirtgünç* kelimeleri ikileme oluşturur, "inanç, saf inanç, temiz inanç" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 287). *Süzük kirtgünç köngül örit-* ifadesi, saf ve temiz duygular besleyen inançlı gönlü ifade etmek için kullanılmıştır;

tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi burkan nomının ulug törlüg küçinge küsüninge artukrak süzük kirtgünç köngül öritip üz artuk kişiler bo nom erdinig bititgü ..... (AY Kaya S/16/19-17/1). "Muhteşem bilge tanrılar tanrısı Buddha kanununun pek çok türlü gücüne fazlaca temiz imanlı gönül verip yüzden fazla kişi bu dharmā cevherini yazdıracak." (Tokyürek 2011: 203).

t(e)ngri kangım çambudıvıp yirtinçüde antag balıkdakı antag antag atl(ı)g bir tözün kişi üç erdinike tapıg udug agır ayag kılguluk süzük kirtgünç köngül öritmiş .. (AY Kaya VI/441/21-442/3). "Tanrı babam, jambudvīpa yeryüzündeki bu şekildeki bir soylu kişi üç mücevhere hizmet (edip) saygı göstermek için temiz bir iman oluşturmuş." (Benli 2013: 122).[3]

Yukarıdaki cümlede *köngül* kelimesi "iman" olarak anlamlandırılmış, *süzük kirtgünç köngül örit-* ifadesine "temiz bir iman oluşturmak" anlamı verilmiştir.

biş ajun tınl(ı)g oglanların süzük kirtgünç köngül öritip nom bulunçınga tegürüp (AY Kaya III/154/6-8). "Beş varlık yolundaki canlılara temiz inançlı gönül verip, öğreti faydasına ulaşıp…"

edgü edgü bramana birök kim kayu tınl(ı)glar kim s(e)n sözlemiş d(a)r(a)nıg .. d(a)r(a)nı üzeki <ögdi> şlöklerig agızlarınta tutup .. nomça törüçe üç erdinike ınanıp süzük kirtgünç köngül öritip köni ögin köngülin bo nom erdinig okıyu d(a)r(a)nılarıg sözleyü ne törlüg kut kolunsarlar .. barça köngül iyin kangay bütgey .. antag küsüş yok kim kanmaguluk bütmegülük .. öngi kiterser kirtgünçsüz köngülüg tip tidi .. (AY Kaya VIII/511/10-22). "İyi iyi ey Brahman, ola ki bazı canlılar senin söylemiş olduğun büyüyü, büyü üzerindeki methiye (övme) (ve) şiirleri saklayıp öğretiye göre üç mücevhere inanıp temiz bir iman vücuda getirerek doğru akıl (ve) gönülle bu öğreti mücevherini okuyarak o büyüleri söylesin. Hangi (sözü) söyleyerek kutluluk dileseler bütünüyle isteklerini gönüllerince elde edecekler. Onun gibi farklı inançsız düşünceleri giderse (giderip de) elde edilemeyen bir istek yoktur dedi." (Gürsoy 2019: 55).[4]

Yukarıdaki cümlede *köngül* kelimesi "iman" olarak anlamlandırılmış, *süzük kirtgünç köngül örit-* ifadesine "temiz bir iman vücuda getirmek" anlamı verilmiştir.

[3] Çeviriye müdahale edilmiştir.

[4] Çeviriye müdahale edilmiştir.

***ulug ögrünç sevinç köngül örit-* "çok sevinçli gönül besle-":**

Ulug ögrünç sevinç köngül örit- ifadesi Aktun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Ögrünç sevinç* kelimeleri ikileme oluşturur, " sevinç, mutluluk" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 281). *Ulug ögrünç sevinç köngül örit-* ifadesi "çok sevinç ve mutluluk duymak" anlamına gelir.

... togmak ölmeklig tilgente tegzinmekig titgeli ıdalagalı ..öngi üdrülmiş ünüş yolug bışurungalı ögretingeli ertingü ulug ögrünç sevinç köngül öritip t(e)ngri t(e)ngrisi burkan y(a)rlıgın töpülerinte tuta tegintiler :: :: :: (AY Kaya V/371/11-17). "(Canlılar) doğum ölüm tekerleğinde (Skr. samsāra) dolaşmayı önlemek için, kurtaracak çıkış yolunu öğrendikleri için çok fazla sevinç ve mutluluk duyup tanrı tanrısı buddhanın (Skr. devātideva) buyruğunu başlarında tutarak hürmet ettiler." (Uçar 2009: 277).

***ulug yarlıkançuçı köngül örit-* "büyük merhametli gönül besle-":**

Ulug yarlıkançuçı köngül örit- ifadesi Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Ulug yarlıkançuçı köngül örit-* ifadesi ile "çok merhamet duymak, büyük bir kalbe sahip olmak" ifade edilmektedir;

ol kamag bügü biliglig burkanlar ulug y(a)rlıkançuçı köngül öritü y(a)rlıkap .. ulug nom tilgenin evire y(a)rlıkasunlar :: (AY Kaya III/159/18-21). "O bütün bilgili Buddhalar büyük merhametli gönül verip büyük kanun çarkını çevirsinler."

yme adınlarka buyan birgeli ulug y(a)rlık<a>nçuçı köngül öritip ol ol kılınçlarıg kılmamakları üze :: ötrü kop ugurın sererler serinürler :: (AY Kaya IV/230/4-8). "Yine başkalarına sevap verecek büyük merhametli gönül verip o işleri yapmamalarından dolayı her zaman sabrederler."

***ulug yarlıkançuçı köngül turgur-* "büyük merhametli gönül besle-":**

Ulug yarlukançuçı köngül turgur- deyimi Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Ulug yarlıkançuçı köngül turgur-* ifadesi ile "çok merhametli, şefkatli olmak" ifade edilmektedir.

*tınl(ı)glarka asıg tusu kılgalı ulug y(a)rlıkançuçı köngül turgururlar :: (*AY Kaya IV/306/12-14). "Canlılara fayda sağlayacak büyük merhametli duygular beslerler."

bo kamag bodunnung karanıng emgekin tolgakın körüp olarnı üze ulug y(a)rlıkançuçı köngül turgurup ince tip sakıntı .. (AY Kaya IX/586/8-11). "Bütün bu halkın sıkıntısını görüp onların üzerine büyük merhametli gönül ile şöyle düşündü."

edgü edgü tözünler oglıya ulug y(a)rlıkançuçı köngül turgurgıl bo alkıngalı ugramış irinç y(a)rlıg balıkkayalarka suv birgil .. (AY Kaya IX/600/14-17). "İyi iyi asiller oğluna, büyük merhametli gönül ver. Bu mahvolmuş sefil balıklara, balık vücutlulara su ver." (Tokyürek 2011: 212).

ulugı iki tigitler .. amtı yügerü esen ol .. busuşlug ootın örtenü .. sıkılmışlar et'özi .. 'eng kiçigi üçünçi .. m(a)has(a)tvı bodıs(a)t(a)v .. ertimlig törüke singirtip .. erte kırılu teginmiş .. körü teginmiş aç barsıg .. yangı enüklep yaturın .. k(e)ntü açınga ömedin (?) .. enüklerin yigeli ugramışın .. amrak ögüki m(a)has(a)tvı .. y(a)rlıkançuçı köngüllüg bodıs(a)t(a)v ulug y(a)rlıkançuçı köngül turgurtı .. ol bars üze ugrayu .. üzeliksiz yolug küseyü .. kut koluntı bir köngülin .. (AY Kaya X/638/13-639/3). "Büyük olan iki prens şu anda sağdır, en küçüğü üçüncü Mahasatvı Bodhisattva geçici kanun tarafından batırılmış, erkence kırılmıştır (ölmüştür). Aç barsın yeni yavrulayıp yattığını ve açlığa dayanamayarak yavrularını yemeye kalkıştığını gören sevgili yavrucam Mahasatvi, merhametli gönüllü Bodhisattva, büyük merhametli gönlünde o pars vasıtasıyla, üstün yolu tercih ederek bütün gönlüyle saadet niyaz etti (Besli 2019: 438).

ötrü m(a)has(a)tvı tigin y(i)ti kınıg tölükde turup ulug bedük küsüşke inip ulug y(a)rlıkançuçı köngül turgurup köngülin kögüzin yakçırtıp ol iki içilerin köngülkerip neçökin erser tuysar ongarsar ötrü ürküp belinglep tıdıg ada kılıp küsemiş küsüşümin kanturmagay tip (AY Kaya X/615/5-12). "Prens Mahasatvi eziyet içinde olduğu halde büyük isteğe kavuşup çok merhamet edip gönlünü rahatlatıp o iki ağabeylerini düşünüp nasılsa aydınlanıp iyileştikten sonra korkup engel olup isteklerini tatmin edemeyecek diyerek…"

m(e)n amtı tolp sansartakı tınl(ı)glar üçün üzeliksiz üstünki yig burkan kutı küsüşin teprençsiz yayılmaksız ulug y(a)rlıkançuçı köngül turgurup bo mening sever amrak et'özümin titer m(e)n ıdalayur m(e)n .. (AY Kaya X/615/20-616/3). "Ben şimdi bütün Saṃsāradaki canlılar için kesintisiz üstün Buddha saadeti isteklerine çokça merhamet edip sevdiğim sevgilime vücudumu feda ederim."

***yarlıkançuçı köngül örit-* "merhametli gönül besle-":**

Yarlıkançuçı köngül örit- ifadesi Altun Yaruk ve eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. *Yarlıkançuçı köngül örit-* ifadesi ile "merhamet duymak, merhametli olmak, büyük bir kalbe sahip olmak" ifade edilmektedir;

y(a)rlıkançuçı köngül öritip .. üstürti kodı insünler .. irinçkeyü y(a)rlıkap .. yumgın körüp alsunlar .. (AY Kaya VIII/508/18-21). "Merhametli gönlü yükseltip yukarıdan aşağı insinler, merhamet ederek hepsini görüp alsınlar."

yad-ta öz-te bir teg yapa yadılmış.

yarlıkanançuçı köngül öridip.

yaraḍınġu-luġ edgü nom-lar-ta.

yang kip birmek-lig yaruḳ-ın ıdıp.

yangılmaḳ töz-lüg ḳarangḳu-lar-ın.

yana toġmaḳ-sız ḳılu öçürdeçi.

yaruḳ yaltrıġ ḳutluġ ülüg-lüg.

yarutdaçı-ḳa yükünürmen. (Arat ETŞ B.10/ 169-176).

"Özü ve yabancıyı aynı şekilde içine alan

merhametli gönül izhar edip,

uyulacak olan iyi törelerde

kalıp ve şekil verme ışığını gönderip,

yanılmak kökünün karanlıklarını

bir daha ortaya çıkmayacak şekilde söndüren,

parlak, aydın, mesûd ve tâlihli

aydınlatıcı önünde hurmetle eğilirim.” (Arat 1986: 93-95).

***yarlıkançuçı köngül turgur*- “merhametli gönül besle-”:**

Yarlıkançuçı köngül turgur- ifadesi Altun Yaruk’ta tanıklanmaktadır. *Yarlıkançuçı köngül turgur*- ifadesi ile “merhamet duymak, bağışlayıcı ve buyurucu olmak, iyilik düşünmek” ifade edilir.

monçulayu sakınıp içileri birle sözleşgülük kizigin tizigin ertdürüp ol bars üze öngin öngin y(a)rlıkançuçı köngül turgurup irinçkediler tsuyurkadılar :: (AY Kaya X/612/9-12). “Bu şekilde düşünüp ağabeyleri ile konuşacaklarını tamamladıktan sonra o kaplana merhametli gönül besleyip acıdılar.” (Uzunkaya 2020: 117).

***yinik köngül turgur*- “değersiz gönül besle-”:**

Yinik köngül turgur- ifadesi Altun Yaruk’ta tanıklanmaktadır. *Yinik köngül turgur*- ifadesi ile “değersiz, kıymetsiz hissetmek” ifade edilmektedir.

kimning birök kaçıgları .. tetrü yangluk atkansar .. yig otaçı bahşı üze .. yinik köngül turgursar .. edgü öglike yanturu övkelenser kakısar .. bilmiş k(e)rgek monı üze .. ölüm b(e)lgüsi erür tip .. (AY Kaya XI/595/6-12). “Kimin şayet duyu organları (Skr. indriya) yanlış (Skr. viparyaya) algılıyorsa, [o kişi] muhteşem hekim hakkında gayrı ciddi düşüncelere kapılıyorsa, yine akrabalarına karşı sinirli davranışta bulunuyorsa, [o zaman] bunun için ölüm âlameti (Skr. riṣta) [var] diye düşünmek gerekir.” (AY Uçar IX/678-684).

Yukarıdaki cümlede *köngül* kelimesi “düşünce” olarak anlamlandırılmıştır. *Yinik köngül turgur*- ifadesi “gayri ciddi düşüncelere kapılmak” olarak anlamlandırılmıştır.

3.1.2. Ad+Ad Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler

3.1.2.1. Ad+Ad Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler İçerisinde Köñül Sözcüğünün Tamlayan Durumunda Olduğu Eşdizimlilikler

***köngül agrıgı* "gönül ağrısı" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül ağrısı"dır. *Köngül agrıgı* ifadesi ile "geçimsizlik, dargınlık" ifade edilmektedir.

Eger uraġut ḳorḳsa cüftindin köngül aġrıġınga azu yüz ewürmekke yime yazuḳ yoḳ ol iki üze kim yaraştursalar, ol iki ara yaraşturmak, yaraşmaḳ eḍgü erür, ḥāzır ḳılındı et-özler baḥillıḳnı eger eḍgülük ḳılsa siz saḳınsa sizler bütünlükin Tangrı erür né ḳılsa siz bilgen (KT 26/86b1-87b1=4:128). "Eğer kadın eşinin geçimsizliğinden veya yüz çevirmesinden korksa ikisinin arasını düzeltmede günah yoktur barışmak iyidir, nefisler kıskançlığa meyillidir, günah işlemekten korksanız bilin ki şüphesiz Tanrı ne yapsanız bilir."

***köngül atkakı* "gönül bağı" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "gönül bağı"dır. *Köngül atkakı* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngül atkakı* ifadesi ile "duygusal bağ, sevgiyle bağlı olmak" ifade edilmektedir.

körmek yol erser k(a)ltı birök neçede atkanguluk atkangularta adırtsız körteçi bilge bilig üze arıtı ilinçsiz bolup bo adruk adruk başlag savlıg b(e)lgülerig atkanmakdın çın kirtü yintem köngülte atkanmakdın ök turup orn<a>nıp atkantaçılı atkanguluklı iki törlüg b(e)lgülertin öngi üdrülüp çınju tigme ertükteg tözüg ukdaçı kayu akıgsız bilge bilig erser ol erür körmek yol .. (AY Kaya IV/253/11-22). "Görme yolu, önceden beri bağlardan kurtulmuş bilgiler sayesinde temizlenmiş ve bağsız olmuştur. Bu pek çok sözden,

bağlardan uzaklaşacak, gönül bağlarından ayrılacaktır. Böylece bu iki türlü bağlardan kurtulup chên-ju denilen öylesine tözü anlayacak ve akmayan bilgi olan görme yoluna ulaşacaktır.” (Tokyürek 2011: 259).

kamag köngül atkakı bolmakdın öngi üdrülmiş üçün evrilinçsiz titir :: (AY Kaya IV/285/5-7). “Tam gönül bağı olmaktan ayrıldığı için sabittir.” (Uzunkaya 2020: 301).

***köngül baylıkı* “gönül zenginliği” Eşdizimliliği:**

Kutadgu Bilig’de yalnızca bir beyitte tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı “gönül zenginliği”dir. *Köngül baylıkı* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngül baylıkı* ifadesi ile “cömert ve yardımsever olmak” ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngül baylıkı* deyimi “yardımseverlik, cömertlik” anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 133).

tükel bay bolayın tése belgülüg

köñül baylıkı kol ay ersig külüg (KB 2618).

“Tam manasıyla zengin olmak istersen, hiç şüphesiz, gönül zenginliği dile, ey şanlı yiğit.” (Arat, 2618).

***köngül çolmakı* “gönül sakatlığı” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk’ta geçmektedir. Kelime anlamı “gönül sakatlığı”dır. “Üzüntü, yorgunluk, psikolojik sıkıntı” ifade edilmektedir. Altun Yarukta *köngül çolmakı,* “gönül sıkıntısı” olarak anlamlandırılmıştır.

nızvanılıg y(i)ti ootın .. örtenteçi tınl(ı)glar .. umugsuz ınagsız emgekin .. iyesiz bolmış irinçler :: sogıntılar öz tapça .. mengü nırvan inçi üze et’öz til köngül çolmakı .. barçanıng bir teg tarıkdı :: (AY Kaya V/368/20-369/2). “Kleśalı parlak alevle yanan canlılar, umutsuz dayanaksız sıkıntı ile sahipsiz kalmış zavallılar, ebedî Ṇirvāna huzuru ile hoş bir

şekilde soğudular (serinlediler). Ebedî kurtuluş huzuru ile beden dil gönül sıkıntısının hepsi aynı şekilde dağıldı.” (AY Uçar V/572-579).

***köngül erkligi* “gönül gücü” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Eski Türk şiirlerinde geçmektedir. Kelime anlamı “gönül gücü”dür. *Köngül erkligi* ifadesi ile “iman gücü, maneviyat” vurgulanmaktadır.

körü ḳanınçsız lakşan ayraḳ-lıġ.

köşünü turur et’üz iḍigi.

köz ḳaçıġ-larıġ ḳutadur-daçı.

köngül erklig-iġ ögirtdür-deçi.

küsençig lınḫu-a ḳutluġ ülüglüg.

küsemiş küsüş-lüg top ḳandurtaçı.

köp-ke asıġ-lıġ kusum-a şiri atlıġ.

köni tuyunmış-ḳa yükünürmen. (Arat ETŞ B.10/192-199).

“Bakıp doyulmaz laḳsana alâmetli

gözle görünen vücût yapısı,

göz hassesini mes’ûd eden

gönül kudretini sevindiren

aziz lotüs çiçeği kut saâdeti,

bütün arzuları yerine getiren,

her kese yardımı dokunan Kusuma-Sri adlı

doğru nüfûz etmişin önünde hurmetle eğilirim.” (Arat 1986: 95).

***köngül evi* "gönül evi" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Berliner Text'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül evi"dir. *Köngül evi* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır.

anı eşidmişçe tengriler

arıtur köngüllüg evlerin

alkuka bodilig kızlarıg

anunup küde tururlar (Zieme BT XIII/19/ 78-81; akt. Besli 2019).

"Onu işitmiş gibi Tanrılar gönül evlerini temizler bütün Bodi kızları hazırlanıp beklemeye başlarlar." (Besli 2019: 483).

***köngül içinte* "gönül içinde" Eşdizimliliği:**

Altun Yaruk ve Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. "Gönül içinde olan, kalpte olan" anlamlarına gelir.

köngülteki kkirler erser :: k(a)ltı bo köngül içinte ilkisizdin berüki töz tüp ornag tutmış kamag biş ajun tınl(ı)glarıg çaşurtaçı bulgadaçı k(e)ntü köngülüg buşurtaçı emgetdeçi az övke biligsiz küni küvenç körüm sizikde ulatı kamag nızvanılar erür :: (AY Kaya IV/243/18-244/2). "Gönüldeki kirler ise bu gönül içinde evvelden beri dümdüz yerleşmiş olan bütün beş hayat şeklindeki canlılara iftira atacak, canlıları karıştıracak kendi gönlünü kaygılandıracak, ızdırap çektirecek hırs, öfke, cehalet, kıskançlık, şüphe, kaba ihtiraslardır."

k(a)ltı bo kamag nızvanılar köngül içinte turup çınju tigme köngülnüng ertükteg çın kirtü arıg süzük tözin örterler kkiriktürürler :: neng y(a)rutgalı yaşutgalı itmezler :: (AY Kaya IV/244/2-7). "Eğer bütün ihtirasları gönül içinde tutup chên-ju denilen gönlü olduğu gibi gerçek, temiz esas ile örterler, kirletirlerse, asla aydınlatmazlar."

Ey anlar kim bittiler, bolmanglar anlar teg kim tandılar, aydılar kadaşlarıḳa: ḳaçan yorısalar yer içinde azu bolsalar ġāziler, eger bolsalar bizing üskümizde ölmegetiler hem

öldürülmegetiler, ḳılmaḳ üçün Tangrı anı ökünç köngülleri içinde, Tangrı tirgüzür hem öldürür, Ol Tangrı ol kim ḳılur sizler körgen ol (KT 25/20b1-21b1=3:156). "Ey iman edenler, sizler inkar edenler ve yeryüzünde sefere çıkan gazi kardeşleri için: eğer bizim yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi." diyenler gibi olmayın. Allah bunu onların gönüllerine pişmanlık olarak koydu, Allah hem diriltir hem öldürür, O Tanrı yaptıklarınızı görmektedir."

Körgey sen anlarnı kim köngülleri içinde ig ol éwşürler olar içinde, ayurlar ḳorḳar-miz kim tegse bizke ewrügli… (KT 27/56b1-57a1=5:52). "Kalplerinde hastalık bulunanların "Başımıza bir kötülük gelmesinden korkuyoruz" deyip onların dostluklarını kazanmaya çalıştıklarını görürsün.

Sizke turur anıng içinde asıġlar, tegse sizler anıng üze ḥācetḳa köngülleringiz içinde anıng üze hem kemi üze yüklenür sizler (KT 35/69a1-69b1=40:80). "Onlarda sizin için nice faydalar vardır, gönüllerinizde olan ihtiyaca onlar üzerinde ulaşırsınız onlarla ve gemilerle taşınırsınız."

Ol Tangrı kim indürdi amruşmaḳnı müʾminler köngülleri içinde artursun tép imānlarınga, ol Tangrı[ḳa] kök süleri hem yerlerning, erür Tangrı bilgen bütün işlig (KT 37/27b1-28b1=48:4). "Tanrı Müminler imanlarını artırsın diye müminlerin gönüllerine huzur ve güven verdi, hem göklerin hem yerlerin askerleri Tanrı'ya aittir, Tanrı bütün işleri bilendir."

Yana bilingler kim silerning içre turur Tangrınıng yalavaçı, eger üküş işler içinde helāk bolur siler, Tangrı sewdürdi sizke kirtgünmeki taḳı bezedi anı könglüngiz içinde taḳı yigrentürdi… silerke Tangrını barlamamaḳnı taḳı yarlıġdın çıḳmaḳnı… (KT 37/57b1-58b1=49:7). "Yine bilin ki Tanrının peygamberi aranızdadır, eğer pek çok işte sizin yanınızda olsaydı helak olurdunuz, Tanrı size imanı sevdirdi ve hoş gösterdi, Tanrının varlığını inkar etmeyi, yoldan çıkmayı size kötü gösterdi."

Aydı ᶜArablar: büttümiz, ayġıl: bitmedingizler, ançası bar ayınglar: boyun sudumız, taḳı kirmedi imānḳa, köngülleringiz içinge, eger boyun susa siler Tangrıḳa hem yalavaçınga, eksütmez sizke ᶜamelleringizdin nerse, ol Tangrı örtgen yarlıḳaġan (KT 37/64a1-65a1=49:14). "Araplar "iman ettik" dediler, inanmadınız öyleyse söyleyin: gönüllerinize iman girmedi sadece boyun eğdiniz, eğer hem Tanrıya hem peygambere itaat ederseniz amellerinizden hiçbiri eksilmez, Tanrı bağışlayan ve esirgeyendir."

Sizlerke ḳatıġraḳ ḳorḳunç olarnıng köngülleri içinde Tangrıdın, ol anlar bir ögür turur kim uḳmazlar (KT 38/26b1-27a1=59:13). "Gönüllerinde size karşı duydukları korku Tanrıya duydukları korkudan daha fazladır, onlar anlamayan bir topluluktur."

Aşağıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır;

Sınamaḳ üçün Tangrı ol kim köküzleringiz içinde turur, arıtmaḳ üçün ol kim köngülleringiz içinde turur, Ol Tangrı bilgen köküzlerdekini (KT 25/19a1-19b1=3:154). "Tanrı kalplerinizdekini sınamak ve temizlemek için yaptı, O Tanrı kalplerde olanı bilendir."

Songlattı olarḳa iki yüzlükni köngülleri içinde ol künke tegi kim körerler anı anın kim ḫilāf ḳıldılar Tangrıḳa anı kim vaᶜde ḳıldılar anı, anı kim yalġanlıḳ ḳılur erdiler (KT 29/55b1=9:77). "Allah'a verdikleri sözleri tutmamaları ve yalan söylemeleri nedeniyle Allah ile karşılaşacakları güne kadar onların kalplerine nifak soktu."

***köngül içre* "gönlünde" Eşdizimliliği:**

Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. "Kalplerinde, gönüllerinde (olan)" anlamına gelir.

Ey peyġāmber uraġutları ermez siz biregü teg uraġutlardın, eger saḳınsa sizler artuḳluḳ ḳılmang aymaḳ birle, ṭamaᶜ ḳılġay ol kim köngli içre ig ol, aytınglar aymaḳ eḍgü bütün söz (KT 33/1b1-2a1=33:32). "Ey peygamber hanımları, siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz, eğer sizler günahtan sakınmak istiyorsanız sözlerinizi edalı bir şekilde söylemeyin ki kalbinde hastalık olanlar arzu etmesin, bütün sözlerinizi iyi söyleyin."

Eger yıgılmasa iki yüzlügler anlar kim köngülleri içre sökellik, ol çav kemişgen[ler] kend içre, sekirtgem séni olar üze yana ḳongşı bolmaġaylar sening birle anıng içre meger azḳına (KT 33/21b1-22a1=33:60). "Eğer münafıklar, kalplerinde çürüklük bulunanlar ve kentte asılsız haber çıkaranlar bunlara son vermezse seni onların üzerine göndereceğiz, seninle orada komşu olamayacaklar."

bir sūre üstüvār berk yād ḳılınġa anıng içinde toḳuşmaḳ, körge sen anlarnı köngülleri içre ig, baḳarlar sanga ögi uçġunmuş kişi anıng üze ölümdin, vāy anlarḳa (KT 37/16b1-17a1=47:20). "Açık ve kesin hükümlü bir sure indirildiğinde içinde savaştan

bahsedildiğinde kalplerinde hastalık olanların sana ölümden korkup baygın kişiler gibi baktıklarını görürsün, ölüm de onlara gelecek."

Aytur sanga songra ḳalġanlar ᶜArablardın: meşgul ḳıldı bizni mallarımız hem boḍnumız, yarlıḳatu ḳolġıl bizni, ayurlar tilleri birle ol kim yoḳ köngülleri içre, ayġıl: kim kim erklig erür sizke Tangrıdın nerse eger tilese sizke ḳor yas azu tilese azu tilesesizke asıġ? (KT 37/32b1-33b1=48:11). "Araplardan geride kalanlar sana gönüllerinde olmayanı dilleri ile söyleyerek: "Bizi mallarımız ve halkımız alıkoydu, bizi bağışla." diyecekler. Onlara söyle: size zarar gelmesini ya da size fayda sağlamayı dilerse, buna bir şey yapmaya kimin gücü yeter?"

Kendü sézindingiz hergiz yanmaz tép yalavaç hem müᵓminler boḍunlarınga ulaşu, bezendi ol köngülleringiz içre, sézindingiz yawuz sézinç, erdingiz boḍun helāk (KT 37/34a1-34b1=48:12). "Siz peygamber ve müminlerin halklarına asla geri dönmeyeceğini sandınız, bu gönüllerinize güzel göründü, kötü zanna düştünüz ve helak oldunuz."

Ançada ḳıldı anlar kim tandılar köngülleri içre ḥamiyet / öwke, biligsizlik öwkesi, indürdi Tangrı amrulmaḳnı yalavaçı üze hem müᵓminler üze, vācib ḳıldı anlarḳa saḳnuḳluḳ kelimesi, erürler seza angar anıng boḍnı, erür Tangrı ḳamuġ nengni bilgen (KT 37/45a1-46a1=48:26). "İnkarcıların gönüllerinde taassup ve azgınlık, cahillik öfkesi vardı, Tanrı peygamberi ve müminlerine huzur verdi, onları takva sözüne bağlı kıldı, onlar hak etmişlerdi, Tanrı her şeyi bilendir."

Anlar kim keldiler olarda kiḍin ayurlar: ey iḍimiz, yarlıḳaġıl bizni hem ḳadaşlarımızını anlar kim üstendiler bizke iman birle, ḳılmaġıl köngülleri içre ḫıyānet anlarḳa kim taptılar, ey iḍimiz sen ked raḥim sen (KT 38/24a1-24b1=59:10). "Onların ardından gelenler "ey rabbimiz" derler, bizi ve bizden önce iman etmiş kardeşlerimizi affet, gönüllerimizde iman edenlere karşı ihanet duygusu bırakma, ey rabbimiz sen şefkatli ve merhametlisin."

***köngül idiş* "gönül kabı" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül kabı"dır. Aşağıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "düşünce, bilinç" anlamında kullanılarak *köngül idiş* ifadesi "bilinç, düşünce kabı" olarak anlamlandırılmıştır.

bo nomug eşidmek ugurınta .. nom tözin ukmaklıg noş tatıg üze köngüllüg idişleri tolu bolup .. montagı törüçe evrilserler ötrü sizlerning t(e)ngridem çogıngızlar küçüngüzler asılıp üstelip çoglug yalınlıg tolu tükel bolgay sizler .. (AY Kaya VI/413/7-14). "Bu öğretiyi dinlemek, özünü anlamak nedeniyle tatlı düşünce (bilinç) kapları dolup bunun gibi öğretiye uygun hareket ederlerse işte bundan sonra ilahi haşmetiniz, gücünüz artıp haşmetli ve eksiksiz olacaksınız." (Benli 2013: 12).

***köngül inçliki* "gönül rahatlığı" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. *Köngül inçliki* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır, "gönül rahatlığı" anlamına gelir. *Köngül inçliki* ifadesi ile "gönlü rahat olmak, huzurlu olmak" ifade edilmektedir.

köñül inçliki birle ögretsüler

biligsizler andın ma ögrensüler (KB 5554).

"Gönül huzuru ile öğretsinler, bilgisizler de onlardan bilgi öğrensinler." (Arat, 5554).

***köngül isigliki* "gönül sıcaklığı" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçmektedir. Kelime anlamı "gönül sıcaklığı"dır. *Köngül isigliki* ifadesi "sevecenlik, içtenlik, sıcakkanlılık" ifade eder.

Eski Türkçede *köngül isigliki* deyiminin "sevgi, muhabbet" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 133).

köŋül isigliki kerek "gönül sıcaklığı gerek" (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 78).

***köngül kaçıg* "gönül duyusu" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül duyusu"dur. Aşağıdaki cümlede *köngül* kelimesi "düşünce, fikir" anlamında kullanılmış, *köngül kaçıg* ifadesi "düşünce duyusu" olarak anlamlandırılmıştır.

et'öz kaçıg atkanur .. agır yinik büritmekig :: köngül kaçıg ermeksiz .. nomug törüg iderür :: altı törlüg kaçıglar .. öz işlerin iderip .. özke özke adınaguda .. öngin öngin atkanur :: (AY Kaya V/364/12-17). "Beden duyusu (Skr. kāya-indriya) ağır hafif dokunuşu hisseder. Düşünce duyusu (Skr. mana-indriya) usanç duymadan dharmayı takip eder. Altı türlü duyu objesi (Skr. visaya) kendi işlerini takip eder ve (haricî varlıkları) başka başka ayırt etmede farklı farklı hisseder." (AY Uçar V/469-474).

***köngül kiri* "gönül kiri" Eşdizimliliği:**

Bu deyim yalnızca Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül kiri"dir. *Köngül kiri* ifadesi ile "hile, fesatlık, aldatma vb." ifade edilmektedir.

Ap yime tutmanglar andlarıngızını köngül kiri sizing ara, tayar bir aḍak anıng bekümişinde kiḍin, tatar sizler ésizlikni anın kim yandıngız Tangrı yolındın sizke uluġ ḳın (KT 30/82a1-83a1=16:94). "Yeminlerinizi aranızda bozgunculuk ve aldatma için aracı yapmayın. Yoksa yere sağlam bastıktan sonra ayak kayar, Allah'ın yoluna engel olduğunuz için kötülükle karşılaşırsınız ve büyük bir azaba uğrarsınız."

Bolmanglar ol eşler teg kim buzdı eğirmiş yipini küçde kiḍin egirik yeşilmeki teg, tutar sizler andlarıngızını köngül kiri sizler ara bolsa, bir öğür ol artuḳraḳ bir ögürdin, sınar sizlerni Tangrı anıng birle, belgürtür ol sizlerke ḳopmaḳ küni, ol [kim] anıng içinde arturuldunguz (KT 30/80b1-81b1=16:92). "Bir grubun diğer gruptan daha güçlü olması nedeniyle yeminlerinizi bir kandırma aracı olarak, ipliğini büktükten sonra çözen kadın gibi olmayın. O, görüş ayrılığına düştüğünüz şeyleri kıyamet gününde açıklayacaktır."

***köngül közi* "gönül gözü" Eşdizimliliği:**

Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte geçen bir deyimdir. Kelime anlamı "gönül gözü"dür. *Köngül közi* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngül közi* ifadesi hislerle ilgilidir, "duygularla, sezgilerle hareket etmek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngül közi* deyiminin "sezgileri temel alan yaklaşım" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 134).

köñül közi birle bakıp teñledim

özüm yolda azmış turup tañladım (KB 5691).

"Gönül gözü ile bakarak şöyle bir denedim ve doğru yoldan ayrılmış olduğumu hayretle gördüm." (Arat, 5621).

***köngül küçi* "gönül gücü" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül gücü"dür. *Köngül küçi* ifadesi metinlerde "gönül gücü, gönül sayesinde, gönül gücü sayesinde" anlamlarında kullanılmıştır.

on törlüg tıltaglar üze ötrü bodıs(a)t(a)vlar bodı tigme tuyunmak köngülüg bulurlar tükel bütürürler .. monta yme 'engilki tınl(ı)glar küsüşinçe ed tavar birmek üze bodı tigme tuyunmak köngülüg netegin bulurlar netegin bütürürler tip tiser ınçe k(a)ltı tört dıvıp erdinin itiglig taglar kanı sumır tag alkuka neteg asıg tusu kılur erser ançulayu ok yme bodıs(a)t(a)vlar bo köngül küçi üze et'öznüng isig öznüng edning tavarnıng ürlüksüzin yokın kurugın tuyunup :: ol tuyunmakları küçinte ötrü tınl(ı)glar tapınça tınl(ı)glar sevigınçe tınl(ı)glar küsüşinçe edin tavarın et'özin isig özin titerler ıdalayurlar :: bo 'eng'ilki buşı p(a)ramıtlıg tıltag titir :: bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük .. bo erür 'eng'ilki ed tavar birmek üze bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük tıltag :: (AY Kaya IV/205/24-206/21). "On türlü sebepler üzerine sonra Bodhisattvalar bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulurlar tamamlarlar böyle yine önce canlılara isteklerince mal mülk vermeleri üzerine bodhi denilen kavrayış gönlünü nasıl bulurlar, nasıl tamamlarlar, diye sorarlarsa eğer dört kıta hazinesiyle yapılmış dağlar hanı Sumeru

Dağı herkese nasıl fayda sağlarsa aynı şekilde yine Boddhisatvalar bu gönül sayesinde vücudunun, canının, malının fâniliğini kavrar ve bu anlayışı sayesinde canlılara saygı duyarak, canlıları severek malını, vücudunu, her şeyini feda eder. Bu birinci dāna-pāramitā sebebidir. Birinci dāna-pāramitā üzerine bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulacak sebep...” (Tokyürek 2011: 241).

bo köngül küçi ugrınta burkanlar y(a)rlıgı ç(a)hşap(u)d törününg asıglıgın edgülügin tuyunup :: (AY Kaya IV/207/2-4). “Bu gönül gücü sayesinde Buddha hükmünü śiksapāda kanununun faydasını iyiliğini anlarlar.” (Tokyürek 2011: 250).

ınçe k(a)ltı ulug küçlüg korkınçsızka tegmiş kısarı atl(ı)g arslanlar kanı neteg korkınçsızın aymançsızın köni yorıyur erser :: ançulayu yme bodıs(a)t(a)vlar bo köngül küçi üze serinmekning yigin adrukın tuyunup .. ol tuyunmakları küçinte… (AY Kaya IV/207/21-208/3). “Eğer büyük güçlü, korkusuzluğa ulaşmış aslanlar hanı nasıl korkusuzlukla doğru yürürse böylece yine Bodisattvalar bu gönül gücü üzerine tahammülün üstünlüğünü sezip o kavrayışlar sayesinde…” (Tokyürek 2011: 261).

ançulayu yme bodıs(a)t(a)vlar bo köngül küçi üze katıglanmaknıng yigin adrukın tuyunup ol tuyunmakları küçinte… (AY Kaya IV/208/19-22). “Öylece yine bu Boddhisatvalar gönül gücü sayesinde çabalamanın üstünlüğü ile aydınlanıp o aydınlanma sayesinde…”

ançulayu yme bodıs(a)t(a)vlar bo köngül küçi üze dyannıng sogançıg tatıglıg tering tözin tuyunup ol tuyunmakları küçinte çökmekig kurgurmakıg b(e)lgüke azlanmakıg öngi kiterip örügin amılın ermek atl(ı)g dyanıg :: (AY Kaya IV/209/19-24). “Aynı şekilde Bodisatvalar da bu gönül gücü üzerinde tefekkürün lezzetli, tatlı, derin esasını hissedip, o hisleri gücünce çökmeyi kurumayı fala tamah etmeyi ve başkalarını giderip sakinliğe erme adlı tefekkürü…” (Karahan 2014: 133).

ançulayu yme bodıs(a)t(a)vlar bo köngül küçi üze bilge bilig adrukınıng yigin üstünkisin tuyunup ol tuyunmakları küçinte ötrü mensiz meningsizig bilmekke ugrap :: (AY Kaya IV/210/17-21). “Aynı şekilde Boddhisatvalar bu gönül gücü sayesinde bilgi üstünlüğünün en üstündeki aydınlanmanın o aydınlanmanın gücü sayesinde benliksiz ve bensizliği bilmeye niyetlenip…”

ançulayu yme bodıs(a)t(a)vlar bo köngül küçi üze sansarlıg öng kürtüküg ertip burkan kutılıg oturugka teggüleri üçün al altagda uzanmaknıng yigin adrukın tuyunup :: (AY Kaya IV/211/20-24). “Aynı şekilde Boddhisatvalar bu gönül gücü sayesinde samsaralı

renkli ormana çöle gidince Buddha saadeti bulunan yere varmak için yöntemde usta olması en iyisinin sezip…"

ançulayu yme bodıs(a)t(a)vlar bo <u>köngül küçi</u> üze igid yangluk sakınçlıg bulıtıg kiterip .. bo ok köngülnüng tolu tükel çın kirtü arıg süzük tözlügin tuyunup .. (AY Kaya IV/212/17-21). "Aynı şekilde yine Boddhisattvalar bu <u>gönül gücü</u> sayesinde yanlış düşünce bulutunu giderip bu gönlün tamamıyla doğru, gerçek, temiz esasını sezip..."

ançulayu yme bodıs(a)t(a)vlar bo <u>köngül küçi</u> üze arıg süzük burkanlar uluşın itmekig tuyunup :: (AY Kaya IV/213/14-16). "Aynı şekilde yine Boddhisatvalar bu <u>gönül gücü</u> sayesinde temiz Buddhalar ülkesini düzenleyip sezip."

ançulayu ok yme bodıs(a)t(a)vlar bo <u>köngül küçi</u> üze alku bilgülük nomlar tözinte tıdıgsız bolmakıg tuyunup :: (AY Kaya IV/214/8-10). "Aynı şekilde yine Boddhisattvalar bu <u>gönül gücü</u> sayesinde bütün bilgi kanunlarının esasında engelsiz olmayı anlarlar."

t(e)ngrim <<u>köngülüm</u>> <u>küçk(e)yesi</u> yitmişçe edgülüg taluyunguznu[ng] tamızımça ülüşin öge tegintim .. (AY Kaya X/660/10-13). "Tanrım, <u>gönlümün gücü</u> yettiği ölçüde sizin fazilet denizinizin yüceliğinin bir damlasını övmeye kalkıştım." (Karahan 2014: 169).

Yukarıdaki örneklerde *köngül küçi* ifadesi ile "inanç, maneviyat" vurgulanmaktadır.

<u>*köngül küni* "gönül güneşi" Eşdizimliliği:</u>

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül güneşi"dir. Bu ifadede hitap söz konusudur.

katığlan sen emdi ay <u>köñlüm küni</u>

kişig tepsemegil yorığıl köni (KB 4252).

"Ey <u>gönlümün güneşi</u>, sen şimdi insanlara karşı hasud olmamaya ve doğruluktan ayrılmamaya çalış." (Arat, 4252).

***köngül*/sır "gönül/sır" Eşdizimliliği:**

Köngül ve *sır* kelimelerinin birlikte kullanımı Kutadgu Bilig'de sıkça tanıklanmaktadır. İnsanlar başkalarına söyleyemedikleri şeyleri, isteklerini, arzularını vb. gönüllerinde saklarlar, bundan bir başkasının haberi yoktur. Bu nedenle her insanın sırrı gönlünde saklıdır. Bu iki kelimenin birlikte sıkça kullanımı da bu yüzdendir.

sözüg barça tıñla yéme bütme terk

köñül sırrı açma katığ kizle berk (KB 1301).

"Her sözü dinle fakat hemen inanma; gönül sırrını açma, onu sımsıkı sakla." (Arat, 1301).

üküş me eşittim bu til sözlemiş

köñül sırrı açlıp erin başlamış (KB 2517).

"Sonra çok okudum, dil ihtiyatsız konuşurken, gönül sırrını ifşa etmiş ve o kimseyi yaralamıştır." (Arat, 2517).

kalı içtiñ erse esürgü süçig

köñül sırrı açtı çıkardı içig (KB 2658).

"Eğer sarhoş eden şarabı içersen, gönlün sırrını açmış ve içindekileri dökmüş olursun." (Arat, 2658).

ayâ er atanmış biliglig bügü

köñül sırrı artuk katığ kizlegü (KB 2689).

"Ey mert tanınmış bilgili hakim, gönül sırrını çok sıkı saklamalıdır." (Arat, 2689).

negü tér eşitgil bu beytig okı

köñül sırrı kizle ay köñlüm tokı (KB 2690).

"Şu beyti oku, bak, ne der; ey gönlümü doyuran, gönül sırrını gizli tut." (Arat, 2690).

köñül sırrı berk tut sen ayma tilin

kalı aydıñ erse ökünçi yılın (KB 2691).

"Gönül sırrını iyi muhafaza et, sen onu söyleme; eğer söylersen pişmanlığı yıllarca sürer." (Arat, 2691).

negü tér eşitgil yazukluğ kulı

köñül sırrı açtı kör ötnür tili (KB 3770).

"Dinle, günahkar kul ne der, bak, gönül sırrını açarak ne söyler." (Arat, 3770).

negü tér eşitgil yazukluğ kulı

köñül sırrı açtı kör ötnür tili (KB 3790).

"Bu cefalı dünyadan gönlümü çektim; huzur içinde vefalı rabbime sığındım." (Arat, 3790).

bitigçi ılımğa bulunsa özün

köñül sırrı bek tut çıkarma sözüg (KB 4146).

"Eğer kendin katip veya sır katibi olursan, gönül sırrını sıkı muhafaza et, ağzından söz kaçırma." (Arat, 4146).

köñül sırrı açma sözüg tegmeke

kalı açtıñ erse özüñ emgek e (KB 4293).

"Gönül sırrını ve sözünü herkese açma; eğer açarsan kendin zahmete düşersin." (Arat, 4293).

köñüldeki sırrım açar-men saña

tilek ârzû birle uçar-men saña (KB 4796).

"Gönüldeki sırrımı sana açarım, dilek ve arzu ile sana uçarım." (Arat, 4796).

***köngül tirgini* "gönül yığını" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. "Gönül yığını" anlamına gelir.

biş törlüg köngül tirgini b(e)lgürmekin tutmak üze :: teng köngül tözlügin yinçürteçi köngül tözlügin :: odgurak kıltaçı köngül tözlügin :: kkirlig kkirsiz köngül tözlügin :: sısdu (?)

köngül tözlügin egsüksüz tükel bilmek ukmak erür :: (AY Kaya IV/273/15-22). "Beş türlü gönül yığını belirmesi üzerine denk gönül esasına eğilerek gönül esasını bütün kılacak gönül esasını, temiz ve kirli gönül esasını Sısdu gönül esasını eksiksiz tamamıyla bilmek, anlamaktır."

***köngül tokı* "gönül tokluğu" Eşdizimliliği:**

Bu deyim yalnızca Kutadgu Bilig'de geçmektedir. Kelime anlamı "gönül tokluğu"dur. *Köngül tokı* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngül tokı* ifadesiyle "doygunluk, duygu ve düşüncelerin yeterince hissedilmesi, gönlün tatmin olması, manevi olarak iyi gelmek" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngül tokı* deyiminin "duygu ve düşüncelere hitap eden" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 136).

Köngül tokı ifadesi bazı beyitlerde "gönlümü doyuran" olarak anlamlandırılmıştır;

bu kürsî özele öz oldurdukı

adakı üç ol kör ay köñlüm tokı (KB 801).

"Bak, bu üzerinde oturduğum tahtın üç ayağı vardır; ey gönlümü doyuran." (Arat, 801).

negü tér eşitgil bu beytig okı

köñül sırrı kizle ay köñlüm tokı (KB 2690).

"Şu beyti oku, bak, ne der; ey gönlümü doyuran, gönül sırrını gizli tut." (Arat, 2690).

sewitmiş negü tér bu beytig okı

sewüglüg yüzi ol köñül toklukı (KB 3479).

"Şu beyti oku, kendisini sevdirmiş insan ne der; gönlü doyuran sevgilinin yüzüdür." (Arat, 3479).

Köngül kelimesi aşağıdaki beyitte "ruh", *köngül tokı* ifadesi "ruhumu doyuran" olarak anlamlandırılmıştır;

kamuğ edgülükte takı artukı

bu ögdülmiş ol emdi <u>köñlüm tokı</u> (KB 3057).

"Bütün bu iyilikler arasında en iyisi, şimdi <u>ruhumu doyuran</u> bu Ögdülmiştir." (Arat, 3057).

***<u>köngül tozı</u>* <u>"gönül tozu" Eşdizimliliği:</u>**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de geçmektedir. Kelime anlamı "gönül tozu"dur. *Köngül tozı* ifadesi ile "cahillik, bilgisizlik" ifade edilmektedir.

negü tér eşitgil biliglig sözi

bilig ol kiterdeçi <u>köñül tozı</u> (KB 5980).

"Bilgilinin sözü ne der, dinle; <u>gönlün tozunu</u> gideren bilgidir." (Arat, 5980).

***<u>köngül tözi</u>* <u>"gönül esası" Eşdizimliliği:</u>**

Bu ifade Altun Yaruk, Eski Türk şiirleri ve Sekiz Yükmek'te tanıklanmaktadır. *Töz* kelimesi Eski Uygurcada "asıl, kök, cevher, damar, unsur, adalet" anlamları taşır (Gülensoy 2007: 928). *Köngül tözi* ifadesi cümlelerde "köngül esası, köngül kökü" olarak anlamlandırılmıştır.

adakı üze tipinü et'özi köngüli üze ol subnung ıntın kıdıgınga keçmişin tüşeyür erser :: ötrü ol tülintin odunmışınta ap ögüz kıdıgı ap yme suvda emgenmekde ulatı suvlar neng idi közünmez :: <u>köngül tözi</u> yok ermez bar titir :: sansarta tegzinmekig tuyunu tüketmek köngülnüng arımak [süzül]meki erür :: (AY Kaya II/75/22-76/9). "Ayağı üzerine tepinerek bedeni gönlü üzerine o suyun huzur kıyısına geçtiğini düşlüyorsa, o düşünden uyandığında nehir kıyısı da su da ıstırabını ……..görünmez. <u>gönül esası</u> yok değildir, vardır. Samsarada dolaşmayı kavramak gönlün temizlenmesidir." (Tümenbayar 2019: 64).

bo tört törlüg nomlarıg ötgürü topulu bilmiş köngül tözin bışrunmak (AY Kaya IV/249/13-15). "Bu dört türlü öğretileri açıklayıp toplayıp bilen gönül esasını öğrenmek..." (Uzunkaya 2020: 215).

biş törlüg nom b(e)lgülerin okıtmakın tutmak üze öng tözlügin köngül tözlügin köngülteki nomlar tözlügin köngülte [taşdınkı] tözlügin itigsiz tözlügin bilmek (AY Kaya IV/272/21-273/2). "Beş türlü kanun işaretlerini okutmak hakkında ön mahiyetini, gönlün mahiyetini, gönüldeki kanunların mahiyetini, gönlün dışındaki mahiyeti, donanmamanın mahiyetini bilmektir." (Karahan 2014: 162).

köngülte taşdakı nomlarıg kiterip inçip köngül tözin tutmak üze yalanguz tözlügin bilmek :: (AY Kaya IV/272/1-4). "…gönlün dışındaki öğretileri giderip gönül esasını tutan kimsenin mahiyetini bilmek…

biş törlüg köngül tirgini b(e)lgürmekin tutmak üze :: teng köngül tözlügin yinçürteçi köngül tözlügin :: odgurak kıltaçı köngül tözlügin :: kkirlig kkirsiz köngül tözlügin :: sısdu (?) köngül tözlügin egsüksüz tükel bilmek ukmak erür :: (AY Kaya IV/273/15-22). "Beş türlü gönül yığını belirmesi üzerine denk gönül esasına eğilerek gönül esasını bütün kılacak gönül esasını, temiz ve kirli gönül esasını Sısdu gönül esasını eksiksiz tamamıyla bilmek, anlamaktır."

tek erser öng tözlügin köngülnüng barı üze ötrü tınl(ı)g titme at bolurın bilmek ukmak erür :: atkaksız edgü ögli köngül erser :: (AY Kaya IV/264/16-20). "Tek ise renkli esasın gönlünün varlığı üzerine canlı denilen ad olmasını bilmek anlamaktır. Bağsız iyi düşünceli gönül ise…"

köngül töz-i-lig akaş yüüz-inte.

körmek bilmeklig bulıt öriḍip.

küsüş-lüg kün çoġ-ın köliḍü udaçı.

küsençig nomluġ yağmur yaġıḍıp.

öp vayniki-ler kuşalamul-ın.

köpirḍü yaşarḍu öklidü udaçı.

kür luu-lar erkliği ilig ḳan atlıġ.

kükürt ün-lüg-ke yükünürmen. (Arat ETŞ B.10/32-39).

"Gönül kökünün semâsında

görmek, bilmek bulutunu yükseltip,

arzu güneşinin parıltısını gölgelendirip,

iştiyakla beklenen töre yağmurunu yağdırıp,

bir çok vaineyika'ların kusala-mūla'sını

kabartıp, yeşerterek çoğaltabilen,

kuvvetli ejderler hâkimi hukümdar adlı,

gür sesli önünde hurmetle eğilirim." (Arat 1986: 87).

Kim köñül bilir nom yiltïzïn, köñül tözin körmiš bilmiš ötkürmiš tïnlïγlar ärsär, ol timin anï körür, anï bilir, anï ötkürür (SY 207). "Ki kök kanununu gönül bilir, gönül esasını görmüş bilmiş geçirmiş canlılar ise o hemen onu görür, onu bilir, onu geçirir."

***köngül tülüki* "gönül gücü" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül gücü"dür. *Köngül tülüki* ifadesi ile "iman gücü, maneviyat" ifade edilmektedir.

küsemiş küsüş-üg top ḳanturdaçı.

kötrülm-e aġır erdini töz-lüg.

küden nışvanı-lıġ kkir yuḳlunmaḳsız.

körklenü açılmış lınḫu-a oġuş-luġ.

köngül tülüki küü kelig öze.

köp-nüng asıġ-ınta tutçı evrildeçi.

köni tuyunmaḳ bilge biliglig.

kütiḍmiş çoġluġ-ḳa yükünürmen. (Arat ETŞ B.10/272-279).

“Bütün arzuları birden tatmin eden,

kaldırılması ağır cevher köklü,

kirli iptilâların kirine bulaşmayan,

güzelce açılmış lotüs soyundan

gönül kuvveti, şekil değiştirmek ile

umûmun menfaati uğrunda her vakit didinen,

doğru nüfûz etme hikmetine sâhip

kütidmiş alevlinin önünde hurmetle eğilirim.” (Arat 1986: 101).

***köngül/vişay* “gönül/duyu alanı” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. *Gönül* “iç varlık” olarak, *vişay* “duyu alanı, dış varlık” olarak değerlendirilmiştir.

Köni ögeli bügüş urġıl oduġ-ın saḳın.

Köz-i yaruḳ ıduḳ-larḳa barġıl yaḳın.

Köngül vişay ikigü-nüng töz-in saḳın.

Köngül-tin taş negü nom bar çınḳaru baḳın (Arat ETŞ B.12/17-20).

“Doğru muhâkeme etmek için, hikmet kullan, uyanık ol,

Gözü parlak azizlere yakın bulun,

Gönül ve dış varlık, her ikisinin aslını düşün,

Gönül dışında ne gibi töre var, dikkatle bak.” (Arat 1986: 121).

***köngül yorıgı* "gönül yorumu" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Eski Uygurcada *yorıg* kelimesi *yörüg* şeklinde de kullanılmaktadır. *Yörüg* kelimesi "yorum, yorumlama, anlam, mana, açıklama, izah, tefsir, tahlil, analiz, tanım, tanımlama, görüş, anlayış, konu, mesele, anlam, mana, kurtuluş, çözüm" anlamlarına gelmektedir (Wilkens 2021: 916). *Yorıg/k* kelimesi; "yol, patika, gidişat, eylem, (bir Bodhisattva'nın kariyer(i), (gezegen) yörünge, yatkınlık, davranış, hareket, davranış biçimi" anlamlarına gelmektedir (Wilkens 2021: 914).

Altun Yaruk'ta aşağıdaki cümlelerde *köngül yorıgı* ifadesi "gönül yorumu, gönüllerdeki yorum" olarak anlamlandırılmıştır, gönülden geçen duyguları, hisleri ifade etmek için kullanılmıştır;

'eng'ilki alku tınl(ı)glarnıng taplaglarınıng nızvanılarınıng köngülteki yorıglarınıng adırtların ötgürü bilmekke tayanıp :: (AY Kaya IV/258/3-7). "Önce, bütün canlıların başarılarının, ihtiraslarının, gönüllerindeki yorumlarının farklarını bilmeye dayanıp…"

yme bodıs(a)t(a)vlar 'eng'ilki alku tınl(ı)glarnıng taplaglarınıng nızvanılarınıng köngülteki yorıglarınıng adırtların ötgürü bilmekke tayanıp al altag p(a)ramıtıg netegin bütürürler :: (AY Kaya IV/258/17-22). "Yine Bodhisattvalar önce bütün canlıların başarılarının, ihtiraslarının, gönüllerindeki yorumlarının farklarını bilmeye dayanıp yol erdemini nasıl tamamlarlar?"

tınl(ı)glarnıng taplaglarınıng nızvanılarınıng köngülteki yorıglarınıng adırtların ötgürü bilmek yme kayu erür tip tiser (AY Kaya IV/258/22-259/1). "Canlıların başarılarının, ihtiraslarının, gönüllerindeki yorumlarının farklarını bilmek şöyledir dese."

köngülteki yorıglarınıng adırtı erser .. üç törlüg titir :: (AY Kaya IV/261/10-11). "Gönüldeki yorumlarının farkı ise üç türlüdür." (Tokyürek 2011: 283).

tınl(ı)glarnıng köngülteki yorıglarınıng adırtı :: inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın taplaglarınıng nızvanılarınıng köngülteki yorıglarınıng adırtların ötgürü bilip .. (AY Kaya IV/261/16-20). "Canlıların gönlündeki yorumlarının farkı şöyle ki Bodhisattvalar bu şekilde başarılarının, ihtiraslarının, gönüllerindeki yorumlarının farklarını bilip…"

alku tınl(ı)glarnıng taplaglarınıng nızvanılarınıng köngülteki yorıglarınıng adırtların ötgürü bilmek <ukmakka> tayanıp al altag p(a)ramıtıg bütürmek :: (AY Kaya IV/262/2-6). "Bütün canlıların başarılarının, ihtiraslarının, gönüldeki yorumlarının farklarını bilmeye, anlamaya dayanıp yol erdemini tamamlamak…"

’eng’ilki köni bilge biliglig küç <küsün> üze tınl(ı)glar köngülinteki yorıglarınıng edgüsin ayıgın adıra bilmekke tayanıp.. (AY Kaya IV/294/10-13). “Birincisi doğru bilgili güç üzerine canlılar gönüllerindeki yorumlarının iyisini ve kötüsünü ayırtetmeye dayanıp.” (Tokyürek 2011: 292).

yme bodıs(a)t(a)vlar ’eng’ilki köni bilge biliglig küç üze tınl(ı)glar köngülinteki yorıglarınıng edgüsin ayıgın adıra bilmekke tayanıp küç küsün p(a)ramıtıg netegin bütürürler :: köni bilge biliglig küç üze tınl(ı)glar köngülinteki yorıglarınıng edgüsin ayıgın adıra bilmek yme kayu erür tip tiser .. (AY Kaya IV/295/3-11). “Yine Bodhisattvalar önce doğru bilgi gücü üzerine canlılar gönüllerindeki yorumlarının iyisini kötüsünü ayırabilmeye dayanıp güç erdemini nasıl tamamlarlar. Doğru bilgi gücü üzerine canlılar gönüllerindeki yorumlarının iyisini kötüsünü ayırabilmek de nasıldır? diye sorar. ”

tınl(ı)glar köngülinteki yorıglarınıng edgüsin ayıgın adıra bilmek erser .. (AY Kaya IV/295/19-21). “Canlılar gönüllerindeki yorumlarının iyisini kötüsünü ayırabilirlerse…”

bilge biliglig küç üze tınl(ı)glar köngülinteki yorıglarınıng edgüsin ayıgın adıra bilmekke tayanıp küç küsün p(a)ramıtıg bütürmek (AY Kaya IV/297/7-10). “Bilgi gücü üzerine canlılar gönüllerindeki yorumlarının iyisini kötüsünü ayırabilmeye dayanıp güç erdemini tamamlamak…”

Aşağıdaki cümlede *yorıg* kelimesi “yol, patika, gidişat” anlamlarında kullanılarak ifade “gönül yolu” olarak anlamlandırılmıştır;

alkınmaksız isilmeksiz kök kalık teg kkirsiz arıg köngül yorıgınıng tamgası atl(ı)g d(a)r(a)nı nom :: (AY Kaya IV/338/19-21). “Bitmez eksilmez gökyüzü gibi saf temiz könül yolunun mührü adlı dharani kanunu..”

***köngüldeş/adaş* “gönüldeş/adaş” Eşdizimliliği:**

Bu iki kelimenin birlikte kullanımı yalnızca Kutadgu Bilig’de tanıklanmaktadır. Kelime anlamları *köngüldeş* “arkadaş, dost” ve *adaş* “arkadaş, eş dost”tur.

negü tér eşitgil bağırsak kadaş

yakınlık ulağlı köñüldeş adaş (KB 3299).

"Akrabasına dostluk ve gönülden yakınlık gösteren şefkatli akraba ne der, dinle." (Arat, 3299).

***köngüldeş/eş* "gönüldeş/eş" Eşdizimliliği:**

Bu kelimelerin birlikteliği yalnızca Kutadgu Bilig'de görülmektedir, "yakınlık duyulan kimse"yi ifade eder.

sakınçım bu ol ay köñüldeş éşim

ölümde kédin teñri itsü işim (KB 6077).

"Ey gönül arkadaşım, endişem budur; Tanrı ölümden sonraki işlerimi düzene koysun." (Arat, 6077).

***köngülnüng yolı* "gönlün yolu" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "gönlün yolu"dur. Gönlün yolu, duyguları ve hisleri ifade eder.

yene et'öznüng arıgsızın kadgular birle katıglıgın tüpinge tegi çınsızın kirtü tözde köngülnüng yolı ermezin körürler .. (AY Kaya IV/292/15-18). "Yine vücudun pisliğini kaygılarla karışıklığın sonuna kadar aldatıcı gerçek öğretide gönlün yolu olmadığını görürler."

3.1.2.2. Ad+Ad Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler İçerisinde Köñül Sözcüğünün Tamlanan Durumunda Olduğu Eşdizimlilikler

***bodı köngül* "bodhi gönlü" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk, Berliner Text ve eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "Bodhi gönlü"dür. Bodhi, Buddha ve Bodhisattva kelimeleri ile aynı manaya gelir.

Bodhi köngül; yanılsamalardan kurtulmuş, aydınlanmış gönlü ifade eder. Budizmin temeli bu uyanışa bağlıdır. Buddha ve Boddhisattva kelimeleri "uyanmış, gerçeği kavramış" anlamındadır (Tokyürek 2013: 258).

üküş emgek bar erser üç bolmaklar içinte .. küseyür m(e)n tarıksun .. köngülleri iyin tegsünler .. inçkülüg mengilig nırvanka .. kinki kinki üdlerte .. bodı köngüllüg bışrunup .. antag bolsunlar alkugun .. k(a)ltı öngreki burkanlar teg .. (AY Kaya V/353/6-13). "Üç var oluşta (Skr. tri-bhava) çok ızdırap var ise, isterim (ki) (ızdırap) uzaklaşsın, gönüllerince huzur ve mutluluk yerine ulaşsınlar. (Onlar) gelecek zamanlarda aydınlanma (Skr. bodhi) düşüncesini uygulayıp, tamamıyla tıpkı daha önceki buddhalar gibi olsunlar." (AY Uçar V/198-205).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "düşünce" anlamında kullanılmıştır.

körser m(e)n birök [tınl(ı)gl]arıg .. bodı köngülte turmışın .. olarka [m(e)n bol]gay m(e)n .. ötügçi siz edgü ögli ['en]g mıntın ulatı .. isig özlerin kut[garay]ın .. küzetçisi bolgay m(e)n .. bo nom [ili]gi sudurnung m(e)n eşidip monçulayu bo nomug tözinçe .. barı teginip [tu]şıt t(e)ngri yiringe .. t(e)ngrim sizing ongaru küzetmekingiz küçinte :: t(e)ngrili yalanguklı kuvragka .. kingürü okıtu birgey m(e)n tip tidi :: :: :: (AY Kaya X/669/6-16). "Canlıların Bodhi bilincine eriştiğini görürsem onlara iyi düşünce ile ilk olarak canlarını kurtarayım ve koruyucu olayım diye duacı olacağım. Bu öğreti şâhı sutrayı işitip böyle öğretinin esasına uygun olarak Tuşita Tanrı yerine varıp Tanrım sizin koruyuculuğunuz sayesinde Tanrılı insanlı topluluğa ayrıntısıyla ezbere anlatacağım." (Besli 2019: 457).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "bilinç" anlamında kullanılmıştır.

buşug turur nizvanilarnıng

buusın siksilin kiterip

bulungdın yıngakdın tezgürüp

burhanlıg bilig öritip

bodi köngülin yükünür biz

bursang kuvraglar kutınga (Zieme BT XIII/12/ 44-49; akt. Besli 2019).

"Üzüntü ve keder (veren) hırslarının etkisini uzaklaştırıp dört bir taraftan kaçıp buddha bilgisi ile cemaatler saadetine bodhi gönlüyle secde ederiz." (Besli 2019: 467).

burhan kutı buşılıg

boz bulıtug örtülü

buşılıg yagmurug yagıtsar

bodi köngül törüyür (Zieme BT XIII/15/ 33-36; akt. Besli 2019).

"Budha saadeti sadakalı, kara bulutlarla örtülü gökyüzü, sadaka yağmuru yağdırsa bodhi bilinci doğar." (Besli 2019: 477).

Yukarıdaki dörtlükte *köngül* sözcüğü "bilinç" anlamında kullanılmıştır.

bu orun erser öngek.....

b..... [t]oyın-nıng.

bodı köngül-i-ning küçinte.

b……..run ol. (Arat ETŞ B.20D/203-206).

"Bu yer ise ……

…… râhibin

bodhi gönlünün kuvveti sâyesinde

……." (Arat 1986: 209).

***kadaş köngli* "kardeş gönlü" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "kardeş gönlü"dür. *Kadaş* kelimesinin "akraba, dost" anlamları da vardır. Bu nedenle *kadaş gönlü* ifadesi "akraba, dost, kardeş gönlü" anlamlarında kullanılmaktadır, "yakınlık, samimiyet" ifade edilir.

kadaş köñli barça saña kadğurar

körü ıdsa bulmaz köñül yélgürer (KB 3329).

"Senin için bütün akrabaların sızlanıyor; görmek isteyince bulamıyor ve iştiyak içinde çırpınıyorlar." (Arat, 3329).

***kentü köngül* "kendi gönlü" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "kendi gönlü" anlamına gelir. Örneklerde *kentü köngül* ifadesi "kendi istekleri doğrultusunda, kendi isteklerine göre, kendi gönlü veya kendi gönülleri" şeklinde anlamlandırılmıştır.

ontın sıngarkı burkanlar uluşın k(e)ntü köngüllerinte alınu yaratu tüketmiş altı yoltakı [tıdıgsız] nom tilgenin [evir]teçi turkaru nom tilgenin [e]virgüke köngül öritmiş b[odı]s(a)[t](a)v .. (AY Kaya 34ç/22-34d/3). "On taraftaki Buddhalar halkını kendi gönüllerinde oluşturup tamamlayıp altı yoldaki engelsiz kanun çarkını çevirecek. Devamlı kanun çarkını çevirmeye gönüllü olmuş Buddhalar…"

mening öngre kılmış tsuy irinçülerimin .. ertingü agır ulug ayıg kılınçlarımın .. .amtı on küçlüglerning üskinte k(e)ntü köngülüm üze alkunı ökünür m(e)n .. (AY Kaya II/100/19-23). "Benim daha önce işlediğim günahlarım, oldukça büyük günahlarım şimdi on güçlülerin huzurunda kendi gönlümle pişmanlık duyuyorum." (Tümenbayar 2019: 73).

küsemiş [kü]süşleri k(e)ntü k(e)ntü köngülleri bütsün kansunlar :: (AY Kaya II/120/7-9). "İsteklerine doysunlar." (Tümenbayar 2019: 80).

inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın nızvanılıg yagılarıg k(e)ntü köngüllerinte turgurgalı taplamamakları üze (AY Kaya IV/233/6-9). "Böylelikle Bodhisattvalar böyle ihtiraslı düşmanları kendi gönüllerinde yerleştirmeyi kabul etmemeleri üzerine…"

k(a)ltı bo iki törlüg yiveklerig toşgurmagınça tüketmeginçe burkan kutın küsedeçi tözünlerning köngülleri inç bolmamak erür .. inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın bo iki törlüg yiveklerin toşgurgalı tüketgeli ürüg uzatı k(e)ntü köngülleri birle süngüşüp :: (AY Kaya IV/234/3-10). "Bu iki türlü süsleri doldurmayınca tamamlamayınca Buddha saadetini isteyecek asillerin gönülleri huzurlu olmaz. Böylece Bodhisattvalar bu iki türlü süsleri doldurunca tamamlayınca daima kendi gönülleri ile savaşıp…"

inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın tınl(ı)glarka asıg tusu kılgalır üçün k(e)ntü köngüllerin bo bo bilge biliglerte sergürüp ornatıp özleri tegmiş edgüsin edremin adınlarka yme tegürmekleri ulamakları üze ötrü kut kolunmak p(a)ramıtıg tükel bütürürler :: (AY Kaya IV/289/8-15). "Bodhisattvalar böyle canlılara fayda sağlamak için kendi gönülleri ile bu bilgilerle sabredip kendilerinin ulaştığı iyiliği ve erdemi başkalarına da ulaştırmaları üzerine saadet isteme, yemin erdemini tamamıyla elde ederler."

inçip yene adınaguka asıg tusu kılgalı bilge biliglig y(a)ruk közümüz yok bolur erki yme antag birer ulug y(a)rlıkançuçı köngüllüg kutlug yalanguklar ürüg uzatı öz et'özlerin titip ıdalap tınl(ı)glarka asıg tusu kılurlar tip tidi .. bo monça savıg içileringe sözlep ötrü k(e)ntü köngülinte ince tip sakıntı .. (AY Kaya X/611/14-22). "Başkasına fayda sağlamak için bilge parlak gözümüz yok olur. Böyle büyük merhametli gönüllü kutlu insanlar daima kendi vücutlarını bırakıp canlılara fayda sağlarlar, diye söyledi. Böyle sözü ağabeylerine söyleyip sonra kendi gönlünde hissetti."

***kişi köngli* "insan gönlü" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Kutadgu Bilig, Altun Yaruk ve eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "kişi (insan) gönlü"dür.

tilim üze burkanlar atın atayu ol d(a)r(a)nı tutdaçı kişining köngülinteki küsemiş küsüşin ayıtıp küsüşin kanturu tegingey m(e)n :: (AY Kaya VI/446/10-14). "...dilimle Budaların

ismini söyleyip tılsımı tutacak kişinin gönlünden istediği dilekleri söyleyip isteğini gerçekleştireceğim.” (Uzunkaya 2020: 142).

kişi köñli bağ ol yaşarğu suwı

bu begler sözü birle edgü sawı (KB 1807).

“İnsanın gönlü bir bahçedir; onu yetiştiren su, beylerin sözleri ve nasihatleridir.” (Arat, 1807).

kişi köñli tutçı tiler ârzûnı

awıtur tilek bulğuka özini (KB 5025).

“İnsan gönlü daima bir şeyler ister ve arzu eder; dilediğini elde edinceye kadar kendisini durmadan oyalar.” (Arat, 5025).

kişi köñli körme ol asğı üçün

él asğı tile özni buzma küçün (KB 5537).

“Başkasının gönlüne bakma, herkes kendi istifadesini kollar; memleket mefaatini ara ve kendini zorla fena duruma düşürme.” (Arat, 5537).

et ol bu kişi köñli artar yıdır

anı ked küdezgü ay kılkı kadır (KB 5862).

“İnsan kalbi ettendir, bozulur ve kokar; ey iradeli insan, onu çok iyi korumalıdır.” (Arat, 5862).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü “kalp” olarak anlamlandırılmıştır.

Yat kişiler (köngli) sanga yaḳın

İltişmiş kişiler köngüli taḳı tering (Arat ETŞ N.35/127).

“Yabancı insanların (gönlü) sana yakın,

Kavgalı kimselerin gönlü de derin.” (Arat 1986: 301).

İki kişi köngüli bir

Altun itig töz-i bir (Arat ETŞ N.35/128).

"İki insanın gönlü bir,

Altın ziynetin aslı bir." (Arat 1986: 303).

öz köngül "öz gönül" Eşdizimliliği:

Bu kelimelerin birlikteliği Kutadgu Bilig, Altun Yaruk, Berliner Text, Sekiz Yükmek ve Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. "Kendi gönlü, kendisi" anlamları taşır.

bu begler bulur barça ârzû tilek

özi köñliñe sığğu bulmaz yölek (KB 5096).

"Beyler bütün arzu ve dileklerini bulurlar; fakat kendilerine müessir olabilecek bir yardımcı bulamazlar." (Arat, 5096).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü insanı(bey) temsil etmektedir.

ol üdün bo üç tiginler öz öz köngüllerinteki sakınmış savların sözleşip ötrü örü turup ol arıg içinte takı içkerü kirtiler .. (AY Kaya X/609/12-15) "O zaman bu üç prens kendi gönüllerinden geçen sözleri söyleyerek kalkıp o orman içinden daha içeri girdiler."

üç asanki kalplarıg

ötrü kşanta bütürür

öçme amrılma nirvannıng

öz köngül ertükin ukıtur (Zieme BT XIII/20/ 30-33; akt. Besli 2019).

"Üç Asamkhyeya devrini, sonraki bir anda tamamlar, sönme sakinleşme Ṇirvānasını kendi gönlünce anlatır." (Besli 2019: 485).

Oñulu umadïn yañluq saqïnč turγursar, inčä bilmäsär, bu mäniñ öz köñlüm ätüzüm burqanlarnïñ nom tözi yïltïzï ärür tip, ötrü ol tïnlïγ bu yirtinčüdäki talui ögüz tägzinčiñä čomar batar, tägzinür (SY 217). "İyileşmeden yanlış düşüncelere kapılsa, bilmese, bu

benim kendi gönlüm vücudum Budaların kanun esasının kökleridir diyerek sonra o canlı bu yeryüzündeki deniz dalgasına batar, döner.

Yirtinçü-nüng yilvi tül teg ertükin uḳġıl.

Yintsik- meṭin şımnu-larḳa nışvanıġ utġıl.

Yintem arıġ öz köngül-üg burḳan tip tuyġıl.

Yig nom bu ol munı tutup iş simek ḳoṭġıl. (Arat ETŞ B.12/9-12).

"Dünyanın büyülü bir rüyâ gibi olduğunu anla,

şeytanlara kendini ezdirmeden, iptilâlara hâkim ol,

her vakit temiz olan asıl gönülü burkan bil,

üstün töre budur; bunu ele al, başkaları ile uğraşmağı bırak." (Arat 1986: 121).

***sevinç tegürmek köngül* "sevince ulaştırma düşüncesi" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Bu ifadede *köngül* kelimesi "düşünce, fikir" anlamında kullanılarak *sevinç tegürmek köngül* ifadesi "sevince ulaştırma düşüncesi" olarak anlamlandırılmıştır.

anı üçün atı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ngrim ol ugurtakı yalanguklar manga utlı sevinç tegürmek köngülin ınçe tip sakınç sakınsarlar .. (AY Kaya VIII/531/9-13). "O nedenle adı yüce, saygıdeğer efendim o zamandaki insanlar beni sevince ulaştırmak düşüncesi ile öyle diyerek düşünseler..." (Uzunkaya 2020: 256).

***tengri köngli* "tanrı gönlü" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "tanrı gönlü"dür.

üstünki t(e)ngriler köngüli .. kakımaknıng ugurınta .. ol il uluş antada .. kin yunçıyur artayur alkınur .. (AY Kaya VIII/553/17-20). "Gökyüzündeki tanrıların gönlündeki hiddet nedeniyle o ülke çürür, bozulur, yok olur."

***tınlıg köngli* "canlı gönlü" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "canlı gönlü"dür. Ayırt etmeksizin tüm canlıların gönlünü ifade etmek için kullanılmıştır.

[yirtin]çüdeki tınl(ı)glarnıng köngülintin ötgürü edgü kılınç kılmışların :: (AY Kaya IV/296/1-3). "Yeryüzündeki canlıların gönüllerinden dolayı iyi işler yapanların…"

alkınmaksız isilmeksiz tınl(ı)g köngülin erigin ötgürü [köni] sav söz atl(ı)g d(a)r(a)nı nom .. (AY Kaya IV/338/7-9). "Bitmez eksilmez canlı gönlü ile ulaştığından dolayı doğru söz adlı dharani kanunu.."

Aşağıdaki cümlede *tınlıg köngli* ifadesinde *köngül* kelimesi "zihin" anlamında kullanılmış, *tınlıg köngli* ifadesi "canlıların zihni" olarak anlamlandırılmıştır;

ötrü bodıs(a)t(a)v inçip tip kiginç birti :: ulug azruaya k(a)ltı üküş telim yilvi kömen uzanmakı üze b(e)lgürtmiş tınl(ı)glarnıng köngül köngülteki nomları üze bo nom yörügin bilgeli ukgalı bultukar .. azrua t(e)ngri yene ötünti :: bo yilvi kömen uzanmakı üze b(e)lgürtmiş tınl(ı)glarnıng et'özleri k(e)ntü neng inçip bar ermezler :: köngül .. köngülteki nomları takı kantıran bultukar :: köngül .. köngülteki nomları bolmaguça erser bo nomug yene neçökin bilgeli ukgalı bultukar tip tidi :: (AY Kaya V/389/16-390/5). "Ey yüce Brahman (Skr. mahābrahman)! Şöyle ki, çok büyü kabiliyeti ile ortaya çıkmış canlıların zihindeki dharmaları (Skt. caitasika-dharma) ile bu dharma yorumunu anlamak mümkün olabilir. Brahman tanrı (Skr. mahābrahman) yine arz etti: Bu büyü kabiliyeti ile ortaya çıkan canlıların bedenleri kendileri hiçbir suretle var olmaz. Zihinlerindeki dharmaları (Skt. caitasika-dharma) dahi nasıl olabilir? Düşüncelerindeki dharmaları olmayacak ise, bu dharmayı yine nasıl anlayabilirler, dedi." (Uçar 2009: 286).

3.1.3. Sıfat+Ad Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler

***açsız suksız köngül* "tok gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Açsız suksız* kelimeleri ikileme oluşturur, "tok gözlü, ihtirassız, haris ve aç gözlü olmayan" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 248). *Açsız suksız köngül* ifadesinin kelime anlamı "tok gönül"dür. *Açsız suksız köngül* "yetinmeyi bilen, paraya ve mala değer vermeyen gönül"dür.

yalanguklar köngüli açsız suksız buşıka akı buyan edgü kılınçka tavranıglı on buyan edgü kılınç yolınta yorıgalı udaçı bolurlar .. (AY Kaya VI/412/10-14). "İnsanlar, gönlü tok, sadaka vermekten yana cömert, sevap işlemek için çabalayan on türlü sevaba ulaştıran davranışlarda bulunurlar."

***adıçtıt köngül* "yaratılmamış, başlangıç gönlü" Eşdizimliliği:**

"Eski Uygurcadaki *adiçit köngül* (Zieme 2000: 628; akt. Tokyürek 2013: 260) "ādicitta gönlü" * ādicitta sözüyle ilişkilidir. Skr. ādi "ilk, başlangıç, yaratılmamış" olarak anlamlandırılabilir (Soothill vd. 1937: 108a; akt. Tokyürek 2013: 260). Citta ise gönül manasındadır. Böylece terim "yaratılmamış, başlangıç gönlü"nü ifade eder" (Tokyürek 2013: 260).

bo ok nomlug et'özke tayaklıgın 'eng'ilki adıçtıt köngülüg öritip bışrunmak yir içinteki bışruntaçı köngülüg <evrilinçsiz yirteki köngülüg> bir togum üze .. ikinti orunlug bolgu köngülüg :: v(a)jır teg b(e)k katıg köngülüg burkanlarnıng teprençsiz köngülüg :: ulatı kamag ülgülençsiz tenglençsiz burkanlarnıng edgülerin :: barçanı ok b(e)lgürtgeli bolur :: (AY Kaya II/68/5-15) "Bu öğretili bedene dayanmanın ilki adıçtıt gönüllü olup olgunlaşma yerindeki olgunlaşan gönlü kararlı gönüllü bir doğumludur. İkincisi de yerleşmiş düşünce, elmas gibi sert düşünce, Buddhaların sakin düşüncesi ki bütün sayısız Buddhaların iyiliklerini o ortaya çıkarır." (Tümenbayar, 2019:61).

***agınçsız evrilinçsiz köngül* "dönüşsüz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. *Agınçsız evrilinçsiz* kelimeleri ikileme oluşturur, "sağlam, değişmez, sabit, dönüşsüz" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 249). *Agınçsız evrilinçsiz köngül* ile "belli duygu ve düşüncelere sahip olan, kararlı, kararından dönmeyen, değişmeyen gönül" ifade edilmektedir.

yene ülgüsüz sansız bodıs(a)t(a)vlar burkan kutınga agınçsız evrilinçsiz köngülüg [bultı]lar :: (AY Kaya IV/340/6-9). "Yine sayısız Bodhisattvalar Buddha saadetini dönülmeyen gönül ile buldular." (Tokyürek 2011: 189).

***ağınçsız köngül* "sarsılmaz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Eski Türk şiirlerinde geçmektedir. Kelime anlamı "sarsılmaz gönül"dür. *Ağınçsız köngül "*kolayca etkilenmeyen, hisleri kolayca değişmeyen, kararlı gönül"dür.

adınçığ ıduḳ ḳangımız.

ağınçsız köngül …

[al]ḳu tınlıġ oġlanınıng.

alp erti sansartın … (Arat ETŞ M.7/37-40).

"Seçkin, aziz babamız,

sarsılmaz gönül ile,

bütün bu insan-oğlunun

samsāra'dan (kurtulması) güç idi." (Arat 1986: 39).

***agır ayag köngül* "saygılı gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. *Agır ayag* kelimeleri ikileme oluşturur, "saygı, hürmet" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 249). *Agır ayag köngül* ifadesinin kelime anlamı "saygılı gönül"dür. *Agır ayag köngül*; saygı duyan, hürmet eden, saygı dolu gönlü ifade eder.

ol tınl(ı)glar b(e)k katıg süzük kirtgünç köngülin y(i)ti kınıgda turup tünle küntüz altı üdte birtin sıngar ong 'engninlerinteki tonların açınıp ong tizlerin çökitip ayaların kavşurup agır ayag köngüllerin bir uçlug kılıp ince tip timiş k(e)rgek amtı biz isig özümüzdin berü umug ınag tutup parmanular sanınca sı<nı>mız süngükümüz kop süzük köngülümüz üze töpümüzni yirke tegürüp pançamandal biş tilgenin yinçürü töpün yükünü teginür biz .. (AY Kaya III/132a/10-23). "O canlılar sert, temiz imanlı gönlü ile sebat ederek geceyle gündüz altı vakitte sağ taraftan sağ omuzlarındaki giysilerini açıp sağ dizlerini yere koyup ellerini birleştirip saygı dolu gönüllerini bir amaç doğrultusunda kılın demesi gerek. Şimdi biz canımızdan verip umut edip parmanular sayısı kadar gövdemiz kemiğimiz tamamıyla temiz gönlümüz ile başımızı yere eğerek pançamantala beş uzuvla secde ederek saygıyla başımızı eğeriz."

[ü]rüg uzatı turgurur m(e)n .. agır [ay]ag köngülüg .. (AY Kaya X/655/10-11). "Sürekli hürmetkar düşünceyi oluşturmaya çalışıyorum."

Yukarıdaki cümlede *köngül* kelimesi "düşünce" anlamında kullanılmış, *agır ayag köngül* ifadesi "hürmetkar düşünce" olarak anlamlandırılmıştır.

atı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ngrim biz kamagun sevig taplag köngülümüz üze [teng]siz ülgüsüz sansız asankı [kalp] üdlertin berü tüü tüpi [yokaru] .. turgu teg yürek yarılınçıg açıg tarka emgek emgenip ol emgekingizning küçinte bulmış tanuklamış [tüt]rüm tering bo ıduk bodı tigme burkan kutının ugrayu tıltagın et'özümüzni esirkemedin agır ayag köngülin küyü küzetü tutup t(e)ngrim siz nırvanka kirü y(a)rlıkamışda [kin] bo nom erdinig kingürü yadıp nomlug şasınıngızını yirtinçü[de] uzun turguru tegingey [biz t(e)ngrim] tip ötünü teginip şlök takşutın ince [tip ötünti]ler :: :: (AY Kaya X/663/5-23). "Adı yüceltilmiş saygıdeğer Tanrım bizim hepimiz sevgili kanaatkar gönlümüz üzerinde uzun zamandan beri saç dipleri yukarı(da) duruyormuş gibi yürek parçalayıcı ağır sıkıntılar çekip o (verdiğiniz) sıkıntınızın sonucunda bulunmuş bu sağlam, derin kutsal aydınlanma

denilen tanrı(nın) rahmetini dilemenin sebeplerini, bedenimizi (bundan) esirgemeden saygı dolu (bir) gönülle gözetip koruyup tanrım, sizin nirvanaya erişmenizden sonra bu öğreti hazinesini açık bir şekilde yayıp dini kaidenizin yeryüzünde uzun (zaman boyunca) durmasını sağlayacağız tanrım diye seslenip manzum beyti şöyle söylediler." (Ersan 2015: 45).

***agır ayag süzük kirtgünç köngül* "saygılı temiz inançlı gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "saygılı, temiz ve inançlı gönül"dür. *Agır ayag* ve *süzük kertgünç* ifadeleri ikileme oluşturur. *Agır ayag* "saygı, hürmet" (Ölmez 2017: 249), *süzük kirtgünç* "inanç, saf inanç, temiz inanç" (Ölmez 2017: 287) anlamlarına gelir. *Agır ayag süzük kirtgünç köngül* ile **"**hürmetli gönül, temiz ve saf gönül, samimi gönül, imanlı gönül" ifade edilmektedir.

agır ayag kop süzük kirtgünç köngül öritip nom tözin tuyunu igid yangluk sakınçlarıg öçürü kşantı kılsar :: (AY Kaya III/146/13-16). "Saygı dolu hep temiz inançlı gönül verip öğreti esasını aydınlanmış yanlış düşünceler söndürüp tövbe etse."

inçip ol tözünler oglı tözünler kızı tünle küntüz altı üdte birtin sıngar ong 'engninlerinteki tonların açınıp ong tizlerin çökitip ayaların kavşurup agır ayag kop süzük kirtgünç köngülin bir uçlug ögin köngülin ontın sıngar yirtinçüdeki tınl(ı)glarnıng kılmış buyan edgü kılınçlarınga edgülüg evrişleringe iyin ögirser sevinser :: (AY Kaya III/150/17-151/4). "Şöyle o asiller oğlu ve asiller kızı gece gündüz altı vaktin birinde …….sağ taraftan sağ omuzlarındaki giysilerini açıp sağ dizleriyle yere çöküp ellerini birleştirip saygı ve hürmetle hep temiz inançlı gönülle hareket ederek aklımızla ve gönlümüzle sağ taraftaki dünyadaki canlıların yapmakta oldukları iyi davranışlarına iyi tavırlarından dolayı fazlasıyla sevinirim, kıvanırım."

kün küninge ım tarıgım asılsun .. edim tavarım üklisün .. agılıkım sangım tolsun tip küseserler ..ötrü olar agır ayag süzük kirtgünç köngülin bir <arıg> yangı ev itip yirin ud mayakı üze suvatıp anıng içinte mening körkümin adruk adruk yivig tizig itig yaratıg üze itiglig uz bedizetsün .. (AY Kaya VIII/518/23-519/10). "Her gün ağacım ekinim artsın, malım mülküm çoğalsın, hazinem dolsun diye isterlerse sonra onlar pek çok hürmet dolu,

temiz gönülle yeni bir ev yapıp yerini sığır gübresi ile sıvayarak onun içine benim görünüşümü ayrı ayrı süs dizisi süs yaratısıyla ustaca süslesin." (Gürsoy 2019: 146).

***agır ulug kirtgünç köngül* "değerli, inançlı gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "değerli ve inançlı gönül"dür. *Agır ulug* kelimeleri ikileme oluşturur, "büyük, pek büyük, ağır, önemli" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 249). *Agır ulug kirtgünç köngül* "kıymetli, inançlı, imanlı gönül"dür.

uçuz yinik köngül tutmadın agır ulug kirtgünç köngül turgurup mini okıyu ötünü bo d(a)r(a)nıg sözlesün (AY Kaya VI/445/3-6). "Değersiz bir gönül yaratmadan değerli, inançlı bir gönül yerleştirip beni çağırarak bu tılsımı (dhāranī) söylesin." (Benli 2013: 146).

***akıgsız arıg köngül* "akmayan temiz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "akmayan temiz gönül"dür. *Akıgsız arıg köngül* ile "duyguları sabit kalan, temiz, kötülüklerden arındırılmış ve iyilik düşünen gönül" ifade edilir.

alku edgü nomlar erser üç törlüg kutrulmaknıng tözi tüpi üç törlüg tözlerte tolun bütmiş kirtü tözde tutulmış akıgsız arıg köngül erür .. (AY Kaya IV/239/10-14). "Bütün iyi dharmālar ise üç türlü kurtulmanın tabiatıdır. Bu üç türlü esaslardan tamamlanmış doğru tabiata tutunmuş akmayan temiz gönüldür." (Tokyürek 2011: 271).

ol antag akıgsız arıg köngülüg bütürgelir üçün ötrü köngülüg basa basa üzüksüz yıkmak turgurmak erür .. antag erser ne üçün bo köngülüg alku nomlar tip tiyür tiser .. üç törlüg kutrulmak başlap kamag edgü nomlar barça köngültin ötgürü büterler üçün anın antag titir :: inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın alku edgü nomlarnıng tözi tüpi bolmış bo köngül tigme nomug öngi saçılturmamakları üze uzun turkaru dyanta örügin amılın erürler :: (AY Kaya IV/239/15-240/4). "Onun gibi kesintisiz temiz gönlü tamamlamak için gönlü durmadan toplamak ve yükseltmek gerekir. Öyle ise ne için bu gönle bütün öğretiler şöyle

der. Üç türlü kurtuluş başta olmak üzere bütün iyi öğretiler gönülden inanması içindir. Böylelikle Bodhisattvalar böyle tamamıyla iyi öğretilerin esası olmuş bu gönül denilen esasın dağılmamaları üzerine daima dhyana sükûneti bulurlar."

***alçak bagırsak köngül* "alçak, şefkatli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte geçmektedir. Kelime anlamı "alçak, şefkatli gönül"dür. *Alçak bagırsak köngül* "alçakgönüllü, şefkat ve merhamet duygusu olan, mütevazı gönül"dür.

tüzün kılkı alçak bağırsak kõñül

köreyin tése kel munı kör amul (KB 107).

"Asil, alçak gönüllü, şefkatli ve yumuşak huylu bir kimse görmek istersen, gel, onu gör ve gönül rahatına kavuş." (Arat, 107).

***alçak köngül* "alçak gönül" Eşdizimliliği:**

Alçak köngül ifadesi Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte geçmektedir. Kelime anlamı "alçak gönül"dür. *Alçak gönül* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Alçak köngül* ifadesi ile "başkalarını küçük görmemek, kendi değerini başkalarından yüksekte görmemek, büyüklenmemek, mütevazı olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli alçak* deyiminin "tevazu sahibi" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 128).

akı alp atım bolsa alçak kõñül

tuzı etmeki kéñ ne kılkı amul (KB 2274).

"Cömert, cesur, alçak gönüllü, sofrası açık ve soğukkanlı olmalıdır." (Arat, 2274).

***altı yigirmi törlüg köngül* "on altı türlü düşünce" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "on altı türlü düşünce"dir. *Köngül* sözcüğü bu ifadede "akıl, fikir, düşünce" anlamında kullanılmıştır.

yene tört kirtü nomlarka kirip altı y(i)g(i)rmi törlüg köngül üze körteçi atl(ı)g b(e)lgü tözlüg körmek yol erür .. (AY Kaya IV/254/11-14). "…yine dört gerçek öğretilere girip on altı türlü düşünce ile görecek adlı işaret esasını görme yoludur."

***amrak köngül* "sıcak ve temiz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Dîvânu Lugâti't-Türk'te tanıklanmaktadır. "Temiz ve sıcak gönül" olarak anlamlandırılmıştır.

amrak kөŋül "temiz ve sıcak gönül" (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 49).

***arıg köngül* "temiz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Huastuanift'te geçmektedir. Kelime anlamı "temiz gönül"dür. *Arıg köngül* "iyilik düşünen, iyi niyetli, saf ve temiz olan gönül"dür.

äzrua t(ä)ŋrikä kün ay t(ä)ŋrikä

küçlüg t(ä)ŋrikä burhanlarka,

bir biligin arıg kөŋülün

alkansıg törö bar ärti (Özbay 2014: 87/245-248).

"Ezrua tanrıya, Güneş ve Ay tanrılara , güçlü tanrıya, peygamberlere, içtenlikle ve temiz kalple dua etmemiz gerekliydi." (Özbay 2014: 94).

Yukarıdaki örnekte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

***arıgrak köngül* "tertemiz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "tertemiz gönül"dür. "Temiz, saf ve iyi olmak" ifade edilmektedir.

... ḳaçan tilese siz olardın tonlardın tileng olardın, ḥicāb arḳasında, ol arıġrak könglüngizke, olar köngülleringe (KT 33/17a1-17b1=33:53). "… onlardan bir şey istediğinizde onlar perde arkasındayken isteyin, bu hem sizin hem onların gönüllerinin temiz kalması için en iyisidir."

***arıg süzük kirtgünç köngül* "temiz, inançlı gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Arıg süzük* kelimeleri ikileme oluşturur, "saf, temiz, şeffaf, berrak" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 252). *Arıg süzük kirtgünç köngül* ifadesi "temiz, inançlı gönül" anlamına gelir.

kimler birök küseser .. sarasvatı t(e)ngrig <körgeli> ötüngeli .. bo d(a)r(a)nılıg ögdi üze .. padakların uz tutup .. tangda sayu arıg süzük .. kirtgünç köngülin sözlesün .. ne küsemiş küsüşi .. barça kangay tapınça .. (AY Kaya VII/497/1-6). Kim Tanrıça Sarasvati'yi görmek bir şey dilemek isterse bu dharanili övgüden hareketle bu methiyeyi iyice öğrenip sabahleyin tertemiz (bir halde ve) samimi bir biçimde (bunu) ezbere okumalı. O zaman bütün arzuları gönlüne göre gerçekleşecektir." (AY Çetin VII/907-912).

***arıg süzük köngül* "saf temiz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Arıg süzük* kelimeleri ikileme oluşturur, "saf, temiz, şeffaf, berrak" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 252). *Arıg süzük köngül* ifadesinin kelime anlamı "saf ve temiz gönül"dür, şüphe ve kötülükleri barındırmayan, duru, temiz gönlü ifade eder.

yükünür m(e)n köngüli arıg süzüklerke .. yükünür m(e)n y(a)ruk yaşuklarka .. (AY Kaya VIII/504/20-22). "Gönlü saf temiz olanlara secde ederim, parlak, ışıklılara secde ederim."

***arımış köngül* "temizlenmiş gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Eski Türk şiirlerinde geçmektedir. Kelime anlamı "temizlenmiş gönül"dür. *Arımış köngül*, saf ve temiz gönlü ifade eder.

arımış köngüllüg ḳutluġl[ar].

ayı terkkiye tuyunup

[ayıġ]ların bastılar.

arḫant ḳutın bul[tılar]. (Arat ETŞ M.7/313-316).

"Temizlenmiş gönüllü, mes'ûd insanlar

bunu pek çabuk idrâk ederek,

kötü hareketlerine hâkim oldular

ve arhant saâdetini buldular." (Arat 1986: 54).

***arış arıg köni kertü köngül* "temiz, hakiki gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Eski Uygurca şiirlerde tanıklanmaktadır. *Arış arıg* ve *köni kertü* kelimeleri ikileme oluşturmaktadır. *Arış arıg* "temiz" (Ölmez 2017: 252), *köni kertü* "doğru, gerçek" (Ölmez 2017: 274) anlamlarına gelir. *Arış arıg köni kertü köngül* ifadesinin anlamı "temiz ve hakiki gönül"dür. Aşağıdaki dörtlükte *köngül* kelimesi "iman" olarak; *arış arıg köni kertü köngül* ifadesi "saf, temiz ve gerçek hakiki iman" olarak anlamlandırılmıştır.

atı kötrülmiş burhannıng ıduk yarlıgıça

arış arıg köni kėrtü köngültekiçe

alku ulug bahşılarnıng aymıştakıça

azu evrilmedim ol köni yorıgtakıça (Zieme BT XIII/13/ 82-85; akt. Besli 2019).

"Adı yüceltilmiş Buddhanın kutsal buyruğunda olduğu gibi, saf temiz ve gerçek, hakiki bir imandaki gibi, tüm yüce üstadların söyledikleri gibi ve o doğru yolda olduğu gibi değişmedim." (Besli 2019: 471).

***asra köngül* "alçak gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk ve Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "alçak gönül"dür. *Asra köngül* ifadesi ile "başkalarını küçük görmemek, kendi değerini başkalarından yüksekte görmemek, mütevazı olmak, kibirsiz olmak vb." vurgulanmaktadır.

asra köngüllüg buyan edgü kılınçka iyin bolurlar .. (AY Kaya VI/411/20-21). "…alçak gönül ile yapılan sevaplar, iyi amele göre olurlar."

anuntumuz sizinge.

asra köngülin yükümgeli.

alıng amtı umuġ ınaġ.

alḳunung b[arça] yükünçin. (Arat ETŞ M.7/5-8).

"Alçak gönül ile tapınmak için

sizin huzûrunuzda toplandık;

her kesin bütün bu tâzimlerini

şimdi kabûl edin, ey ümidimiz, ey inancımız." (Arat 1986: 37).

***atkaklıg edgü ögli köngül* "bağlı, iyi düşünceli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "bağlı, iyi düşünceli gönül"dür. *Atkaklıg edgü ögli köngül*; (herhangi bir şeye) bağımlı olan, iyilik düşünen gönlü ifade eder.

'eng'ilki tınl(ı)g atkaklıg ulug edgü ögli köngül :: ikinti nom atkaklıg edgü ögli köngül :: üçünç atkaksız edgü ögli köngül :: tınl(ı)g atkaklıg edgü ögli köngül erser :: k(a)ltı biş ajun tınl(ı)glarıg tükel sakınıp tüü törlüg açıg tarka emgeklerin köngülkerip ol kamag tınl(ı)glarıg adırtsız tüp tüz köngülin bir teg mengilig kılmak erür :: nom atkaklıg edgü ögli köngül erser :: (AY Kaya IV/264/1-12). "Önce, canlıya bağlı ulu iyi düşünceli gönül, ikincisi, öğretiye bağlı iyi düşünceli gönül, üçüncüsü, bağsız iyi düşünceli gönül, canlıya bağlı iyi düşünceli gönül ise beş hayat şeklindeki canlıları tamamıyla düşünüp türlü türlü acı ıstıraplarını düşünüp o bütün canlıları farksız dosdoğru gönlün bir gibi mutlu kılmaktır. Öğretiye bağlı iyi düşünceli gönül ise…"

***atkaklıg ögrünçü köngül* "bağlı, sevinçli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "bağlı, sevinçli gönül"dür. *Atkaklıg ögrünçü köngül*; (herhangi bir şeye) bağımlı olan, neşeli gönlü ifade eder.

ulug dyan erser bo ok üçer törlüg adrukka tükellig ulug ögrünçü köngülli ulug teng köngülli ikegü erür :: tınl(ı)g atkaklıg ögrünçü köngül erser k(a)ltı ulug edgü ögli köngül küçi üze mengilig bolmış tınl(ı)glarnıng üzeleyü ögrünçlerin sevinçlerin asmak üstemek erür :: (AY Kaya IV/265/24-266/8). "Ulu Dhyana ise bu üçer türlü ayrıma karşı büyük sevinçli gönüllü ve büyük denk gönüllü bu ikisidir. Canlıya bağlı sevinçli gönül ise büyük iyi düşünceli gönül gücü üzerine mutlu olmuş canlıların mutluluklarını daha da artırmaktır."

nom atkaklıg ögrünçü köngül erser :: k(a)ltı öngreki teg kolusınça körüp ögirtdürmek sevintürmek erür :: (AY Kaya IV/266/8-11). "Dharmā'ya bağlı sevinçli gönül ise önceki gibi istediğini görüp sevinmektir." (Tokyürek 2011: 284).

***atkaklıg teng köngül* "bağlı denk gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "bağlı, denk gönül"dür. *Atkaklıg teng köngül*; (herhangi bir şeye) bağımlı olan, ayrım yapmayan gönlü ifade eder.

tınl(ı)g atkaklıg teng köngül erser :: k(a)ltı emgeksiz mengisiz tınl(ı)glar üze biligsiz sakınçın kiterip :: emgeklig tınl(ı)glar üze övke sakınçın kiterip mengilig tınl(ı)glar üze azlanmak sakınçın kiterip kamagunı bir teg teng tüz alku emgeklerintin ozgurgalı küsemek erür :: (AY Kaya IV/266/15-23). "Canlıya bağlı denk gönül ise ıstırapsız, huzursuz canlılardaki bilgisizliği giderecek. Istıraplı canlılar üzerindeki öfkeyi yok edecek. Huzurlu canlılardaki ihtiras düşüncesini (de) giderecek. Böylece hepsini bir gibi denk edip bütün ıstıraplardan kurtarmak istemektir." (Tokyürek 2011: 285).

nom atkaklıg teng köngül erser :: (AY Kaya IV/266/23-24). "Öğretiye bağlı denk gönül ise…"

***atkaklıg ulug edgü ögli köngül* "bağlı ulu iyi düşünceli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "bağlı, ulu, iyi düşünceli gönül"dür. *Atkaklıg ulug edgü ögli köngül*, (herhangi bir şeye) bağımlı olan, asil, yüce, iyilik düşünen gönlü ifade eder.

'eng'ilki tınl(ı)g atkaklıg ulug edgü ögli köngül :: ikinti nom atkaklıg edgü ögli köngül :: üçünç atkaksız edgü ögli köngül :: tınl(ı)g atkaklıg edgü ögli köngül erser :: k(a)ltı biş ajun tınl(ı)glarıg tükel sakınıp tüü törlüg açıg tarka emgeklerin köngülkerip ol kamag tınl(ı)glarıg adırtsız tüp tüz köngülin bir teg mengilig kılmak erür :: nom atkaklıg edgü ögli köngül erser :: (AY Kaya IV/264/1-12). "Önce, canlıya bağlı ulu iyi düşünceli gönül, ikincisi, öğretiye bağlı iyi düşünceli gönül, üçüncüsü, bağsız iyi düşünceli gönül, canlıya bağlı iyi düşünceli gönül ise beş hayat şeklindeki canlıları tamamıyla düşünüp türlü türlü acı ıstıraplarını düşünüp o bütün canlıları farksız dosdoğru gönlün bir gibi mutlu kılmaktır. Öğretiye bağlı iyi düşünceli gönül ise…"

***atkaklıg ulug yarlıkançuçı köngül* "bağlı, çok merhametli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "bağlı, çok merhametli gönül"dür. *Atkaklıg ulug yarlıkançuçı köngül*; (herhangi bir şeye) bağımlı olan, asil, yüce, merhameti çok olan, iyilik düşünen gönlü ifade eder.

ulug y(a)rlıkançuçı köngül yme üç törlüg titir .. ince k(a)ltı 'eng'ilki tınl(ı)g atkaklıg ulug y(a)rlıkançuçı köngül .. ikinti nom atkaklıg ulug y(a)rlıkançuçı köngül :: üçünç atkaksız ulug y(a)rlıkançuçı köngül :: tınl(ı)g atkaklıg ulug y(a)rlıkançuçı köngül erser .. (AY Kaya IV/264/24-265/8). "Büyük merhametli gönül üç türlüdür. Önce canlıya bağlı büyük merhametli gönül, ikincisi, öğretiye bağlı büyük merhametli gönül, üçüncüsü, bağsız büyük merhametli gönül. Canlıya bağlı büyük merhametli gönül ise…"

nom atkaklıg ulug y(a)rlıkançuçı köngül erser .. k(a)ltı kamag tınl(ı)g oglanın nom kolusınça körüp mensiz meningsiz tözlügin bilip :: tınl(ı)g titme atnıng yılayu tözlügin ukup irinçkemek tsuyurkamak erür :: (AY Kaya IV/265/10-16). "Dharmā'ya bağlı büyük merhametli gönül ise bütün coğullarım, Dharmā'yı istekle görüp benliksiz ve bensizlik esasını bilip canlı denilen adın aldatma tabiatını anlayıp onlara acımaktır." (Tokyürek 2011: 265).

***atkaksız edgü ögli köngül* "bağsız iyi düşünceli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "bağsız iyi düşünceli gönül"dür. "(Herhangi bir şeye) bağımlı olmayan, iyilik düşünen gönül" ifade edilmektedir.

'eng'ilki tınl(ı)g atkaklıg ulug edgü ögli köngül :: ikinti nom atkaklıg edgü ögli köngül :: üçünç atkaksız edgü ögli köngül :: tınl(ı)g atkaklıg edgü ögli köngül erser :: k(a)ltı biş ajun tınl(ı)glarıg tükel sakınıp tüü törlüg açıg tarka emgeklerin köngülkerip ol kamag tınl(ı)glarıg adırtsız tüp tüz köngülin bir teg mengilig kılmak erür :: nom atkaklıg edgü ögli köngül erser :: (AY Kaya IV/264/1-12). "Önce, canlıya bağlı ulu iyi düşünceli gönül, ikincisi, öğretiye bağlı iyi düşünceli gönül, üçüncüsü, bağsız iyi düşünceli gönül, canlıya bağlı iyi düşünceli gönül ise beş hayat şeklindeki canlıları tamamıyla düşünüp türlü türlü acı ıstıraplarını düşünüp o bütün canlıları farksız dosdoğru gönlün bir gibi mutlu kılmaktır. Öğretiye bağlı iyi düşünceli gönül ise…"

tek erser öng tözlügin köngülnüng barı üze ötrü tınl(ı)g titme at bolurın bilmek ukmak erür :: atkaksız edgü ögli köngül erser :: (AY Kaya IV/264/16-20). "Tek ise renkli esasın gönlünün varlığı üzerine canlı denilen ad olmasını bilmek anlamaktır. Bağsız iyi düşünceli gönül ise…"

***atkaksız ögrünçü köngül* "bağsız, sevinçli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "bağsız, sevinçli gönül"dür. *Atkaksız ögrünçü köngül*; **(**herhangi bir şeye) bağımlı olmayan, neşeli gönlü ifade eder.

atkaksız ögrünçü köngül erser :: k(a)ltı yalanguz kirtü töz üze adırtsız körüp .. ögirtdürmek sevintürmek erür :: (AY Kaya IV/266/11-14). "Bağsız sevinçli gönül ise sadece doğru temelde görüp sevindirmektir." (Tokyürek 2011: 288).

***atkaksız teng köngül* "bağsız denk gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "bağsız, denk gönül"dür. *Atkaksız teng köngül*; (herhangi bir şeye) bağımlı olmayan, ayrım yapmayan gönlü ifade eder.

atkaksız teng köngül erser .. k(a)ltı yalanguz kirtü töz üze negök erser yme neng idi tüz atkanmadın sakınmadın inçin ermek erür :: (AY Kaya IV/267/5-9). "Bağsız denk gönül ise yine gerçek tabiat üzerine nasılsa bağlanmayan düşünmeyen de öyledir." (Tokyürek 2011: 285).

***atkaksız ulug yarlıkançuçı köngül* "bağsız çok merhametli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "bağsız, çok merhametli gönül"dür. *Atkaksız ulug yarlıkançuçı köngül*; (herhangi bir şeye) bağımlı olmayan, asil, yüce, merhameti çok olan, iyilik düşünen gönlü ifade eder.

ulug y(a)rlıkançuçı köngül yme üç törlüg titir .. ince k(a)ltı 'eng'ilki tınl(ı)g atkaklıg ulug y(a)rlıkançuçı köngül .. ikinti nom atkaklıg ulug y(a)rlıkançuçı köngül :: üçünç atkaksız ulug y(a)rlıkançuçı köngül :: tınl(ı)g atkaklıg ulug y(a)rlıkançuçı köngül erser .. (AY Kaya IV/264/24-265/8). "Büyük merhametli gönül üç türlüdür. Önce canlıya bağlı büyük merhametli gönül, ikincisi, öğretiye bağlı büyük merhametli gönül, üçüncüsü, bağsız büyük merhametli gönül. Canlıya bağlı büyük merhametli gönül ise…"

atkaksız ulug y(a)rlıkançuçı köngül erser :: (AY Kaya IV/265/16-17). "Bağsız büyük merhametli gönül ise…"

***ayançang kirtgünç köngül* "saygıdeğer, inançlı gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Berliner Text'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "saygıdeğer inançlı gönül"dür. "Saygılı ve saygıya layık olan, değerli, inançlı olan gönül" ifade edilmektedir.

alku adalarta umug boltaçı

arvişler ėligi sitataptri sudurug

ayançang kėrtgünç köngülin men kamala açari

ayayu yüz sekiz küün

yakturup ülenü tegindüm (Zieme BT XIII/47/7-10; akt. Besli 2019).

"Tüm tehlikelerde kurtuluş ümidi olan Büyüler Hanı, Sitadapatri Surtasını Saygı (ve) inanç dolu gönülle, ben, Kamala Açari saygı ile yüz sekiz nüsha bastırıp paylaştırdım." (Besli 2019: 503).

***ayançang köngül* "saygıdeğer gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk ve Eski Türk şiirlerinde geçmektedir. Kelime anlamı "saygıdeğer gönül"dür. *Ayançang köngül* ifadesi ile "hürmetkar olmak, saygılı olmak" ifade edilmektedir.

kim kayu tözünler oglı .. tözünler kızı olarka ayançang köngülin tapıngu üçün aş içgü ton kedim töl(e)t töşek iglemişdeki ot emde ulatılar üze neçeke tegi uzatı tapınıp udunup ayayu agırlayu (AY Kaya II/80/16-22). "Asiller oğlu ve asiller kızı onlara hürmete layık gönülle tapınmak için yiyecek, içecek, kıyafet, yatak döşek, hastalandığında ilaç , daima tapınıp saygı göstererek…" (Tümenbayar 2019: 66).

alḳu biş a[junlarnı]ŋ umuġı.

aryayışa töz n[om …]çi …

ayançaŋ köngülin yükünggü.

ayaġlıġ atlıġ ḳangım burḳa[nım]. (Arat ETŞ M.7/1-4).

"Bütün beş âlemin ümidi,

aryayışa kök …

hurmetkâr gönül ile önünde eğilirim,

her kesin saydığı, şanlı babam, benim Mani burkanım." (Arat 1986: 37).

***ayançang süzük kirtgünç köngül* "saygılı temiz inançlı gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Berliner Text'te tanklanmaktadır. Kelime anlamı "saygılı temiz inançlı gönül"dür. *Süzük kirtgünç* kelimeleri ikileme oluşturur, "inanç, saf inanç, temiz inanç" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 287). *Ayançang süzük kirtgünç köngül* ifadesi ile "saygılı, saf ve temiz, inançlı gönül" ifade edilmektedir.

amtı-ma asır-a ayançang kop süzük kėrtgünç köngülin

alku üç üdki bügü biliglig burhanlarka yükünüp

arıg piravaranlıg yangı künnüng tokızı şobanı bolmış

ary-a sang tözün bursang kuvrag kutlarınıng üsüklerinde

atı kötürülmiş burhan bahşı başın tıtsılıg kuvragınıng

arıg kirsiz etözteki tilteki köngülteki edgülerin öyü sakınu

ajunlar sayukı kılmış kılınçlarımın ökünü bilinü

adaklarınta bėş mandal yinçürü töpün yükünü teginür biz (Zieme BT XIII/14/ 1-8; akt. Besli 2019).

"Şimdi saygı ve inanç dolu gönülle, bütün üç zamandaki bilgin Buddhalara secde edip, Temiz Pravarana gününün dokuzu olmuş hürmete layık buddha hocaları ile öğrenci topluluğunun temiz ve günahsız bedenimdeki, dilimdeki ve gönlümdeki iyiliklerin farkında olarak(dünyalar kadar) sayısız işlediğim amellerimi pişmanlıkla itiraf ediyorum ayaklarında beş mandalalı başımız (üzerinde) secde ederiz." (Besli 2019: 474).

***ayıg köngül* "kötü gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk'ta yalnızca bir cümlede geçmektedir. Kelime anlamı "kötü gönül"dür. *Ayıg köngül* ifadesi, kötülük düşünen, herkesin kötülüğünü isteyen gönlü ifade eder.

bar antag tınl(ı)glar ayıg köngülte yorıdaçı .. (AY Kaya IV/261/13-14). "Var olan canlılar kötü gönülle yürüyecek." (Tokyürek 2011: 284).

***az saran köngül* "haset ve cimri gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Az saran* kelimeleri ikileme oluşturur, "haset ve cimri, kıskanç ve pinti" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 254). *Az saran*

köngül ifadesinin kelime anlamı "haset ve cimri gönül"dür. *Az saran köngül* "kıskanç ve çekemeyen, pinti ve eli sıkı gönül"dür.

ulug y(a)rlıkançuçı köngülin tire yıga alı y(a)rlıkap biz kamag luularnıng ajun üzeki singmiş bodulmış emgek tözlüg az saran köngülümüzni tarkaru kiterü y(a)rlıkagay erti (AY Kaya VII/472/1-5). "Yüce merhametli gönül ile bir arada kabul edip biz bütün ejderhaların dünya üzerindeki batmış, bağlanmış ıstıraplı esası hasetliğimizi ve cimriliğimizi uzaklaştıracaktı."

ötrü m(e)n ürüg uzatı bo kişini küyü küzetü tutup ne k(e)rgekin egsük k(e)rgek kılmagay m(e)n .. inçip ol kişi az saran köngül turgurguluk ermez .. (AY Kaya VIII/526/13-17). "Sonra ben bu kişiyi koruyup gözeterek ne ihtiyacı varsa hiçbirini eksik etmeyeceğim. Böylelikle o kişi gönlünde ihtiras ve cimrilik barındırmayacaktır."

bagırsak köngül "merhametli gönül" Eşdizimliliği:

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de geçmektedir. Kelime anlamı "merhametli gönül"dür. *Bagırsak köngül*, merhamet duygusu, şefkati çok olan gönlü ifade eder.

örüg hem silig ol ne kılkı amul

kamuğ teprenürke bağırsak köñül (KB 1852).

"Halim, selim ve sakin tabiatlıdır; o bütün canlılar için şefkat dolu bir gönüldür." (Arat, 1852).

tüzü halkka köñlün bağırsak bulun

tuçı edgülük kıl sen edgü bulun (KB 2160).

"Bütün halka içten gelen bir merhamet göster; daima iyilik yap ve kendin iyilik bul." (Arat, 2160).

ögi ked kerek köñli alçak amul

çığay tul yetîmke bağırsak köñül (KB 2473).

“O çok akıllı, alçak gönüllü olmalı; fakir, dul ve yetimlere karşı şefkatli gönül lazımdır.” (Arat, 2473).

negü tér eşitgil ay kılkı amul

bayat kullarıña bağırsak köñül (KB 6261).

“Sakin tabiatlı olan ve Tanrı kullarına karşı merhametle hareket eden insan ne der, dinle.” (Arat, 6261).

***batmış köngül* “batmış gönül” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk’ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “batmış gönül”dür. “Ümitsizlik, üzüntülü olmak, dertli ve sıkıntılı olmak” ifade edilmektedir.

kayu berke kagal üze berkekip b(e)kde çugda beklelmiş erserler .. tüü törlüg emgekler kıyıtlar tükel tegip et’özleri alangurmışlar erser .. ülgüsüz kolusuz busuş kadgularka egirtip ertingü emgenürler erser .. köngülleri uyalıp sıkılıp batmış köngüllüglerig.. olarnı barça birkerü b(e)k çug emgeklerintin boşutup .. berke kagal kıy<ı>n kıyıtlar teggülük kadguların tarkartaçı bolayın :: (AY Kaya II/117/12-118/2). “Kamçı ve kırbaç ile kösteğe vurulmuşlarsa, çeşitli eziyetlerle, cezalara mağruz kalarak bedenleri zayıflamışsa, sayısız keder ve kaygıyla çok eziyet çekiyorlarsa, içleri sıkılmış, ümitsizliğe düşmüş gönüllerinin hepsini bu ıstıraptan kurtarayım, kaygılarını yok edeyim.”

***bek bedük agır ulug süzük kirtgünç köngül* “pek büyük temiz inançlı gönül” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk’ta tanıklanmaktadır. *Bek bedük*, *agır ulug* ve *süzük kirtgünç* ifadeleri ikileme oluşturur. *Bek bedük* “sağlam, pek” (Ölmez 2017: 256), *agır ulug* “büyük, pek büyük, ağır, önemli” (Ölmez 2017: 249), *süzük kirtgünç* “inanç, saf inanç, temiz inanç” (Ölmez 2017: 287) anlamlarına gelir. *Bek bedük agır ulug süzük kirtgünç köngül* ifadesinin kelime anlamı “pek büyük temiz inançlı gönül”dür. *Bek bedük*

agır ulug süzük kirtgünç köngül ifadesi ile "yüce gönüllü, kötülüklerden ve şüphelerden arınmış, saf, temiz, inançlı gönül" ifade edilmektedir.

kim ol yalanguklar kanı b(e)k bedük agır ulug süzük kirtgünç köngülin katıg kınıg kirtü sakınçın k(e)ntü iliginte tütsüg tutup … (AY Kaya VI/426/10-14). "O insanların hanı, pek büyük temiz imanlı gönül ile kuvvetli doğru düşüncesi ile kendi ülkesinde tütsü tutup…" (Tokyürek 2011: 217).

***bek katıg köngül* "katı, sağlam gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Bek katıg* ifadesi ikileme oluşturur, "sıkı, sağlam, sert, kararlı" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 256). *Bek katıg köngül* ifadesinin kelime anlamı "sağlam, katı gönül"dür fakat aşağıdaki örneklerde bu ifadede *köngül* sözcüğü "düşünce, fikir, akıl" anlamlarında kullanılmıştır. Sağlam, katı düşünce; "kolay kolay değişemeyecek, dayanakları sağlam olan düşünce"dir.

bo ok nomlug et'özke tayaklıgın 'eng'ilki adıçtıt köngülüg öritip bışrunmak yir içinteki bışruntaçı köngülüg <evrilinçsiz yirteki köngülüg> bir togum üze .. ikinti orunlug bolgu köngülüg :: v(a)jır teg b(e)k katıg köngülüg burkanlarnıng teprençsiz köngülüg :: ulatı kamag ülgülençsiz tenglençsiz burkanlarnıng edgülerin :: barçanı ok b(e)lgürtgeli bolur :: (AY Kaya II/68/5-15). "Bu öğretili bedene dayanmanın ilki adıçtıt gönüllü olup olgunlaşma yerindeki olgunlaşan gönlü kararlı gönüllü bir doğumludur. İkincisi de yerleşmiş düşünce, elmas gibi sert düşünce, Buddhaların sakin düşüncesi ki bütün sayısız Buddhaların iyiliklerini o ortaya çıkarır." (Tümenbayar 2019: 61).

tört yirtinçü iyesi .. suçatı beg ol üdün .. tapıg udug kılgu küsüşin .. bo nom erdini kutınga .. çıntamanı atl(ı)g erdinig .. iki iliginte uz tutup .. b(e)k katıg köngülin kut koltı .. yalanguk kamag oğlanı üçün .. (AY Kaya IX/577/6-13). "Dört dvīpanın (Skr. catur–dvīpa) efendisi, hükümdar Sujāta, o zaman bu dharma hazinesine hürmet duyan niyâzını, cintāmaṇi adlı mücevheri iki elinde dikkatlice tutmak suretiyle sağlam bir düşünceyle, bütün insanoğlu için arzetmiş." (AY Uçar IX/170-177).

***bek katıg süzük kirtgünç köngül* "sağlam, temiz, inançlı gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk, Eski Türk şiirleri ve Berliner Text'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "sağlam, temiz, inançlı, imanlı gönül"dür. *Bek katıg süzük kirtgünç köngül* ifadesiyle "kararlı olmak, saf ve temiz olmak, iyilik düşünmek, bir inanca sahip olmak" ifade edilmektedir.

s(e)n kayu üdün b(e)k katıg süzük kirtgünç köngülin nom iligi atl(ı)g nom erdinig bititip bir üdünte tapıgçısı bolguka küsüş öritding .. (AY Kaya S/15/12-17). "Sen ne zaman sağlam, temiz, imanlı gönlünü dharmā hanı adlı dharmā cevherine yazdırıp bir anda ibadetçisi olma istegini artırdın?"

ol tınl(ı)glar b(e)k katıg süzük kirtgünç köngülin y(i)ti kınıgda turup tünle küntüz altı üdte birtin sıngar ong 'engninlerinteki tonların açınıp ong tizlerin çökitip ayaların kavşurup agır ayag köngüllerin bir uçlug kılıp ince tip timiş k(e)rgek amtı biz isig özümüzdin berü umug ınag tutup parmanular sanınca sı<nı>mız süngükümüz kop süzük köngülümüz üze töpümüzni yirke tegürüp pançamandal biş tilgenin yinçürü töpün yükünü teginür biz .. (AY Kaya III/132a/10-23). "O canlılar sert, temiz imanlı gönlü ile sebat ederek geceyle gündüz altı vakitte sağ taraftan sağ omuzlarındaki giysilerini açıp sağ dizlerini yere koyup ellerini birleştirip saygı dolu gönüllerini bir amaç doğrultusunda kılın demesi gerek. Şimdi biz canımızdan verip umut edip parmanular sayısı kadar gövdemiz kemiğimiz tamamıyla temiz gönlümüz ile başımızı yere eğerek pançamantala beş uzuvla secde ederek saygıyla başımızı eğeriz."

takı yme kim kayu uzun tonlug tişi tınl(ı)glar bo t(e)ngri t(e)ngrisi burkanıg b(e)k katıg süzük kirtgünç köngülin üküş atayu ögretig kılsarlar et'öz kod(ı)karsug üdte ol t(e)ngri t(e)ngrisi burkanıg körgeli bolgaylar .. (AY Kaya III/190/18-191/1). "Hatta bazı uzun giysili dişi canlılar, bu, tanrılar tanrısı Budayı sıkı, sağlam, temiz inanca sahip gönülle pek çok (kez) anıp ders çalışsalar, vücudun bırakılacağı anda, o, tanrılar tanrısı Budayı görebilecekler." (Ölmez 1991: 72).

birök kim kayu tınl(ı)glar bo ötünmiş d(a)r(a)nılarıg siziksiz b(e)k katıg süzük kirtgünç köngülin tutsarlar sözleserler bayadın berüki sizler ötünmiş tüşke utlıka teggeyler tip y(a)rlıkadı :: (AY Kaya VII/473/4-9). "Öyleki, hangi canlı bu söylediğiniz dharanileri

(gönüllerinde) kuşku olmaksızın sağlam saf (ve) inançlı (bir) gönülle öğrenerek söylese, baştan beri söyldiğiniz iyi sonuçlara ulaşacaklar, diye buyurdu." (Benli 2013: 48).

birök kim kayu tınl(ı)glar erenler azu iişiler ulatı tört törlüg tirin kuvrag mini yügerü körgeli küsüşleri bolsar .. ötrü olar b(e)k katıg süzük kirtgünç köngülin bo d(a)r(a)nıg tutsunlar .. (AY Kaya VIII/534/1217). "Eğer ki hangi canlılar, erkekler yahut dişiler ve hatta dört türlü cemaat beni yukarıda görmek için arzu duysalar onlar sağlam temiz inançlı gönülleriyle bu büyüyü devam ettirsin." (Gürsoy 2019: 283).

atı kötrülmiş t(e)ngrim bo dar(a)nıg bir otuz kata sözlep biş törlüg tüşrük yip üze bir otuz tügüp sol sol ong öşüninte basun ötrü et'özi küglüg küzetiglig bolgay korkınç ayınç bolmagay ..birök b(e)k katıg süzük kirtgünç köngülin bo dar(a)nıg bir sözlegüçe erser .. küsemiş küsüşi kangay bo mening savım neng ezüg igid bolu teginmez burkan nom bursang kuvrag üç erdinig tanuklap çınınça kirtüsinçe ötünü teginür m(e)n tip tidi :: (AY Kaya VIII/536/20-537/11). "Adı yüceltilmiş Tanrım bu büyüyü yirmi defa söyleyip beş farklı renkli ip ile yirmi bir defa düğümleyip sol ve sağ omuz başından bağlasın. Sonra bedeni korunup gözetilecek, korku kötülük olmayacak. Eğer sağlam, temiz inançlı gönülle bu büyüyü söyleyecek ise arzuları yerine gelecek. Benim bu sözüm asla yalan yanlış olmaz. Buda, öğreti (ve) cemaat olmak üzere üç mücevheri onaylayıp doğru şekilde arz ediyorum dedi." (Gürsoy 2019: 292).

yime kuy şıpḳanlıġ ud yıl altınç

ay bir yangı aġır uluġ busat baçaġ

kün öz-e men üç erdinilerke

pek katıġ süzük kirtgünç köngüllüg

upasanç sılıġ tigin (Arat ETŞ B.26/1-5).

"Yine kuei shih-kan'a dâhil sığır yılı, altıncı ayın

ilk günü olan mübârek, büyük oruç

gününde, ben üç cevhere

çok kuvvetli ve temiz gönül ile inanan,

sâlihât-ı nisvandan Sılıg Tigin," (Arat 1986: 239).

yeme kutlug kėng şipkanlıg yunt yıl

sekizinç ay bir yangı agır ulug posat

baçag kün üze: men üç erdinilerte

bek katıg süzük kėrtgünç köngüllüg

upasanç zaraki? (Zieme BT XIII/20/ 46-49; akt. Besli 2019).

"Kutlu 'geng' da denen at yılın, sekizinci ayının ilk günü olan mübarek büyük oruç gününde, ben üç cevhere sağlamca ve temiz gönül ile inanan Budist mümine Şaraki." (Oda 1993: 141/ 46-50).

***bek katıg süzük köngül* "sağlam, temiz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta bir cümlede geçmektedir. Kelime anlamı "sağlam, temiz gönül"dür. *Bek katıg süzük köngül* ifadesi ile "kararlı olmak, saf ve temiz olmak vb." ifade edilmektedir.

ol ol tınl(ı)gların yılkı ajuntakı açıg tarka emgeklerintin ozguka kutrulguka b(e)k [katıg süzük köngülin] :: kut kolunu [ötüg ötünü katıg] ünin kıkıra [birtim …… (AY Kaya S/11/21-12/3). "O canlıları hayvan hayat tarzındaki acı ıstıraplardan kurtarmak sağlam temiz gönül ile saadet istemek için, bağırıverdim." (Tokyürek 2011: 328).

***bışruntaçı köngül* "olgunlaşan gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "olgunlaşan gönül"dür. *Bışruntaçı köngül* ile "gelişmiş, belli bir seviyeye gelmiş olan gönül" ifade edilmektedir.

bo ok nomlug et'özke tayaklıgın 'eng'ilki adıçtıt köngülüg öritip bışrunmak yir içinteki bışruntaçı köngülüg <evrilinçsiz yirteki köngülüg> bir togum üze .. ikinti orunlug bolgu köngülüg :: v(a)jır teg b(e)k katıg köngülüg burkanlarnıng teprençsiz köngülüg :: ulatı

kamag ülgülençsiz tenglençsiz burkanlarnıng edgülerin :: barçanı ok b(e)lgürtgeli bolur :: (AY Kaya II/68/5-15). "Bu öğretili bedene dayanmanın ilki adıçtıt gönüllü olup olgunlaşma yerindeki olgunlaşan gönlü kararlı gönüllü bir doğumludur. İkincisi de yerleşmiş düşünce, elmas gibi sert düşünce, Buddhaların sakin düşüncesi ki bütün sayısız Buddhaların iyiliklerini o ortaya çıkarır." (Tümenbayar 2019: 61).

***bir köngül* "bir gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk ve eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "bir gönül"dür. *Bir köngül* "birlik olmuş gönül, aynı duygu ve düşüncelere sahip gönül, amacı bir olan gönül"dür.

tözünüm anı siz amtı titrü tınglang bir köngülin .. m(e)n sizinge kezigçe tüzü tüketi sözleyin .... (AY Kaya I/34ı/9-12). "Asilim, siz şimdi dikkatlice dinleyin! Bunu amaç edinmiş gönülle size sırasıyla tamamını anlatayım." (Besli 2019: 297).

töz tüp köngülüg tarkaru y(a)rlıkamışları üçün nomlug et'özüg tanuklagalı bütürgeli uyurlar üçün alku burkanlar bo montag ugur yık üze üç et'özke tükellig y(a)rlıkayurlar :: tözünler oglıya .. alku burkanlarnıng 'eng'ilki b(e)lgürtme et'özleri alku burkanlar birle bir işlig titir :: ikinti tüş et'özleri alku burkanlar birle bir köngüllüg titir :: üçünç nomlug et'özleri alku burkanlar birle bir tözlüg titir :: takı yme kamag burkanlarnıng 'eng'ilki b(e)lgürtme et'özleri tınl(ı)glar köngülinçe tınl(ı)glar yonınça üküş törlüg bolup öngi öngi adruk adruk körk mengiz b(e)lgürtür üçün anın üküş titir (AY Kaya II/59/2-20). "Esas düşünceyi uzaklaştırarak hükmettiklerinde öğretili bedeni ispat edebilmek için bütün Budalar bu fırsatta üç bedene tamamen hükmederler. Ey soylular oğlu! Bütün Budaların ilk görünen bedenleri bütün Budalar aynı işi yapar. İkincisi mükafat bedenleri, bütün Budalar ile aynı düşüncelidir. Üçüncüsü öğretili bedenleri bütün Budalar ile aynı esaslıdır. Bütün Budaların görünen bedeni canlıların düşüncesine göre çok çeşitli olup başka başka şekillerde ortaya çıktığı için çok sayıdadır." (Tümenbayar 2019: 58-59).

Yukarıdaki örnekte *bir köngül* ifadesinde *köngül* kelimesi "düşünce" anlamıyla kullanılmıştır. *Bir köngül* ifadesi, aynı düşünceyi, tek düşünceyi ifade eder.

kamag t(e)ngriler kuvragı .. yumgın kelir yıgılıp .. alkugun barça bir köngülin .. öge ötünü teginürler :: (AY Kaya VII/482/5-8). "Bütün Tanrılar topluluğu hepsi toplanıp gelir, hepsi bir gönülle (sizi) övüp dururlar." (AY Çetin VII/550-553).

bo ayıg kılınçlarıg k(e)ntü özüm kıltım erser .. adınaguka üçünç biş ayıp kılturtum erser .. kılu turmışlarıg körüp iyin ögirtim sevintim erser .. kıltaçılar birle bir köngüllüg boltum erser .. kılmışların yme tutup ögdüm alkadım erser .. (AY Kaya III/134/21-135/5). "Bu kötü amelleri kendim bizzat yaptıysam, yapılanları görerek sevindim ve mutlu olduysam, yapanlarla birlikte gönüldaş olduysam, yapılanları da yüceltip övdüysem…" (Karahan 2014: 159).

azu yme bekleser .. iligler begler kıy(ı)tı üze .. azu yme tuşdukda .. yagılar adası üze ölümke .. kimler birök bir köngülin .. nomug tutsar sizinge .. kutrulurlar korkınçdın .. ol emgekdin siziksiz .. (AY Kaya VII/494/7-14). "Ayrıca, hükümdar yasaları nedeniyle cezalarını bekleyenler ya da nefret nedeniyle ölüme maruz kalanlar düşüncelerini sarsılmaksızın bütünüyle size odaklasalar kuşkusuz o sıkıntılarından (o zaman) kurtulurlar." (AY Çetin VII/843-850).

Yukarıdaki örnekte *bir köngül* ifadesinde *köngül* kelimesi "düşünce" anlamıyla kullanılmıştır.

ulugı iki tigitler .. amtı yügerü esen ol .. busuşlug ootın örtenü .. sıkılmışlar et'özi .. 'eng kiçigi üçünçi .. m(a)has(a)tvı bodıs(a)t(a)v .. ertimlig törüke singirtip .. erte kırılu teginmiş .. körü teginmiş aç barsıg .. yangı enüklep yaturın .. k(e)ntü açınga ömedin (?) .. enüklerin yigeli ugramışın .. amrak ögüki m(a)has(a)tvı .. y(a)rlıkançuçı köngüllüg bodıs(a)t(a)v ulug y(a)rlıkançuçı köngül turgurtı .. ol bars üze ugrayu .. üzeliksiz yolug küseyü .. kut koluntı bir köngülin .. (AY Kaya X/638/13-639/3). "Büyük olan iki prens şu anda sağdır, en küçüğü üçüncü Mahasatvı Bodhisattva geçici kanun tarafından batırılmış, erkence kırılmıştır (ölmüştür). Aç barsın yeni yavrulayıp yattığını ve açlığa dayanamayarak yavrularını yemeye kalkıştığını gören sevgili yavrucam Mahasatvi, merhametli gönüllü Bodhisattva, büyük merhametli gönlünde o pars vasıtasıyla, üstün yolu tercih ederek bütün gönlüyle saadet niyaz etti." (Besli 2019: 438).

Yukarıdaki örnekte *bir köngül* ifadesi "tüm samimiyetiyle" anlamında kullanılmıştır.

ol ilig kan eşidip bo nomlarnıng yörügin .. iligin kavşurup bir köngülin .. iyin ögirür m(e)n tip ötünti .. nom yörüginge mungadıp .. isig yaşı tökülti .. et'özinte köngülinte .. ulug

ögrünç sevinç yadıltı .. (AY Kaya IX/576/23-577/6). "O hükümdar, bu dharmanın izahını işittikten sonra ellerini pek samimi olarak birbirine kavuşturup ben bundan dolayı seviniyorum diye arzını ifade etmiş. [Hükümdar, bunun üzerine] dharmanın izâhının tesirinde kalarak gözyaşlarını tutamamış. Bedeninde ve gönlünde büyük bir mutluluk [hazzı] yayılmış." (Besli 2019: 398).

Yukarıdaki örnekte *bir köngül* ifadesi "tüm samimiyetiyle" anlamında kullanılmıştır.

İki kişi köngüli bir

Altun itig töz-i bir (Arat ETŞ N.35/128).

"İki insanın gönlü bir,

Altın ziynetin aslı bir." (Arat 1986: 303).

***bir uçlug köngül* "bir amaçlı gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk ve Berliner Text'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "bir amaçlı gönül"dür. *Bir uçlug köngül* ifadesi ile "bir amacı olan, bir amaca yönelmiş olan gönül" ifade edilmektedir. Bazı örneklerde "samimi olmak" anlamında kullanılmıştır.

kim kayu tınl(ı)g ..... urılar ..... erser ..... begler bramanların ulatı [üstün]ki yig uguşlug tözlüglerin [aya]ların kavşurup bir uçlug köngülin t(e)ngri burkanıg ögserler .. olar barça ajun ajunta turkaru ajunın ödeçi bolurlar .. kaçıgları arıg süzük et'öz itigleri tolu tükel münsüz kadagsız .. yig adruk biliglig edremlig tuzlug yaraglıg eriglig barıglıg bolurlar .. (AY Kaya II/124/10-22). "Hangi canlı [……] erkek [……] ise [……] beyler, brahmanlar ve üstündeki iyi esaslılar ellerini kavuşturup gönülden tanrı Buddhayı övseler onlar bir hayat şeklinden diğerine geçmiş olurlar; hisleri temiz, bedenleri tamamlanmış, günahsız, oldukça bilgili, erdemli, yararlı olurlar." (Tümenbayar 2019: 82).

bir uçlug köngülin üç erdinig küyü küzetü tutsar .. tiring nomlarta ayıglamaksız çulvusuz bolsar .. tükel bilge biliglig <tip> ayançang köngül turgursar :: edgü sakınç sakınsar arıyur ayıg kılınç adartmakı .. (AY Kaya III/147/23-148/6). "Bunu amaç edinmiş gönülle üç mücevheri koruyup, tutsa; derin öğretilerde kötülemeksiz, küfürsüz olsa; eksiksiz bilge

bilgili, saygılı duygu beslese; iyi düşünce düşünse, kötü davranış engellemesi temizlenir." (Besli 2019: 302).

ötrü anta biz kamagun bo nom erdini ugurınta ol ilig kanıg bodunı karası birle bir uçlug köngülin küyü küzetü tutup adasın tudasın et'özinge yagutmagay biz :: :: :: :: (AY Kaya V/402/19-24). "Daha sonra, orada biz hepimiz bu dharma hazinesi sayesinde o hükümdarı halkı ile birlikte samimi kalple koruyup tutup tehlikelerini bedenlerine yaklaştırmayacağız." (Uçar 2009: 292).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

kayu kişi küseser .. kamagda yig üstünki biligig .. bir uçlug köngülin süzülüp .. tutmış k(e)rgek boo törüg .. (AY Kaya VII/486/15-18). "Kim her şeyden üstün, tercih edilen bilgiyi, arzulasa, amaç edinmiş gönlüyle, arınarak bu kuralları yerine getirmelidir." (AY Çetin VII/657-660).

m(e)n amtı t(e)rk barayın .. ol inçip tagka arıgka .. ötlep eriglep olarnı .. küzeteyin özlerin .. ötrü t(e)rkin tavratı .. koşuglug kanglın yol körü .. bir uçlug köngülin teggeli .. et'özin kemişmiş orunka .. (AY Kaya X/641/10-16). "Ben şimdi hızlıca o dağ ve ormana varıp onları öğütleyerek kendilerini koruyayım, sonra hızlıca koşulmuş arabaya bakarak, vücudunu bıraktığı yere bunu amaç edinmiş bir gönülle ulaşayım." (Besli 2019: 441).

'eng başlayuça köngül [bir] uçlug kılıp anta kin şakımunı burkanıg gr(a)tırakut tagda tışdant[ı tirig] [esen]i üze tört yıngakkı burkan[lar] birle… (AY Kaya S/25/6-8). "En baştaki gönül bir uçlu kılıp ondan sonra Sakyamuni burkanı Gratırakut adlı dağda …." (Karahan 2014: 134)

[bi] teg adalıg

biligsiz mening özkyem

bilinür men tsuyumın

bėş törlüg erkligler

birle yıgılıp turzun

bir uçlug köngülin yükünürmn

vişabu burhan kutınga (Zieme BT XIII/12/ 11-17; akt. Besli 2019).

"Cahil olan zavallı ben, günah ve kabahatlerimin farkındayım beş türlü güçler ile toplanıp dursun. Bunu amaç edinmiş bir gönülle Budha Visvabhū hikmetine (saadetine) hürmetle eğilirim." (Besli 2019: 465).

***bir uçlug süzük köngül* "bir amacı olan temiz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "bir amacı olan temiz gönül"dür. *Bir uçlug süzük köngül* ile "bir şeyi kendisine amaç olarak belirlemiş, bir amaca yönelmiş, saf, temiz ve samimi olan gönül" ifade edilmektedir.

k(a)ltı birök kim kayu tınl(ı)glar yüz ming kalp üdün alsız altagsız altı p(a)ramıtlar içinte katıglansarlar .. ikinti yene kim erser tözünler oglı tözünler kızı bo nomug ay sayu tolun ay biş y(i)g(i)rmide bir uçlug süzük köngülin okısar tınglasar tering yörügin uksar ongarsar montagı törüçe evrilser bo buyan edgü kılınçka aşnukı buyan edgü kılınç yüz ülüşinte biringe yme yitmez ogşamaz 'eng mıntın ülgü teng san sakış yöleşürüg üze yme arıtı yitmez ogşamaz .. (AY Kaya V/394/11-22). "Eğer ki nerede canlılar yüz bin zaman hilesiz altı pāramitā içinde gayret etse, ikinci olarak yine asiller oğlu asiller kızı bu dharmayı her ayın, dolun ayın on beşinde derinleşen saf gönülle okuyup dinlese, derin yorumunu anlasa, bu şekilde kural doğrultusunda (sevabı) tevcih etse, bu sevaba (Skr. punya) önceki sevap (Skr. punya) yüzde birine dahi yetmez, benzemez, hatta denklik (ve) sayı (bakımından) kıyası da asla yetmez benzemez." (Uçar 2009: 289).

anı üçün bo nom erdinig bir uçlug süzük köngülin boşgunmış tutmış okımış sözlemiş eşidmiş tınglamış ötgürü yene adınaguka okıtu nomlamış bitimiş bititmiş k(e)rgek .. (AY Kaya V/396/3-7). "Onun için bu dharma hazinesini samimi saf gönülle öğrenmek, tutmak, zikretmek, söylemek, işitmek, dinlemek (ve) yine başkalarına anlatmak, vaaz etmek, yazmak, yazdırmak gerek." (Uçar 2009: 289).

yükünü tüketip bir uçlug [s]üzük köngülin ayaların kavşurup öngi öngi tilin bir ünin t(e)ngri t(e)ngrisi burkanıg öge küleyü ınçe tip ötüntiler :: (AY Kaya X/645/10-13). "Eğilerek amaç edinmiş temiz gönlüyle ellerini birleştirerek farklı farklı sesiyle Tanrılar Tanrısı Buddhayı överek şöyle söyledi."

biz kamagun birkerü .. bo nom <iligi sudurug .. oglumuz kızım(ı)z> ulatı .. tirin kuvragımız barça kalısız .. küyü küzetü teginip .. süzük köngülin bir uçlug .. kingürü yadturu tegingey biz .. orun sayu öngi öngi .. birök bar erser kim kayu .. bo nom erdinig tutdaçı .. burkan kutınga avant tıltag .. kılgalı udaçı tıltagıg .. ürüg uzatı bir yanglıg .. törtdin yıngak tegriglep .. ayayu agırlayu tapınu .. küyü küzetü tutgay biz .. tip tidiler .. (AY Kaya X/666/8-19). "Biz hepimiz birlikte bu öğreti hükümdarı sutrayı oğlumuz, kızımız ve derin topluluğumuz eksiksiz olarak koruyup bunu amaç edinmiş saf bir gönülle (bu öğretiyi) geniş alanlara yayacağız. Farklı farklı yerlerde Budha saadetine (erişmeye) neden olan bu öğretiye her kim uyarsa kesintisiz olarak ve bunun gibi dört bir tarafı çevrelenmişçesine hürmet (ve) saygı göstererek (onu) koruyacağız dediler." (Besli 2019: 455).

***boş köngül* "boş gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "boş gönül"dür. *Boş köngül*, hiçbir yararı bulunmayan, bilgisiz, cahil gönlü ifade eder.

bodı sögüḍ altın-ınta ……

boş köngül-in yaġı-sız-ın burḳan bolup.

budġıl arıġ nomluġ tilgen evirmek öze.

buḍ kötürme tınlıġ-larḳa asıġı te….. (Arat ETŞ B.16/93-96).

"Bodhi ağacı altında ……

boş gönül ile, düşman bir burkan olup,

pudgala, temiz kanun çarkını çevirmek ile

yürüyen canlılara faydası dokunsun." (Arat 1986: 171).

***bulġanyuḳ köngül* "bulanık gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifadeye yalnızca Eski Türk şiirlerinde geçmektedir. Kelime anlamı "bulanık gönül"dür. *Bulġanyuḳ köngül* ifadesi ile "duyguların, düşüncelerin, hislerin karışık olması, sıkıntılı olmak, üzüntülü olmak" ifade edilmektedir.

bulġanyuk köngüllüg tınlıġlar.

bu yarlıḳıngızını eşitip.

buyanlıġ taluy ögüzüg aḳıtıp.

burḳanlar uluşınta toġtılar. (Arat ETŞ M.7/405-408).

"Bulanık gönüllü mahlûklar

sizin bu buyruğunuzu duyarak,

sevap deniz ve ırmaklarını akıtarak,

burkanlar diyarında doğdular." (Arat 1986: 57).

***busanu bulganu köngül* "kederli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Busan- bulgan-* fiilleri ikileme oluşturur, "acı çekmek, kederlenmek, üzülmek; kızmak, sinirlenmek" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 259). *Busanu bulganu köngül* ifadesinin kelime anlamı "kederli gönül"dür. *Busanu bulganu köngül* ile "acı çeken, üzülen, kırılan gönül" ifade edilmektedir.

yogurkantılar içileri .. inisi yanturu kelmeyükke .. busanu bulganu köngülleri .. emgentiler yiringüyü .. (AY Kaya X/631/2-7). "Kardeşleri geri gelmeyince gönülleri sıkışıp acı çekip üzüldüler" (Uzunkaya 2020: 333).

***busuşka batıp köngül* "kedere batan gönül" Eşdizimliliği:**

Bu birliktelik yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. "Kedere batan gönül" anlamına gelir. *Busuşka batıp köngül* ifadesi ile "acılı, üzüntülü gönül" ifade edilmektedir.

bodıs(a)t(a)v tigin tapıgçıları kamag birkerü yıgılıp sıgtaşdılar kamagun .. busuşka batıp köngülleri .. sogık suvların bügürip .. öglentürtiler olarnı iliglerin kötürüp .. ulug ünin ulışdılar .. (AY Kaya X/632/7-12). "Bodhisattva prensin hizmetkârları ve hepsi bir araya gelerek kederli olan gönülleriyle feryat ettiler. Soğuk su dökerek onların akıllarını başlarına getirdiler. Ellerini kaldırıp yüksek sesle ağlaştılar." (Besli 2019: 428).

***busuşlug köngül* "kederli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "kederli gönül"dür. *Busuşlug köngül* "dertli, sıkıntılı gönül"dür.

ikegü birle atlanıp .. tilegeli arıgka baralım .. ötrü ilig beg k(e)ntü özi .. katunı birle ikegü .. koşuglug kanglıda olurup .. t(e)rkin tavratık(a)ya bartılar .. katıg ünin yıglayu .. köngülleri açıyu .. busuşlug köngülin örtenü .. oot yalının yalar teg .. atl(ı)g yüüzlüg birkerü .. ming kara bodun arkası .. yme balıkdın üntiler .. (AY Kaya X/639/18-637/4). "İkisi birlikte atlarına binip, ormana aramaya gidelim, sonra hükümdar hatunu ile at arabasında oturup hızlıca vardılar, yüksek sesle ağlayıp yürekleri acıyarak, kederli gönülleri ateşin yanması gibi yanarak sarayın önde gelenleri ve halktan binlercesinin desteğiyle şehirden çıktılar." (Besli 2019: 435).

***çıgay köngül* "fakir gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Dîvânu Lugâti't-Türk'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "fakir gönül"dür. *Çıgay köngül* ifadesi ile "duygusuz, hissiz gönül" ifade edilmektedir.

köŋül kimniŋ bolsa kalı yōk çıgay

kılsa küçün bolmas anı tok bāy (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 450).

“Yaradılışından gönlü fakir olan kişiyi kimse zengin yapamaz.” (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 450).

***çın kirtü köngül* “gerçek ve doğru gönül” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk’ta geçmektedir. Kelime anlamı “gerçek ve doğru gönül”dür. *Çın kirtü köngül,* yanlış duygu ve düşüncelerden arındırılmış, dürüst gönlü ifade eder.

uzatı kutrulmakıg küsemek erser :: bo iki törlüg yangluk atkak tözlüg nomlarka yakmadın yapşınmadın çın kirtü köngülüg ök körü burkan kutın küsemek erür .. (AY Kaya IV/240/20-24). “Her zaman kurtulmayı istemek ise bu iki türlü bilinç esaslı öğretilere yaklaşmadan bağlanmadan, gerçek ve doğru gönlü görüp Buda saadetini istemektir.” (Uzunkaya 2020: 312).

ötrü ol tözünler oglı .. tözünler kızı .. odgurak çın kirtü köngülin bo nom erdini turur yir oruntakı tınl(ı)glarka bo nom erdinig kingürü aça yada nomlasunlar .. (AY Kaya IX/581/9-14). “Daha sonra o soylular oğlu, soylular kızı tamamıyla gerçek ve doğru gönül ile bu öğreti mücevheri durduğu yerdeki canlılara bu öğreti mücevherini ayrıntısı ile açıklayarak anlatsınlar.”

***çın kirtü süzük kirtgünç köngül* “gerçek, inançlı gönül” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk’ta bir cümlede tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “gerçek, inançlı gönül”dür. *Çın* ve *kirtü* kelimeleri ikileme oluşturur, “gerçek, hakiki” anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 260). *Süzük kertgünç* kelimeleri ikileme oluşturur, “inanç, saf inanç, temiz inanç” anlamına gelir (Ölmez 2017: 287). *Çın kirtü süzük kirtgünç köngül* ifadesi ile “samimi ve içten olmak, doğru, dürüst ve inançlı olmak” ifade edilmektedir.

anın bo nom erdinig çın kirtü süzük kirtgünç köngül üze ay<a>mış ağırlamış k(e)rgek :: (AY Kaya S/24/22-24). "Bu öğreti mücevherini gerçek hakiki gönül ile saymış, değer vermiş olmalı" (Uzunkaya 2020: 56).

***çın köngül* "doğru gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "doğru gönül"dür. *Çın köngül* "kötülüklerden arındırılmış, saf ve temiz olan gönül"dür.

marımımdın çın köngülüm üze yükünür m(e)n :: (AY Kaya BE/679/12). "Bütün organlarımdan doğru gönlüm ile secde ederim."

***çınju tigme çın kirtü arıg süzük köngül tözi* "olduğu gibi denilen gerçek, temiz gönül esası" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk'ta yalnızca bir cümlede geçmektedir. Çınju "olduğu gibi olma" (Caferoğlu 1968: 62) anlamına gelir. *Çın kirtü* ve *arıg süzük* ifadeleri ikileme oluşturur. *Çın kirtü* "gerçek, hakiki" (Ölmez 2017: 260), *arıg süzük* "saf, temiz, şeffaf, berrak" (Ölmez 2017: 252) anlamlarına gelir. *Çınju tigme çın kirtü arıg süzük köngültözi* ifadesinin kelime anlamı "olduğu gibi denilen gerçek ve temiz gönül esası"dır.

nom tözin arıtmak erser :: k(a)ltı ol çınju tigme çın kirtü arıg süzük köngül tözin örtdeçi köşitdeçi nızvanılıg kkirlerig tarkarmak kitermek erür :: (AY Kaya IV/244/9-14). "Dharmā esası ile temizlemek ise o chên-ju denilen gerçek, temiz gönül esası ile örtecek ihtiraslı kirleri yok edecek, giderecektir." (Tokyürek 2011: 273-274).

***edgü köngül* "iyi gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "iyi gönül"dür. *Edgü köngül* ifadesi ile "iyi niyetler beslemek, iyi duygulara sahip olmak vb." ifade edilmektedir.

tört törlüg içkermekler tört törlüg ülgüsüz <edgü> köngüller erür :: (AY Kaya IV/224/20-22). "Dört türlü tabi olanlar dört türlü sayısız iyi gönüllerdir."

bar antag tınl(ı)glar edgü köngülte yorıdaçı (AY Kaya IV/261/11-12). "Var olan canlılar iyi gönülle yürüyecek." (Tokyürek 2011: 283).

yalanguk et'özinte törümiş .. tört ulug iglerin .. yiilig sarıgıg lişipig .. yumgın tepremiş sanıpatıg .. emlegeli küseser .. edgü köngüllüg kişiler .. netegleti emlegü ol .. montag yanglıg ig togag .. (AY Kaya IX/588/12-17). "İnsanların bedeninde neş'et eden dört büyük [tür] hastalığı, [yani] rüzgâr [kaynaklı hastalığı] (Skr. vāta), safra [kaynaklı hastalığı] (Skr. pitta), balgam [kaynaklı hastalığı] (Skr. śleṣman) ve [bütün] hepisini topluca tetikliyen saṃnipātayı merhametli kişiler tedavi etmek istese, [onlar] bu gibi hastalıkları nasıl tedavi edecektir acaba?" (AY Uçar IX/519-524).

***edgü ögli köngül* "iyi düşünceli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "iyi düşünceli gönül"dür. *Edgü ögli köngül* ifadesi ile "kötü olmamak, iyilik düşünmek, iyiliğe niyet etmek" ifade edilmektedir.

öz öz edgü ögli köngülleri üze alkugun sevişsünler .. amraşsunlar :: (AY Kaya II/120/3-5). "Her biri kendi iyi düşünceli yüreğiyle sevişsinler." (Tümenbayar 2019: 80).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "yürek" olarak anlamlandırılmıştır.

edgü ögli köngül övke sakınçnıng yörüdeki erür .. (AY Kaya IV/262/17-18). "İyi düşünceli gönül öfkeye çaredir."

edgü ögli köngüllüg y(a)rukunguz .. ertingü mengi birteçi erür .. sogançıg körkle öngi yene .. altun tag birle t[eng] titir .. (AY Kaya V/349/17-20). "Sugata (iyi) merhametli parlaklığınız çokça mutluluk vericidir. Mükemmel rengi yine altın dağ ile denktir." (AY Uçar V/108-111).

***esirkençsiz boş köngül* "esirgemeyen gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Esirkençsiz boş* kelimeleri ikileme oluşturur, "esirgemeyen, (gönlü) geniş, cömert" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 263). *Esirkençsiz boş köngül* ifadesinin kelime anlamı "esirgemeyen gönül"dür; gönlü geniş olmayı ve cömert olmayı ifade eder.

yme öngre bar erti .. ertingü ulug il uluş .. m(a)haratı atl(ı)g ilig kan .. ol il uluşnung iyesi erti .. oglı bar erti ol begning .. m(a)has(a)tvı tip titimlig .. esirkençsiz boş köngülin .. buşı birür erti üzüksüz .. ol tiginning bar erti .. içileri tigitler .. birisining atı m(a)habalı .. ikintisining atı m(a)hadıvı tip .. (AY Kaya X/629/15-630/1). "Ve yine önceleri, Maharatı adlı hükümdar birçok ülkenin sahibi idi. Bu beyin Mahasatvı adında bir oğlu vardı, Mahasatvı diye anılan bu kişi cömert yüreğiyle kesintisiz olarak sadaka verirdi. Bu prensin kardeşleri prensler de bulunmaktaydı. Birinin adı Mahabalı diğerininki ise Mahadıvı idi." (Besli 2019: 425).

Yukarıdaki cümlede ifadesinde *köngül* sözcüğü "yürek" olarak anlamlandırılmıştır.

***esirkençsiz çın köngül* "cömert ve gerçek gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "cömert ve gerçek gönül"dür. *Esirkençsiz çın köngül* ile "gönlü geniş olan, doğru, dürüst, samimi olan gönül" ifade edilmektedir.

birtim adınka közümin .. koolug butug ulatı kulgakımın :: kisim oglum tapıgçıg .. esirkençsiz çın köngülin :: yiti erdinin itiglig .. ed tavarlar egsüksüz :: kelteçike kolgalı .. küsüşi iy(i)n tapıntım .. (AY Kaya V/369/9-14). "Başkalarına gözümle kolu budu ve

kulağımla karımı oğlumu hizmetçiyi esirgemeden bütün samimiyetimle verdim. Yedi hazine ile süslü mal mülkleri istemek için geleceklere (onları) istedikleri doğrultusunda bağışladım.” (AY Uçar V/586-591).

***esirkençsiz ökünçsiz köngül* “esirgemeyen ve pişman olmayan gönül” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk’ta geçmektedir. Kelime anlamı “esirgemeyen ve pişman olmayan gönül”dür. *Esirkençsiz ökünçsiz* ifadesi ikileme oluşturur, “cömert ve pişman olmayan, esirgemeyen ve nadim olmayan” anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 263). *Esirkençsiz ökünçsiz köngül* “cömert, kedersiz, yaptığı hatalardan pişman olmayan gönül”dür.

kayu neçe buyan edgü kılınçlarım erser amtı m(e)n alku kamag tınl(ı)glar birle alkunı barça esirkençsiz ökünçsiz köngülin kamag biş ajuntakı tınl(ı)glarka evire teginür biz (AY Kaya III/169/11-16). “Ne kadar iyi davranışlarım varsa şimdi ben bütün canlılar ile hepsini toptan esirgemeyen kedersiz gönülle bütün beş varlık şeklindeki canlılara saygıyla yöneltirim.”

***evrilinçsiz köngül* “dönmeyen gönül” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk’ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “dönmeyen gönül”dür. *Evrilinçsiz köngül* ile “belli duygu ve düşüncelere sahip olan, kararlı, kararından dönmeyen gönül” ifade edilmektedir.

bo bir nom bölükinte üç ming ulug ming koltı bodıs(a)t(a)vlar üzeliksiz üstünki köni tüz tuymak burkan kutınga evrilinçsiz köngüllüg boltılar :: (AY Kaya V/393/1-4). “Bu bir dharma bölümünde (?) üç yüz milyon koti bodhisattva en üstün doğru aydınlanma (Skr. anuttarasamyaksambodhi) buddha kutunda dönüşsüz gönüllü (kararlı) oldular.” (Uçar 2009: 288).

***evrilinçsiz yirteki köngül* "dönmeyen gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "dönmeyen gönül"dür. *Evrilinçsiz yirteki köngül* ile "belli duygu ve düşüncelere sahip olup o düşüncelerin peşinden giden, kararlı, kararından dönmeyen gönül" ifade edilmektedir.

bo ok nomlug et'özke tayaklıgın 'eng'ilki adıçtıt köngülüg öritip bışrunmak yir içinteki bışruntaçı köngülüg <evrilinçsiz yirteki köngülüg> bir togum üze .. ikinti orunlug bolgu köngülüg :: v(a)jır teg b(e)k katıg köngülüg burkanlarnıng teprençsiz köngülüg :: ulatı kamag ülgülençsiz tenglençsiz burkanlarnıng edgülerin :: barçanı ok b(e)lgürtgeli bolur :: (AY Kaya II/68/5-15). "Bu öğretili bedene dayanmanın ilki adıçtıt gönüllü olup olgunlaşma yerindeki olgunlaşan gönlü kararlı gönüllü bir doğumludur. İkincisi de yerleşmiş düşünce, elmas gibi sert düşünce, Buddhaların sakin düşüncesi ki bütün sayısız Buddhaların iyiliklerini o ortaya çıkarır." (Tümenbayar 2019: 61).

***ezüg armak köngül* "sahte, hileli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Ezüg armak* kelimeleri ikileme oluşturur, "yalan, hile, aldatma" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 264). *Ezüg armak köngül* ifadesinin kelime anlamı "sahte, hileli gönül"dür. *Ezüg armak köngül* ile "hileci, saf ve temiz olmayan, yalancı gönül" ifade edilmektedir. Altun Yaruk'ta bu ifadede *köngül* sözcüğü "düşünce" anlamında kullanılmış, *ezüg armak köngül* ifadesi "sahte düşünce" olarak anlamlandırılmıştır.

kamagda ulug başdınkı .. il içinteki buyruklar .. antada kin ulatı .. basakı yakın yaguk ınançlar .. ezüg armak köngülin .. tevlüg kürlüg kılıkın .. kamagun barça yorıyur .. erm[ez] törüsüz törüde .. körser yene törüsüz .. ermez yorıgda yorıdaçıg .. ötrü olar[nı] amrayurlar severler .. edgü ince yorıdaçı .. tözün yig kişilerig .. açıg tarka emgekin .. emgetürler artuk yazuklap .. (AY Kaya VIII/555/18-556/8). "Her şeyden önce ülkenin vezirleri, ondan sonra alt basamaktaki (olanlara) yakın bürokratlar tarafından tamamen sahte düşüncelerle hilekar tavırlarla hareket ederler. Yanlış yasalara göre hareket edip yanlış yolda yürüyenleri

gördüklerinde onları severler. İyi yolda yürüyen asil (ve) üstün insanları ise suçlayıp büyük ızdıraplara maruz bırakırlar.” (AY Çetin VIII/1411-1424).

***hiyanet köngül* “ihanet eden gönül” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig’de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “ihanet eden gönül”dür. *Hiyanet köngül* “kötülük eden, hainlik eden, aldatan, gönlünde ihanet duygusu bulunan gönül”dür.

kalı bolsa begler hiyânet köñül

bodınka asığ bolmaz andın tünül (KB 2011).

Eğer beylerin gönlünde hıyanet bulunursa, halka faydaları dokunmaz; onlardan vaz geç. (Arat, 2011).

***ıduk köngül* “kutsal gönül” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk’ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “kutsal gönül”dür. **“**Etkili olan, kuvvetli olan, tesiri bulunan gönül” ifade edilmektedir.

ulug tınl(ı)g udunguz .. umug ınag bolgalı .. ulug y(a)rlıkançuçı köngülüngüz üze .. tüp tüz körür siz tınl(ı)glarıg :: özde togmış ogulça kızça .. y(i)ti kınıg ögrünçlüg .. esirkençsiz ıduk köngülüngüz üze .. et’özüngüzni ıdalap .. emgekdin tartmaklıg buyanıngız yitinçsiz titir .. (AY Kaya X/617/18-618/2). “Canlılara umut olmak için, büyük yaratık oldunuz. Büyük merhametli gönlünüz ile tüm canlıları öz oğlunuz ve kızınız gibi eşit görürsünüz. Keskin, kuvvetli, sevinçli, cömert ve kutsal gönlünüz ile vücudunuzu feda edip, canlıları eziyetten kurtarma sevabınız ulaşılmazdır.”

teprençsiz b(e)k y(a)rp y(i)ti kınıg <ıduk> kön[gül]üngüz ol .. (AY Kaya X/660/9-10). “…sarsılmaz, katı, güçlü, kutsal gönlünüz o..”

***iki köngül* "iki gönül" Eşdizimliliği:**

Eski Türk şiirlerinde görülmektedir. "İki gönül" anlamına gelir. Bu ifadede *köngül* sözcüğü insanı temsil etmektedir.

İki köngül köngül tutup ḳovı bolsar

İltin ḳantın açıġ bolurmu (Arat ETŞ N.35/119).

"İki gönül düşüncelerinde isteksiz olursa,

Hukümdardan ihsan gelir mi?" (Arat 1986: 301).

***ikireçgü köngül* "şüpheci gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk, Eski Türk şiirleri ve Dîvânu Lugâti't-Türk'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "şüpheci gönül"dür. *İkireçgü köngül* "şüphe duyan, kuşkulanan, tereddüt eden gönül"dür.

birök usar monılayu .. bo törüçe yorıgalı .. odgurak bütgey bo işi .. ikireçgü köngül tutmasun .. (AY Kaya VII/487/3-6). "Eğer bu kurallara göre yürümeyi başarabilirse, bütünüyle bitecek bu işi. Gönlünde kuşku barındırmasın." (AY Çetin VII/670-673).

birök küseser ed tavar .. üküş bolgay tapınça .. birök yene küseser at küü yme bütgey köngülçe .. odgurak bütgey bo işi .. ikireçgü köngül k(e)rgeksiz .. (AY Kaya VII/486/21-24). "Eğer mal, mülk isterse fazlasıyla olacak ve yine şan, şöhret isterse ve gönülden inanırsa bu işi tamamıyla bitecek, şüphe etmeye gerek yok."

ilkite beri kirik .....

i..... uvşaḳ ḳılınçlıġ.

ikirçgü köngüllüg yalnguḳlarḳa.

i..... adırtın oḳıttıngız. (Arat ETŞ M.7/305-308).

"Eskiden beri kirlenmiş …..

…… küçük hareketli

gönülleri tereddütle dolu insanlara

….. farkını öğrettiniz.” (Arat 1986: 51).

könlüm ikirçgün boldı “gönlüm yapmakla bırakmak arasında kararsız kaldı” (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 521).

***ikireçgü sizik köngül* “şüpheci gönül” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk’ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “şüpheci gönül”dür. *İkireçgü sizik köngül*; her şeye şüpheyle yaklaşan, her şeyden kuşku duyan gönlü ifade eder.

[ol atı] kötrülmiş t(e)ngrim .. bizni irinçkeyü tsu[yurk]ayu y(a)rlıkap bo yörügüg bizinge aça yada b(e)kiz b(e)lgülüg açuk adırtlıg y(a)rlıkagay erti .. kim sıg yuka biliglig tınl(ı)glar uksunlar bilsünler ikireçgü sizik köngülleri tarıkguluk bolsun tip ötünti .. (AY Kaya I/34l/1-8). “Ey adı yüceltilmiş Tanrım isteğim, bize merhamet edip bu izah ve açıklamalarınızı net ve ayrıntılı bir şekilde ortaya koymanızdır ki bu bilgisi kısıtlı olan canlılar anlasınlar ve şüpheleri dağılıp yok olsun diye arz etti.” (Besli 2019: 300).

azrualarnıng eyesi kopda adruk titir siz .. küsüşümüz teginür t(e)ngrim bizni irinçkeng .. tarkaru kiterü y(a)rlıkang ikirçgü sizik köngülümüzni .. (AY Kaya VIII/548/10-15). “Brahmaların efendisi siz herkesten farklısınız, arzumuz bize merhamet etmenizdir. Süphe duyan bir gönülden kurtulmayı bahşedin bize.” (Besli 2019: 367).

***ilinçsiz arıg köngül* “bağımsız temiz gönül” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk’ta geçmektedir. Kelime anlamı “bağımsız temiz gönül”dür.

yilvi kömen sakıg teg :: sakınguluksuz erür siz :: anı üçün yükünür biz .. ilinçsiz arıg köngüllügke tip ötüntiler :: :: (AY Kaya VI/451/9-12). "(Sihir ve büyü gibi) Bir yanılsama bir serap gibi akıl almaz düşünülemezsiniz onun için bağımsız temiz bilince (Buda'ya) hürmet ederiz diye arz ettiler." (Besli 2019: 338).

Köngül kelimesi yukarıdaki cümlede "bilinç, fikir, düşünce" anlamlarında kullanılmıştır. *İlinçsiz arıg köngül*; (herhangi bir şeye) bağımlı olmayan, iyi, saf düşünceyi ifade eder.

***ilinçsiz tutunçsuz küsüşsüz köngül* "tutkusuz, isteksiz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *İlinçsiz tutunçsuz* kelimeleri ikileme oluşturur, "bağsız" anlamına gelir (Ölmez 2017: 268). *İlinçsiz tutunçsuz küsüşsüz köngül* ifadesinin kelime anlamı "tutkusuz, isteksiz gönül"dür. *İlinçsiz tutunçsuz küsüşsüz köngül* ifadesi ile "tutkusu olmayan, aşırı istekleri olmayan gönül" ifade edilmektedir.

inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yanglıg ilinçsiz tutunçsuz küsüşsüz köngülleri üze alku ed tavarların alkuka bir teg esirkençsizin titerler ıdalayurlar buşı birürler :: bo erür küsüşsüz köngülke tayanıp buşı p(a)ramıtıg bütürmek :: (AY Kaya IV/217/5-11). "Boddhisattvalar böylece tutkusuz, isteksiz gönülleri ile mallarını hepsine esirgemeden feda ederler, sadaka verirler. İsteksiz gönüle dayanıp sadaka erdemini tamamlarlar."

***inç köngül* "rahat gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "rahat gönül"dür. *İnç köngül*; huzurlu, rahat gönlü ifade eder.

ikinti inç köngül üze nom işin işledeçi bolgaylar .. (AY Kaya III/196/7-9). "İkincisi rahat gönül ile kanun işini yapacaklar."

k(a)ltı bo iki törlüg yiveklerig toşgurmagınça tüketmegince burkan kutın küsedeçi tözünlerning köngülleri inç bolmamak erür .. inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın bo

iki törlüg yiveklerin toşgurgalı tüketgeli ürüg uzatı k(e)ntü köngülleri birle süngüşüp :: (AY Kaya IV/234/3-10). "Bu iki türlü süsleri doldurmayınca tamamlamayınca Buddha saadetini isteyecek asillerin gönülleri huzurlu olmaz. Böylece Bodhisattvalar bu iki türlü süsleri doldurunca tamamlayınca daima kendi gönülleri ile savaşıp…"

***inçkü esengü köngül* "huzurlu ve mutlu gönül" Edizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. *İnçkü esengü* kelimeleri ikileme oluşturur, "huzur, sükunet" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 265). *İnçkü esengü köngül* ifadesinin anlamı "huzurlu ve mutlu gönül"dür.

k(a)ltı öngreki ulug arjılar .. körkitü sözleyü birtiler .. katıglanmakka tükellig .. inçkü esengü köngüllüg siz .. (AY Kaya VII/489/9-12). "Nasıl önceki yüce kahinler göstererek söyledilerse tamamıyla huzur, mutluluk dolu gönle sahipsiniz."

***inçkülüg ulug edgü ögli köngül* "huzurlu, yüce, iyi düşünceli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "huzurlu, yüce, iyi düşünceli gönül"dür.

y(a)rlıkançuçı köngüllüg b(e)k y(a)rlıg .. yazgınmış er[ür] et'özüngüzde .. ornanmış siz i[nçkü]lüg .. ulug edgü ögli köngülte :: (AY Kaya X/664/7-10). "Merhamet gerektiren sağlam buyruklar sizin vücudunuza serpilmiştir. Siz huzurlu, yüce, iyi düşünceli gönüllerde yer edinmişsinizdir." (Besli 2019: 453).

***irig köngüllüg* "iri gönüllü" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "iri gönüllü"dür. "Katı, sert gönüllü" olmayı ifade eder.

Yime yarlıḳmaḳlıḳ Tangrıdın, yumşaḳlık anlarka, eger bolsa sen irig, irig köngüllüg tarılġatılar sening yörengdin, keçürgil olardın, yarlıḳatu tilegil olardın, kengeşgil olar birle ol kün yaḳınraḳ olardın, imandın, ayurlar ağızları birle anı kim yoḳ köngülleri içinde, Ol Tangrı bilgenrek anı kim kizleyürler (KT 25/22a1-23b1=3:159-167). "Yine Allah'ın rahmetiyle onlara yumuşak davrandın, eğer kaba ve sert tabiatlı, katı yürekli olsaydın senin çevrenden dağılırlardı, Onları bağışla, onlar için istiğfar et, onlarla istişare et, onlar o gün imandan çok küfre yakındır, kalplerinde olmayanı ağızlarıyla söylüyorlardı, O Tanrı neyi gizlediklerini en iyi bilendir."

Yukarıdaki cümlede *irig köngüllüg* ifadesinde *köngül* sözcüğü "yürek" olarak anlamlandırılmıştır.

***irinçkençüçi köngül* "merhametli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Beliner TurfanText'te geçmektedir. Kelime anlamı "merhametli gönül"dür. *Ėrinçkençüçi köngül*, merhameti, şefkati, acıma duygusu çok olan gönlü ifade eder.

ilkite tolp nomlarnıng

ėki ermezin ukıtur

ėkisigsiz mudurlug

ėrinçkençüçi köngüllüg (Zieme BT XIII/20/ 14-17; akt. Besli 2019).

"İlk önce bütün yasaların iki olmayacağını öğretir. /ldsigsiz mudur olarak amlan (orijinal) ellerin figürü görülür, merhametli gönül ile olur." (Oda 1993: 140/ 14-17).

***isilmiş çolmış köngül* "yanmış gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "yanmış gönül"dür. *İsilmiş çolmış köngül* ifadesi ile "hasret çekmek, özlemek, yanıp tutuşmak" ifade edilmektedir.

yene inçip nızvanılıg oot yalının örtenü köye turtaçı isilmiş çolmış köngüllüg irinç y(a)rlıg tınl(ı)g oglanların nomlug yagmur yagıtıp inç tınçka tegürü y(a)rlıkadılar (AY Kaya VIII/500/14-19). "Yine böyle ihtirasın canlı alevlerinin ateşiyle yanıp duracak yanmış gönüllü perişan olan canlıları öğreti yağmuru yağdırarak rahata ulaştırdılar."

***itilmez köngül* "düzensiz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Düzensiz, işleri yolunda gitmeyen, huzursuz gönlü ifade etmek için kullanılmıştır.

itilmez köñülüg iter bu kümüş

egilmez kişini eger bu kümüş (KB 2747).

"Perişan olan gönülleri bu gümüş huzura kavuşturur; eğilmeyen başları bu gümüş eğer." (Arat, 2747).

***kararmış köngül* "kararmış gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "kararmış gönül"dür. *Kararmış köngül* "kötü, başkalarının kötülüğünü isteyen gönül"dür.

ḳatıġı bedümiş pad.

ḳa….. teglükleri.

kararmış köngüllüg monḳul…

ḳa… ḳıvırḳaḳ saranlar. (Arat ETŞ M.7/181-184).

“Ḳatığı büyümüş pad…

……. körlükleri

kararmış gönüllü, akılsız …

….. hasis ve cimriler.” (Arat 1986: 47).

***katıg köngüllüg* “katı gönüllü” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kur’an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “katı gönüllü”dür. Katı, sert, duygusuz gönlü ifade eder.

Ol kimerseni kim aça bérdi Tangrı köngülni islāmke, ol nūr üze iḍisindin Veyl katıġ köngüllüglerke Tangrı yādındın, bu ögür yolsuz[luk] içinde belgülüg tururlar (KT 31,34/91b1-93a1=39:22). “Tanrı kimin gönlünü islama açmışsa, ona Rabbi tarafından nur verilir, Tanrıyı anma konusunda gönülleri katılaşmış olanlara ise yazık, bu topluluk apaçık yolsuzluk içindedir.”

***ked könüllüg* “iyi gönüllü” Eşdizimliliği:**

Kutadgu Bilig’de yalnızca bir beyitte geçmektedir. Kelime anlamı “iyi gönüllü”dür. *Ked köngüllüg* ifadesi ile “iyi gönüllü olmak” ifade edilmektedir.

negü tér eşitgil ay ilçi başı

örüg ked köñüllüg sınamış kişi (KB 1992).

“Ey hükümdar, dinle, sakin, iyi gönüllü ve tecrübeli insan ne der.” (Arat, 1992).

***keñ köngül* "geniş gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte geçmektedir. Kelime anlamı "geniş gönül"dür. *Keñ köngül* ifadesi "gönlü geniş olmak, iyiliksever olmak, hoşgörülü ve anlayışlı olmak vb." ifade eder.

hâciblıkka aşnu bu on neñ kerek

yiti köz kulak sak köñül kéñ kerek (KB 2487).

"Haciblik için önce şu on şey lazımdır; keskingöz, delik kulak, geniş gönül." (Arat, 2487).

***kirtgünç köngül* "inançlı gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk ve Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "inançlı gönül"dür. *Kirtgünç köngül*, belli bir inanca sahip, imanlı, samimi gönlü ifade eder.

ayıg kılınçlarıntın öngi üdrülgeli :: bir yintem ..... :: kkirsiz arıg alku edgü bölük [tınl(ı)glar t(e)ngri]li yalanguklı ..... birök ..... [kirtgü]nç köngülin ..... alku küsemiş küsüşüg köngül üze kanturtaçıg bütürteçig avış atl(ı)g tegінçsiz tamuda togmış tüşmiş tınl(ı)glar yalınayu turur ört yalın üze örtünü turur :: (AY Kaya II/99/4-16). "Bütün günahlarından başka seçmek için birlikte [……] lekesiz, temiz bütün iyi canlılar, tanrı ve insan [……] inançlı gönülle [……] Bütün isteği gönlü doyuran, tamamlayan avici adlı ulaşılmaz cehennemde doğmuş canlılar alevlenerek durur ateş üzerinde örtünerek duran canlılar umutsuz bir şekilde dönen tekerlek içinde yuvarlananlar Bunu duysalar acı ıstırapları söner, yok olur." (Tümenbayar 2019: 73).

amtı m(e)n kirtgünç köngüllüg ertmiş ög kanglarım idege (?) toyın sundarı terim azgançeçek terim tolp nom uguşıntakı tınl(ı)glar birle isig özümdin berü umug ınag tutup :: (AY Kaya III/137/16-20). "Şimdi ben inançlı gönle sahip, ölmüş anne ve babalarım İdege Tayın, Sundarı Terim, Azgan Çeçek Terim (ve) öğreti soyundan (olan) bütün canlıları canımdan öte umut, destek sayıp.." (Karahan 2014: 119).

ertmiş kelteçi közünür .. üç üdki kamag burkanlarka .. ontın sıngar yirtinçüde ..erig ornag tutmışlarka :: kirtgünç köngülin yinçürü töpün yükünüp .. bir uçlugın öger m(e)n .. kopda kötrülmiş t(e)ngrim sizni .. (AY Kaya V/346/11-16). "Geçmiş, gelecek, şimdiki, üç zamanın bütün buddhalarına on taraftaki dünyada meskûn olanlara, samimi gönülle secde ederek, her şeyin üstündeki tanrım sizi bütün kalbimle övüyorum!" (AY Uçar V/34-39).

kirtgünç köngülleri …

[kirtü] törülerte ḳatıġlanu.

kirlig ayıġ ḳıl[ınçıġ ḳılmamaḳ].

kirtü çaḳşapıtıġ küzetdi. (Arat ETŞ M.7/349-352).

"İmanlı gönülleri ile

doğru yolda gayret ederek,

kirli günahları işlememek ve

hakikî emirleri yerine getirmeği gözettiler." (Arat 1986: 55).

***kirtgünçsüz köngül* "inançsız gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "inançsız gönül"dür. *Kirtgünçsüz köngül* ile "bir inanca sahip olmayan, imansız gönül" ifade edilmektedir. Altun Yaruk'ta aşağıdaki örnekte *kirtgünçsüz köngül* ifadesinde *köngül* kelimesi "düşünce, fikir" anlamıyla kullanılmış, ifade "inançsız düşünce" olarak anlamlandırılmıştır.

edgü edgü bramana birök kim kayu tınl(ı)glar kim s(e)n sözlemiş d(a)r(a)nıg .. d(a)r(a)nı üzeki <ögdi> şlöklerig agızlarınta tutup .. nomça törüçe üç erdinike ınanıp süzük kirtgünç köngül öritip köni ögin köngülin bo nom erdinig okıyu d(a)r(a)nılarıg sözleyü ne törlüg kut kolunsarlar .. barça köngül iyin kangay bütgey .. antag küsüş yok kim kanmaguluk bütmegülük .. öngi kiterser kirtgünçsüz köngülüg tip tidi .. (AY Kaya VIII/511/10-22). "İyi iyi ey Brahman, ola ki bazı canlılar senin söylemiş olduğun büyüyü, büyü üzerindeki

methiye (övme) (ve) şiirleri saklayıp öğretiye göre üç mücevhere inanıp temiz gönlü yükselterek doğru akıl (ve) gönülle bu öğreti mücevherini okuyarak o büyüleri söylesin. Hangi (sözü) söyleyerek kutluluk dileseler bütünüyle isteklerini gönüllerince elde edecekler. Onun gibi farklı inançsız düşünceleri giderse (giderip de) elde edilemeyen bir istek yoktur dedi." (Gürsoy 2019: 55).

***kirtü katıg çın kirtü köngül* "doğru ve sağlam gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Çın kirtü* kelimeleri ikileme oluşturur, "gerçek, hakiki" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 260). *Kirtü katıg çın kirtü köngül* ifadesinin kelime anlamı "doğru ve sağlam gönül"dür. *Kirtü katıg çın kirtü köngül*, "saf ve temiz, kararlı, doğru ve dürüst olan gönül"dür.

anı üçün m(e)n özüm .. kirtü katıg çın kirtü köngülin .. töpün yinçürü yükünüp .. ınanur m(e)n sizinge tip tidi :: (AY Kaya VII/494/18-21). "Bu yüzden ben doğru (ve) sağlam (bir) kalple karşınızda eğiliyorum (ve) inanıyorum, dedi." (AY Çetin VII/850-853).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

***kirtü köngül* "doğru gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta bir örnekte geçmektedir. Kelime anlamı "doğru gönül"dür. *Kirtü köngül* ifadesi ile "güzel duygu, düşünce ve isteklere sahip olmak, temiz ve dosdoğru olmak vb." ifade edilmektedir.

alkunı barça burkanlıg kanglarımnıng üskinte .. kirtü köngülin kşantı kılu tegintim .. (AY Kaya II/108/4-7). "Hepsi için Buddha babalarımın huzurunda doğru gönül ile tövbe ettim." (Tümenbayar 2019: 77).

***kkirsiz arıg bilge bilig köngül* "lekesiz, temiz, hikmetli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Kkirsiz arıg* ve *bilge bilig* kelimeleri ikileme oluşturur. *Kkirsiz arıg* "kirsiz ve pak, temiz" (Ölmez 2017: 273), *bilge bilig* "bilgelik, bilgi, bilge" (Ölmez 2017: 257) anlamlarına gelir. *Kkirsiz arıg bilge bilig köngül* ifadesinin kelime anlamı "lekesiz, temiz ve hikmetli gönül"dür, kötülük barınmayan, şüphelerden arınmış, saf ve temiz, faydalı olan gönlü ifade eder.

öngde b(e)lgüde itigde yaratıgda barçada utmış yigedmiş ülgülençsiz tenglençsiz ogşatguluksuz yöleştürgülüksüz arıg süzük öng erip .. bod sın ülgüsi üze ülgülegeli bolmaguluk tört törlüg kkirsiz arıg bilge bilig köngül bölüklüg .. arıgsız biş yapıg tözlüg üç asankı altı p(a)ramıt yüz m(a)hakalp içinteki arıg edgü kılınçlarnıng 'engeyü tüşi utlısı bolmış ulug erdini lınhua çeçek iligi atl(ı)g ıduk ol burkanlar orunınta olurup burkan kutın bulmış kayu tözkerinçsiz ıduk et'öz erser :: (AY Kaya II/45/1-15). "önde; görünüşte, işte, girişimde, her şeyde başarılı, ölçüsüz, benzersiz; temiz, berrak; vücudu ölçülemeyen, dört türlü, lekesiz, temiz, hikmetli gönüllü; kirli beş yapı esaslı, üç devri olan altı erdem, yüz büyük devre içindeki temiz, iyi davranışların ödülü olan yüce cevher lotus çiçeği hükümdarı adlı kutsal budalar yerinde oturup buda kutsallığını bulmuş bilinmeyen kutsal bedendir. Başkalarına ulaşmış bedeni ise…" (Tümenbayar 2019: 54).

***kkirsiz arıg köngül* "kirsiz, temiz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk ve Eski Türk şiirlerinde geçmektedir. *Kkirsiz arıg* kelimeleri ikileme oluşturur, "kirsiz ve saf, temiz" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 273). *Kkirsiz arıg köngül* ifadesinin kelime anlamı "kirsiz, temiz gönül"dür. *Kkirsiz arıg köngül*, kötülük barındırmayan, saf ve temiz, şüphelerden arınmış gönlü ifade eder.

alkınmaksız isilmeksiz kök kalık teg kkirsiz arıg köngül yorıgınıng tamgası atl(ı)g d(a)r(a)nı nom :: (AY Kaya IV/338/19-21). "Bitmez eksilmez gökyüzü gibi saf temiz gönül yolunun mührü adlı dharani kanunu.."

kkirsiz arıg köngül öze bir key-ki-e.

kim-ler sizni yang-taḳı-ça ḳolulasar.

kirtü çın yig uluġ sıdıġ tanuḳ-layur.

king tering uz soġançiġ yig asıġ-lıġ-ı. (Arat ETŞ B.15/18-21).

"Kirsiz, temiz gönül ile bir defacık olsun

kimler sizi usûlünce gözetirse,

doğru, dürüst, üstün, büyük siddhi'yi tanıklar

onun geniş, derin, iyi, tatlı ve üstün faydası." (Arat 1986: 157).

***kkirsiz tapçasız köngül* "lekesiz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Kkirsiz tapçasız* kelimeleri ikileme oluşturur, "kirsiz, temiz, arı" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 273). *Kkirsiz tapçasız köngül* ifadesinin kelime anlamı "lekesiz gönül"dür. *Kkirsiz tapçasız köngül* ile "kötülük barındırmayan, saf ve temiz gönül" ifade edilmektedir.

neçe mening t(e)ngrim sizni ögmekdin yükünmekdin turmış buyanlarımın kkirsiz tapçasız köngülüm süzülmeklig arıg turug edgü kılınçlarımın kut kolunu buyan evirer m(e)n :: (AY Kaya II/124/1-6). "Tanrım, sizi övmekten, size secde etmekten oluşan sevaplarımı lekesiz gönlümden süzülmüş temiz iyi amellerim saadet isteyip sevap çeviriyorum." (Tümenbayar 2019: 82).

***ḳodkı* köngül "alçak gönüllü" Eşdizimliliği:**

Kutadgu Bilig'de sıkça geçmektedir. Kelime anlamı "alçak gönüllü"dür. *Kodkı köngül* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Alçak köngül* ifadesi ile "kibirsiz olmak, mütevazı olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli koḍkı* deyiminin "alçak gönüllü, tevazu sahibi" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 129).

méni bulğuçı kılkı alçak kerek

köñül kodkı til sözde yumşak kerek (KB 703).

"Beni bulan kimse mütevazi tabiatlı, alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalıdır." (Arat, 703).

köñül kodkı tuttı tilin söz süçig

bodunuğ işitti taşığ hem içig (KB 1696).

"Alçak gönüllü ve tatlı dilli idi; içten ve dıştan halkı kendisine ısındırdı." (Arat, 1696).

ne edgü bolur kutka kodkı köñül

ne körklüg bolur bilge bolsa amul (KB 1700).

"Saadete alçak gönüllülük ne kadar uyar; alim bir insana hilm ve şefkat ne kadar yakışır." (Arat, 1700).

kimiñ birle devlet yaraşsa kelip

köñül kodkı tutğu kiçiglik kılıp (KB 1702).

"Saadet gelip kiminle bağdaşırsa o kimse tevazu göstermeli ve alçak gönüllü olmalıdır." (Arat, 1702).

köçüt teg bolur kut tüpi hem tözi

köñül kodkısı ol anıñ yıldızı (KB 1704).

"Saadet aslında göç atı gibidir, göçer, gider; onu bulunduğu yerde tutan kök, alçak gönüllülüktür." (Arat, 1704).

akılık kerek begke kodkı köñül

bu kodkı köñül birle kılkı amul (KB 2049).

"Beye cömertlik ve alçak gönüllülük lazımdır; alçak gönüllülük ile birlikte tabiatı da sakin olmalıdır." (Arat, 2049).

köñül tutsa kodkı hem elgi akı

bularka yaraşı bağırsaklıkı (KB 2073).

"Bey gönlünü açık tutmalı, eli açık olmalı, merhameti de bunlarla mütenasip bulunmalıdır." (Arat, 2073).

küwezlik asığsız köñül tumlıtur

köñül kodkı bolsa kişig yoklatur (KB 2120).

"Gurur faydasızdır, o insanları kendisinden soğutur; alçak gönüllülük insanı yükseltir." (Arat, 2120).

beg alçak kerek bolsa kodkı köñül

munı teg yok erse sen andın tünül (KB 2121).

"Bey mütevazı ve alçak gönüllü olmalıdır; eğer böyle değil ise, sen ondan elini çek." (Arat, 2121).

közi tok serimlig ne kodkı köñül

suyurkap keçürgen ne kılkı amul (KB 2170).

"O gözü tok, sabırlı, alçak gönüllü, şefkatli ve sakin tabiatlı olmalıdır." (Arat, 2170).

kerek köñli kodkı ma yumşak tili

bu ol kör kişike sewitür yolı (KB 2229).

"Vezirin gönlü alçak ve dili yumuşak olmalıdır; böylelikle insan kendisini başkalarına sevdirir." (Arat, 2229).

köñül kodkı bolsa sewitür kişig

sewitmiş kişiler awıtur işig (KB 2230).

"Alçak gönüllülük insanı sevdirir; kendisini sevdiren kimseler arkadaşlarını da memnun ederler." (Arat, 2230).

negü tér eşitgil kör alçak amul

ne edgü bolur erke kodkı köñül (KB 2231).

"Alçak gönüllü ve sakin tabiatlı insan ne der, dinle; insan için alçak gönüllü olmak ne iyi şeydir." (Arat, 2231).

kılınçı oñay bolsa kodkı köñül

bodunka sewitür özin bu yañ ol (KB 2294).

"Kumandan iyi tabiatlı ve alçak gönüllü olmalıdır; o böylelikle kendisini halka sevdirir." (Arat, 2294).

köñül kodkı bolsa kamuğka kiçig

tili bolsa yumşak şekerde süçig (KB 2475).

"Herkese karşı küçük ve alçak gönüllü davranmalı; dili yumuşak ve şekerden daha tatlı olmalıdır." (Arat, 2475).

köñül kodkı tutsa bulur kut erig

küler yüz isig sözke tirlür tirig (KB 2478).

"İnsan gönlünü alçak tutarsa, saadet gelip onu bulur; hayatta herkes güler yüz ve tatlı söz etrafında toplanır." (Arat, 2478).

bayusa bolur ol bodun kötkisi

çığaylık bile ol köñül kodkısı (KB 3527).

"İnsan zenginleşirse, aşağılık olur; alçak gönüllülük ancak fakirlik ile mümkündür." (Arat, 3527).

***kop köngül* "bütün gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk'ta, eski Türk şiirlerinde ve Berliner Text'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "bütün gönül"dür. *Bütün köngül* ifadesi "tüm gönlüyle, tüm samimiyetiyle, içinden gelerek, tüm içtenliğiyle" anlamları taşır.

kayu kişiler tınglasarlar :: bo nom erdinig kop köngülin .. et'özleri köngülleri .. kalangurgaylar ögrünçin :: (AY Kaya VI/454/20-23). "Her kim bu öğreti mücevherini bütün kalbiyle dinlese, bedenleri, gönülleri sevinçle sıçrar." (AY Ayazlı VI B/1:1238-1241).

Yukarıdaki cümlede *kop köngül* ifadesinde *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

ötrü olarnı kop köngülin ayayu agırlayu tapınu udunu teginip yigülük aşın kedgülük tonın (AY Kaya VIII/513/9-12). "Sonra onları bütün gönülleriyle saygı göstererek hürmet ederek tapınıp yenilecek yiyecek giyilecek giysilerin…"

tüzü yadıp bir yanglıg .. emgekin sakınıp tınl(ı)glarnıng .. adırtsız tüp tüz arıtdı .. ulug y(a)rlıkançuçı köngüllüg .. ötünmiş üçün kop köngülin .. suçatı atl(ı)g ilig kanka .. kingürü yada nomladı .. sogançıg tatıglıg bo nomug .. (AY Kaya IX/576/16-23). "[Buddha], canlıların, her tarafa, aynı şekilde yayılan sıkıntılarını düşünüp[canlılar arasında] fark gözetmeksizin, [onlar için] yüce merhamet düşüncesini hâsıl etmiş. Tam bir samimiyetle, [daha önceden] Sujāta adlı hükümdara arzda bulunduğu üzere, ayrıntılarıyla mükemmel olan bu dharmayı [hükümdara] vaaz etmiş." (AY Uçar IX/156-163).

kimler birök küseser .. tering nomka kirgeli .. eşidmiş k(e)rgek aş<n>uça .. bo nom erdinig kop köngülin .. nom tözining turguluk .. çaytı atl(ı)g yir orunı ol .. teringde tering edgü nom .. ornanmış ol teprençsiz .. (AY Kaya IX/583/9-16). "Kimler, şayet derin öğretiyi benimsemek isterse, ilk olarak bu dharma hazinesini, bütün samimiyetiyle dinlesin. Dharma (Altun Yaruk) aslının neş'et ettiği yer caitya adlı yerdir, [orada] en derin ve mükemmel dharma iyice kök salmıştır." (AY Uçar IX/311-318).

yümçigsiz-in titrü baḳa körüp ḳanġusuz.

yükünç ayaġ tapıġ uduġ yanġı bulġusuz.

yüde ilḍünü töpüde urup utlı ḳılġu-suz.

yüz [ming] sansız kalp öd öz-e ögüp erḍgüsüz.

yürüng arıġ edgü nomlar aġılıḳ-ınga.

yürekim-te içtin barmış kirtgünçüm öz-e.

yükünürmen kop köngülin alu yarlıḳang.

yügerü-te siz-ni körgü küsüş-üm ḳanz-un. (Arat ETŞ B.9/97-105).

"Gözü kırpmadan, ayırmadan bakmakla ona doyulmaz,

Tâzim, hurmet, kulluk ve ibâdetin karşılığı bulunmaz,

baş üstüne koyup, yüklenip taşımak fayda etmez,

yüz binlerce sayısız devrelerde övmekle bitirilmez,

ak, pâk, iyi törelerin hazinesinde

yüreğimdeki içten gelen inancım ile,

bütün kalbim ile önünde eğilirim, kabûl buyurun,

sizi karşımda görmek arzum yerine gelsin." (Arat 1986: 79).

Yukarıdaki örnekte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

anta mungadınçıg negü bolgay

adınçıg tanglançıg yeme negü ergey

anın sizinge ınagım

ayayu yükünürmen kop köngülin (Zieme BT XIII/26/ 10-13; akt. Besli 2019).

"Böyle şaşırarak nasıl olacak, şaşırıp hayrete düşerek de nasıl olacak, bu nedenlerden dolayı umudum (ve) dayanağım olan size, tüm kalbimle, saygıyla secde ederim." (Besli 2019: 493).

Yukarıdaki örnekte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

***korkınçsız köngül* "korkusuz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Huastuanift'te ve Berliner Text'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "korkusuz gönül"dür. *Korkunçsız köngül* ifadesi ile "korkusuz olmak, cesaretli olmak" ifade edilmektedir.

ymä todunçsuz uvutsuz suk

yäk üçün ymä korkınçsız

könlümüz üçün (Özbay 2014: 88/290-292).

"Utanmaz, ahlaksız hırs şeytanı için (tanrı) korkusu olmayan düşüncemiz (yüzünden) yahut…" (Özbay 2014: 94-95).

Köngül kelimesi yukarıdaki örnekte "düşünce, fikir" anlamında kullanılmıştır.

imirt karnggu bo sansarta yoletgey

ındın kıdıgka teggülük yol çiledgey

ideng tutçı açıkalmada korkınçsız köngül ületgey

ènçgü barur lènhua çeçek èligligke (Zieme BT XIII/24/ 7-10; akt. Besli 2019).

"Karanlık bu samsārada yürünecek, huzur kıyısına ulaşacak yol sıkıntılıdır, daima korkusuz gönülle, lènhua çiçeği hükümdarına (Buddhaya) huzur ile ulaşır." (Besli 2019: 492).

***korkınçsız köngül buşı* "korkusuz gönül sadakası" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. "Korkusuz gönül sadakası" anlamına gelir.

anın iki törlüg buşıda korkınçsız köngül buşı nom buşı bolar ikegüning tüşi utlısı ertingü ulug titir .. burkan kutınga katıglantaçı bodıs(a)t(a)vlarnıng ulug y(a)rlıkançuçı köngüllerin bütürteçi korkınçsız [köngül buşı tükel bil]ge bilig[lig t(e)ngri t(e)ngrisi bur]kan titir :: (AY Kaya S/21/17-22/2). "Onun iki tür sadakası da; korkusuz gönül sadakası (korkusuzluk sadakası) ve öğreti sadakasıdır. İkisinin mükafatı son derece yüksek olacaktır. Buddha saadeti için çalışıp çabalayan Bodhisattvalar'ın büyük merhametli gönülleri ile tamamlanacak korkusuz gönül sadakası muhteşem bilgili tanrılar tanrısı Buddhadır."

adınlarka <u>korkınçsız köngül buşı</u> birmeklig ıduk nomda üzüksüz ögretig kılsunlar .. (AY Kaya S/22/8-11). "Başkalarına <u>korkusuz gönül (için) hayrini</u> vermeyi mukaddes kitaptan daima tâlim kılsınlar." (Çağatay 22/8-11).

korkınç emgekin emgenteçi tınl(ı)glarka <u>korkınçsız köngül buşı</u> birürler :: (AY Kaya IV/216/19-21). "Korku sıkıntısı çeken canlılara <u>korkusuzluk sadakası</u> verirler."

***<u>korku yinik köngül</u>* <u>"korkak gönül" Eşdizimliliği:</u>**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "korkak gönül"dür. *Korku yinik köngül*; çabuk korkuya kapılan, cesur olmayan, yüreksiz gönlü ifade eder.

azu <u>korku yinik köngül</u> tıltagınta .. azu yme övke kakıg öç kek ugurınta .. ulatı açmak suvsamak emgekke sıkılıp anın m(e)n kıltım erser kamag ayıg kılınçlarıg :: (AY Kaya II/102/12-17). "Ya da <u>korkak gönül</u> sebebiyle ya da öfke, kin sebebiyle ve açlık susuzluk ıstırabıyla eziyet çekip onunla ben işlediysem bütün günahları…" (Tümenbayar 2019: 74).

***<u>köngüllerinteki sevigler</u>* <u>"gönüllerindeki sevinçler" Eşdizimliliği:</u>**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. "Gönüllerindeki sevinçler" anlamına gelir.

[ol] tınl(ı)glarnıng <u>köngüllerinteki</u> taplarınça <u>seviglerinçe</u> aş içgü ton kedim ulatı töl(e)t töşekler yme :: altun kümüş erdini yinçü ertingü süzük vaydurı saparır yivig tizig itig yaratıgka barçaka tükellig bolsunlar :: :: :: (AY Kaya II/119/12-18). "<u>Gönüllerindeki</u> isteklerine, <u>sevinçlerine</u> göre yiyecek, içecek, giyecek ve yatak döşekler, altın, gümüş cevher, inci, oldukça berrak vaidurya saprir süslere, dizilere doysunlar." (Tümenbayar 2019: 80).

***köngüllerinteki taplar* "gönüllerindeki istekler" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. "Gönüllerindeki istekler" anlamına gelir.

[ol] tınl(ı)glarnıng köngüllerinteki taplarınça seviglerinçe aş içgü ton kedim ulatı töl(e)t töşekler yme :: altun kümüş erdini yinçü ertingü süzük vayduru saparır yivig tizig itig yaratıgka barçaka tükellig bolsunlar :: :: :: (AY Kaya II/119/12-18). "Gönüllerindeki isteklerine, sevinçlerine göre yiyecek, içecek, giyecek ve yatak döşekler, altın, gümüş cevher, inci, oldukça berrak vaidurya saprir süslere, dizilere doysunlar." (Tümenbayar 2019: 80).

***köngüllüg er* "gönüllü er" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Dîvânu Lugâti't-Türk'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönüllü er"dir. Fakat Dîvânu Lugâti't-Türk'te bu ifadede *köngül* sözcüğü "akıl" anlamında kullanılmış *köngüllüg er* ifadesi "akıllı adam" olarak anlamlandırılmıştır.

köŋül kalp, gönül (fu'a:d), zihin açıklığı ve idrak sür'ati (fiṭna). Bundan "akıllı adam" için *köŋüllüg er* denir (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 496).

***köngüllüg kişi* "gönüllü kişi" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönüllü kişi"dir. *Köngüllüg kişi* ifadesi ile "temiz, doğru, iyi, güzel bir gönle sahip olan, güvenilir kişi" ifade edilmektedir. Beyitte *köngüllüg kişi* ifadesi "gönül sahibi olan kişi" olarak anlamlandırılmıştır;

köñüllüg kişi söz unıtmaz bolur

köñülsüz sözüg ked tutumaz bolur (KB 2470).

"Gönül sahibi olan insan verdiği sözü unutmaz; gönül sahibi olmayan insan ise sözünü tutmaz." (Arat, 2470).

***köngülsüz kişi* "gönülsüz kişi" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönülsüz kişi"dir. *Köngülsüz kişi* ifadesi ile "iyi ve güzel bir gönle sahip olmayan, güven vermeyen kişi" ifade edilmektedir.

köñülsüz kişiler kuruğ kep bolur

köñül birle yalñuk kamuğ iş kılur (KB 2472).

"Gönülsüz insanlar kuru bir kalıp olur; insan her işi gönül ile yapar." (Arat, 2472).

tükel sır bediz ol köñülsüz kişi

köñülsüz kişi bilge atın yodar (KB 2798).

"Gönülsüz insan yalnız bir şekil ve kalıptan ibarettir; gönülsüz insan alim adını kaybeder." (Arat, 2798).

***köngülteki edgüler* "gönüldeki iyilikler" Eşdizimliliği:**

Bu birliktelik yalnızca Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. "Gönüldeki iyilikler" anlamındadır.

Küzetmişçe ....ıça.ıp.

Köngülteki [ed]güleri.

Kün küninge önti.

Kün tengri teg yaruttı. (Arat ETŞ M.7/341-344).

“Gözettikçe …..

Gönüllerindeki iyilikler

Günden-güne daha da arttı

Ve güneş tanır gibi, ışık saçtı.” (Arat 1986: 53).

***köngülteki kkir* “gönüldeki kir” Eşdizimliliği:**

Köngül ve *kkir* birlikteliği Altun Yaruk’ta sıkça tanıklanmaktadır. *Köngülteki kkirler* ifadesi ile “kötü duygular, hisler, kötü düşünceler” ifade edilmektedir.

törtünç köngülteki kkirlerig kiterip nom tözin arıtmakka tayanıp :: (AY Kaya IV/238/23-239/1). “Dördüncüsü, gönüldeki kirleri arındırıp öğreti esasını temizlemeye dayanıp…”

törtünç köngülteki kkirlerig kiterip nom tözin arıtmakka tayanıp dyan p(a)ramıtıg netegin bütürürler :: (AY Kaya IV/243/13-16). “Dördüncüsü, gönüldeki kirleri arındırıp öğreti esasını temizlemeye dayanıp dhyana erdemini nasıl tamamlarlar?”

köngülteki kkirlerig kiterip nom tözin arıtmak yme kayu erür tip tiser :: (AY Kaya IV/243/16-18). “Gönüldeki kirleri arındırıp öğreti esasını temizlemek şöyledir dese.”

köngülteki kkirler erser :: k(a)ltı bo köngül içinte ilkisizdin berüki töz tüp ornag tutmış kamag biş ajun tınl(ı)glarıg çaşurtaçı bulgadaçı k(e)ntü köngülüg buşurtaçı emgetdeçi az övke biligsiz küni küvenç körüm sizikde ulatı kamag nızvanılar erür :: (AY Kaya IV/243/18-244/2). “Gönüldeki kirler ise bu gönül içinde evvelden beri dümdüz yerleşmiş olan bütün beş hayat şeklindeki canlılara iftira atacak, canlıları karıştıracak kendi gönlünü kaygılandıracak, ızdırap çektirecek hırs, öfke, cehalet, kıskançlık, şüphe, kaba ihtiraslardır.”

anın bo nızvanılarnıng atı köngülteki kkirler tip titirler :: (AY Kaya IV/244/7-9). “Bu nedenle, ihtiraslarının adı gönüllerindeki kirler dedi.”

inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın köngülteki kkirlerig körmek bışrunmak yollar içinte kevip tarkarıp on orunlar sayudakı sırnayu yinçg<e>leyü arıtıp (AY Kaya IV/14-18). “Şöyle (ki) Bodhisattvalar böyle bu şekilde gönüldeki kirleri, görme ve olgunlaştırma

yolları içinde zayıflatıp yok edip on yerdekilerin her birini ısrarlı bir şekilde inceltip, temizleyip...” (Uzunkaya 2020: 230).

köngülteki kkirlerig kiterip nom tözin arıtmakka tayanıp dyan p(a)ramıtıg bütürmek :: (AY Kaya IV/246/5-8). “Gönüldeki kirleri arındırıp öğreti esasını temizlemeye dayanıp dhyana erdemini tamamlamak.”

***köngülteki küsüş* “gönüldeki istek” Eşdizimliliği:**

Bu ifade eski Türk şiirlerinde ve Altun Yaruk’ta tanıklanmaktadır. “Gönüldeki istekler, arzular” anlamına gelir.

Köngülüngdeki küsüşüng barça ḳantı

Atıng atayu ḳut ḳıv özin kelti (Arat ETŞ N.35/83).

“Gönlündeki bütün arzuların yerine geldi,

Adını çağırıp, devlet ve saâdetin kendiliğinden geldi.” (Arat 1986: 295).

montada ulatı ülgüsüz .. sansız edgü edrem[i] .. iyin kelgey olarnıng .. köngülteki küsüşçe .. (AY Kaya VII/487/1-3). ”Bundan başka sayısız, iyilik (ve) erdem gönüllerindeki istekleri doğrultusunda yerine gelecek.” (AY Çetin VII/668-670).

’eng mıntın yek içgek .. kuş keyikler kuvragının .. kamagnıng barça kanturur siz .. köngülteki küsüşin .. (AY Kaya VII/493/5-8). “En başta şeytanların ve hayvanların bütününün gönüllerindeki istekleri yerine getirirsiniz.” (AY Çetin VII/819-822).

yime bir bilge nom bilir er ince tip tidi tavar ḳazġanmaḳ neng taluy ögüzke kirip köngülteki küsüşin ḳantur-ġalı saḳınsar bulunçusuz çintemeni erdini bulsar ḳamaġ yirtünçüdeki tınlıġ-larnıng küsüşin inçip (PKP/XIV/2-XV/1). “Yine bir bilge, din diyanet bilir kişi(din alimi) şöyle dedi: ‘’Dünyalık edinme konusunda (kişi) okyanusa girip (manevi derinliklere dalıp) gönüldeki (nefsinin yapmaya zorladığı) arzularını kandırmak için tefekkür ederken, bulunmaz çintamani incisini (düşünce mücevherini = mutlak hakikati) bulacak olursa tüm yeryüzünde bulunan canlıların arzuları böylece (yerine gelmiş olur).” (Ata ve Tulum 2013: 48-49).

***köngülteki sav* "gönüldeki söz" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Orhon Yazıtlarında tanıklanmaktadır. "Gönüldeki söz" anlamına gelir. *Köngülteki sav* ifadesi ile "söylenilmek, anlatılmak istenen sözler" ifade edilmektedir.

Kөŋülteki sawımın urturtum (KTY G 12) "Gönlümdeki sözlerimi nakşettim." (Aydın 2017: 50).

***köngülteki tilek* "gönüldeki dilek" Eşdizimliliği:**

Bu birliktelik Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönüldeki dilek"tir. "Bir kimsenin dilediği, istediği, arzuladığı şeyler"i ifade etmek için kullanılmıştır.

köngülteki tilekimin .. küseyür m(e)n kolur m(e)n .. (AY Kaya VIII/508/1-2) "Gönlümdeki dileğimi istiyorum."

***köni kirtü süzük kirtgünç köngül* "doğru, temiz, inançlı gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. *Köni kirtü* ve *süzük kirtgünç* kelimeleri ikileme oluşturur, köni kirtü "doğru, gerçek" (Ölmez 2017: 274), *süzük kirtgünç* "inanç, saf inanç, temiz inanç" (Ölmez 2017: 287) anlamlarına gelir. *Köni kirtü süzük kirtgünç köngül* ifadesinin kelime anlamı "doğru, temiz ve inançlı gönül"dür. *Köni kirtü süzük kirtgünç köngül* ile "yanlış duygu ve düşüncelerden arındırılmış, kötülüklerden arındırılmış, saf, inançlı, gönül" ifade edilmektedir.

anın s(e)n tözün t(e)ngri kızıya kayu köni kirtü süzük kirtgünç köngülüng üze kamag tınl(ı)glarka edgülügin bo ötügüg ötüntüng erser .. ol köni kirtü süzük kirtgünç köngülüngin yügerü kılıp ürüg uzatı bo nom erdinig küyü küzetü ergil .. (AY Kaya VII/480/21-481/4). "Ey Asil Tanrıça, nasıl doğru saf (bir) gönülle (ve) canlılara iyilik olsun diye bu sözleri söylediysen o doğru (ve) saf gönlünü yüceltip daima bu öğreti mücevherini de gözetip koru." (Benli 2013: 120).

***küni kıvırkak könül* "kıskanç gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "kıskanç gönül"dür. *Küni kıvırkak köngül*, kıskanma duygusuna sahip, haset gönlü ifade eder.

anın m(e)n kıltım erser kamag ayıg kılınçlarıg .. yavız yavlak kişilerke yakın barıp .. küni kıvırkak köngülnüng tölüki ugurınta .. yok çıgay bolup tev kür tıltagınta .. (AY Kaya II/102/1-5). "Onunla ben yaptımsa bütün günahları kötü kişilere yaklaşıp haris gönlün kuvvetiyle fakir olup hile sebebinde…" (Tümenbayar 2019: 74).

***küsemiş küsüşüg köngül* "arzulayan gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "arzulayan gönül"dür. *Küsemiş küsüsüg köngül* ifadesi ile "bir isteği olan, arzulayan gönül" ifade edilmektedir.

ayıg kılınçlarıntın öngi üdrülgeli :: bir yintem ..... :: kkirsiz arıg alku edgü bölük [tınl(ı)glar t(e)ngri]li yalanguklı ..... birök ..... [kirtgü]nç köngülin ..... alku küsemiş küsüşüg köngül üze kanturtaçıg bütürteçig avış atl(ı)g tegінçsiz tamuda togmış tüşmiş tınl(ı)glar yalınayu turur ört yalın üze örtünü turur :: (AY Kaya II/99/4-16). "Bütün günahlarından başka seçmek için birlikte [……] lekesiz, temiz bütün iyi canlılar, tanrı ve insan [……] inançlı gönülle [……] Bütün isteği gönlü doyuran, tamamlayan avici adlı ulaşılmaz cehennemde doğmuş canlılar alevlenerek durur ateş üzerinde örtünerek duran canlılar umutsuz bir şekilde dönen tekerlek içinde yuvarlananlar Bunu duysalar acı ıstırapları söner, yok olur." (Tümenbayar 2019: 73).

***küsüşsüz köngül* "isteksiz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "isteksiz gönül"dür. *Küsüşsüz köngül* ifadesi ile "gönülsüz ve isteksiz olmak" ifade edilmektedir.

’eng’ilki kirtgünç erkligke tayanıp ikinti y(a)rlıkançuçı köngülke tayanıp :: üçünç küsüşsüz köngülke tayanıp :: (AY Kaya IV/215/9-12). “Önce iman gücüne dayanıp ikincisi merhametli gönüle dayanıp üçüncüsü isteksiz gönüle dayanıp…”

üçünç küsüşsüz köngülke tayanıp buşı p(a)ramıtıg netegin bütürürler :: küsüşsüz köngül yme kayu erür tip tiser :: küsüşsüz köngül erser k(a)ltı buşı birgülük edinge tavarınga ol edig tavarıg teginteçi dıntarnıng sevinç utlı birmekinge kin ajuntakı tüşinge utlısınga bo üçegüke ilinmemek yapşınmamak erür :: (AY Kaya IV/216/23-217/5). “Üçüncüsü ise isteksiz gönüle dayanıp sadaka erdemini nasıl tamamlarlar? İsteksiz gönül nasıldır diye sorsalar, isteksiz gönül, sadaka verecek mala mülke, o mala mülke ulaşacak ustanın sevimli karşılık vermesine, sonraki hayat biçimindeki semereye (yani) bu üçüne bağlanmamaktır.” (Tokyürek 2011: 246).

inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yanglıg ilinçsiz tutunçsuz küsüşsüz köngülleri üze alku ed tavarların alkuka bir teg esirkençsizin titerler ıdalayurlar buşı birürler :: bo erür küsüşsüz köngülke tayanıp buşı p(a)ramıtıg bütürmek :: (AY Kaya IV/217/5-11). “Boddhisattvalar böylece tutkusuz, isteksiz gönülleri ile mallarını hepsine esirgemeden feda ederler, sadaka verirler. İsteksiz gönüle dayanıp sadaka erdemini tamamlarlar.”

***küvenç köngül* “kibirli gönül” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk’ta iki cümlede geçmektedir. Kelime anlamı “kibirli gönül”dür. *Küvenç köngül* “kendini büyük görmek, gururlu olmak, büyüklenmek vb.” duygu ve düşünceleri ifade eder.

biligsiz bilig küvenç köngül ugurınta .. ulatı azlı övkeli nızvanılar tıltagınta .. kıltım erser bo montag ayıg kılınçlarıg :: :: amtı m(e)n alkunı kşantı ötünü teginür m(e)n :: (AY Kaya II/103/14-19). “Cehalet ve kibirli gönül nedeniyle arzu ve öfkeli ihtiraslar sebebiyle işlediysem böyle günahlar için şimdi ben tövbe ediyorum.” (Tümenbayar 2019: 75).

iliglerning kanlarnıng öz itigin yaratıgın urunup m(e)n mening küvenç köngülin kiterip :: süzük kirtgünç köngülin asıp üstep .. (AY Kaya VI/416/14-18). “…hükümdarların kendi süsünü, mücevherini takınıp benim kibirli gönlümü giderip samimi düşüncelerini artırıp…”

***luvlan kartı köngül* "saçma ve ahmak gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Berliner Text'te tanıklanmaktadır. "Saçma ve ahmak gönül" anlamındadır. Şiirde içinde bulunulan durumu ifade etmek için kullanılmıştır.

alku üdte luvlan kartı könglüm üze

asıgsız bıtadı üd kün keçürmekim üze

ayıg kılınçlıg agır yük yütmekim üze

astım üklitdim kılınçımın muntaglar üze (Zieme BT XIII/13/ 98-101; akt. Besli 2019).

"Tüm zamanlarda ahmaklık ile faydasız (ve) boş gün ve zaman geçirmekle, kötü amellerin ağır yükünü yüklenmekle bu ve bunun gibi şeylerle amellerimi hareketimi doldurdum, çoğalttım." (Besli 2019: 471).

***maytrı köngül* "maitri gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Maitri "teveccüh, lütuf arkadaş, dostluk" (Wilkens 2020: 465) anlamlarına gelir. *Maitri gönül* ifadesi "arkadaş gönlü, dost gönlü" olarak anlamlandırılabilir.

manuçap rıdı küü kelig öz-e.

manglayu kez-e bar kel ḳıldaçı.

manuş-a yalnguḳ başdınglıġ-lar-nıng.

maytrı köngül-lüg çın edgü ögli-si.

mayaçal yilvi toor al altaġ öz-e.

maṭyamarg yol-ça uz başladaçı.

maḫa-puruş uluġ er suu-vikiranda şiri.

manggal-ım siz-inge yükünürmen. (Arat ETŞ B.10/240-247).

“Manuçap idi şekil değiştirmek sûretiyle,

adımlayarak gezip, git-gel yapan

mānuşa, insan basdınglıġ-’ların

maitri gönüllü, gerçekten iyi düşüneni,

mayajāla, sihir ağı, hîle ve aldatma ile

madhyamārga yol üzere usta rehberlik eden,

maha-puruşa, büyük er, Suu-virkranda-Sri.

şöhretlim, sizin önünüzde hurmetle eğilirim.” (Arat 1986: 99).

***nızvanılıg köngül* “tutkulu gönül” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk’ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “tutkulu gönül”dür. *Nızvanılıg köngül* ile “ihtiraslı, tutkulu, aşırı istekli olan gönül” ifade edilmektedir.

.. *nızvanılıg köngülte b(e)lgürme<me>ki üze ikin ara üzülür öçer osuglug erser yme inçip yene üzülteçi ol atkangulug üzülmek körüm ermez sıyur tınl(ı)glarnıng adruk adruk öngi ermez körümlerin b(e)lgürtür adruk adruk çın kirtü erür körümlerin yörer* (AY Kaya III/165/11-18). “Tutkulu gönülde belirmesi ile ikisinin arasında kesilir, ortadan kalkar gibi ise de, lâkin yine kesilecek, o, bağlanılması gerekli kesilmek görünüşü olmayan bozucu canlıların ayrı ayrı, farklı olmayan görünüşlerini (ve) ayrı ayrı gerçek, doğru olan görünüşlerini belirtir; …..” (Benli 2013: 63).

***odug köngüllü* "uyanık gönüllü" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçmektedir. Kelime anlamı "uyanık gönüllü"dür. Dîvânu Lugâti't-Türk'te *odug köngüllü* ifadesinde *köngül* sözcüğü insanı temsil etmektedir, *odug köngüllü* ifadesi ile "uyanık olmak, akıllı olmak vb." ifade edilmiştir.

odug kөŋüllüg er "akıllı adam" (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 30).

***oglagu köngül* "nazlı gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "nazlı gönül"dür. *Oglagu köngül* "nazik, özen isteyen, çabuk etkilenen gönül"dür.

köñül oğlağu ol sınağı muñar

isigke erir terk soğukka toñar (KB 3395).

"Gönül nazlıdır, bu tecrübe edilmiştir; şöyle ki, sıcakta erir, soğukta donar." (Arat, 3395).

***ogşançıg amrançıg küvençsiz ulug yarlıkançuçı köngül* "sevimli, kibirsiz, çok merhametli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Ogşa- amra-* fiilleri ikileme oluşturur, "sevmek, hoşlanmak" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 279). *Ogşançıg amrançıg küvençsiz ulug yarlıkançuçı köngül* ifadesi "sevimli, kibirsiz, çok merhametli gönlü ifade eder.

ogşançıg amrançıg küvençsiz ulug y(a)rlıkançuçı köngüllüg .. üç uguşnung umugı üzeliksiz umug ınagı :: :: :: :: (AY Kaya BE/681/18-21). "Sevimli, kibirsiz büyük merhamet gönüllü üç alanın umudu, kesintisiz umudu." (Tokyürek 2011: 389).

***orunlug bolgu köngül* "yerleşmiş gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "yerleşmiş gönül"dür fakat Altun Yaruk'ta bu ifadede *köngül* sözcüğü "düşünce, akıl" anlamında kullanılmış, *orunlug bolgu köngül* ifadesi "yerleşmiş düşünce" şeklinde anlamlandırılmıştır. *Orunlug bolgu köngül* ifadesi ile "değiştirilmesi zor fikir, insanın kendisini bu düşünceden kurtaramadığı fikir, sabit fikir" ifade edilmektedir.

bo ok nomlug et'özke tayaklıgın 'eng'ilki adıçtıt köngülüg öritip bışrunmak yir içinteki bışruntaçı köngülüg <evrilinçsiz yirteki köngülüg> bir togum üze .. ikinti orunlug bolgu köngülüg :: v(a)jır teg b(e)k katıg köngülüg burkanlarnıng teprençsiz köngülüg :: ulatı kamag ülgülençsiz tenglençsiz burkanlarnıng edgülerin :: barçanı ok b(e)lgürtgeli bolur :: (AY Kaya II/68/5-15). "Bu öğretili bedene dayanmanın ilki adıçtıt gönüllü olup olgunlaşma yerindeki olgunlaşan gönlü kararlı gönüllü bir doğumludur. İkincisi de yerleşmiş düşünce, elmas gibi sert düşünce, Buddhaların sakin düşüncesi ki bütün sayısız Buddhaların iyiliklerini o ortaya çıkarır." (Tümenbayar 2019: 61).

***öglüg biliglig ukuşlug köngül* "akıllı, bilgili, zeki gönül" Eşdizimliliği:**

Bu kelimelerin birlikteliği Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Bu ifadede köngül sözcüğünün bazı sıfatları sıralanmıştır, bir kimsenin vasıflarını anlatmak için kullanılmıştır.

yégit erdi oğlan kılınçı amul

ukuşluğ biliglig hem öglüg köñül (KB 463).

"Sakin tabiatlı, akıllı, bilgili, zeki ve iyi gönüllü genç bir delikanlı idi." (Arat, 463).

***ögrünç sevinç köngül* "mutlu, sevinçli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "mutlu, sevinçli gönül"dür. *Ögrünç sevinç* kelimeleri ikileme oluşturur, "sevinç, mutluluk" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 281). *Ögrünç sevinç köngül*; neşeli, sevinçli gönlü ifade eder.

ötrü ögrünç sevinç köngülüm turu teginip :: (AY Kaya VI/446/3-4). "…sonra sevinçli ve mutlu gönlüme ulaşıp…"

eşidü tüketip yene öz öz orunlarınga kelip ögrünç sevinç köngülin ince tip tisünler :: (AY Kaya VIII/532/1-3). "İşitip yine kendi yerlerine gelerek büyük sevinçli gönülle şöyle desinler." (Gürsoy 2019: 261).
üstün orunta erigme kamag t(e)ngriler erkligi ..] altın yirte yorıgma yal(a)nguk[lar]nıng begleri .. turgursunlar kamagun ögrünç se[vinç] köngülüg .. iliglerin kavşurup tınglasunlar sözleyin .. (AY Kaya VIII/547/64-548/5). "Gökyüzünde bulunan bütün tanrıların muktedirleri, yeryüzünde yaşayan insanların hanları, bütünüyle sevgi dolu bir kalp barındırsınlar (ve) ellerini kavuşturup dinlesinler (ben) söyleyeyim." (AY Çetin VIII/1189-1195).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

bolar barça yene tegşilip .. irig açıg tatıgsız .. tüş yimişler yme töriyür .. öngre neçe bar erser .. edgü körkle yimişlikler .. ögirgülük sevingülük .. ilinçü kılguka yaraglıg .. t(e)k erser yene belingteg .. olar barça kurıyur .. bartaçıka körgeli .. busuş kadgu kaygu (!) sakınç kelür .. tuturkannıng tarıgnıng .. t[üş] yimişning kavlanıng tatıgları küçleri .. ançan ançan yme yokadur .. yimiş üdte köngülte .. ögrünç sevinç bultukmaz .. neçökin takı ugaylar .. m(a)habutlarıg inçip aş<a>galı .. (AY Kaya VIII/557/18-558/12). "Bu (meyve ve ağaçlar) bütünüyle değişip acı ve tatsız meyveler ortaya çıkar. Öncesinde sevinilecek eğlenmeye müsait ne kadar iyi (ve) güzel meyvelikler varsa, bunlar tedirgin edici şekilde tamamıyle kurur. Buraları görmek iseyen herkeste sıkıntı ve kaygı belirir. Pirinci, ekinin, meyve (ve) sebzenin tatları (ve) verimi yavaş yavaş yok olur. Hasat zamanı gönüllerde sevinç görülmez. (vücudun) organlarını iyileştirmeyi böyle nasıl başarabilirler." (AY Çetin VIII/1458-1475).

anın inçip toggaylar .. bizing t(e)ngridem orduda .. ulug t(e)ngriler kuvragı .. t(e)ngri urıları <yme> birkerü .. takı yme olarta .. adın asurılar yme arkası .. köni nomça

başlamak ugrınta .. ilning kannıng törüsin .. ürüg uzatı bulurlar .. ögrünç sevinç köngülüg .. t(e)ngriler kuvragı birkerü .. monı monçulayu sevinser .. yumgı <küyü> küzetü birürler .. ol il kanıg üzüksüz .. (AY Kaya VIII/565/8-20). "İşte bu nedenle tanrı çocukları ile birlikte tanrılar bizim ilahi sarayımızda doğacaklardır. Bunlardan başka cinler topluluğu doğru öğretiye göre devlet yönetimine dayanarak o hükümdarın doğru yasalarıyla sevinçli gönül beslerler. Tanrılar topluluğu hep birden böyle mutlu olduğunda o hükümdarı daima koruyup kollarlar." (AY Çetin VIII/1633-1645).

ögrünç [sevinç köngülümke] atı kötrülmiş t(e)ngrime .. titip ıdalap .. (AY Kaya X/667/22-668/1). "…sevinçli ve mutlu gönlüme, yüce tanrıma bırakıp…"

***ögrünçü köngül* "sevinçli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "sevinçli gönül"dür. *Ögrünçü köngül* "neşeli, sevinçli, mutlu gönül"dür.

ögrünçü köngülin teng köngülin .. ertingü arıg itinmiş siz .. ulug edgü ögli <ulug> y(a)rlıkançuçı .. köngülke <egsüksüz> tükellig erür siz .. (AY Kaya X/651/14-17). "… sevinçli gönülle, denk gönülle, son derece temizmişsiniz. Yüce, iyi düşünceli, merhametli gönle eksiksiz, tamamıyla ulaştınız."

***ööçsüz keksiz övkesiz kakıgsız aymançsız köngül* "kin gütmeyen öfkesiz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu kelime grubu Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Bu ifadede *köngül* kelimesinin bazı sıfatlarına yer verilmiştir. *Ööçsüz keksiz* ve *övkesiz kakıgsız* ifadeleri ikileme oluşturur. *Ööçsüz keksiz* "intikam niyeti olmayan, kinsiz, kin gütmeyen" (Ölmez 2017: 283), *övkesiz kakıgsız* "öfkesiz" (Ölmez 2017: 284) anlamlarına gelir.

yene ordu karşı içinteki katunlar tigitler begler buryuklar ınançlar tayançlar arkası bir ikintike ööçsüz keksiz övkesiz kakıgsız aymançsız köngülin ertingü ögrünçlüg sevinçlig bolmış k(e)rgek .. artukrak takı bo nom erdini üze agır ayag köngül öritmiş k(e)rgek tip

ötüntiler :: :: (AY Kaya VI/416/22-417/7). "Yine saray içindeki hatunlar (kraliçeler), prensesler, beyler, vezirler topluluğu birbirine karşı intikam ve nefret duyguları beslemeksizin endişesiz (şefkatli) bir gönülle son derece sevinçli olmalı. Bu öğreti mücevheri ile daha çok saygılı düşünceler beslemeli (saygı göstermeli) diye belirttiler." (Benli 2013: 77).

***övke köngül* "öfkeli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "öfkeli gönül"dür. *Övke köngül* ifadesi ile "öfkeli, kızgın, hiddetli olmak" ifade edilmektedir.

irig sarsıg sav sözlememek askançulamamak :: köngülin adın kişining edgüsinge azlanmamak künilememek övke köngül tutmamak övkelememek :: (AY Kaya IV/220/2-5). "Kaba ve çirkin söz söylememek alay etmemek, gönlü ile başka kişilerin iyiliğini kıskanmamak, öfkeli gönül tutmamak öfkelenmemek."

neçede birök bo savlarıg adınsıg kılıp övke köngül turgursar .. ötrü ançada ok bo bütmiş işin ıçgınur .. (AY Kaya VI/443/12-15). "Ne zaman bu sözleri üstün kılıp öfkeli gönlü durdursa sonra bu tamamlanmış işini kaybeder."

***saçuk köngül* "dağınık gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Sekiz Yükmek'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "dağınık gönül"dir. Aşağıdaki cümlede *saçuk köngül* ifadesinde *köngül* sözcüğü "düşünce, fikir" anlamında kullanılmış, *saçuk köngül* ifadesi "dağınık (dalgın) düşünce" olarak anlamlandırılmıştır.

Sačuq köñüllüg, yañluq saqïnčlıy, kiñ kögüzlüg tïnlıylar az (SY 023). "Dağınık (dalgın) fikirli, yanlış düşünceli canlılar az."

***sakınçlıġ köngül* "düşünceli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "düşünceli gönül"dür. *Sakınçlıġ köngül* ile "düşünceli olan, kaygısı ve tasası olan gönül" ifade edilmektedir.

küsemiş küsüşüng ḳanmaz könglüng sakınçlıġ

oġramış işing bütmez etüzüng emgeklig (Arat ETŞ N.35/117).

"İstediğin arzular yerine gelmez, gönlün düşünceli;

uğraştığın iş neticelenmez, vücûdun eziyet çeker. (Arat 1986: 301).

***sag köngül* "sağ gönül" Eşdizimliliği:**

Dîvânu Lugâti't-Türk'te *sag köngül* ifadesinde *köngül* sözcüğü "kalp" anlamında kullanılmış, *sag köngül* ifadesi "sıcak ve temiz kalp" olarak tanımlanmıştır;

sag köŋül "sıcak ve temiz kalp" (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 410).

***selamet köngül* "iyi gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. "İyi, salim, esen gönül" ifade edilmektedir.

Bütünlükin anıng ögürindin, İbrāhim, ançada keldürdi İḍisinge selamet köngülin. (KT 34/26b1=37:83-84) "Şüphesiz İbrahim onun topluluğundandı, O iyi bir kalple Rabbine yönelmişti."

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

***sevig taplag köngül* "sevgili gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. *Sevig taplag* kelimeleri ikileme oluşturur, "sevgi, sevme, hoşlanma, hoşnutluk" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 285). *Sevig taplag köngül* ifadesinin kelime anlamı "sevgili gönül"dür. *Sevig taplag köngül* ifadesi ile "sevgi, sevme, hoşlanma, hoşnut olma gibi duygulara sahip olan gönül" ifade edilir.

atı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ngrim biz kamagun sevig taplag köngülümüz üze [teng]siz ülgüsüz sansız asankı [kalp] üdlertin berü tüü tüpi [yokaru] .. turgu teg yürek yarılınçıg açıg tarka emgek emgenip ol emgekingizning küçinte bulmış tanuklamış [tüt]rüm tering bo ıduk bodı tigme burkan kutının ugrayu tıltagın et'özümüzni esirkemedin agır ayag köngülin küyü küzetü tutup t(e)ngrim siz nırvanka kirü y(a)rlıkamışda [kin] bo nom erdinig kingürü yadıp nomlug şasınıngızını yirtinçü[de] uzun turguru tegingey [biz t(e)ngrim] tip ötünü teginip şlök takşutın ince [tip ötünti]ler :: :: (AY Kaya X/663/5-23). "Adı yüceltilmiş saygıdeğer Tanrım bizim hepimiz sevgili kanaatkar gönlümüz üzerinde uzun zamandan beri saç dipleri yukarı(da) duruyormuş gibi yürek parçalayıcı ağır sıkıntılar çekip o (verdiğiniz) sıkıntınızın sonucunda bulunmuş bu sağlam, derin kutsal aydınlanma denilen tanrı(nın) rahmetini dilemenin sebeplerini, bedenimizi (bundan) esirgemeden saygı dolu (bir) gönülle gözetip koruyup tanrım, sizin nirvanaya erişmenizden sonra bu öğreti hazinesini açık bir şekilde yayıp dini kaidenizin yeryüzünde uzun (zaman boyunca) durmasını sağlayacağız tanrım diye seslenip manzum beyti şöyle söylediler." (Ersan 2015: 45).

***sıg tümke köngül* "sığ, cahil gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Sıg tümke* kelimeleri ikileme oluşturur, "aptal, basit, sığ" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 286). *Sıg tümke köngül* ifadesinin kelime anlamı "sığ, cahil gönül"dür. *Sıg tümke köngül*; yetersiz, cahil, bilgisiz ve şuursuz gönlü ifade eder.

adakdakı erksin[mekke tegmek] erser sıg tümke köngüllüg bolm[a]k [erür] (AY Kaya IV/300a/8-9). "Sondaki iktidara ulaşmak için ise sığ, cahil gönüllü olmaktır."

adıra bilmek erser k(a)ltı bo tınl(ı)g erte y[(i)ti köngül]lüg ol bo tınl(ı)g ortun teng köngüllüg ol .. bo t[ınl(ı)g sıg] tümke köngüllüg ol .. (AY Kaya IV/300a/10-12). "Ayırt etmek ise bu canlı sonra keskin gönüllü bu canlı orta denk gönüllü bu canlı sığ, cahil gönüllü…"

bo ortun [te]ng [köngüllüg] tınl(ı)glarka i[ki] y(i)g(i)rmi orunlar tözin nomla[guluk ol] bo sıg tümke köngüllüg tınl(ı)glarka [sekiz y(i)g(i)rmi] uguşlar tözin nomlaguluk ol tip monçu[layu] ..... bilmek ukmak erür .. (AY Kaya IV/300a/13-17). "Bu ortadaki denk gönüllü canlılara on iki yerler esası ile vaaz edecektir. Bu sığ, cahil gönüllü canlılara on sekiz topluluk esası ile vaaz edecek diyerek böyle bilmek ve anlamaktır."

***sıg yuka köngül* "zayıf, ince, basit gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Sıg yuka* kelimeleri ikileme oluşturur, "sığ ve kıt, sığ, derin değil; basit" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 286). *Sıg yuka köngül* ifadesinin kelime anlamı "zayıf, ince, basit gönül"dür. *Sıg yuka köngül* ifadesi "çok çabuk etkilenen, kırılgan, çabuk üzülen gönül"ü ifade eder.

kut bulmış kiçig kölüklüg tözünlerning teg ulug y(a)rlıkançuçı köngülüg turguru umadaçı sıg yuka köngüllerin tarkarurlar :: (AY Kaya IV/291/9-13). "Saadet bulmuş küçük taşıtlı asillerinki gibi büyük merhametli gönlü durdurabilecek zayıf gönülleri bozarlar." (Tokyürek 2011: 457).

***sımtag kogşak köngül* "tembel, gevşek gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk'ta yalnızca bir cümlede geçmektedir. Kelime anlamı "tembel, gevşek gönül"dür. *Sımtag kogşak köngül* ifadesi ile "çevresinde olup bitenlerin farkına varamayan, gafil, bilgisiz gönül" ifade edilir.

t(e)ngri ajunınta togdukda erte sımtag kogşak köngüllüg bolmışların .. (AY Kaya IV/300/3-5). "Tanrı, hayat şeklinde doğduktan sonra gafil, zayıf gönüllü olanların…"

***sımtagsız kınıg katıg köngül* "gayretli ve sağlam gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "gayretli ve sağlam gönül"dür. *Sımtagsız kınıg katıg köngül* ile "çalışkan, istekli, kararlı gönül" ifade edilmektedir.

anı üçün sizler kamag tört m(a)harançlara .. neçede birök çambudıvıp yirtinçüdeki toyın şamnanç upası upasanç tört törlüg tirin kuvragnıng bo nom erdinig boşgunmışların tutmışların bitimişlerin bititmişlerin okımışların okıtmışların nomlamışların nomlatmışların körser sizler ötrü ançada ok sımtagsız kınıg katıg köngülin küyü küzetü birip korkınç busuş kadgu adaların tarkarıp kiterip inçkü mengi biringler tip y(a)rlıkadı (AY Kaya VI/405/17-406/7). "Onun için sizler, ey dört Mahārājalar dünyadaki rahip, rahibe, mümin, mümine dört tür topluluğun bu öğreti mücevherini öğrenmiş, yerine getirmişleri, yazmış, yazdırmış, okumuş, okutmuş, açıklamış (vaaz etmiş), açıklatmışları (vaaz ettirmişleri) gördükten sonra gayretli, istekli bir gönülle koruyup korku, endişe sıkıntılarını uzaklaştırıp huzur verin" (AY-Ayazlı) diye emretti.

***sımtagsız köngül* "gayretli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Eski Türk şiirlerinde geçmektedir. Kelime anlamı "gayretli gönül"dür. *Sımtagsız köngül* "gayretli, çalışkan, bilinçli gönül"dür. *Sımtagsız köngül* ifadesi aşağıdaki örnekte "dikkatli gönül" olarak anlamlandırılmıştır.

sizni körüp tınlıġlar…

sizik köngüller[in] tarıḳa[rtı].

siz yarlıḳamış yarlıḳġ.

sımtaġsız köng[ülün] küzetdi. (Arat ETŞ M.7/337-340).

Sizi gördükten sonra bütün mahlûklar

gönüllerindeki şüpheleri bıraktılar;

sizin buyurmuş olduğunuz emirleri

dikkatli gönülle gözettiler. (Arat 1986: 53).

……….

……k……..inte.

…… eki yiti yükünçüg t…….

sımtaġsız köngül .....uḳ.....ar. (Arat ETŞ M.7/373-376).

"……..

……

……yedi tâzimi ……

……..dikkatli gönül ……." (Arat 1986: 55).

***sizik köngül* "şüpheci gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Eski Türk şiirlerinde geçmektedir. Kelime anlamı "şüpheci gönül"dür. *Sizik köngül* "her şeye şüpheyle yaklaşan, her şeyden kuşku duyan gönül"dür.

sizni körüp tınlıġlar…

sizik köngüller[in] tarıḳa[rtı].

siz yarlıḳamış yarlıḳġ.

sımtaġsız köng[ülün] küzetdi. (Arat ETŞ M.7/337-340).

"Sizi gördükten sonra bütün mahlûklar

gönüllerindeki şüpheleri bıraktılar;

sizin buyurmuş olduğunuz emirleri

dikkatli gönülle gözettiler." (Arat 1986: 53).

***<u>süzük kirtgünç köngül</u>* <u>"temiz, inançlı gönül" Eşdizimliliği:</u>**

Bu birliktelik Altun Yaruk'ta sıkça geçmektedir. Kelime anlamı "temiz, saf, inançlı, imanlı gönül"dür. *Süzük kirtgünç köngül* ifadesi, "olumsuz duygular barındırmayan, saf gönül, samimi gönül, temiz ve inançlı gönül vb." anlamlarda kullanılmaktadır.

amtı bo sakınçıngızlar iyin bo nom erdini tıltagınta edgüke tegmiş tınl(ı)glarıg sözle[miş kergek anı yme kop <u>süzük [kirtgünç] köngülin</u> eşidingler [:: ::] (AY Kaya S/2/22-3/3). "Şimdi bu düşüncelerinize göre, bu şeriat cevheri dolayısıyla iyiliğe vasıl olmuş insanları söylemek gerek ve onu çok <u>temiz (inançlı) hakikî arı gönülle</u> dinleyin." (Çağatay 22/3-3).

m(e)n başdınkıda başdınkı y(i)ti süzük köngülüm üze ol ol tınl(ı)glarıg ölürtmiş ayıg kılınçka ökünü katınu koduru <u>süzük kirtgünç [köngül]te</u> turup :: ötrü altun-önglüg-y(a)rukyaltrıklıg-kopda-kötrülmüş-nomiligi atl(ı)g nom erdinig tolu tükel bititgüke köngül öritdim .. (AY Kaya S/11/11-18). "Ben en baştaki keskin temiz gönlümle o canlıları öldüren kötü davranışa pişman olarak <u>temiz inançlı gönülde</u> olup sonra altın renkli, parlak, ışıltılı, her şeyden yüce dharmā beyinin dharmā kitabındaki muhteşem yazıya gönlümü verdim."

inçip ol tözünler oglı tözünler kızı tünle küntüz altı üdte birtin sıngar ong 'engninlerinteki tonların açınıp ong tizlerin çökitip ayaların kavşurup agır ayag kop <u>süzük kirtgünç köngülin</u> bir uçlug ögin köngülin ontın sıngar yirtinçüdeki tınl(ı)glarnıng kılmış buyan edgü kılınçlarınga edgülüg evrişleringe iyin ögirser sevinser :: (AY Kaya III/150/17-151/4). "Şöyle o asiller oğlu ve asiller kızı gece gündüz altı vaktin birinde …….sağ taraftan sağ omuzlarındaki giysilerini açıp sağ dizleriyle yere çöküp ellerini birleştirip saygı ve hürmetle hep <u>temiz inançlı gönülle</u> hareket ederek aklımızla ve gönlümüzle sağ taraftaki dünyadaki canlıların yapmakta oldukları iyi davranışlarına iyi tavırlarından dolayı fazlasıyla sevinirim, kıvanırım."

amtı m(e)n ol kamag bodıs(a)t(a)vlarnıng ol antag edgülüg işleringe barça yilikdin süngükdin berüki kop <u>süzük kirtgünç köngülüm</u> üze agır ayamakın artukrak iyin ögirür m(e)n sevinür m(e)n :: (AY Kaya III/152/23-153/6). "Şimdi ben, o bütün Bodisattvaların o öylesi iyi işlerine bütünüyle, ilikten kemikten ileri, tam <u>süzülmüş inançlı gönlüm</u> ile son derece büyük bir saygıyla, bundan dolayı sevinirim, kıvanırım." (Benli 2013: 91).

amtı m(e)n ol kamag burkanlarnıng ol antag ıduk işleringe kop <u>süzük kirtgünç köngülin</u> artukrak iyin ögirür m(e)n sevinür m(e)n :: (AY Kaya III/154/14-17). "Şimdi ben o bütün

Buddhaların böyle kutsal işlerine tamamıyla temiz imanlı gönül ile fazlasıyla sevinirim, kıvanırım."

öngreki törüçe süzük kirtgünç köngülin bir uçlug ögin ince tip timiş k(e)rgek :: (AY Kaya III/159/1-3). "Önceki töreye göre temiz imanlı gönül ile doğru düşünceyi amaç edinerek söylemesi gerek."

ötrü ol tınl(ı)glar tünle küntüz altı üdte kop süzük kirtgünç köngülin ol kılmış buyan edgü kılınçlarıg tuta ince tip timiş k(e)rgek .. (AY Kaya III/168/15-18). "Sonra o canlılar gece gündüz altı zamanda tamamıyla temiz imanlı gönül ile o sevap işlemiş iyi işleri tutarak şöyle demesi gerek."

anın t(e)ngriler iligiye birök kim kayu tözünler oglı tözünler kızı süzük kirtgünç köngüllüg tınl(ı)glar .. altun-önglüg-y(a)ruk-yaltrıklıg-kopda-kötrülmiş-nom-iligi atl(ı)g nom erdini içinteki kılınç adartmakın öçürmek atl(ı)g bölüküg boşgunsar tutsar okısar sözleser öyü sakınu unıtmadın ötgürü yene adınaguka kingürü nomlayu birserler .. ötrü ol antag tözünler oglı tözünler kızı süzük kirtgünç köngüllüg tınl(ı)glar ülgülençsiz tenglençsiz ulug buyanlıg tirginig yıggalı tirgeli ugaylar .. (AY Kaya III/175/7-22). "Onun için ey Tanrılar hükümdarı eğer ki herhangi bir soylular oğlu soylular kızı temiz inançlı gönle sahip olan canlılar altın renkli parlak ışıklı her şeyden yüksek öğreti hükümdarı adlı öğreti mücevheri içindeki davranış engellemesini yok etmek adlı bölümü öğrense okusa söylese düşünüp unutmadan anlayıp yine başkalarına açıklayarak anlatıverseler sonra öylesi soylular oğlu soylular kızı temiz inançlı gönle sahip olan canlılar ölçülemez karşılaştırılamaz ulu iyilikli topluluğu toplayarak birleştirebilecekler."

bo tözünler oglı tözünler kızı süzük kirtgünç köngüllüg tınl(ı)glar üzeliksiz ıduk tayşıng nomlug yorıgda yorıp (AY Kaya III/177/20-178/1). "Bu asiller oğlu asiller kızı temiz imanlı gönüllü canlılar kesintisiz kutsal Mahayana kanun yolunda yürüyerek."

ol tözünler oglı tözünler kızı süzük kirtgünç köngüllüg tınl(ı)glar bodıs(a)t(a)vlar yolınta evrilinçsiz törüke tegip burkan kutınga agmaksız bolurlar .. (AY Kaya III/190/14-18). "O asiller oğlu, asiller kızı temiz imanlı gönüllü canlılar Bodhisattva yolunda dönmeyen kanuna ulaşıp Buddha saadetine yükselmezler." (Tokyürek 2011: 242).

bo tütrüm tering yörüglüg nom erdini içinteki birer padakın birer şlökin birer bölükin birer kesinin bir uçlug kop süzük kirtgünç köngülin okınglar sözlengler boşgununglar tutunglar sakınınglar bışrununglar .. (AY Kaya III/198/11-17). "Bu derin yorumlu dharmā cevheri

içindeki her sayfayı, her şiiri, her bölümü, her heceyi bir amaç doğrultusunda tamamıyla temiz imanlı gönül ile okuyun, söyleyin, öğrenin, tutun, düşünün, olgunlaşın." (Tokyürek 2011: 209).

k(a)ltı burkan erdini üzeki nom erdini üzeki bursang kuvrag erdini üzeki tözünler sevmiş ç(a)hşap(u)d üzeki süzük kirtgünç köngültin yanmamak erür .. (AY Kaya IV/237/4-8). "Buddha cevheri üzerindeki kanun cevheri üzerindeki rahip toplululuğu cevheri üzerindeki asiller sevmiş ahlak üzerindeki temiz imanlı gönülden dönmemektir."

birök kim kayu tınl(ı)glar bo nom erdinig boşgunsar tutsar okısar nomlasar süzük kirtgünç köngülin tınglasar eşidserler :: (AY Kaya IV/336/16-19). "Eğer ki canlılar bu kanun cevherini öğrenseler, tutsalar, okusalar, açıklasalar, temiz imanlı gönül ile işitseler dinleseler."

ötrü ol tınl(ı)glar bo sogançıg tatı[glıg] nom erdinig süzük kirtgünç köngülin eşidgeli yinçge tering yörüglerin köngülleringe kigürgeli umazlar .. (AY Kaya IV/337/12-15). "Sonra o canlılar bu tatlı dharmā cevherini temiz imanlı gönül ile işitmek için ince, derin keskin yorumları gönüllerine girdiremezler." (Tokyürek, 2011:209)

anın süzük kirtgünç köngüllüg tözünler oglı tözünler kızı bo nom erdinig eşidgeli tınglagalı ögretig kılmışları k(e)rgek .. birök bo nom erdinig süzük köngülin eşidser tınglasar kop tsuy irinçü agır ayıg kılınç adası öçer alkınur :: (AY Kaya IV/337/15-22). "Bu nedenle temiz imanlı gönüllü asiller oğlu asiller kızı bu kanun cevherini işitmeleri, dinlemeleri, öğrenmeleri gerek. Bu kanun cevherini temiz gönül ile işitse, dinlese her kötü, sefil, kötü amel tehlikesi söner, yok olur."

tözünler oglıya birök kim kayu süzük kirtgünç köngüllüg tınl(ı)glar erenler azu iişiler erser .. yme üç üdki burkanlarıg körgeli üsüklerinte turup tapıg udug agır ayag kılgalı küsüşleri tursar ötrü ol tınl(ı)glar tong altun atl(ı)g d(a)r(a)nı nomug boşgunsunlar .. (AY Kaya V/355/12-19). "Ey asiller oğlu! Eğer ki nerede saf, samimi gönüllü canlılar, erkekler veya kadınlar varsa ve üç zamanın Budalarını görmek için huzurlarında durup hizmet ve hürmet göstermek için istekleri olsa, o zaman o canlılar som altın adlı dharanıyı öğrensinler, (ona) sahip olsunlar." (Karahan 2014: 166).

ötrü yene azrua t(e)ngrike ince tip y(a)rlıkadı .. körür mu s(e)n ulug azruaya bo altun-önglüg-y(a)ruk-yaltrıklıg-kopda-kötrülmiş-nom-iligi atl(ı)g nom erdinining ulug çogın yalının kimler bo nom erdinig süzük kirtgünç köngülin titrü ukup eşidserler tutsarlar .. bo

montag edgü tüşke utlıka teggeli tegimlig bolurlar .. (AY Kaya V/394/2-10). "Daha sonra yine Brahman tanrıya şöyle buyurdu: Görüyor musun ey yüce Brahman (Skr. mahābrahman)! Bu altın renkli, ışık parıltılı, her şeyin üstündeki dharma hükümdarı adlı dharma hazinesinin yüce ünü ile kimler bu hazineyi saf gönülle iyice anlayıp işitip tutsa, bu gibi iyi ödüle ulaşmaya layık olurlar. (Uçar 2009: 288-289).

anın ulug azruaya kim manga nomlug süzük kirtgünç köngüllüg tıtsılarım erser olar barça bo y(a)rlıgça katıglansunlar tip y(a)rlıkadı :: (AY Kaya V/396/11-15). "O nedenle, ey yüce Brahman (Skr. mahābrahman)! Bana dharmalı saf samimi gönülle öğrenci olsa, onların hepsi bu buyruk gereğince gayret etsinler diye buyurdu." (Uçar 2009: 289).

yene yme t(e)ngrim bo nom erdinig nomladaçı nomçı dıntarlarıg .. süzük kirtgünç köngülin eşidteçi upası upasançlarıg kop törlüg adaların tudaların tarkaru .. alp agır emgeklerin kiterü ürüg uzatı küyü küzetü tutalım .. (AY Kaya V/397/10-15). "Yine ayrıca tanrım bu dharma hazinesini vaaz edecek vaazcı rahiplerin, saf samimi gönülle işitecek upāsaka ve upāsikāların her türlü tehlikelerini def ederek, çetin sıkıntılarını gidererek, her zaman (onları) koruyarak, tutalım." (Uçar 2009: 290).

bo nom erdinig süzük kirtgünç köngülin eşidser tınglasar ögser küleser .. tapınsar udunsar ayasar agırlasarlar :: (AY Kaya VI/407/4-6). "Bu öğreti mücevherini temiz inançlı gönülle işitse, dinlese, methetse, şöhretini anlatsa, saygı gösterse, hürmet etse…"

birök kayu iligler kanlar bo nom erdinig süzük kirtgünç köngülin eşidür tınglayur erken .. ol iliglerning kanlarnıng ilinge uluşınga yaguk yagısı yavlakı ol ilig uluşug artatgalı bozgalı sakınçın süülegeli ugrasarlar :: inçip bo nom erdinining çogınta yalınınta .. süülegeli ugramış ilig yagınıng ilinte uluşınta erüş üküş yavız irü b(e)lgüler b(e)lgürtüp ig kegen adası üküş bolmagay .. (AY Kaya VI/408/13-409/2). "Eğer herhangi bir hükümdarlar, hanlar bu öğreti mücevherini temiz inançlı gönlü ile işitip dinliyorken o hükümdarlar ve hanların ülkesini şehrini yakın düşmanı o hükümdara, hana zarar verip düşüncelerinle asker göndermiş hanın düşmanının ülkesinde, şehrinde sayısız kötü er hastalık nedeniyle ortaya çıkmaz."

kayu *iligler kanlar bo nom erdinig süzük kirtgünç köngülin eşidteçi tıngladaçı bolsar ..* (AY Kaya IV/413/15-18). "Eğer hükümdarlar bu öğreti cevherini temiz imanlı gönül ile işitecek, dinleyecek olsa…"

atı kötrülmişe inçip ol iligler kanlar sımtag osal bolmadın teringde tering agır ulug süzük kirtgünç köngülin ötrü bo nom erdinig eşidgeli tınglagalı y(i)ti kınıg bolmış k(e)rgek .. (AY Kaya VI/415/14-19). "Yüce Tanrım, böylece hükümdarlar kayıtsız kalmadan son derece derin yüce, gönülden, samimiyetle bu öğreti mücevherini dinlemek için istekli olmalı." (Benli 2013: 169).

iliglerning kanlarnıng öz itigin yaratıgın urunup m(e)n mening küvenç köngülin kiterip :: süzük kirtgünç köngülin asıp üstep .. (AY Kaya VI/416/14-18). "…hükümdarların kendi süsünü, mücevherini takınıp benim kibirli gönlümü giderip temiz imanlı gönlünü yükselterek…"

kayu tınl(ı)glar birök süzük kirtgünç köngülin bo d(a)r(a)nı nomug sözleserler m(e)n ötrü ürüg uzatı ol tınl(ı)glarıg korkınçda ölümde küyü küzetü tegingey m(e)n tip ötünti (AY Kaya VII/465/22-4692). "Eğer temiz gönülle bu öğretiyi söyleseler ben uzun süre o canlıları korkudan ve ölümden koruyacağım dedi." (Uzunkaya 2020: 179).

süzük kirtgünç köngülüm üze .. yükünür m(e)n alku burkanlarnıng sogançıg tatıglıg tılangurmak edreminge .. yükünür m(e)n (AY Kaya VIII/501/7-10). "Temiz gönlüm ile Budaların tatlı, güzel konuşma erdemine hürmetle eğilirim. Bütün Bodisatavların tatlı güzel konuşma erdemine hürmetle eğilirim."

anı üçün m(e)n kop süzük kirtgünç köngülüm üze ayayu agırlayu yinçürü töpün yükünüp yene yme yükü{W}nü teginür m(e)n :: (AY Kaya VIII/500/20-501/2). "Onun için ben tamamıyla temiz inançlı gönlümle saygı göstererek vücudumla secde edip yine secde ederim."

anın t(e)ngrim kim kayu süzük kirtgünç köngüllüg tınl(ı)glar bo altun-önglüg-y(a)ruk-yaltrıklıg-kopda-kötrülmiş-nom-iligi atl(ı)g nom erdinig okısarlar sözleserler .. (AY Kaya VIII/515/21-516/4). "Onun için tanrım, hangi temiz, imanlı gönüllü canlılar bu altın renkli parlak, parıltılı, her şeyden üstün öğreti hükümdarı adlı öğreti mücevherini okusalar söyleseler."

bo d(a)r(a)nıg sözleyü mini okısunlar ötünsünler .. okıdukda ötüntükde aşnuça bo burkanlar atın bo bodıs(a)t(a)vlar atın atayu süzük <kirtgünç> köngülin yükünü ince tip tisünler .. (AY Kaya VIII/521/5-12). "Bu büyüyü söyleyerek beni hatırlasınlar zikretsinler, beni hatırladıkça ve zikrettikçe önce bu budaların adını Bodhisattvaların adını anıp temiz inançlı gönülle saygı duyarak şöyle desinler."

***süzük köngül* "temiz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk'ta sıkça geçmektedir ve Eski Türk şiirlerinde de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "temiz gönül"dür. *Süzük köngül* ifadesi ile "kötü duygu ve düşüncelerden arınmak, şüphelerden temizlenmek, iyi duygu ve düşüncelere sahip olmak, olaylara iyimser ve olumlu bakmak vb." ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *süzük köngül* deyiminin "kötü hislerden uzaklaşmak" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 141).

ol tınl(ı)glar b(e)k katıg süzük kirtgünç köngülin y(i)ti kınıgda turup tünle küntüz altı üdte birtin sıngar ong 'engninlerinteki tonların açınıp ong tizlerin çökitip ayaların kavşurup agır ayag köngüllerin bir uçlug kılıp ince tip timiş k(e)rgek amtı biz isig özümüzdin berü umug ınag tutup parmanular sanınca sı<nı>mız süngükümüz kop süzük köngülümüz üze töpümüzni yirke tegürüp pançamandal biş tilgenin yinçürü töpün yükünü teginür biz .. (AY Kaya III/132a/10-23). "O canlılar sert, temiz imanlı gönlü ile sebat ederek geceyle gündüz altı vakitte sağ taraftan sağ omuzlarındaki giysilerini açıp sağ dizlerini yere koyup ellerini birleştirip saygı dolu gönüllerini bir amaç doğrultusunda kılın demesi gerek. Şimdi biz canımızdan verip umut edip parmanular sayısı kadar gövdemiz kemiğimiz tamamıyla temiz gönlümüz ile başımızı yere eğerek pançamantala beş uzuvla secde ederek saygıyla başımızı eğeriz."

nırvanka kirgeli ugrayu y(a)rlıkamış bügü biliglig burkanlar erserler :: ol kamag burkanlar kutınga yilikimizdin süngükümüzdin berü kop süzük köngülümüz üze töpümüzni yirke tegürüp yinçürü töpün yükünüp ötügçi bolu teginür biz :: (AY Kaya III/159/10-17). "Nirvâna'ya girmek için özellikle buyurmuş, bilgelik sahibi Budalar iseler (işte) o bütün Budalar kutsallığına iliğimizden kemiğimize varıncaya dek bütünüyle temiz gönlümüz ile başımızı yere değirip, baş(ımız)la secde ederek eğilip ricacı oluruz." (Benli 2013: 32).

kirtgünç erklig erser köngülnüng süzülmeki erür .. inçip bodıs(a)t(a)vlar ol kirtgünç erklig tigme süzük köngülleri üze 'eng'ilki burkan erdinike süzülürler :: ikinti nom erdinike süzülürler :: üçünç tözün bursang kuvrag erdinike süzülürler :: ol süzük köngülleri küçinte ötrü arıg edgü edlerig tavarlarıg esirkençsizin titerler ıdalayurlar :: (AY Kaya IV/215/17-25). "İman gücü ise gönlün temizlenmesidir. Böylece Bodhisattvalar o iman gücü denilen temiz gönülleri ile (Tokyürek 2011: 242) önce burkan cevherinde temizlenirler. İkincisi

dharmā cevherinde temizlenirler (Tokyürek 2011: 209). Üçüncüsü asil toplulukta temizlenirler (Tokyürek 2011: 230). O temiz gönüllerinin kuvvetinden sonra temiz, iyi mallarını mülklerini esirgemeden feda ederler."

neng kimke yme iringülük övkelegülük ermez tip monçulayu köni ongaru bügünüp ol ok emgeklerin süzük köngülin teginmek aşamak erür .. (AY Kaya IV/228/14-18). "Asla kimseye de kızmadan, öfkelenmeden böyle doğru bir şekilde düşünerek o ızdıraplarını temiz gönül ile kabul etmektir." (Uzunkaya 2020: 106).

anın süzük kirtgünç köngüllüg tözünler oglı tözünler kızı bo nom erdinig eşidgeli tınglagalı ögretig kılmışları k(e)rgek .. birök bo nom erdinig süzük köngülin eşidser tınglasar kop tsuy irinçü agır ayıg kılınç adası öçer alkınur :: (AY Kaya IV/337/15-22). "Bu nedenle temiz imanlı gönüllü asiller oğlu asiller kızı bu kanun cevherini işitmeleri, dinlemeleri, öğrenmeleri gerek. Bu kanun cevherini temiz gönül ile işitse, dinlese her kötü, sefil, kötü amel tehlikesi söner, yok olur."

yme buşı idisi süzük köngüllüg ratnavaçır ıkyangısman ikegününg kirtgünçinge .. altun önglüg y(a)ruklug nom erdinig ötünmek üze erinç ç(a)hşap(u)dmanggal toyın bişinç aynıng y(i)g(i)rmi ikisi .. ki tonguz .. çi tigme tutmak kün kamag pınsun tınl(ı)glar asıgınga yagızka iner kün üze tunghuvan balıkda ratnav(a)çırnıng evinte biz ç(a)hşap(u)dmanggal ısdavrı (?) toyın .. suvastı toyın .. bilgetaluy toyın üçegü başlayu bitidük :: yene altınç aynıng altı yangısı sim sıçgan yme çi tigme tutmak kün üze yme ısdavrı (?) toyın bişinç kuın nomug bitiyü tolu kıltım .. (AY Kaya V/403/21-404/4). "Şimdi, sadaka sahibi samimi gönüllü Ratna-vajra ve Ikıanısman'ın (Rkyan-sman) her ikisinin samimiyetine (dayanarak), Altın renkli ışık parıltılı dharma hazinesini arz etmek için, sefil Ç(a)hşap(a)t Maŋgal Toyın beşinci ayın yirmi ikisi, ji domuz zhi adlı 'tutmak' gün, (yani) bütün devātaların canlıların yararına yeryüzüne indiği gün, Toŋguvan şehrinde, Ratna-vajra'nın evinde, biz, Ç(a)hşap(a)t Maŋgal Isdavrı Toyın, Suvatsı Toyın, Bilge Taluy Toyın üçümüz, (sūtrayı) yazmaya başladık ve altıncı ayın altıncı günü ren fare ve zhi adlı 'tutmak' günü (ben) Isdavrı Toyın beşinci kitabı yazmayı tamamladım." (Uçar 2009: 293).

tört m(a)haranç̌lara .. birök kin keligme üdlerte kayu iligler kanlar bo nom erdin<i>g süzük köngülin eşidserler tınglasarlar ayasar agırlasar tapınsar udunsar .. (AY Kaya IV/412/17-22). "Dört Maharaçalara gelecekte hangi hükümdarlar öğreti cevherini temiz gönülle işitseler, dinleseler, hürmet etseler, saygı gösterseler, tapınsalar."

ol yalanguklar kanın edgü ögli yolçı yirçi alınıp kop süzük köngülin ol iligler kanlar birle nom eşidip nomlug noş tatıgı üze todgay kangay biz .. (AY Kaya VI/432/9-13). "O insanların hanı iyi düşünceli rehberler seçip bütünüyle temiz gönülle o beyler, hükümdarlar ile öğretiyi dinleyip öğretiye tadıyla doyacağız."

ötrü ol iligler kanlar bo nom erdinig süzük köngülin eşidsünler tınglasunlar ayasunlar agırlasunlar okısunlar okıtsunlar bitisünler bititsünler .. (AY Kaya VI/435/17-22). "Sonra o hükümdarlar bu öğreti mücevherini temiz gönül ile işitsinler, dinlesinler, saygı duysunlar, okusunlar, okutsunlar, yazsınlar, yazdırsınlar."

sizler kamag tört m(a)harançalar ulatı adın yme t(e)ngriler kuvragı birök ol yalanguklar kanı bo nom erdinig süzük köngülin eşidmişin ayamışın körser sizler .. ol ilig kanıg küyü küzetü tutup adasın tudasın tarkarıp inç mengilig kılınglar .. (AY Kaya VI/440/12-20). "Sizler bütün dört Maharançlar ile diğer başka tanrılar topluluğu eğer o insan hükümdarının bu öğreti mücevherini temiz gönül ile dinlediğini saygı gösterdiğini gördüğünüzde o hükümdarı koruyup gözeterek zorlukları uzaklaştırarak huzurlu kılın."

üdinçe aşın suvsuşın süzük köngülin tapıg udug kılsun .. (AY Kaya VI/441/1-2). "Zamana uygun yiyecek içecekle temiz gönülle hizmet etsin." (Benli 2013: 108).
kayu yalanguk bo nomug .. süzük köngülin eşidip :: agır ayagıg tileser .. ed tavarıg küseser :: il uluş kingürülsün .. ırşı karşı bolmasun tip :: köngül iyin küsüşi :: barça kangay tapınça :: (AY Kaya VI/453/2-7). "Her kim bu öğretiyi gönülden dinleyip saygı gösterse, malı mülkü istese, ülke genişlesin kavga (anlaşmazlık) olmasın deyip istekleri gönlüne göre gerçekleşecek." (AY Ayazlı VI B/1:1198-1203).

kaçan yunmışda kin yangı arıg ton kedip mandaltın ünüp bir arıg ev içinte kirip ulug y(a)rlıkançuçı köngülüg yügerü kılıp ayıgdın titilip edgüde yaratınguka köni ongaru süzük köngül turgursun .. (AY Kaya VII/478/10-15). "Yıkandıktan sonra temiz elbiselerini giyip mandaladan çıkıp temiz ev içine girip büyük merhametli gönülü ortaya koyup kötüden uzaklaşıp iyiye yaklaşıp doğru, sağ, temiz gönül oluştursun."

m(e)n odgurak bo nom erdinig süzük köngülin eşidür m(e)n tutar m(e)n ayayur m(e)n agırlayur m(e)n .. (AY Kaya VIII/530/13-16). "Ben bütünüyle bu öğreti mücevherini temiz gönülle işitirim, tutarım, saygı gösteririm."

[atı] [kötrülmiş] ayagka tegimlig t(e)ngrim .. siz üstin ..... altın yalanguknung yal(a)nguz bahşısı nom[çısı]] ..... t(e)rk bolmışımnıng tıltagın nomlayu bireyin kop süzük

köngülin titrü tınglanglar tip y(a)rlıkadı :: (AY Kaya X/606/10-607/3). "Adı yüceltilmiş saygıdeğer efendim, derhal siz üstte …….., altta insan(lığ)ın yalnız öğreticisi olduğumun sebep(ler)ini açıklayıvereyim, hep temiz (olan) gönülle, dikkatle dinleyiniz' diye buyurdu." (Ersan 2015: 29).

yirtinçü-nüng yula-ları yangırtı tamdulmış.

yintip ḳamaġ şımnu-larıġ utmış at almış-ıġ.

yig üstünki nomluġ tilgen evirtgü küsüş-in.

yintem süz-ük köngül öz-e öḍügçi bulalım. (Arat ETŞ B.13A/25-28).

"Dünyanın meş'alelerini yeniden yaktırmış,

arayıp bularak, bütün şeytanlara gâlip gelmiş adını alanı,

en üstün kanun çarkını çevirme arzusu ile

her vakit duru gönülle kendimize niyazcı bulalım." (Arat 1986: 135).

***süzülmiş köngül* "temizlenmiş gönül" Eşdizimliliği:**

Süzülmiş köngül ifadesi Kutadgu Bilig'de "temiz gönül, temiz kalpli insan" anlamıyla tanıklanmaktadır.

idi yakşı aymış süzülmiş köñül

eşitgil ay bilge ukuşluġ amul (KB 3752).

"Alim, akıllı, durmuş oturmuş ve temiz kalpli insan çok güzel söylemiş, dinle." (Arat, 3752).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

***<u>şaşmaksız köngül</u>* <u>"şaşmayan gönül" Eşdizimliliği:</u>**

Bu ifade yalnızca Berliner Text'te geçmektedir. Kelime anlamı "şaşmayan gönül"dür. *Şaşmaksız köngül*, benimsediği duygu ve düşüncelerin peşinden giden ve sıkı sıkıya bağlı olan, kararlı gönlü ifade eder.

şastir nomug ötgürmiş

şap alkışlıg tözünler

şazınlıg otrug içinte

şat, tug yumzug tikzün tep

<u>şaşmaksız köngülin</u> yükünür biz

şakumuni atlıg burhan kutınga (Zieme BT XIII/12/ 34-39; akt. Besli 2019).

"Śāstr öğretisini aktaran methedilmiş asiller öğreti adası içinde direk, tuğ diksin diyerek Śakyamuni adlı Buddha saadetine <u>şaşmayan gönülle</u> secde ederiz" (Besli 2019: 467).

***<u>teng köngül</u>* <u>"denk gönül" Eşdizimliliği:</u>**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "denk gönül"dür. *Teng köngül*, tüm canlılara eşit derecede yakınlıkta olan, ayrım yapmayan gönlü ifade eder.

adıra bilmek erser k(a)ltı bo tınl(ı)g erte y[(i)ti köngül]lüg ol bo tınl(ı)g ortun <u>teng köngüllüg</u> ol .. bo t[ınl(ı)g sıg] tümke köngüllüg ol .. (AY Kaya IV/300a/10-12). "Ayırt etmek ise bu canlı sonra keskin gönüllü bu canlı orta <u>denk gönüllü</u> bu canlı sığ, cahil gönüllü…"

bo ortun <u>[te]ng [köngüllüg]</u> tınl(ı)glarka i[ki] y(i)g(i)rmi orunlar tözin nomla[guluk ol] bo sıg tümke köngüllüg tınl(ı)glarka [sekiz y(i)g(i)rmi] uguşlar tözin nomlaguluk ol tip monçu[layu] ..... bilmek ukmak erür .. (AY Kaya IV/300a/13-17). "Bu ortadaki <u>denk gönüllü</u> canlılara on iki yerler esası ile vaaz edecektir. Bu sığ, cahil gönüllü canlılara on sekiz topluluk esası ile vaaz edecek diyerek böyle bilmek ve anlamaktır."

ortunkı [erksin]mekke tegmiş teng köngüll[üg] t[ınl(ı)glarka] iki y(i)g(i)r[mi orunlar]ıg tuta içdin sıngark[ı köz kulgak] b[uru]n til .. et[’öz kö]ngül bo altıgu turkaru taş[dın sıngar] yügürteçi kaçdaçı (AY Kaya IV/300a/24-27). “Ortadaki iktidara ulaşmış denk gönüllü canlılara on iki yerleri tutup iç taraftaki göz, kulak, burun, dil, zihin bu altısı sürekli dış tarafa koşacak, kaçacak.”

ögrünçü köngülin teng köngülin .. ertingü arıg itinmiş siz .. ulug edgü ögli <ulug> y(a)rlıkançuçı .. köngülke <egsüksüz> tükellig erür siz .. (AY Kaya X/651/14-17). “… sevinçli gönülle, denk gönülle, son derece temizmişsiniz. Yüce, iyi düşünceli, merhametli gönle eksiksiz, tamamıyla ulaştınız.”

biş törlüg köngül tirgini b(e)lgürmekin tutmak üze :: teng köngül tözlügin yinçürteçi köngül tözlügin :: odgurak kıltaçı köngül tözlügin :: kkirlig kkirsiz köngül tözlügin :: sısdu (?) köngül tözlügin egsüksüz tükel bilmek ukmak erür :: (AY Kaya IV/273/15-22). “Beş türlü gönül yığını belirmesi üzerine denk gönül esasına eğilerek gönül esasını bütün kılacak gönül esasını, temiz ve kirli gönül esasını Sısdu gönül esasını eksiksiz tamamıyla bilmek, anlamaktır.”

***teprençsiz köngül* “sarsılmaz gönül” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk’ta geçmektedir. Kelime anlamı “sarsılmayan gönül”dür. Sarsılmayan düşünce “sakin, kararlı, temeli sağlam olan düşünce”dir.

bo ok nomlug et’özke tayaklıgın ’eng’ilki adıçtıt köngülüg öritip bışrunmak yir içinteki bışruntaçı köngülüg <evrilinçsiz yirteki köngülüg> bir togum üze .. ikinti orunlug bolgu köngülüg :: v(a)jır teg b(e)k katıg köngülüg burkanlarnıng teprençsiz köngülüg :: ulatı kamag ülgülençsiz tenglençsiz burkanlarnıng edgülerin :: barçanı ok b(e)lgürtgeli bolur :: (AY Kaya II/68/5-15). “Bu öğretili bedene dayanmanın ilki adıçtıt gönüllü olup olgunlaşma yerindeki olgunlaşan gönlü kararlı gönüllü bir doğumludur. İkincisi de yerleşmiş düşünce, elmas gibi sert düşünce, Buddhaların sakin düşüncesi ki bütün sayısız Buddhaların iyiliklerini o ortaya çıkarır.” (Tümenbayar 2019: 61).

Yukarıdaki örnekte *teprençsiz köngül* ifadesinde *köngül* kelimesi “düşünce, fikir” anlamında kullanılmış, *teprençsiz köngül* ifadesi “sakin düşünce” şeklinde anlamlandırılmıştır.

***tering batıp köngül* "dibe batan gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "dibe batan gönül"dür. *Tering batıp köngül* ifadesi ile "çok kederlenmek, çok üzülmek, umutsuzluğa kapılmak, endişelenmek" ifade edilmektedir.

ötrü anta ilig beg .. katunı birle ikegü .. eşidü birle bo savıg .. ögsirediler bir yanglıg .. busuşlug taluy içinte .. tering batıp köngülleri .. sakınçlug kadgulug oot üze .. örtentiler yalınayu .. (AY Kaya X/639/17-22). "Daha sonra hükümdar hatunu ile birlikte bu sözleri işitince ikisinin de aynı şekilde akılları başlarından gitti. Keder denizi içinde dibe batan gönülleri, kaygı ve endişe ateşi ile alevlenerek yandılar." (Besli 2019: 439).

***tering köngül* "derin gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta bir cümlede geçmektedir. Kelime anlamı "derin gönül"dür. *Tering köngül* ile "duygu ve düşünceleri gelişmiş olmak, fazla bilinçli olmak, yüce olmayı, yüksek değere sahip olmak" ifade edilmektedir.

ol beg uzatı monçulayu öge küleyü burkanlarıg .. artukrak takı tering köngülin .. ince tip kut koluntı .. kut kolur m(e)n özüm m(e)n .. kin keligme üdlerte .. kayu kayu ugurın .. kayu orunta togsar m(e)n .. (AY Kaya V/351/20-25). "O hükümdar, devamlı bu şekilde buddhaları överek derin gönül ile şöyle niyazda bulundu: Niyaz ederim ben kendim, gelecek zamanlarda hangi vesile ile hangi yerde doğarsam doğayım!" (AY Uçar V/158-163).

***togmış işlig köngül* "doğmuş işli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "doğmuş işli gönül"dür. Aşağıdaki örneklerde *togmış işlig köngül* ifadesinde *köngül* sözcüğü "düşünce, fikir" anlamlarında kullanılmış, *togmış işlig köngül* ifadesi "doğmuş işli düşünce, doğma işine sahip düşünce" olarak anlamlandırılmıştır.

kayular ol üç törlüg köngüller tip tiser :: ince k(a)ltı 'eng'ilki togmış işlig köngül :: ikinti tözke tüpke tayaklıg köngül .. üçünç töz tüp köngül .. inçip bügü biliglig burkanlar bo üç törlüg köngülte 'eng'ilki kevmek yolka tayanıp togmış işlig köngülüg tarkaru y(a)rlıkayurlar :: ikinti tarkarmak yolka tayanıp tözke tüpke tayaklıg köngülüg tarkaru y(a)rlıkayurlar :: üçünç adırmak yolka tayanıp töz tüp köngülüg tarkaru y(a)rlıkayurlar .. inçip togmış işlig köngülüg tarkaru y(a)rlıkamışları üçün b(e)lgürtme et'özüg b(e)lgürtü y(a)rlıkayurlar .. tözke tüpke tayaklıg köngülüg tarkaru y(a)rlıkamışları üçün adınlar tegingülük tüş et'özü körkitü y(a)rlıkayurlar :: (AY Kaya II/58/5-59/2). "O üç tür düşünce hangisi dersen, şöyledir: ilki doğmuş işli düşüncedir. İkincisi, esasa dayalı düşüncedir. Üçüncüsü, kökü ve temeli olan düşüncedir. Böylece hikmetli Budalar bu üç tür düşünceden ilki zayıflama yoluna dayanarak doğma işine sahip düşünceyi uzaklaştırarak hükmederler. İkinci, uzaklaştırma yoluna dayanarak köke dayanan düşünceyi uzaklaştırarak hükmederler. Üçüncüsü ayırma yoluna dayanarak köklü düşünceyi uzaklaştırarak hükmederler. Böylece doğma işine sahip olan düşünceyi uzaklaştırarak hükmettiklerinde görünen bedeni ortaya çıkararak hükmederler. Esasa dayalı düşünceyi uzaklaştırarak hükmettiklerinde başkalarına ulaşan mükafat bedenini göstererek hükmederler." (Tümenbayar 2019: 58).

***tözke tüpke tayaklıg köngül* "esasa dayalı gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "esasa dayalı gönül"dür. *Töz tüp* ifadesi ikileme oluşturur ve "dip, esas, kök" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 293).

kayular ol üç törlüg köngüller tip tiser :: ince k(a)ltı 'eng'ilki togmış işlig köngül :: ikinti tözke tüpke tayaklıg köngül .. üçünç töz tüp köngül .. inçip bügü biliglig burkanlar bo üç törlüg köngülte 'eng'ilki kevmek yolka tayanıp togmış işlig köngülüg tarkaru y(a)rlıkayurlar :: ikinti tarkarmak yolka tayanıp tözke tüpke tayaklıg köngülüg tarkaru y(a)rlıkayurlar :: üçünç adırmak yolka tayanıp töz tüp köngülüg tarkaru y(a)rlıkayurlar .. inçip togmış işlig köngülüg tarkaru y(a)rlıkamışları üçün b(e)lgürtme et'özüg b(e)lgürtü y(a)rlıkayurlar .. tözke tüpke tayaklıg köngülüg tarkaru y(a)rlıkamışları üçün adınlar tegingülük tüş et'özüg körkitü y(a)rlıkayurlar :: (AY Kaya II/58/5-59/2). "O üç tür düşünce hangisi dersen, şöyledir: ilki doğmuş işli düşüncedir. İkincisi, esasa dayalı

düşüncedir. Üçüncüsü, kökü ve temeli olan düşüncedir. Böylece hikmetli Budalar bu üç tür düşünceden ilki zayıflama yoluna dayanarak doğma işine sahip düşünceyi uzaklaştırarak hükmederler. İkinci, uzaklaştırma yoluna dayanarak köke dayanan düşünceyi uzaklaştırarak hükmederler. Üçüncüsü ayırma yoluna dayanarak köklü düşünceyi uzaklaştırarak hükmederler. Böylece doğma işine sahip olan düşünceyi uzaklaştırarak hükmettiklerinde görünen bedeni ortaya çıkararak hükmederler. Esasa dayalı düşünceyi uzaklaştırarak hükmettiklerinde başkalarına ulaşan mükafat bedenini göstererek hükmederler." (Tümenbayar 2019: 58).

Yukarıdaki örnekte *tözke tüpke tayaklıg köngülüg* ifadesinde *köngül* sözcüğü "akıl, zihin, düşünce" anlamlarında kullanılmıştır. *Tözke tüpke tayaklıg köngülüg* ifadesi ile "esasa dayalı düşünce, belli bir temeli olan düşünce" ifade edilmektedir.

***töz tüp köngül* "esas gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "esas gönül"dür. *Töz tüp* kelimeleri ikileme oluşturur ve "dip, esas, kök" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 293).

kayular ol üç törlüg köngüller tip tiser :: ince k(a)ltı 'eng'ilki togmış işlig köngül :: ikinti tözke tüpke tayaklıg köngül .. üçünç töz tüp köngül .. inçip bügü biliglig burkanlar bo üç törlüg köngülte 'eng'ilki kevmek yolka tayanıp togmış işlig köngülüg tarkaru y(a)rlıkayurlar :: ikinti tarkarmak yolka tayanıp tözke tüpke tayaklıg köngülüg tarkaru y(a)rlıkayurlar :: üçünç adırmak yolka tayanıp töz tüp köngülüg tarkaru y(a)rlıkayurlar .. inçip togmış işlig köngülüg tarkaru y(a)rlıkamışları üçün b(e)lgürtme et'özüg b(e)lgürtü y(a)rlıkayurlar .. tözke tüpke tayaklıg köngülüg tarkaru y(a)rlıkamışları üçün adınlar tegingülük tüş et'özü körkitü y(a)rlıkayurlar :: (AY Kaya II/58/5-59/2). "O üç tür düşünce hangisi dersen, şöyledir: ilki doğmuş işli düşüncedir. İkincisi, esasa dayalı düşüncedir. Üçüncüsü, kökü ve temeli olan düşüncedir. Böylece hikmetli Budalar bu üç tür düşünceden ilki zayıflama yoluna dayanarak doğma işine sahip düşünceyi uzaklaştırarak hükmederler. İkinci, uzaklaştırma yoluna dayanarak köke dayanan düşünceyi uzaklaştırarak hükmederler. Üçüncüsü ayırma yoluna dayanarak köklü düşünceyi uzaklaştırarak hükmederler. Böylece doğma işine sahip olan düşünceyi uzaklaştırarak hükmettiklerinde görünen bedeni ortaya çıkararak hükmederler. Esasa dayalı düşünceyi uzaklaştırarak

hükmettiklerinde başkalarına ulaşan mükafat bedenini göstererek hükmederler." (Tümenbayar 2019: 58).

töz tüp köngülüg tarkaru y(a)rlıkamışları üçün nomlug et'özüg tanuklagalı bütürgeli uyurlar üçün alku burkanlar bo montag ugur yık üze üç et'özke tükellig y(a)rlıkayurlar :: tözünler oglıya .. alku burkanlarnıng 'eng'ilki b(e)lgürtme et'özleri alku burkanlar birle bir işlig titir :: ikinti tüş et'özleri alku burkanlar birle bir köngüllüg titir :: üçünç nomlug et'özleri alku burkanlar birle bir tözlüg titir :: takı yme kamag burkanlarnıng 'eng'ilki b(e)lgürtme et'özleri tınl(ı)glar köngülinçe tınl(ı)glar yonınça üküş törlüg bolup öngi öngi adruk adruk körk mengiz b(e)lgürtür üçün anın üküş titir (AY Kaya II/59/2-20). "Esas düşünceyi uzaklaştırarak hükmettiklerinde öğretili bedeni ispat edebilmek için bütün Budalar bu fırsatta üç bedene tamamen hükmederler. Ey soylular oğlu! Bütün Budaların ilk görünen bedenleri bütün Budalar aynı işi yapar. İkincisi mükafat bedenleri, bütün Budalar ile aynı düşüncelidir. Üçüncüsü öğretili bedenleri bütün Budalar ile aynı esaslıdır. Bütün Budaların görünen bedeni canlıların düşüncesine göre çok çeşitli olup başka başka şekillerde ortaya çıktığı için çok sayıdadır." (Tümenbayar 2019: 58-59).

Yukarıdaki örneklerde *töz tüp köngül* ifadesinde *köngül* kelimesi daha çok "akıl, zihin, düşünce" anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Böylece *töz tüp köngül* ifadesi, "esas, köklü düşünce" anlamına gelir ve "bir şeyin özünü, temelini oluşturan düşünce" ifade edilir.

***turıdmaksız köngül* "dinç gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. "Yorulmayan, dinç, zinde olan gönül" ifade edilmektedir.

ton karasa şat parışkar yivik-ler alıp.

toyın körklüg tuġ baş-lıġ-nıng törü-sin [tutup].

toruḳ yavrı braman-nıng körkin körkiḍip.

tuta yigü aş-ın üşüp emgek-te çonup.

tolu yarım ay sayu belgü-ni bilip.

toṣ bulġanmış ig emledeçi otacı bolup.

<u>turıdmak-sız köngül</u> öz-e alḳu öd-lerde.

top-ça ḳamaġ al aldaġ-ta uz yaraḍınur. (Arat ETŞ B.9/73-80).

"Kāṣāya elbise ve ṣaṭ pariṣkāra ile donatıp,

râhip kıyâfetli tuğ başlının töresini tutup,

duru, zayıf Brehmen şeklini gösterip,

elindeki yiyecek ekmeğini kesip, eziyet içine dalıp,

her tolun ayda ve her yarım ayda işâreti bilip,

toz bulanmış hastalığı tedaâvi eden tabip olup,

<u>yorulmayan gönül</u> ile her vakit

her türlü çâre ve usûlleri ustalıkla tatbik eder." (Arat 1986: 77).

***<u>tuyunmak köngül</u>* "aydınlanmış gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk'ta yalnızca bir cümlede geçmektedir. "Aydınlanmış gönül" anlamına gelir. "Bilinçlenmiş, uyanmış gönül" ifade edilmek için kullanılmıştır.

yene tuyunmaklı <u>tuyunmak köngülli</u> ikegüni nomlagalı uyurlar bilürler :: (AY Kaya IV/204/4-6). "Yine aydınlanmayı ve <u>aydınlanmış gönüllü</u>, ikisini açıklamalılar."

***tümke köngül* "cahil gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk ve Eski Türk şiirlerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "cahil gönül"dür. *Tümke köngül* ifadesi ile "bilgisiz, şuursuz, cahil gönül" ifade edilmektedir.

yangku teg yok kurug tözlügin adakd[akı erksinmekke] tegmiş tümke köngüllüg [s]ekiz y[(i)g(i)rmi uguşlarıg] tuta (AY Kaya IV/300a/30-32). "Yankı gibi boşluk esaslı sondaki iktidara ulaşmış cahil gönüllü on sekiz bölgeyi tutup…"

adın tümke köngüller.

arıġ yollarta yorıp.

amvardışn ḳıltılar.

anuşagan orduta toġtılar. (Arat ETŞ M.7/409-412).

"Diğer şuûrsuz gönüller de

temiz yollarda yürüyüp,

cemâatler meydana getirdiler,

ölümsüzlük sarayında doğdular." (Arat 1986: 59).

***tüp tüz köngül* "dosdoğru gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "dosdoğru gönül"dür. *Tüp tüz köngül* ifadesi ile "doğru ve dürüst olmak" ifade edilmektedir.

'eng'ilki tınl(ı)g atkaklıg ulug edgü ögli köngül :: ikinti nom atkaklıg edgü ögli köngül :: üçünç atkaksız edgü ögli köngül :: tınl(ı)g atkaklıg edgü ögli köngül erser :: k(a)ltı biş ajun tınl(ı)glarıg tükel sakınıp tüü törlüg açıg tarka emgeklerin köngülkerip ol kamag tınl(ı)glarıg adırtsız tüp tüz köngülin bir teg mengilig kılmak erür :: nom atkaklıg edgü ögli köngül erser :: (AY Kaya IV/264/1-12). "Önce, canlıya bağlı ulu iyi düşünceli gönül,

ikincisi, öğretiye bağlı iyi düşünceli gönül, üçüncüsü, bağsız iyi düşünceli gönül, canlıya bağlı iyi düşünceli gönül ise beş hayat şeklindeki canlıları tamamıyla düşünüp türlü türlü acı ıstıraplarını düşünüp o bütün canlıları farksız dosdoğru gönlün bir gibi mutlu kılmaktır. Öğretiye bağlı iyi düşünceli gönül ise…"

***tüz köngül* "düz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk ve Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "düz gönül"dür. *Tüz köngül* ifadesi, saf ve dürüst gönlü, samimi tavır ve davranışı, temiz kalpli olmayı ifade eder.

köngülin sakınu yançdım erser .. yavlak köngülin t(e)ngri t(e)ngrisi burkannıng et'özinte kan üntürtim erser .. köni kirtü nomug ayıgladım tantım erser :: tüz köngüllüg bursang kuvraglarıg iki arka kıltım erser .. (AY Kaya III/134/8-13). "Gönül ile düşünüp günah işlediysem, kötü düşünce ile tanrılar tanrısı Buddha'nın vücudundan kan çıkardıysam, doğru gerçek kanunu kötüledim, inkar ettiysem, doğru gönüllü cemaati ikiye ayırdıysam…

köñül tüz özüñsüz bayatka tapın

bodunka törü kıl bağırsaklıkın (KB 5471).

"Halis gönül ve temiz kalple Tanrıya ibadet kıl, halka merhamet ve şefkat göster." (Arat, 5471).

***uçuz yinik köngül* "değersiz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "değersiz gönül"dür. *Uçuz yinik* kelimeleri ikileme oluşturur, "değersiz, ucuz" anlamına gelir (Ölmez 2017: 297). *Uçuz yinik köngül* "kıymeti olmayan, önemsiz, değersiz gönül"dür.

uçuz yinik köngül tutmadın agır ulug kirtgünç köngül turgurup mini okıyu ötünü bo d(a)r(a)nıg sözlesün (AY Kaya VI/445/3-6). "Değersiz bir gönül yaratmadan değerli,

inançlı bir gönül yerleştirip beni çağırarak bu tılsımı (dhāranī) söylesin." (Benli 2013: 146).

***ulug edgü ögli köngül* "büyük, iyi düşünceli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altın Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "büyük, iyi düşünceli gönül"dür. *Ulug edgü ögli köngül* "yüce, asil, iyilik düşünen gönül"dür.

ulug edgü ögli köngül y(a)rlıkançuçı köngül .. tolp d(a)r(a)nılar alku kuo kelig edremler alku ..... alku nomlarnıng töz[inte] tutulmakları alku barça b(e)lgülüg bolurlar :: (AY Kaya II/69/12-17). "İyi düşünceli gönül, merhametli gönül, bütün dharaniler, bütün dharma erdemleri, bütün [……], bütün öğretilerin esasında tutulmasıyla hepsi ortaya çıkar." (Tümenbayar 2019: 62).

ol ok buyan küçinte on <törlüg> küç tört törlüg ürüg uzatı ornanmış ög turuglar ulug edgü ögli köngül ulug y(a)rlıkançuçı köngülte ulatı sansız sakışsız kamaglık nomlarıg tanuklagalı boltum (AY Kaya III/164/7-12). "(İşte) o iyilik sayesinde on türlü güç, dört türlü [korkusuz bilge bilginin] uzun süre yerleşmiş (olan) (?) durular (gibi); ulu, iyi düşünceli gönül(de), ulu acıyıcı düşüncede bulunarak, bu yolla, sonsuz sayıdaki bütün herkesin öğretilerini (Dharma) tanıtlamak istedim." (Ölmez 1991: 51).

üçünç ulug edgü ögli köngülte ulug y(a)rlıkançuçı köngülte ulug dyanta kirmek ünmekde erksinmekleringe tayanıp :: (AY Kaya IV/258/9-13). "Üçüncüsü, ulu, iyi düşünceli gönülde büyük, merhametli gönülde, büyük Dhyanaya girmek, yükselmek, egemenliklerine dayanıp…"

üçünç ulug y(a)rlıkançuçı köngülte .. ulug edgü ögli köngülte ulug <y(a)rlıkançuçı köngülte ulug> dyanta kirmek ünmek üze erksinmekleringe tayanıp al altag p(a)ramıtıg netegin bütürürler :: (AY Kaya IV/263/16-20). "Üçüncüsü, ulu merhametli gönülde, ulu iyi düşünceli gönülde, ulu merhametli gönülde, büyük Dhyanaya girmek, yükselmek üzerine egemenliklerine dayanıp yol erdemini nasıl tamamlarlar?"

ulug edgü ögli köngülte ulug y(a)rlıkançuçı köngülte ulug dyanta kirmek ünmek üze erksinmek yme kayu erür tip tiser ulug edgü ögli köngül erser :: (AY Kaya IV/263/20-24).

"Ulu iyi düşünceli gönülde büyük merhametli gönülde, ulu Dhyanaya girmek, yükselmek üzerine egemenlik şöyledir dese, ulu iyi düşünceli gönül ise…"

inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın ulug edgü ögli köngülte ulug y(a)rlıkançuçı köngülte ulug dyanta kirmek ünmek üzeki erksinmekleri üze ötrü tınl(ı)glarka ulug asıg tusu kılıp al altag p(a)ramıtıg uz bütürürler :: bo erür ulug edgü ögli köngülte ulug y(a)rlıkançuçı köngülte ulug dyanta kirmek ünmek üüze erksinmekleringe tayanıp al altag p(a)ramıtıg bütürmek :: (AY Kaya IV/268/10-21). "Şöyle ki Bodhisattvalar bu şekilde büyük iyi düşünceli gönülde, büyük merhametli gönülde büyük dhyanaya girmek, yükselmek için egemenlikleri için canlılara büyük fayda sağlayıp yol erdemini ustaca tamamlarlar. Büyük iyi düşünceli gönülde büyük merhametli gönülde büyük dhyanaya girmek, yükselmek için egemenliklerine dayanıp yol erdemini tamamlamak…"

… bolarnı ulug edgü ögli köngül :: ulug y(a)rlıkançuçı köngül ulug dyan tip tiyür tiser ülgüsüz sansız tınl(ı)glarıg sakınıp ülgüsüz sansız ulug buyanlarıg kazganıp :: ülgüsüz sansız ulug tüşinge utlısınga tegirler üçün yene ulug bodıs(a)t(a)vlarnıng köngülinte öritgülük bütürgülük üçün anın antag titir :: (AY Kaya IV/267/9-19). "Bunları büyük iyi düşünceli gönül, büyük merhametli gönül, büyük dyana şöyle dese sayısız, pek çok canlıyı düşünüp sayısız, pek çok büyük saadetleri kazanıp sayısız, pek çok büyük mükafatına ulaşmak için yine büyük Bodhisattvaların gönlünde yüceltmeleri tamamlamaları için o sebeptendir."

***ulug edgü ögli köngül küçi* "büyük, iyi düşünceli gönül gücü" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "büyük, iyi düşünceli gönül gücü"dür.

ulug dyan erser bo ok üçer törlüg adrukka tükellig ulug ögrünçü köngülli ulug teng köngülli ikegü erür :: tınl(ı)g atkaklıg ögrünçü köngül erser k(a)ltı ulug edgü ögli köngül küçi üze mengilig bolmış tınl(ı)glarnıng üzeleyü ögrünçlerin sevinçlerin asmak üstemek erür :: (AY Kaya IV/265/24-266/8). "Ulu Dhyana ise bu üçer türlü ayrıma karşı büyük sevinçli gönüllü ve büyük denk gönüllü bu ikisidir. Canlıya bağlı sevinçli gönül ise büyük iyi düşünceli gönül gücü üzerine mutlu olmuş canlıların mutluluklarını daha da artırmaktır."

***ulug edgü ögli ulug yarlıkançuçı köngül* "büyük, iyi düşünceli, çok merhametli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta bir örnekte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "büyük, iyi düşünceli çok merhametli gönül"dür. İyi düşünce ile iyi niyet, güzel düşünce vurgulanmaktadır. *Ulug edgü ögli ulug yarlıkançuçı köngül* ifadesi ile "güzel, temiz, saf duygu ve düşüncelere sahip olmak, merhamet sahibi olmak" ifade edilmektedir.

ögrünçü köngülin teng köngülin .. ertingü arıg itinmiş siz .. ulug edgü ögli <ulug> y(a)rlıkançuçı .. köngülke <egsüksüz> tükellig erür siz .. (AY Kaya X/651/14-17). "… sevinçli gönülle, denk gönülle, son derece temizmişsiniz. Yüce, iyi düşünceli, merhametli gönle eksiksiz, tamamıyla ulaştınız."

***ulug edgü ögli yarlıkançuçı köngül* "iyi düşünceli, merhametli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta bir örnekte geçmektedir. Kelime anlamı "iyi düşünceli, merhametli gönül"dür. İyi düşünce ile iyi niyet, güzel düşünce vurgulanmaktadır. *Ulug edgü ögli yarlıkançuçı köngül* ifadesi ile de "güzel, temiz duygu ve düşüncelere sahip olmak, merhamet sahibi olmak" ifade edilmektedir.

törtünç ol il uluş iyesi il kan üç üdler içinte turkaru tört ulugları tüz yorıgay :: ürüg uzatı t(e)ngriler kügey küzetgey :: edgü ögli y(a)rlıkançuçı köngülin bısızın bıçgusuzın bodunın karasın üç erdinike eggey ınanturgay .. alku tınl(ı)glarıg burkan kutılıg yolta yorısunlar ögretinsünler erti tip kut koltaçı küzetçi bolgay :: (AY Kaya II/90/15-91/2). "Dördüncü o memleketin sahibi hükümdar üç zaman içinde dört büyük yolu doğru bir şekilde yürür, daima tanrılar korur, iyi düşünceli, merhametli gönülle biçkisiz bıçaksız milletin çoğunu üç cevhere inandırır, bütün canlılar Buddha saadetli yolda yürüsünler diye saadet isteyici olur." (Tümenbayar 2019: 69).

***ulug ögrünçü köngül* "büyük sevinçli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "büyük sevinçli gönül"dür. *Ulug ögrünçü köngül* "neşesi çok olan, çok mutlu olan gönül"dür.

ulug dyan erser bo ok üçer törlüg adrukka tükellig ulug ögrünçü köngülli ulug teng köngülli ikegü erür :: tınl(ı)g atkaklıg ögrünçü köngül erser k(a)ltı ulug edgü ögli köngül küçi üze mengilig bolmış tınl(ı)glarnıng üzeleyü ögrünçlerin sevinçlerin asmak üstemek erür :: (AY Kaya IV/265/24-266/8). "Ulu Dhyana ise bu üçer türlü ayrıma karşı büyük sevinçli gönüllü ve büyük denk gönüllü bu ikisidir. Canlıya bağlı sevinçli gönül ise büyük iyi düşünceli gönül gücü üzerine mutlu olmuş canlıların mutluluklarını daha da artırmaktır."

***ulug teng köngül* "ulu denk gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "ulu denk gönül"dür. *Ulug teng köngül*, ayrım yapmayan yüce gönlü ifade eder.

ulug dyan erser bo ok üçer törlüg adrukka tükellig ulug ögrünçü köngülli ulug teng köngülli ikegü erür :: tınl(ı)g atkaklıg ögrünçü köngül erser k(a)ltı ulug edgü ögli köngül küçi üze mengilig bolmış tınl(ı)glarnıng üzeleyü ögrünçlerin sevinçlerin asmak üstemek erür :: (AY Kaya IV/265/24-266/8). "Ulu Dhyana ise bu üçer türlü ayrıma karşı büyük sevinçli gönüllü ve büyük denk gönüllü bu ikisidir. Canlıya bağlı sevinçli gönül ise büyük iyi düşünceli gönül gücü üzerine mutlu olmuş canlıların mutluluklarını daha da artırmaktır."

***ulug yarlıkançuçı köngül* "büyük, merhametli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk'ta sıkça geçmekte ve Eski Türk şiirlerinde de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "büyük, merhametli gönül"dür. *Ulug yarlıkançuçı köngül* ifadesi ile "merhameti çok olmak, büyük bir kalbe sahip olmak" ifade edilmektedir.

anın iki törlüg buşıda korkınçsız köngül buşı nom buşı bolar ikegününg tüşi utlısı ertingü ulug titir .. burkan kutınga katıglantaçı bodıs(a)t(a)vlarnıng ulug y(a)rlıkançuçı köngüllerin bütürteçi korkınçsız [köngül buşı tükel bil]ge bilig[lig t(e)ngri t(e)ngrisi bur]kan titir :: (AY Kaya S/21/17-22/2). "Onun iki tür sadakası da; korkusuz gönül sadakası (korkusuzluk sadakası) ve öğreti sadakasıdır. İkisinin mükafatı son derece yüksek olacaktır. Buddha saadeti için çalışıp çabalayan Bodhisattvalar'ın büyük merhametli gönülleri ile tamamlanacak korkusuz gönül sadakası muhteşem bilgili tanrılar tanrısı Buddhadır."

adın tınl(ı)glar[ka asıg] tusu kılayın tiser [ulug] y(a)rlıkançuçı köngül[in bilge biliglig] bo iki törlüg edgül[erke tükel]lig bolgu k(e)rgek :: (AY Kaya S/23/3-7). "Başka canlılara fayda sağlayayım dese büyük merhametli gönül ile bilgi olan iki türlü iyiliğe sahip olması gerek." (Tokyürek 2011: 330).

odunup ..... yme ök ol şlök [.....] ..... bir egsüksüz tükel köngül ..... üçün amtı ..... [.....] ünmiş eşidilmiş şlök nomlarıg ötüngeli keli tegintim :: küsüşüm ol amtı atı kötrülmiş t(e)ngrim :: ulug y(a)rlıkançuçı köngüllüg amramakıngın yügerü kılu y(a)rlıkap bo ötügümin eşidü y(a)rlıkasun tip ötrü şlök takşut üze ince tip ötünü teginti :: :: (AY Kaya II/95/7-19). "Uyanıp [……] yine o mısra [……][……] eksiksiz bir şekilde gönül [……] için şimdi [……][……] duyulmuş mısraları dilemek için geldim. İsteğim adı yüceltilmiş tanrımın, büyük merhametli gönüllü sevgisini şimdi ortaya çıkarıp dileğimi işiterek buyurmasıdır deyip sonra mısralar üzerine konuşmaya başladı." (Tümenbayar 2019: 70).

ulug y(a)rlıkançuçı köngülleri üze irinçkesünler tsuyurkasunlar yalanguz mini .. (AY Kaya II/100/13-15). "Yüce merhametli gönülleri ile bana merhamet etsinler." (Tümenbayar 2019: 73).

alkugun barça ulug y(a)rlıkançuçı köngülleri üze irinçkeyü y(a)rlıkap kşantı birü y(a)rlıkasunlar :: (AY Kaya II/105/22-106/3). "Hepsinin tüm büyük merhamet gönülleri üzerine merhamet göstererek tövbe vererek hükmetsinler." (Tümenbayar 2019: 76).

ongayın altunlug tag teg ulatı ontın sıngar uluşlarıg y(a)rutdaçıg .. ulug y(a)rlıkançuçı köngülin ötügümin tire yıga alı y(a)rlıkasun :: :: :: (AY Kaya II/110/16-20). "Altınlı dağ gibi ve on yöndeki milleti aydınlatan büyük merhemetli gönülle isteğimi toplayıp alıp hükmetsin." (Tümenbayar 2019: 77).

ulug y(a)rlıkançuçı köngüllüg yalınıngız üze karangkularıg tarkarur [kiterür siz] ..... (AY Kaya II/111/4-7). "Yüce, merhametli gönüllü parlaklığınızla karanlığı dağıtır, giderirsiniz." (Tümanbayar 2019: 78).

bo bizing bahşımız kangımız umugumuz ınagımız ulug y(a)rlıkançuçı köngüllüg tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi burkan (AY Kaya III/172/4-7). "Bu bizim öğretmenimiz, babamız, umudumuz, dayanağımız, büyük merhametli gönle sahip muhteşem bilgili tanrılar tanrısı Buddha."

törtünç ulug y(a)rlıkançuçı köngülleri üze tınl(ı)glarka asıg tusu kılmakka tayanıp :: (AY Kaya IV/232/18-20). "Dördüncüsü büyük merhametli gönül üzerine canlılara fayda sağlamaya dayanıp." (Tokyürek 2011: 268).

törtünç ulug y(a)rlıkançuçı köngül üze tınl(ı)glarka asıg tusu kılmakka tayanıp katıglanmak p(a)ramıtıg netegin bütürürler .. ulug y(a)rlıkançuçı köngül üze tınl(ı)glarka asıg tusu kılmak yme kayu erür tip tiser :: (AY Kaya IV/235/16-22). "Dördüncüsü, büyük merhametli gönlü ile canlılara fayda sağlamaya dayanıp zahmete girme erdemini nasıl tamamlarlar. Büyük merhametli gönül ile canlılara fayda sağalamak nasıldır diye sorsalar."

ulug y(a)rlıkançuçı köngül üze tınl(ı)glarka asıg tusu kılmak erser :: k(a)ltı tınl(ı)glarnıng aç kız ig kegen yok çıgay emgeklerin tarkargalı taluy ögüzke kirip erdinilig oturugka barmak .. kut kolunmaklıg küç küsün üze öz et'özüg tınl(ı)glarka yim içim ot em kılmak erür :: (AY Kaya IV/235/22-236/6). "Büyük merhametli gönül ile canlılara fayda sağlamak ise canlıların açlık, hastalık, fakirlik ıstırabını yok edip denize girip cevherli yere varmak ve onlar için saadet isteme gücü ile kendi vücudunu canlılara yiyecek, içecek ve ilaç etmektir." (Tokyürek 2011: 12).

inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın tınl(ı)glar emgekin körü umadın ulug y(a)rlıkançuçı köngülleri üze asıg tusu kılgalı tüü törlüg adruk adruk iş ködüglerte armaksızın sönmeksizin y(i)ti kınıg katıglanmakın tavranurlar katıglanurlar .. bo erür ulug y(a)rlıkançuçı köngül üze tınl(ı)glarka asıg tusu kılmakka tayanıp katıglanmak p(a)ramıtıg bütürmek :: (AY Kaya IV/236/6-15). "Böylelikle Bodhisattvalar böyle canlıların ıstırabını göremedi, büyük merhametli gönülleri ile fayda sağlamak türlü türlü farklı farklı işlerde güçlerde hile yapmadan, sürekli güçlü çabayı gösterirler. Büyük merhametli gönül ile canlılara fayda sağlamaya dayanıp gayret erdemi tamamlarlar."

üçünç ulug edgü ögli köngülte ulug y(a)rlıkançuçı köngülte ulug dyanta kirmek ünmekde erksinmekleringe tayanıp :: (AY Kaya IV/258/9-13). "Üçüncüsü, ulu, iyi düşünceli

gönülde büyük, merhametli gönülde, büyük dhyanaya girmek, yükselmek, egemenliklerine dayanıp…"

üçünç ulug y(a)rlıkançuçı köngülte .. ulug edgü ögli köngülte ulug <y(a)rlıkançuçı köngülte ulug> dyanta kirmek ünmek üze erksinmekleringe tayanıp al altag p(a)ramıtıg netegin bütürürler :: (AY Kaya IV/263/16-20). "Üçüncüsü, ulu merhametli gönülde, ulu iyi düşünceli gönülde, ulu merhametli gönülde, büyük Dhyanaya girmek, yükselmek üzerine egemenliklerine dayanıp yol erdemini nasıl tamamlarlar?"

ulug edgü ögli köngülte ulug y(a)rlıkançuçı köngülte ulug dyanta kirmek ünmek üze erksinmek yme kayu erür tip tiser ulug edgü ögli köngül erser :: :: :: (AY Kaya IV/263/20-24). "Ulu iyi düşünceli gönülde büyük merhametli gönülde, ulu Dhyanaya girmek, yükselmek üzerine egemenlik şöyledir dese, ulu iyi düşünceli gönül ise…"

ulug y(a)rlıkançuçı köngül yme üç törlüg titir .. ince k(a)ltı 'eng'ilki tınl(ı)g atkaklıg ulug y(a)rlıkançuçı köngül .. ikinti nom atkaklıg ulug y(a)rlıkançuçı köngül :: üçünç atkaksız ulug y(a)rlıkançuçı köngül :: tınl(ı)g atkaklıg ulug y(a)rlıkançuçı köngül erser .. (AY Kaya IV/264/24-265/8). "Büyük merhametli gönül üç türlüdür. Önce canlıya bağlı büyük merhametli gönül, ikincisi, öğretiye bağlı büyük merhametli gönül, üçüncüsü, bağsız büyük merhametli gönül. Canlıya bağlı büyük merhametli gönül ise…"

… bolarnı ulug edgü ögli köngül :: ulug y(a)rlıkançuçı köngül ulug dyan tip tiyür tiser ülgüsüz sansız tınl(ı)glarıg sakınıp ülgüsüz sansız ulug buyanlarıg kazganıp :: ülgüsüz sansız ulug tüşinge utlısınga tegirler üçün yene ulug bodıs(a)t(a)vlarnıng köngülinte öritgülük bütürgülük üçün anın antag titir :: (AY Kaya IV/267/9-19). "Bunları büyük iyi düşünceli gönül, büyük merhametli gönül, büyük dyana şöyle dese sayısız, pek çok canlıyı düşünüp sayısız, pek çok büyük saadetleri kazanıp sayısız, pek çok büyük mükafatına ulaşmak için yine büyük Bodhisattvaların gönlünde yüceltmeleri tamamlamaları için o sebeptendir."

inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın ulug edgü ögli köngülte ulug y(a)rlıkançuçı köngülte ulug dyanta kirmek ünmek üzeki erksinmekleri üze ötrü tınl(ı)glarka ulug asıg tusu kılıp al altag p(a)ramıtıg uz bütürürler :: bo erür ulug edgü ögli köngülte ulug y(a)rlıkançuçı köngülte ulug dyanta kirmek ünmek üüze erksinmekleringe tayanıp al altag p(a)ramıtıg bütürmek :: (AY Kaya IV/268/10-21). "Şöyle ki Bodhisattvalar bu şekilde büyük iyi düşünceli gönülde, büyük merhametli gönülde büyük dhyanaya girmek, yükselmek için egemenlikleri için canlılara büyük fayda sağlayıp yol erdemini ustaca

tamamlarlar. Büyük iyi düşünceli gönülde büyük merhametli gönülde büyük dhyanaya girmek, yükselmek için egemenliklerine dayanıp yol erdemini tamamlamak…"

birök bodıs(a)t(a)vlar yalanguz dyanıg ok bışrunup inçip bilge biligig bışrunmasar ötrü köngülleri çöker batar erinçeng ermegü bolur .. ulug y(a)rlıkançuçı köngülte yme ırayur yatıkayur :: (AY Kaya IV/290/9-14). "Eğer Boddhisattvalar sadece dhyāna'yı iyice öğrenip bilgiyi öğrenmese sonra gönülleri, zihinleri çöker, batar; üşengeç, tembel olur." (Uzunkaya 2020: 84). Yüce merhametli gönül olmaktan uzaklaşır, yabancılaşır."

kut bulmış kiçig kölüklüg tözünlerning teg ulug y(a)rlıkançuçı köngülüg turguru umadaçı sıg yuka köngüllerin tarkarurlar :: (AY Kaya IV/291/9-13). "Saadet bulmuş küçük taşıtlı asillerinki gibi büyük merhametli gönlü durdurabilecek zayıf gönülleri bozarlar." (Tokyürek 2011: 457).

…ulug y(a)rlıkançuçı köngülleri turur :: (AY Kaya IV/293/4-5). "…büyük merhametli gönülleridir."

bodıs(a)t(a)vlar ulug y(a)rlıkançuçı köngüllüg ulug bilge biliglig bo iki törlüg kanatları üze sansarlıg kök kalık içinte tıdıgsız uçup tınl(ı)glarıg ozgurguluk kutgarguluk ulug iş ködüglerig işleyürler bütürürler :: (AY Kaya IV/307/1-7). "Bodhisattvalar büyük merhametli gönüllü olmaları ve büyük bilge olmaları, bu iki türlü kanatları ile Samsaralı gökyüzünde engelsiz uçarak canlıları kurtaracak büyük işleri yaparlar, tamamlarlar."

karunaavakıra<ma>ntık atl(ı)g ulug y(a)rlıkançuçı köngülke inmeklig sek(i)zinç oruntakı bodıs(a)t(a)vlarka k(e)ntü et'özlerining ikidin yanlarınta kısarı arslanlar kanı küyü küzetü tutup kamag keyikler kuvragı korkınu ayınu turmışları közünür :: (AY Kaya IV/314/11-18). "Karuṇā-avakramantikā adlı büyük merhametli gönle yerleşmiş sekizinci yerdeki Bodhisattvalar kendi vücutlarının iki yanında aslanlar hanını görür. Böylece bütün hayvanlar topluluğunun korktuğunu görür." (Tokyürek 2011: 302).

ulug y(a)rlıkançuçı köngül üze .. irinçkemiş üçün olarnı :: al altag uzanmakım üze .. adın tıltagları kelürüp .. ulug kuvrag arasınta .. arslanlar etinin etineyü :: aça adıra okıtayın .. (AY Kaya V/363/18-23). "Yüce, merhametli gönlüm ile onlara acıdığım için, yöntem üstünlüğüm ile diğer nedenleri ortaya çıkarıp yüce topluluk arasında, aslanlar sesi ile seslenerek ayrıntılı olarak yokluk (Skr. sūnyatā) dharmasının yorumunu açıklayayım." (AY Uçar V/452-457).

üç törlüg adrukka tükellig ıduk ulug y(a)rlıkançuçı köngülüngüz üze artuk bolu y(a)rlıkap (AY Kaya VI/439/6-9). "Üç türlü ayrıma karşı kutsal, yüce merhametli gönüllerinizle çoğalarak…"

ulug y(a)rlıkançuçı köngülin tire yıga alı y(a)rlıkap biz kamag luularnıng ajun üzeki singmiş bodulmış emgek tözlüg az saran köngülümüzni tarkaru kiterü y(a)rlıkagay erti (AY Kaya VII/472/1-5). "Yüce merhametli gönül ile bir arada kabul edip biz bütün ejderhaların dünya üzerindeki batmış, bağlanmış ıstıraplı esası hasetliğimizi uzaklaştıracaktı."

kaçan yunmışda kin yangı arıg ton kedip mandaltın ünüp bir arıg ev içinte kirip ulug y(a)rlıkançuçı köngülüg yügerü kılıp ayıgdın titilip edgüde yaratınguka köni ongaru süzük köngül turgursun .. (AY Kaya VII/478/10-15). "Yıkandıktan sonra temiz elbiselerini giyip mandaladan çıkıp temiz ev içine girip büyük merhametli gönülü ortaya koyup kötüden uzaklaşıp iyiye yaklaşıp doğru, sağ, temiz gönül oluştursun."

kim ol ratnapuşpı atl(ı)g tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi burkan ulug y(a)rlıkançuçı köngüli üze mini irinçkeyü tsuyurkayu y(a)rlıkap .. burkanlarnıng ulug küçi üze kim mini amtıka tegi kayu orunlarıg öser m(e)n kayu yıngakda körser m(e)n .. kayu balık uluşka tegser m(e)n .. (AY Kaya VIII/515/2-11). "O Ratnapuşpi adlı tam bilgili Tanrılar Tanrısı Buda beni yüce merhametli gönlü ile acıyıp bağışlayarak Budaların büyük gücü ile beni şimdiye dek hangi yerleri düşünsem, hangi taraftakileri görsem hangi şehre memlekete ulaşsam…"

küsüşüm ol atı kötrülmişe ulug y(a)rlıkançuçı köngülin yügerü kılu y(a)rlıkap .. iligler kanlarka tutguluk köni törüg il başlamak biligig körkitü y(a)rlıkagay erti .. (AY Kaya VIII/547/5-9). "Arzumu o adı yüce tanrıma yüce merhametli gönlümle ortaya koyup, hükümdarların tutacağı doğru yolu, devleti yönetme bilgisini gösterecektim."

tüzü yadıp bir yanglıg .. emgekin sakınıp tınl(ı)glarnıng .. adırtsız tüp tüz arıtdı .. ulug y(a)rlıkançuçı köngüllüg .. ötünmiş üçün kop köngülin .. suçatı atl(ı)g ilig kanka .. kingürü yada nomladı .. sogançıg tatıglıg bo nomug .. (AY Kaya IX/576/16-23). "[Buddha], canlıların, her tarafa, aynı şekilde yayılan sıkıntılarını düşünüp[canlılar arasında] fark gözetmeksizin, [onlar için] yüce merhamet düşüncesini hâsıl etmiş. Tam bir samimiyetle, [daha önceden] Sujāta adlı hükümdara arzda bulunduğu üzere, ayrıntılarıyla mükemmel olan bu dharmayı [hükümdara] vaaz etmiş." (AY Uçar IX/156-163).

Yukarıdaki örnekte *ulug yarlıkançuçı köngül* ifadesinde *köngül* sözcüğü "düşünce" anlamında kullanılmıştır.

ulug küçlüg otaçılar iligi ulug y(a)rlıkançuçı köngüllüg bodıs(a)t(a)v tip monçulayu ögmekin ögü{W}p yene balık uluş sayu barıp barça orunta sözlediler .. (AY Kaya IX/599/4-8). "Büyük güçlü hekimler hanı büyük merhametli gönlü Bodhisattva diye böylece övmeyi övüp yine şehir, ülke her birine giderek her yerde söylediler."

anıng içinte yene üküş telim balıklar yatmışın anı körüp ötrü ol bayagut oglı irinçkep tsuyurkap ulug y(a)rlıkançuçı köngüli yügerü boltı :: (AY Kaya IX/600/7-11). "...onun içinde de birçok balığın yattığını görüp bu sebeple o bey oğlu acıyıp yüce bağışlayıcı gönlü ortaya çıktı." (Uzunkaya 2020: 278).

inçip yene adınaguka asıg tusu kılgalı bilge biliglig y(a)ruk közümüz yok bolur erki yme antag birer ulug y(a)rlıkançuçı köngüllüg kutlug yalanguklar ürüg uzatı öz et'özlerin titip ıdalap tınl(ı)glarka asıg tusu kılurlar tip tidi .. bo monça savıg içileringe sözlep ötrü k(e)ntü köngülinte ınçe tip sakıntı .. (AY Kaya X/611/14-22). "Başkasına fayda sağlamak için bilge parlak gözümüz yok olur. Böyle büyük merhametli gönüllü kutlu insanlar daima kendi vücutlarını bırakıp canlılara fayda sağlarlar, diye söyledi. Böyle sözü ağabeylerine söyleyip sonra kendi gönlünde hissetti."

k(e)ntününg ulug y(a)rlıkançuçı köngüllüg çogı yalını ugrınta ol aç bars yigeli titinmedi (AY Kaya X/616/11-13). "Kendisinin büyük merhametli gönlünün parlaklığından dolayı o aç kaplan yemek için cesaret edemedi." (Uzunkaya 2020: 267).

ulug tınl(ı)g udunguz .. umug ınag bolgalı .. ulug y(a)rlıkançuçı köngülüngüz üze .. tüp tüz körür siz tınl(ı)glarıg :: özde togmış ogulça kızça .. y(i)ti kınıg ögrünçlüg .. esirkençsiz ıduk köngülüngüz üze .. et'özüngüzni ıdalap .. emgekdin tartmaklıg buyanıngız yitinçsiz titir .. (AY Kaya X/617/18-618/2). "Canlılara umut olmak için, büyük yaratık oldunuz. Büyük merhametli gönlünüz ile tüm canlıları öz oğlunuz ve kızınız gibi eşit görürsünüz. Keskin, kuvvetli, sevinçli, cömert ve kutsal gönlünüz ile vücudunuzu feda edip, canlıları eziyetten kurtarma sevabınız ulaşılmazdır.

ötrü ol üdün ulug nomçı .. ratnaraşı atl(ı)g açarı .. örü agtınıp orunta .. b(e)k bagdaşınu olurtı .. yügerü kıltı köngülinte .. ontın sıngarkı uluşdakı .. ming tümen koltı burkanlarnıng .. ulug y(a)rlıkançuçı köngüllerin (AY Kaya IX/576/9-15). "Ardından, o anda, yüce dharma üstadı Ratnarāśi adlı ācārya, tahta oturup [kendi] yerinde [Skr. paryaṅka] sıkıca

bağdaş kurmuş.On yöndeki ülkelerde yer alan, bin milyon koti [adet] Buddhanın, yüce merhametli fikirlerinin anlamı günyüzüne çıkmış.” (AY Uçar IX/149-155).

Yukarıdaki cümlede *ulug yarlıkançuçı köngül* ifadesinde *köngül* sözcüğü “fikir” anlamında kullanılmıştır.

ol ok buyan küçinte on <törlüg> küç tört törlüg ürüg uzatı ornanmış ög turuglar ulug edgü ögli köngül ulug y(a)rlıkançuçı köngülte ulatı sansız sakışsız kamaglık nomlarıg tanuklagalı boltum (AY Kaya III/164/7-12). “(İşte) o iyilik sayesinde on türlü güç, dört türlü [korkusuz bilge bilginin] uzun süre yerleşmiş (olan) (?) durular (gibi); ulu, iyi düşünceli gönül(de), ulu acıyıcı düşüncede bulunarak, bu yolla, sonsuz sayıdaki bütün herkesin öğretilerini (Dharma) tanıtlamak istedim.”(Ölmez 1991: 51).

Yukarıdaki cümlede *ulug yarlıkançuçı köngül* ifadesinde *köngül* sözcüğü “düşünce” anlamında kullanılmıştır.

uluġ yarlıkançuçı köngül[üng öz]e.

olarnı barça sıġurup.

[uluġ] a[sı]ġ tusu ḳılt[ıngız].

u….. tası ḳıl[ıp]. (Arat ETŞ M.7/201-204).

“Büyük merhametli gönülünüz ile

onların hepsini ihâta edip,

onlara büyük istifâdeler sağladınız,

…….. yaptınız.” (Arat 1986: 49).

uluġ yarlıkançuçı köngül [öze].

[olarnı] barça sıġurup.

ulınçıġ a[jun]larıntın ḳutḳarıp.

oz[ġurtunguz san]sartın. (Arat ETŞ M.7/309-312).

“Büyük merhametli gönül ile

onların hepsini ihâta ederken,

durmadan dönen âlemlerinden kurtarıp,

hepsini samsāra'dan halâs ettiniz." (Arat 1986: 51).

***ulug yarlıkançuçı köngül küçi* "çok merhametli gönül gücü" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "çok merhametli gönül gücü"dür. Aşağıdaki örnekte *ulug yarlıkançuçı köngül küçi* ifadesinde "küç" kelimesine "sayesinde" anlamı verilmiş, *ulug yarlıkançuçı köngül küçi* ifadesi "çok merhametli gönül sayesinde" olarak anlamlandırılmıştır.

ol ulug y(a)rlıkançuçı köngülleri küçinte tört togum biş ajun tınl(ı)g oglanın bir yanglıg ogşayu amrayu sansarta ok yorıp asıg tusu kılurlar :: (AY Kaya IV/306/14-18). "O büyük merhametli gönülleri sayesinde dört doğum, beş hayat biçimli canlı çocukları severek Samsaraya yürüyerek fayda sağlarlar."

***umunçlug köngül* "umutlu gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "umutlu gönül"dür. *Umunçlug köngül* "umudu olan gönül"dür.

ne bo bayagut oglın körtükde ötrü ol umunçlug köngülin titrü körüp közlerin ançak(a)ya yme öngi kitermedin titrü körüp yatdılar .. (AY Kaya IX/601/13-16). "Ne bu zengin oğlunu gördükten sonra o umutlu gönülle iyice bakıp, gözlerini neredeyse başka başka (yerlere) kaçırmadan dikkatlice bakıp kaldılar." (Ersan 2015: 66).

***üç törlüg köngül* "üç türlü düşünce" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "üç türlü düşünce"dir. *Köngül* kelimesi bu ifadede "akıl, fikir, düşünce" anlamında kullanılmıştır.

bo kamag tınl(ı)glar üç törlüg köngülüg tarkaru kiterü umayukları üçün üç et'özdin ırak öngi üdrülüp üç et'özke teggeli umazlar :: (AY Kaya II/58/1-5). "Bütün bu canlılar üç türlü düşünceyi uzaklaştırarak gideremedikleri için üç bedendin uzak, farklı seçilip üç bedene ulaşamazlar." (Tümenbayar 2019: 58).

kayular ol üç törlüg köngüller tip tiser :: ince k(a)ltı 'eng'ilki togmış işlig köngül :: ikinti tözke tüpke tayaklıg köngül .. üçünç töz tüp köngül .. inçip bügü biliglig burkanlar bo üç törlüg köngülte 'eng'ilki kevmek yolka tayanıp togmış işlig köngülüg tarkaru y(a)rlıkayurlar :: ikinti tarkarmak yolka tayanıp tözke tüpke tayaklıg köngülüg tarkaru y(a)rlıkayurlar :: üçünç adırmak yolka tayanıp töz tüp köngülüg tarkaru y(a)rlıkayurlar .. inçip togmış işlig köngülüg tarkaru y(a)rlıkamışları üçün b(e)lgürtme et'özüg b(e)lgürtü y(a)rlıkayurlar .. tözke tüpke tayaklıg köngülüg tarkaru y(a)rlıkamışları üçün adınlar tegingülük tüş et'özü körkitü y(a)rlıkayurlar :: (AY Kaya II/58/5-59/2). "O üç tür düşünce hangisi dersen, şöyledir: ilki doğmuş işli düşüncedir. İkincisi, esasa dayalı düşüncedir. Üçüncüsü, kökü ve temeli olan düşüncedir. Böylece hikmetli Budalar bu üç tür düşünceden ilki zayıflama yoluna dayanarak doğma işine sahip düşünceyi uzaklaştırarak hükmederler. İkinci, uzaklaştırma yoluna dayanarak köke dayanan düşünceyi uzaklaştırarak hükmederler. Üçüncüsü ayırma yoluna dayanarak köklü düşünceyi uzaklaştırarak hükmederler. Böylece doğma işine sahip olan düşünceyi uzaklaştırarak hükmettiklerinde görünen bedeni ortaya çıkararak hükmederler. Esasa dayalı düşünceyi uzaklaştırarak hükmettiklerinde başkalarına ulaşan mükafat bedenini göstererek hükmederler. (Tümenbayar 2019: 58).

***ülgüsüz köngül* "ölçüsüz, miktarsız gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "ölçüsüz, miktarsız gönül"dür. *Ülgüsüz köngül* ifadesi ile "hislerinin, duygularının sınırı olmayan gönül" ifade edilmektedir.

ülgüsüz köngülte ulatı .. kamag dyanlar kalısız .. üç törlüg ulug kölü[ngü]ler .. ulatı kamag kutrulmak .. alku barça ünerler .. bo nom erdini tözinte .. anı üçün ugrayu .. kingürü nomladı bo nomug .. (AY Kaya X/668/12-17). "Sınırsız gönüllerde (hayat bulan) tüm (dhayana) meditasyon ve üç türlü büyük taşıtlar (yoluyla) tüm kurtuluş yolları tamamıyle bu öğreti cevheri esasında ortaya çıkarlar. Onun için ayrıntıyla bu öğretiyi vaaz etti." (Besli 2019: 456).

***yalanguz köngül* "salt bilinç" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır, bu ifadede *köngül* sözcüğü "bilinç" anlamında kullanılmış, *yalanguz köngül* ifadesi "salt bilinç" olarak anlamlandırılmıştır.

ol sakınçlarta yme yorımadın igid sakınç turmışda antak(a)ya ok tuyunup barlı yoklı atkanmakıg ikegüni birle kiterip yalanguz köngülüg ök körmek erür :: (AY Kaya IV/287/5-9). "O düşünceleri yine yorumlamadan yanlış düşüncede kaldığında derhal onu kavrayıp varlık ve yokluk bağlanmayı ikisini birlikte giderip salt bilinci görmektir."

k(a)ltı bo yalanguz köngülüg ök körmek atl(ı)g ıduk nomda inçip çınju tigme ertükteg töz neng öngi ermez :: (AY Kaya IV/287/10-13). "Bu salt bilinci görmek adlı kutsal öğretide şöyle chên-ju denilen hakiki tözden hiçbir farkı yoktur."

***yanıgsız köngül* "dönmeyen gönül" Eşdizimliliği:**

Yalnızca Berliner Text'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "dönmeyen gönül"dür. "Kararlı olan gönül" ifade edilmektedir.

yapada yanıgsız köngülüng çın üçün

yat öz tutmaz qangım-a

yarp katıg ant antıktıngız

yapanı barça ozgurgu üçün (Zieme BT XIII/21/ 39-42; akt. Besli 2019).

“Dönmeyen gönül hakikat olduğu için yabancı ve tanıdık ayırmayan ey babam, hepsini tamamen kurtarmak için sağlam ve güçlü yemin ettiniz.” (Besli 2019: 490).

yanmaksız *kınıg katıg bek köngül* “dönmeyen, kuvvetli, sağlam gönül” Eşdizimliliği:

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk’ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “dönmeyen, kuvvetli ve sağlam gönül” dür.

sizler kamag törtegü .. uzatı küyü küzetü tutguka :: turgurgalı yanmaksız :: kınıg katıg b(e)k köngül :: bo nom erdini yörügi :: teringde teri<n>g king titir :: uyur birgeli tınl(ı)glarka :: (AY Kaya VI/451/22-452/4). “Sizin dördünüzü daima koruyup gözeterek sarsılmaz ve değişmez bir iman vücuda getirmek için bu öğreti cevherinin anlamı oldukça derin ve geniştir.” (Besli 2019: 339).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü “iman” olarak anlamlandırılmıştır. *Yanmaksız kınıg katıg bek köngül* “kararlı, yolundan dönmeyen, sarsılmayan, değişmeyen, sağlam iman” olarak ifade edilmiştir.

***yarlıgsız köngül* “hükümsüz gönül” Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk’ta yalnızca bir cümlede tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “hükümsüz gönül”dür. *Yarlıgsız köngül* ifadesi ile “hükmü olmayan, etkisi olmayan, tarafsız olan gönül” ifade edilmektedir.

bar antag tınl(ı)glar y(a)rlıgsız köngülte yorıdaçı :: (AY Kaya IV/261/14-15). “Var olan canlılar hükümsüz gönülle yürüyecek.” (Tokyürek 2011: 284).

***yarlıkançsız köngül* "merhametsiz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade sadece Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "merhametsiz gönül"dür. *Yarlıkançsız köngül*; merhametsiz, katı, acıma duygusu olmayan gönlü ifade eder.

neçe poo siksil (?) altaçı y(a)rlıkançsız köngüllüg yavlak yek içgekler erser .. biz ıratalım erti tip küseyür teginür biz :: (AY Kaya V/400/23-401/2). "Ne kadar hayat gücünü alacak, merhametsiz gönüllü kötü şeytanlar varsa, biz (onları onlardan) uzaklaştıralım, diye diliyoruz." (Uçar 2009: 292).

***yarlıkançuçı köngül* "merhametli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk'ta sıkça geçmektedir ve Eski Türkçe şiirlerinde de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "merhametli gönül"dür. *Yarlıkançuçı köngül* ifadesi ile "merhamet duygusuna sahip olmak, bağışlayıcı ve buyurucu olmak" ifade edilmektedir.

ulug edgü ögli köngül y(a)rlıkançuçı köngül .. tolp d(a)r(a)nılar alku kuo kelig edremler alku ..... alku nomlarnıng töz[inte] tutulmakları alku barça b(e)lgülüg bolurlar :: (AY Kaya II/69/12-17). "İyi düşünceli gönül, merhametli gönül, bütün dharaniler, bütün dharma erdemleri, bütün [……], bütün öğretilerin esasında tutulmasıyla hepsi ortaya çıkar." (Tümenbayar 2019: 62).

kılmış k(e)ntü T..... ayıg kılınç[lar] ..... [uzu]n turkaru togar ölmek ..... köngül ..... [tört törlüg] törüler içinte .....Y'.....QY ' yme ögrünç mengi .....burkanlar k(e)ntü y(a)rlıkançuçı köngüllüg y(a)rlıkayurlar :: (AY Kaya II/106/9-15). "İşlediğim günahlar sürekli doğum ölüm [……] [……] dört tür kanun içinde [……] Yine sevinç [……] Buddhalar kendi merhametli gönüllü hükmediyorlar." (Tümenbayar 2019: 76).

y(a)rlıkançuçı köngüllüg suv üze yuyu arıtu y(a)rlıkap arıg süzük kılsunlar :: (AY Kaya II/107/1-3). "Merhametli gönüllü su ile yıkayıp temizleyerek hükmedip temizlesinler." (Tümenbayar 2019: 76).

'eng'ilki kirtgünç erkligke tayanıp ikinti y(a)rlıkançuçı köngülke tayanıp :: üçünç küsüşsüz köngülke tayanıp :: (AY Kaya IV/215/9-12). "Önce iman gücüne dayanıp ikincisi merhametli gönüle dayanıp üçüncüsü isteksiz gönüle dayanıp…"

ikinti y(a)rlıkançuçı köngülke tayanıp buşı p(a)ramıtıg netegin bütürürler .. (AY Kaya IV/216/3-5). "İkincisi merhametli gönle dayanıp sadaka erdemini nasıl tamamlarlar." (Tokyürek 2011: 243).

y(a)rlıkançuçı köngül yme kayu erür tip tiser :: y(a)rlıkançuçı köngül erser :: adınlarnıng emgekinge köngülnüng köymeki örtenmeki irinçkemeki erür .. (AY Kaya IV/216/5-8). "Merhametli gönül nasıl diye sorsalar merhametli gönül ise başkalarının sıkıntısına gönlün yanması, üzülmesidir." (Tokyürek 2011: 243).

inçip bodıs(a)t(a)vlar ol antag adınlarnıng emgekinge köydeçi örtenteçi irinçkedeçi y(a)rlıkançuçı köngülleri üze çıgay emgekin emgenteçilerig irinçkeyürler .. (AY Kaya IV/216/9-12). "Böylece Boddhisatvalar şöyledir; başkasının ıstırabına yakacak acıyacak merhametli gönülleri ile fakirlik ıstırabı ile sıkıntı çekenlere acırlar."

y(a)rlıkançuçı köngülke tayanıp buşı p(a)ramıtıg bütürmek :: (AY Kaya IV/216/21-22). "Merhametli gönle dayanıp sadaka erdemini tamamlar."

edgü yavız kişilerig .. bir teg barçanı küzetür siz .. yügerü turgurup y(a)rlıkançuçı köngülüg .. ürüg ürgüt irinçkeyür siz .. (AY Kaya VII/494/14-18). "İyi ve kötü insanların hepsini korursunuz, merhametli gönlünüzü harekete geçirerek sürekli (onlara) acırsınız." (AY Çetin VII/850-853).

y(a)rlıkançuçı köngüllüg ana ata .. yarım küçüg asarlar .. ayıg törüg kiterip .. edgü törüg kıltururlar .. kamag t(e)ngriler birkerü .. küyü küzetü uz tutup .. körkitürler olarka .. edgüli ayıglı tüş utlıg .. (AY Kaya VIII/551/23-552/6). "Merhametli gönle sahip anne bana yarım gücü arttırırlar. Kötü yasaları giderip iyi yasaları uygulatırlar. Bütün tanrılar hep birden koruyup kollayıp sağlam tutarak onlara iyi ve kötü işlerin karşılığını gösterirler." (AY Çetin VIII/1278-1284).

ay y(a)rlıkançuçı köngüllüg atam kangım .. ulug ilig bege .. irinçkemek köngül öritsün .. küsüşüm teginür mening .. tınl(ı)glarıg emlegülük .. ötünür m(e)n ayıtu .. ot em şast(ı)rlar

yörügin .. (AY Kaya IX/587/20-588/2). “Ey merhametli düşünceye sahip, hükümdarım ve babam! [Bizim üzerimizde] merhamet duygularını uyandır! Niyâzım, canlıları kurtaracak tedavi śāstrasının izahını söylemendir [diye sana] arzda bulunuyorum.” (AY Uçar IX/504-509).

bolarta adın neçe erser .. içgü otlar kuvragı .. igig körüp <istegü ol> öz tözinçe yaraşı .. turgurmış k(e)rgek aş<n>uça .. y(a)rlıkançuçı köngülüg .. tilemegü ol küsemegü .. ol ed tavarlıg bulunçıg .. (AY Kaya IX/596/3-8). “Bunlardan başka, içilecek ne kadar ilaçlar varsa, hastalığa bakıp [hastalıkların] kendi tabiatlarına uygun olarak [bunları] eklemek gerekir. [Bundan sonra] öncelikle mal mülk menfaati gözetmeksizin merhametli düşünceyi hâsıl etmek lâzımdır.” (AY Uçar IX/698-703).

Yukarıdaki iki örnekte *yarlıkançuçı köngül* ifadesinde *köngül* sözcüğü “düşünce” anlamında kullanılmıştır.

bo savıg eşidip artukrak ol balıklar üze y(a)rlıkançuçı köngüli asıltı .. (AY Kaya IX/601/6-8). “Bu sözü işitip o balıklara merhamet duygusu arttı” (Uzunkaya 2020: 69).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü “duygu” anlamında kullanılmıştır.

ulugı iki tigitler .. amtı yügerü esen ol .. busuşlug ootın örtenü .. sıkılmışlar et’özi .. ’eng kiçigi üçünçi .. m(a)has(a)tvı bodıs(a)t(a)v .. ertimlig törüke singirtip .. erte kırılu teginmiş .. körü teginmiş aç barsıg .. yangı enüklep yaturın .. k(e)ntü açınga ömedin (?) .. enüklerin yigeli ugramışın .. amrak ögüki m(a)has(a)tvı .. y(a)rlıkançuçı köngüllüg bodıs(a)t(a)v ulug y(a)rlıkançuçı köngül turgurtı .. ol bars üze ugrayu .. üzeliksiz yolug küseyü .. kut koluntı bir köngülin .. (AY Kaya X/638/13-639/3). “Büyük olan iki prens şu anda sağdır, en küçüğü üçüncü Mahasatvı Bodhisattva geçici kanun tarafından batırılmış, erkence kırılmıştır (ölmüştür). Aç barsın yeni yavrulayıp yattığını ve açlığa dayanamayarak yavrularını yemeye kalkıştığını gören sevgili yavrucam Mahasatvi, merhametli gönüllü Bodhisattva, büyük merhametli gönlünde o pars vasıtasıyla, üstün yolu tercih ederek bütün gönlüyle saadet niyaz etti. (Besli 2019: 438).

t(e)ngrim sizing edgülüg .. taluy ögüzüngüz king tering erür .. arıtı bultukmaz yöleşürügin .. yöleştürüp bilgeli .. tolp tınl(ı)gka bir yanglıg .. y(a)rlıkançuçı köngülüngüz evrilür .. (AY Kaya X/647/11-18). “Tanrım, sizin iyilik deniziniz geniş ve derindir, başkasıyla hiçbir şekilde kıyaslanamaz. Bütün canlılara aynı şekilde merhametli kalbinizle ilgi gösterirsiniz.”

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

[atı kötrülmiş] ayagka tegimlig on[tın sıngarkı tınl(ı)glarka] y(a)rlıkançuçı köngüllüg tükel bilge biliglig t(e)ngri t(e)ngrisi burkan ol kuvrag içinte erigme ülgüsüz sansız bodıs(a)t(a)vlar kuvragın ulatı kamag t(e)ngrili yalanguklı kuvragıg okıyu y(a)rlıkap ince tip y(a)rlıkadı :: (AY Kaya X/661/22-662/6). "Adı yüceltilmiş saygıdeğer tanrım, on taraftaki canlılara mermametli gönüllü tam bilge bilgili tanrılar tanrısı Buda o topluluk içinde bulunan sayısız Bodhisattvalar topluluğuna katılıp bütün tanrılı insanlı topluluğa okuyarak söyledi."

y(a)rlıkançuçı köngüllüg b(e)k y(a)rlıg .. yazgınmış er[ür] et'özüngüzde .. ornanmış siz i[nçkü]lüg .. ulug edgü ögli köngülte :: (AY Kaya X/664/7-10). "Merhamet gerektiren sağlam buyruklar sizin vücudunuza serpilmiştir. Siz huzurlu, yüce, iyi düşünceli gönüllerde yer edinmişsinizdir." (Besli 2019: 453).

y(a)rlıkançuçı köngüllüg tınl(ı)glarnıng yirçileringe .. yanıgsız çın kirtgünç üze yükünür m(e)n :: (AY Kaya BE/679/2-3). "Merhametli gönle sahip canlıların rehberlerine dönmeyen gerçek inanç ile secde ederim."

al altaglıg y(a)rlıkançuçı köngülin şakı uguşda törümiş .. (AY Kaya BE/679/4-5). "İkna edici ve acıyan bir gönül ile Sākya soyundan doğmuş." (Uzunkaya 2020: 277).

y(a)rlıkançuçı köngüllüg yalanguz burkan bahşımız :: (AY Kaya BE/682/11-12). "…yüce merhametli gönüllü yalnız Buddha ustamız…"

yaruḳ biligleri yaltrıyu.

yarlık[ançuçı] köngülleri ökliyü.

yazınçsızın ermek çaḳşapıtıġ k[üzetü].

yalınayu turur tamutın oztılar. (Arat ETŞ M.7/345-348).

"Parlak bilgileri gittikçe ışıldayarak,

merhametli gönülleri genişleyerek,

günahsız olmanın iyi yolundan yürüyerek,

alev-alev yanan cehennemden kurtuldular." (Arat 1986: 55).

***yarlıkançucı köngül küçi* "merhametli gönül gücü" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "merhametli gönül gücü"dür. Aşağıdaki örneklerde *yarlıkançucı köngül küçi* ifadesinde "küç" kelimesine "sayesinde" anlamı verilmiş "merhametli, bağışlayıcı gönül sayesinde" olarak anlamlandırılmıştır.

y(a)rlık<a>nçucı köngül küçi üze .. küsüşümçe insünler .. birkerü manga körsünler .. tıdıgsız ulug tılangurmak .. (AY Kaya VIII/510/15-18). "Bağışlayıcı gönül sayesinde ile isteğime dayanarak insinler bununla birlikte engelsiz yüce konuşma kabiliyetini bende görsünler."

antag yanglıg yig adruk .. y(a)rlıkançucı köngülüngüz küçinte .. küyü küzetü tutgay biz .. bo nom erdinig turkaru .. buyan edgü kılınç arkalıg .. yiviglerig toşgurup .. b(e)lgürtdü[ngüz] yangırtı .. bilge bilig arkalıg yivigig .. antag yanglıg egsüksüz .. yivigleringiz tolu üçün :: anı küyü küzetü tutgay biz .. bo nom erdinig turkaru .. (AY Kaya X/664/11-20). "Böylesine iyi, eşsiz, merhametli gönlünüz sayesinde biz bu öğreti cevherini sonsuza dek koruyacağız. İyi amellerle destekli donanımınız ve bilgelikle donatılmış (ve) böylesine eksiksiz teçhizat ile dolu olduğu için öğreti cevherini bizler sonsuza dek koruyacağız." (Besli 2019: 453).

***yavaş serimlig köngül* "sabırlı gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "sabırlı gönül"dür. *Yavaş serimlig köngül* "sakin, sabırlı, hoşgörülü gönül"dür.

ulug çerig içinte .. ürüg uzatı utmakın .. yavalmakın asılmak .. yavaş serimlig köngüllüg siz .. (AY Kaya VII/489/16-19). "Büyük ordu(lar) içinde, sürekli zaferler kazanıp güçlenmiş, sabırlı gönle sahipsiniz." (AY Çetin VII/732-735).

***yavgan yavız köngül* "kötü gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "kötü gönül"dür. *Yavgan yavız köngül* ile "acıması olmayan, herkesin kötülüğünü isteyen, fena gönül" ifade edilmektedir.

bodunı karası yavgan yavız köngüllüg bolgay :: (AY Kaya VI/434/9-10). "…halkı kötü gönüllü olacak."

***yavlak köngül* "kötü, fena gönül" Eşdizimliliği:**

Yavlak köngül ifadesi yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "kötü, fena gönül"dür. *Yavlak köngül* ifadesi ile "kötülük düşünmek, kötü duygular beslemek" ifade edilmektedir.

isig öz alımçılarımnıng yavlak köngülleri şeşilsün tip tiyü ünümin idi üzmedin kıkıra bartım :: (AY Kaya S/11/6-9). "Hayat alacaklılarının kötü gönülleri bana merhamet göstersinler diye bağırarak sesimi hiç kesmeden yürüdüm."

Aşağıdaki cümlede *yavlak köngül* ifadesinde *köngül* sözcüğü "düşünce" anlamında kullanılmış, *yavlak köngül* ifadesi "kötü düşünce" şeklinde anlamlandırılmıştır;

köngülin sakınu yançdım erser .. yavlak köngülin t(e)ngri t(e)ngrisi burkannıng et'özinte kan üntürtim erser .. köni kirtü nomug ayıgladım tantım erser :: tüz köngüllüg bursang kuvraglarıg iki arka kıltım erser .. (AY Kaya III/134/8-13). "Gönül ile düşünüp günah işlediysem, kötü düşünce ile tanrılar tanrısı Buddha'nın vücudundan kan çıkardıysam, doğru gerçek kanunu kötüledim, inkar ettiysem, doğru gönüllü cemaati ikiye ayırdıysam…"

***yıçanmaklıg agır köngül* "saygılı ve hürmetli gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. "Saygılı ve hürmetli gönül" anlamına gelir. Saygılı, hürmetli olmayı ifade eder.

'eng mıntın ming közlüg .. t(e)ngri kanı hormuzta .. yıçanmaklıg agır köngülin .. inçip sizni körünçleyür .. (AY Kaya VII/492/16-19). "Başta bin gözlü Tanrılar Tanrısı Hormuzta bile size en yüce saygıyla dolu bir kalple bakar." (AY Çetin VII/805-808).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

***yıgılmış köngül* "yığılmış gönül" Eşdizimliliği:**

Altun Yaruk'ta yalnızca bir cümlede tanıklanmaktadır. Anlamı "yığılmış gönül"dür. "Hislerin, duyguların yoğunlaşması"nı ifade eder.

yene bo nom erdinig eşidtükde igid yangluk sakınçlarıg tarkarıp tike kulgakın yıgılmış köngülin tınglasunlar (AY Kaya IX/581/14-18). "Yine bu öğreti mücevherini işittiğinde yalan yanlış düşünceleri uzaklaştırıp kulağını dikip toplanmış gönül ile dinlesinler."

***yig köngül* "üstün gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "üstün gönül"dür. *Yig köngül* ifadesi ile "nitelik olarak daha yüksek düzeyde olan, yüce ve asil olan gönül" ifade edilmektedir.

'eng'ilki başdınkı pramudıt ertingü ögrünçü atl(ı)g orun ol kim ol bo orunta bodıs(a)t(a)vlar öngredin berü bolmayuk yirtinçülügde yig köngülüg monta yangırtı bulup ulug bedük iş ködüglerig taplarınça bütürüp yitinçsiz ulug ögrünç sevinçleri togar .. (AY Kaya IV/315/17-24). "En baştaki pramuditā denilen çok sevinç adlı yerdir. Bu yerde, Bodhisattvaların daha önceden hiç elde etmedikleri üstün gönlü yeniden bulduklarında ve büyük işleri isteklerince bitirdiklerinde ulaşılmaz büyük sevinçleri doğar." (Tokyürek 2011: 303).

kamag kuvrag eşidip .. monçulayu y(a)rlıg y(a)rlıkamışın kamagun barça öritdiler .. burkan kutınga yig köngül .. kut koltılar bo üdte .. kinki üdlerte .. yme ançulayu ok .. bo nom takı törüçe .. kşantı kılıp (AY Kaya V/354/24-355/3). "Bütün topluluk bu şekilde vaaz

ettiğini işitip hepsi birlikte buddha kutu (Skr. bodhi) en üstün duyguları uyandırdılar. Bu zamanda, gelecek zamanlarda yine aynı şekilde bu sūtradaki (Altun Yaruk) dharma gereğince af dileyip pişmanlık duymayı niyaz ettiler." (AY Uçar V/242-248).

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "duygu" olarak anlamlandırılmıştır.

***yig üstünki ol köngül* "en üstün olan gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Eski Türk şiirlerinde geçmektedir. Kelime anlamı "en üstün olan gönül"dür. *Yig üstünki ol köngül*, nitelik olarak daha yüksek olan, yüce ve asil olan gönlü ifade eder.

yılayu-lı çınlayu-lı iki türlüg.

yirtinçü-ke umuġ bolur uz oġur-luġ.

yindem arıġ bodıçıt tip uluġ küü-lüg.

yig üsdünki ol kögül-üg ilḍinürmen. (Arat ETŞ B.14A/17-20).

"Gerçek ve aldatıcı, iki türlü

dünyaya ümit olacak iyi uğurlu,

her vakit temiz bodhicitta diye büyük şöhretli,

en üstün olan gönülü beraberimde taşırım." (Arat 1986: 151).

***yinçge köngül* "ince gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk'ta yalnızca bir cümlede geçmektedir. Kelime anlamı "ince gönül"dür. *Yinçge köngül* ifadesi, Altun Yaruk'ta "derin gönül"ü ifade etmek için kullanılmıştır. *Yinçge köngül* "ince ve derin duygu ve düşüncelere sahip olan gönül, bilinçli, yüce gönül"dür.

ince k(a)ltı bodıs(a)t(a)vlar başdınkıda başdınkı yinçge köngülke tükelligler üçün ç(a)hşap(u)d baguluk tıltagıg kılmazlar .. (AY Kaya IV/277/12-15). "Şöyle ki Bodhisattvalar en baştaki ince gönle sahip olmak için śiksapāda bağlayacak sebepleri yapmazlar." (Uzunkaya 2020: 77).

***yiti köngül* "keskin gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. Kelime anlamı "keskin gönül"dür. *Yiti köngül* "etkili olan, kuvvetli olan, tesiri bulunan gönül"dür.

tözi üze erte y(i)ti köngüllüg bolma[k erür] (AY Kaya IV/300a/6). "Tabiatı üzerine sonra keskin gönüllü olmaktır."

adıra bilmek erser k(a)ltı bo tınl(ı)g erte y[(i)ti köngül]lüg ol bo tınl(ı)g ortun teng köngüllüg ol .. bo t[ınl(ı)g sıg] (12) tümke köngüllüg ol .. (AY Kaya IV/300a/10-12). "Ayırt etmek ise bu canlı sonra keskin gönüllü bu canlı orta denk gönüllü bu canlı sığ, cahil gönüllü…"

bo y(i)t[i köng]üllüg tınl(ı)g[larka biş] yapıglar t[özi]n nomlaguluk ol .. (AY Kaya IV/300a/12-13). "Bu keskin gönüllü canlılara beş bağlayanlar esası ile vaaz edecektir." (Tokyürek 2011: 429).

erksinmekke tegmiş y(i)ti köngüllüg tınl[(ı)glarka biş yapıg]larıg tuta öngnüng ürlüksüz tözlügin [teginmekning] emgek tözlügin .. (AY Kaya IV/300a/19-21). "İktidara ulaşmış keskin gönüllü canlılara beş bağlayanları tutup geçmişin kesintisiz esası sezgilerin ıstıraplı esası…"

***yiti süzük köngül* "keskin, temiz gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "keskin, temiz gönül"dür. "Etkili, kuvvetli, saf, temiz gönül" ifade etmek için kullanılmıştır.

m(e)n başdınkıda başdınkı y(i)ti süzük köngülüm üze ol ol tınl(ı)glarıg ölürtmiş ayıg kılınçka ökünü katınu koduru süzük kirtgünç [köngül]te turup :: ötrü altun-önglüg-y(a)rukyaltrıklıg-kopda-kötrülmüş-nomiligi atl(ı)g nom erdinig tolu tükel bititgüke köngül öritdim .. (AY Kaya S/11/11-18). "Ben en baştaki keskin temiz gönlümle o canlıları öldüren kötü davranışa pişman olarak temiz inançlı gönülde olup sonra altın renkli, parlak, ışıltılı, her şeyden yüce dharmā beyinin dharmā kitabındaki muhteşem yazıya gönlümü verdim."

***yumşak köngüllüg* "yumuşak gönüllü" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. "Yumuşak gönüllü" anlamındadır. "Merhametli olmak, sevecen olmak" ifade edilmektedir.

...yumşak köngüllügler müʾminler üze, irigler kāfirler üze, cehd ḳılurlar Tangrı yolı içinde…(KT 27/59a1=5:54). "…müminlere karşı yumuşak kalpliler, kafirlere kaba ve sert tabiatlılar, Tanrı yolunda mücadele ederler…"

Yukarıdaki örnekte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

3.1.4. Ad+Sıfat Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler

***könglüm talusı* "gönlümün nadidesi" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. *Talu* kelimesi "seçkin, nadide" anlamlarına gelir. Beyitte "gönlümün tacı" olarak anlamlandırılmıştır. Hitap söz konusudur.

ay köñlüm talusı sewüg cânka cân

seniñsiz negü teg tirilsü revân (KB 6302).

“Ey gönlümün tacı, sevgili cana can; sensiz bu fani can nasıl yaşasın.” (Arat, 6302).

***köngül yarukı* “gönül ışığı” Eşdizimliliği:**

Bu ifade Kutadgu Bilig’de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “gönül ışığı”dır. Beyitte bu ifade “gönlümün güneşi” olarak anlamlandırılmıştır, “gönle ferahlık ve huzur veren” anlamında bir hitap söz konusudur.

ay köñlüm yarukı hakîkat yakın

sözüm ma‘nîsin uk yéme ked sakın (KB 4679).

“Ey gönlümün ışığı ve gerçekten yakınım olan insan, sözümün manasını anla ve iyice düşün.” (Arat, 4679).

3.1.4.1. Köñül Sözcüğünün Ad+Sıfat Kısaltma Grubu Temelindeki Eşdizimlilikleri

***köngli açuk* “gönlü açık” Eşdizimliliği:**

Kutadgu Bilig’de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “gönlü açık”tır. *Köngli açuk* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli açuk* ifadesi ile “güzel duyguları karşısındaki kimseye hissettirebilmek, yüce gönüllü olmak” ifade edilmektedir. Beyitte, beyin sahip olması gereken bir özellik olarak vurgulanmaktadır.

Eski Türkçede *köngli açuk* deyiminin “tevazu sahibi” anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 128).

beg alçak kerek bolsa köñli açuk

yazukluğ kişidin keçürse yazuk (KB 2122).

“Bey mütevazı ve alçak gönüllü olmalı, suçlu kimselerin de suçlarını affetmelidir.” (Arat, 2122).

***köngli alçak* “gönlü alçak” Eşdizimliliği:**

Kutadgu Bilig’de yalnızca bir beyitte tanıklananmaktadır. Kelime anlamı “gönlü alçak”tır. *Köngli alçak* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli alçak* ifadesi ile “kibirsiz olmak, mütevazı olmak” ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli alçak* deyiminin “tevazu sahibi” anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 128).

negü tér eşit köñli alçak kişi

kişilik kılığlı kişilik tuşı (KB 4554).

“Alçak gönüllü ve insanlığa karşı insanlık gösteren adam ne der, dinle.” (Arat, 4554).

***köngli bağ* “gönlü bağ” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig’de geçmektedir. Kelime anlamı “gönlü bağ (gibi olan)”dır. *Köngli bağ* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. Bu ifadede gönül bağa, bahçeye benzetilmiştir.

kişi köñli bağ ol yaşarğu suwı

bu begler sözü birle edgü sawı (KB 1807).

“İnsanın gönlü bir bahçedir; onu yetiştiren su, beylerin sözleri ve nasihatleridir.” (Arat, 1807).

***köngli balıg* "gönlü yaralı" Eşdizimliliği:**

Kutadgu Bilig'de yalnızca bir örnekte tanıklanan bir ifadedir. Kelime anlamı "gönlü yaralı"dır. *Köngli balıg* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli balıg* ifadesi ile "üzüntülü olmak, kırgın olmak vb." ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli balıg* deyiminin "âşık, vurgun yemiş" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 128).

negü tér eşitgil ay kılkı arığ

bu üdlek okı birle kõñli balığ (KB 5430).

"Temiz kalpli ve bu zemane oku ile gönlü yaralanmış olan kimse ne der, dinle." (Arat, 5430).

***köngli bay* "gönlü zengin" Eşdizimliliği:**

Kutadgu Bilig'de tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı "gönlü zengin"dir. *Köngli bay* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli bay* ifadesi ile "kanaat sahibi olmak, paylaşmaya açık olmak, cömert olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli bay* deyiminin "dünya nimetlerine tamah etmeyen" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 128).

kayu beg suk erse çığay ol çığay

kayu kul közi tok beg ol kõñli bay (KB 2620).

"Hangi bey haris ise o fakirdir, fakir; hangi kulun gözü tok ise o gönlü zengin bir beydir." (Arat, 2620).

közi tok kerek ked yéme kõñli bay

arığlık kerek hem yüzi körki ay (KB 2843).

“Aşçıbaşının gözü çok tok ve gönlü zengin olmalı; temiz olduğu gibi yüzü ve kıyafeti de ay gibi parlamalıdır.” (Arat, 2843).

meñilig-turur kör meñi yok çığay

barın tap kılıp ol yorır köñli bay (KB 6370).

“Yiyeceği olmayan bir fakir de huzur içindedir; o eline geçene kanaat eder ve gönül zenginliği içinde yaşar.” (Arat, 6370).

***köngli bedük* “gönlü büyük” Eşdizimliliği:**

Yalnızca Kutadgu Bilig’de tanıklanan bir ifadedir. Kelime anlamı “gönlü büyük”tür. *Köngli bedük* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli bedük* ifadesi ile “kendini başkalarından yüksekte görmek, kendini beğenmek, gururlu ve kibirli olmak” ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli beḍük* deyiminin “mağrur, kibirli” anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 128).

bedük tutsa köñlin bu sü başlar er

séziksiz yağıdın bu er berge yér (KB 2296).

“Ordu kumandanı mağrur olursa, şüphesiz, düşmandan dayak yer.” (Arat, 2296).

bu köñli bedük er osallık kılur

osal er ya buzlur ya üdsüz ölür (KB 2297).

“Mağrur adam ihmalkarlık eder; ihmalkar adam ya bozulur yahut vakitsiz ölür.” (Arat, 2297).

***köngli bilgi yazı* "gönlü ve bilgisi ova (gibi)" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü ve bilgisi ova (gibi)" anlamına gelir. *Köngli bilgi yazı* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli bilgi yazı* ifadesi ile "gönlü ve bilgisi geniş olmak, aklı, fikri geniş olmak" ifade edilmektedir.

muñar meñzeyür kör otaçı sözi

tadu bilgüçi köñli bilgi yazı (KB 4673).

"Mizacı bilen, fikir ve bilgisi geniş olan tabip de bu husuta bunu teyit eder bir söz söylemiştir." (Arat, 4673).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "fikir" anlamında kullanılmıştır.

***köngli bütün* "gönlü bütün" Eşdizimliliği:**

Kutadgu Bilig'de yalnızca bir örnekte tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı "gönlü bütün"dür. *Köngli bütün* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli bütün* deyimi ile "gönülde endişeye, tereddüte yer vermemek, içi rahat olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli bütün* deyiminin "içi rahat" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 128).

ayur oğluma boldı köñlüm bütün

bayat fazlı birle tirilgil kutun (KB 1251).

"Ay Toldı dedi: Ey oğlum, şimdi içim rahat etti; Tanrının fazlı ve keremi ile saadet içinde yaşa." (Arat, 1251).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "iç" anlamında kullanılmıştır.

***köngli ediz* "gönlü yüksek" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de geçmektedir. Kelime anlamı "gönlü yüksek"tir. *Köngli ediz* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli ediz* ifadesi ile "yüce gönüllü olmak, büyük bir kalbe sahip olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli eḍiz* deyiminin "gönlü büyük, iyiliksever" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 128).

negü tér eşit kör ay bilgi teniz

özi kodkı alçak ne köñli ediz (KB 4813).

"Dinle, bilgisi deryalar kadar geniş, mütevazı, gönlü alçak fakat kendisi yüksek olan insan ne der." (Arat, 4813).

bedük tut bu himmet ediz tut köñül

kodu bér bu dünyâ munıñdın tünül (KB 5420).

"Himmeti büyük ve gönlü yüksek tut; bu dünyayı bırak, ondan vaz geç." (Arat, 5420).

***köngli farig* "gönlü rahat, huzurlu" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kur'an tercümelerinde tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü rahat, huzurlu"dur. *Köngli farig̃* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli farig* ifadesi ile "huzurlu, rahat, dertsiz, gamsız, tasasız olmak" ifade edilmektedir.

Boldı Musā anasınıng köngli fāriġ ḳaḍġusuz, bütünlükin belgürtü yazdı anı, eger anıng könglini berkütmedimiz erse bolġay erdi müʾminlerdin (KT 28/7b1-8a1=32:10). "Musa'nın annesinin yüreği tasasızdı, şüphesiz müminlerden biri olması için onun kalbini pekiştirmeseydik neredeyse işi meydana çıkacaktı."

Yukarıdaki cümlede *köngli farig* ifadesinde *köngül* sözcüğü "yürek" olarak anlamlandırılmıştır.

***köngli katıg* "gönlü katı" Eşdizimliliği:**

Kutadgu Bilig'de ve Kur'an tercümelerinde geçen bir ifadedir. Kelime anlamı "gönlü katı"dır. *Köngli katıg* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli katıg* ifadesi ile "şefkat duygusunun az olması, merhametsiz olmak, katı ve sert olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli katıg* deyiminin "acımasız" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 129).

negü tér eşit tıñla bilgi batığ

saña ötler emdi ay köñli katığ (KB 5713).

"İşit, derin bilgili insan ne der, dinle; ey haşin gönüllü insan, işte sana nasihat veriyor." (Arat, 5713).

Yime sındurdılar bıçığlarını, yırattımız olarnı taḳı ḳıldımız köngüllerini katıġ aḍnaturlar kelimeni orunlarındın, unıttılar ülüşni andın kim pend berildiler anıng birle, hemişe köz tutar sen ḫıyānetleri üze meger azḳına olardın, keçürgil olardın, yüz ewürgil, Ol Tangrı sever eḍgü işliglerni (KT 27/27b1-28b1=5:13). "Yine yeminlerini bozdular, onları lanetledik ve gönüllerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştiriyorlar, kendilerine bildirilen paylarını da unuttular, onun için nasihat verin. Onların içlerinden bazılarının hıyanetlerini daima görürsün, onları bağışla, onlardan yüz çevir, O Tanrı faydalı işleri sever."

***köngli katkı* "gönlü katı" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü katı"dır. *Köngli katkı* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli katkı* ifadesi ile "sert, kırıcı, merhametsiz vb. olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli katkı* deyiminin "acımasız, katı yürekli" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 129).

bodunda sewüg boldı kodkı kişi

sewügsüz bolur köñli katkı kişi (KB 2232).

"Alçak gönüllü insan halk arasında sevimli olur; haşin ve kibirli adam ise sevimsiz olur." (Arat, 2232).

***köngli keñ* "gönlü geniş" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü geniş"dir. *Köngli keñ* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır.. *Köngli keñ* ifadesi ile "cömert olmak, yüce gönüllü olmak" ifade edilmektedir.

barıp tuş añar sen ya kelsün saña

yüzüñ körsüni bir ay köñli kéñ e (KB 4987).

"Gidip onunla buluş yahut o sana gelsin; ey geniş yürekli insan, o senin yüzünü bir defa görsün." (Arat, 4987).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "yürek" olarak anlamlandırılmıştır.

***köngli kokuz* "gönlü boş" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü boş"tur. *keñ Köngli kokuz* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli kokuz* ifadesi ile "gönlü boş olmak, duygusuz ve hissiz olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli kokuz* deyiminin "duygu ve düşüncelerini yoğunlaştıramayan" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 129).

ewiñe kelip kirdi köñli kokuz

sakınç kadğu birle udıtmadı köz (KB 5448).

“Ögdülmiş evine gelip girdi; içinde bir boşluk hasıl oldu; keder ve kaygıdan gözüne uyku girmedi.” (Arat, 5448).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü “iç” anlamında kullanılmıştır.

***köngli köni* “gönlü doğru” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig’de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “gönlü doğru”dur. *Köngli köni* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli köni* ifadesi ile “temiz kalpli olmak, dürüst ve güvenilir olmak” ifade edilmektedir.

negü tér eşit emdi köñli köni

osallık usındın odunmış küni (KB 1523).

“Şimdi dürüst gönüllü ve gaflet uykusundan uyanmış insan ne der, dinle.” (Arat, 1523).

uluğluk bedüklük bu devlet küni

uzun turğu ermez ay köñli köni (KB 4914).

“Ululuk, büyüklük ve bu saadet günleri uzun sürecek değildir, ey temiz kalpli insan.” (Arat, 4914).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü “kalp” olarak anlamlandırılmıştır.

negü tér eşit kılkı köñli köni

saña ötledi kör unıtma munı (KB 5742).

“Tabiatı ve gönlü doğru olan insan ne der, dinle; bu senin için bir nasihattır, dikkat et ve bunu unutma.” (Arat, 5742).

ay köñli köni kılkı alçak bütün

tirig bol esen tur tirilgil kutun (KB 5897).

“Ey ihlas sahibi, dürüst ve mütevazı hükümdar, sağ ol, sıhhatli yaşa ve saadet içinde ömür sür.” (Arat, 5897).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü insanı temsil etmektedir.

***köngli süzük* "gönlü temiz" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü temiz"dir. *Köngli süzük* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli süzük* ifadesi; duru, berrak, saf ve temiz gönlü ifade eder.

tapuğsak ne özkey yine eymenük

emânet bile bolsa köñli süzük (KB 2237).

"Hizmete hazır, vefalı, emanete titiz ve bir de temiz gönüllü olmaldır." (Arat, 2237).

ne edgü bilig bérdi bilgi bedük

sewitmiş sewüglerke köñli süzük (KB 3687).

"Bilgisi derin ve kendisini herkese sevdirmiş olan, temiz gönüllü insan ne iyi bilgi vermiştir." (Arat, 3687).

ay köñli süzük er ay bilgi üküş

baka kör bu sözke yetürgil ukuş (KB 3936).

"Ey duru gönüllü insan, ey bilgisi çok olan, dikkat et ve bu söz üzerinde düşün." (Arat, 3936).

***köngli oduğ* "gönlü uyanık" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de geçmektedir. Kelime anlamı "gönlü uyanık"dır. *Köngli oduğ* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli oduğ* ifadesi ile "uyanık, akıllı, bilinçli ve her şeyin farkında olmak" ifade edilmektedir.

negü tér eşit emdi köñli oduğ

sözi kör çéçek teg tümen tü boduğ (KB 452).

“Şimdi dinle, gönlü uyanık insan ne der; bak onun sözü çiçek gibi, binlerce renge bürünmüştür.” (Arat, 452).

negü tér eşitgil ay köñli oduğ

yağı yası tegrüp tokımış yoduğ (KB 4189).

“Ey uyanık gönüllü insan, dinle, düşman yüzünden ziyan görmüş olan insan ne der.” (Arat, 4189).

köni sözlemiş körse köñli oduğ

sözi körse ma‘nî bérür tü boduğ (KB 4609).

“Gönlü uyanık insan çok doğru söylemiş; dikkat edersen onun sözü çok renkli ve manalıdır.” (Arat, 4609).

negü tér eşit emdi köñli oduğ

ölümke osal bolma teggey yoduğ (KB 4828).

“Şimdi gönlü uyanık insan ne der, dinle; ölüme karşı gafil davranma zararını görürsün.” (Arat, 4828).

negü tér eşit emdi köñli oduğ

içiñni beze tutma taş sır boduğ (KB 5112).

“Dinle, şimdi uyanık insan ne der; içini süsle, dışını boyayıp cilalama.” (Arat, 5112).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü insanı temsil etmektedir.

meñilig sen emdi ay köñli oduğ

bu beglik maña boldı emdi yoduğ (KB 5398).

“Ey gönlü uyanık ve huzur içinde bulunan insan, bu beylik şimdi bana bir felaket oldu.” (Arat, 5398).

negü tér eşitgil ay köñli oduğ

bu söz işke tutsa tokınmaz yoduğ (KB 6119).

"Gönlü uyanık insan ne der, dinle; bu söze göre hareket edersen sana zarar gelmez." (Arat, 6119).

***köngli ölüg* "gönlü ölü" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de bir beyitte geçmektedir. Kelime anlamı "gönlü ölü"dür. *Köngli ölüg* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. "Hissiz, duygusuz, durgun ve güçsüz olmak" ifade edilmektedir.

maña tegmedi bir seniñdin ülüg

seniñsiz kişi köñli boldı ölüg (KB 1860).

"Bana senden bir parça nasip olmadı; sensiz insanın gönlü ölü sayılır." (Arat, 1860).

***köngli örüg* "gönlü sakin" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü sakin"dir. *Köngli örüg* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli örüg* ifadesi ile "sakin ve sabırlı olan gönül" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli örüg* deyiminin "yüce gönüllü, olgun" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 129).

nelük özke teñsiz yörer sen yörüg

yörügke barır tüş ay köñli örüg (KB 6038).

"Niçin rüyanı kendine fena yoruyorsun; ey nefsine hakim olan insan, rüya tabirine göre çıkar." (Arat, 6038).

***köngli tetig* "gönlü tetik, çevik" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü tetik, çevik"dir. *Köngli tetig* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli tetig* ifadesi ile "dikkatli olmak, uyanık olmak, akıllı ve zeki olmak" ifade edilmektedir.

körü barsa yakşı bitimiş bitig

unıtma bu sözni ay köñli tetig (KB 5929).

"Dikkat edersen, kitapta çok güzel yazılmış; ey uyanık kalpli insan, bu sözü unutma." (Arat, 5929).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

***köngli tirig* "gönlü diri, diri gönül" Eşdizimliliği:**

Kutadgu Bilig'de sıkça tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı "gönlü diri"dir. *Köngli tirig* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli tirig* ifadesi, hissedilen heyecanı, coşkulu olmayı, zinde olmayı ifade eder.

Eski Türkçede *köngli tirig* deyiminin "hayattan zevk alan" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 130).

ukuşluğ tése bolmağay ol erig

et öz bulnı bolsa ay köñli tirig (KB 3642).

"Ey diri gönüllü, vücudun esiri olan adama akıllı demek mümkün değildir." (Arat, 3642).

köñül taplamasa kayu işlerig

asığ bolmaz anda ay köñli tirig (KB 3691).

"Ey gönlü diri, hangi işi gönül beğenmezse, o işten bir fayda gelmez." (Arat, 3691).

negü tér eşit emdi köñli tirig

saña yakşı sözlep bérür öt erig (KB 4910).

"Dinle, şimdi gönlü diri olan insan ne der; bak, sana iyi sözler ile öğüt ve nasihat verir." (Arat, 4910).

negüke buzar sen bu edgülerig

saña yası teggey ay köñli tirig (KB 5746).

"Bu iyilikleri niçin bozarsın, ey gönlü diri, bunun sana zararı dokunur." (Arat, 5746).

unıttıñmu erki bu edgülerig

yanut kılmağumu ay köñli tirig (KB 5772).

"Bu iyilikleri acaba unuttun mu; ey gönlü diri, bütün bunlara karşı hiçbir mukabelede bulunmayalım mı?" (Arat, 5772).

baka körgil emdi ay köñli tirig

ölüm kötki kıldı yağız yérlerig (KB 6069).

"Ey gönlü diri olan insan, dikkat et, ölüm kara toprakları tepeciklere çevirdi." (Arat, 6069).

***köngli tok* "gönlü tok" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte geçmektedir. Kelime anlamı "gönlü tok"dur. *Köngül* ve *tok* sözcüklerinin mecazlaşıp kalıplaşmasıyla oluşmuştur. *Köngli tok* ifadesi ile "açgözlü olmamak, tatmin olmak" ifade edilmektedir.

közi suk kişike bayup asğı yok

sukuğ yarlıkağıl ayâ köñli tok (KB 5388).

"Açgözlü kimseye zenginliğin bir faydası yoktur; ey gönlü tok olan, açgözlüye acı." (Arat, 5388).

***köngli tolu* "gönlü dolu" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü dolu"dur. *Köngli tolu* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli tolu* ifadesi ile "gönlü zengin olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli tolu* deyiminin "gönlü zengin" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 130).

biliglig ukuşluğ bodunka talu

akı hem közi tok ne köñli tolu (KB 1964).

"Bilgili, akıllı, halka muamelesi iyi, cömert, gözü tok ve gönlü zengin olmalıdır." (Arat, 1964).

***köngli tüdeş* "gönlü eş" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. *Tüdeş* kelimesi "birbirine benzeyen, eş, benzer" anlamlarına gelmektedir. *Köngli tüdeş* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli tüdeş* ifadesi ile "gönle eş olmak, gönle uygun olmak" ifade edilmektedir.

müsülmân kadaşka müsülmân kadaş

ziyâret kılur ok ay köñli tüdeş (KB 4991).

"Müslüman müslümana kardeştir ve onlar birbirlerini ziyaret ederler, ey gönlü gönlüme uygun insan." (Arat, 4991).

yana ok tutuzdı ayur ay kadaş

sözüg kıyma kelgil ay köñli tüdeş (KB 5011).

"Bir de ilave etti: Ey kardeş, sözünü tutmazlık etme, muhakkak gel, ey gönlü gönlüme uygun insan, dedi." (Arat, 5011).

yanut bérdi odğurmış aydı kadaş

eşitgil sözümni ay köñli tüdeş (KB 5721).

"Odgurmış cevap verdi ve: Ey kardeş, sözümü dinle; ey gönlü gönlüme uyan, dedi." (Arat, 5721).

köni sözleyin söz saña ay kadaş

negü kizleyin men ay köñli tüdeş (KB 6150).

"Ey kardeş, sana doğrusunu söyleyeyim; ey gönüldeş, senden niçin gizleyeyim." (Arat, 6150).

***köngli tüşük* "gönlü düşük" Eşdizimliliği:**

Bu deyim yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü düşük"dür. *Köngli tüşük* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli tüşük* ifadesi ile "üzgün olmak, kederli ve keyifsiz olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli tüşük* deyiminin "keyfi kaçmış" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 130).

turup çıktı andın sakınçın tügük

kelip karşıka kirdi köñli tüşük (KB 1111).

"Hükümdar kaygı ve üzüntü ile kalkıp oradan çıktı; üzgün üzgün dönüp saraya girdi." (Arat, 1111).

ewiñe kelip kirdi köñli tüşük

kapuğ yaptı kaç kün sakınçın tügük (KB 1563).

"Gönlü sıkıntı içinde, gelip evine girdi; birkaç gün herkese kapısını kapalı tutup, kederi ile başbaşa kaldı." (Arat, 1563).

tüşükrek körür-men seniñ köñlüñi

sarığrak körür-men kızıl meñziñi (KB 5686).

"Senin gönlünü biraz düşük görüyorum; pembe yüzünü de daha sararmış buldum." (Arat, 5686).

baka kördi ilig kör ögdülmişig

tüşük kördi köñlin ol edgü kişig (KB 6226).

"Hükümdar Ögdülmişe dikkatle baktı ve bu iyi insanın gönlünü kederli gördü." (Arat, 6226).

***köngli tüz* "gönlü düz" Eşdizimliliği:**

Bu deyim Kutadgu Bilig'de pek çok kez geçmektedir. Kelime anlamı "gönlü düz"dür. *Köngli tüz* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli tüz* ifadesi ile "temiz kalpli insan, dürüst kimse" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli tüz* deyiminin "dürüst" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 130).

ilig aydı ay toldı kodğıl bu söz

bu söz sözlemegil ayâ köñli tüz (KB 1080).

"Hükümdar: Ay Toldı, bu sözleri bırak, dedi. Ey temiz kalpli, böyle sözler söyleme." (Arat, 1080).

munukı bu sözke tanuk keldi söz

okığıl munı sen ayâ köñlin tüz (KB 1713).

"İşte buna şu söz şahittir; ey kalbi temiz, sen bunu oku." (Arat, 1713).

negü tutzayın men saña emdi söz

kamuğ söz seniñde ayâ köñli tüz (KB 3279).

"Ben sana şimdi ağızdan 'ne söyleyeyim; ey kalbi doğru, söylenecek sözlerin hepsini sen biliyorsun." (Arat, 3279).

muñar meñzer emdi körü bar bu söz

munıñ ma'nîsi uk ayâ köñli tüz (KB 3537).

"Dikkat et, şimdi bu söz buna benzer; ey halis yürekli, bunun manasını anla." (Arat, 3537).

kalı mundağ erse kim aydım bu söz

tilin kön sözüm tut ayâ köñli tüz (KB 3993).

"Eğer sana söylediğim şekilde ise bunu itiraf et, sözümü tut, ey halis kalpli insan." (Arat, 3993).

yanut bérdi ögdülmiş aydı bu söz

yéme edgü ermez ayâ köñli tüz (KB 4005).

"Ogdülmiş cevap verdi ve: Ey halis insan, bu söz de pek yerinde değildir, dedi." (Arat, 4005).

yanut bérdi odğırmış aydı bu söz

eşittim men emdi ayâ köñli tüz (KB 4314).

"Odgurmış cevap verdi ve: Bu sözleri dinledim, ey temiz kalpli insan, dedi." (Arat, 4314)

begig koşnı kılma ya yadğun ögüz

hisârka yakın turma ay köñli tüz (KB 4546).

"Beye veya taşan nehre komşu olma; hisara yakın durma, ey dürüst kalpli insan." (Arat, 4546).

ne edgü bilig bérdi bilgi ögüz

eşitgil munı sen ayâ köñli tüz (KB 4691).

"Bilgisi ırmak gibi gür akan alim ne iyi söylemiş; ey temiz kalpli insan, sen bunu dinle." (Arat, 4691).

yanut bérdi odğurmış aydı bu söz

ukuşka yakın ol ayâ köñli tüz (KB 4990).

“Odgurmış cevap verdi: Bu söz akla yakındır, ey temiz kalpli insan, dedi.” (Arat, 4990).

muñar meñzetü keldi emdi bu söz

eşitgil munı sen ayâ köñli tüz (KB 5057).

“Şimdi buna benzer bir söz vardır, ey temiz kalpli insan, dinle.” (Arat, 5057).

negü tér eşitgil köni köñli tüz

köñül til kılınçı kamuğ kılkı uz (KB 5509).

“Doğru ve dürüst gönüllü, düşüncesi, sözü, işi ve bütün hareketi iyi olan insan ne der, dinle.” (Arat, 5509).

muñar meñzetü keldi emdi bu söz

bu söz işke tutğıl ayâ köñli tüz (KB 5699).

“Buna benzer şöyle bir söz vardır; ey temiz kalpli insan, bu söze göre hareket et.” (Arat, 5699).

nelük tilde körksüz yorıtur sen söz

ölürüñ ne bildiñ ayâ köñli tüz (KB 5985).

“Niçin böyle fena fena sözler söylüyorsun; ey temiz kalpli insan, öleceğini nerden anladın.” (Arat, 5985).

yanut bérdi ögdülmiş aydı bu söz

yéme edgü ermez ayâ köñli tüz (KB 5989).

“Ögdülmiş cevap verdi: Ey temiz kalpli insan, bu söz de iyi değildir, dedi.” (Arat, 5989).

kereklig tutuzdum saña barça söz

unıtma sözümni ayâ köñli tüz (KB 6184).

“Sana lüzumlu olan her sözü söyledim; ey temiz kalpli insan, sözümü unutma.” (Arat, 6184).

muñar meñzetü keldi emdi bu söz

munı yakşı tıñla ayâ köñli tüz (KB 6462).

"Buna benzer şöyle bir söz vardır, bunu iyice dinle, ey temiz kalpli insan." (Arat, 6462).

***köngli tüzük* "gönlü düzgün" Eşdizimliliği:**

Yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanan bir ifadedir. Kelime anlamı "gönlü düzgün"dür. *Köngli tüzük* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli tüzük* ifadesi ile "doğru, dürüst, düzenli, temiz kalpli olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli tüzük* deyiminin "özü sözü bir, dürüst" anlamlarında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 130).

negü tér eşitgil ay köñli süzük

kamuğ iş içinde ay köñli tüzük (KB 3085).

"Gönlü durulmuş ve her işinde gönlü dürüst olan insan ne der, dinle." (Arat, 3085).

yéme yakşı aymış biliglig süzük

bodunka bağırsak ne köñli tüzük (KB 4464).

"Bilgili, halka merhametli, temiz ve berrak kalpli insan çok iyi söylemiş." (Arat, 4464).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

***köngli uluğ* "gönlü ulu, yüce" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü ulu"dur. *Köngli uluğ* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli uluğ* ifadesi ile "kibirli olmak, büyüklenmek" ifade edilmektedir.

küwez kür kereksiz ne köñli uluğ

küwezlik azıtur könilik yoluğ (KB 2115).

"Bey mağrur, kabadayı ve kibirli olmamalı; gurur insanı doğru yoldan çıkarır." (Arat, 2115).

***köngli yakın* "gönlü yakın" Eşdizimliliği:**

Yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı "gönlü yakın"dır. *Köngli yakın* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli yakın* deyimi ile "sıcak, samimi duygular beslemek, içten olmak, cana yakın olmak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli yakın* deyiminin "samimi" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 130).

bu künde naru sen bağırsaklıkın

basut kıl maña sen ay köñli yakın (KB 5614).

"Bugünden sonra da sen sadakatle bana yardımda devam et, ey gönlü bana yakın olan insan." (Arat, 5614).

negü tér eşitgil ay köñli yakın

kişilik kılığlı bağırsaklıkın (KB 5795).

"Kalbi yakın olan ve içten bağlılık ile insanlık yolunda yürüyen adam ne der, dinle." (Arat, 5795).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

bu kün ol iligke bağırsaklıkın

du'â tilde kesmez ne köñli yakın (KB 5838).

"Bugün o hükümdara, muhabbet ve ihlas ile daima dua etmektedir." (Arat, 5838).

***köngli yaruk* "gönlü aydın, parlak" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü aydın ve parlak (olan)"dır. *Köngli yaruk* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli yaruk* ifadesi ile "çok bilgili olan (kimse)" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli yaruk* deyiminin "gönlü ferah olan" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 130).

negü tér eşitgil ay köñli yaruk

munıñ ma'nîsi kör bu sözke anuk (KB 5559).

"Gönlü parlak olan insan ne der, dinle; bak, bunun manasını bu söz teyit eder."

***köngli yazı* "gönlü düz" Eşdizimliliği:**

Yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanan bir deyimdir. Kelime anlamı "gönlü düz"dür. *Köngli yazı* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli yazı* deyimi ile "gönlü ferah olmak, huzurlu olmak, temiz ve iyi kalpli" olmak ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli yazı* deyiminin "huzurlu, temiz kalpli" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 131).

negü tér eşitgil sınamış sözi

anıñ ma'nîsi uk ay köñli yazı (KB 3323).

"Tecrübeli insan ne der, dinle; manasına dikkat et, ey huzura kavuşmuş insan." (Arat, 3323).

muñar meñzer emdi biliglig sözi

köni sözlemiş körse köñli yazı (KB 3383).

"Bilgilinin buna benzer bir sözü vardır; dikkat edersen, temiz kalpli insan doğru söylemiştir." (Arat, 3383).

kılınçı arığ erse körklüg yüzi

idişçi kılur beg ay <u>köñli yazı</u> (KB 4047).

"Tavrı, hareketi temiz ve güzel yüzlü ise onu bey saki yapar, ey <u>iyi kalpli insan</u>." (Arat, 4047).

Yukarıdaki iki beyitte *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

idi yakşı aymış biliglig sözi

uka barğıl emdi ay <u>köñli yazı</u> (KB 5269).

"Bilgili insan bu sözü çok iyi söylemiş; ey <u>gönlü açık</u>, şimdi bunu anlamaya çalış." (Arat, 5269).

***<u>köngli yuwka</u>* <u>"gönlü yufka" Eşdizimliliği:</u>**

Bu deyim yalnızca Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlü yufka"dır. *Köngli yuwka* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngül* ve *yuwka* sözcüklerinin kalıplaşıp mecazlaşması ile oluşmuştur. *Yufka* kelimesinin "zayıf, ince, dayanıksız, narin" anlamları vardır. *Köngli yuwka* ifadesiyle "narin, dayanıksız, kırılgan gönül" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli yuwka* deyiminin "hassas düşünceli" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 131).

bodun <u>köñli yuwka</u> küdezmeki sarp

köñül sınsa hasmı bayat 'adli tap (KB 3351).

"Halkın <u>gönlü yufkadır</u>, onu muhafaza etmek güçtür; burada gönül kırılırsa, ilahi adaletle karşılaşılır, bu ise kafidir." (Arat, 3351).

yéme yakşı aymış bügü bilgi yarp

kişi <u>köñli yuwka</u> küdezmeki sarp (KB 3393).

“Parlak bilgili hakim yine çok güzel söylemiş; insanın gönlü yufka ve muhafazası güçtür.” (Arat, 3393).

kişi kõñli yuwka sırınçğa sanı

idi ked küdez sınğa serme anı (KB 4610).

“İnsanın gönlü incedir, o bir sırçaya benzer; ona çok dikkat et, kaba söz söyleme, kırılır.” (Arat, 4610).

***köngli yüksek ediz* “gönlü yüksek” Eşdizimliliği:**

Kutadgu Bilig’de yalnızca bir örnekte tanıklanan bir ifadedir. *Ediz yüksek* kelimeleri ikileme oluşturur, “yüksek, yüce” anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 264). *Köngli yüksek ediz* ifadesinin kelime anlamı “gönlü yüksek”tir. *Köngli yüksek ediz* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Köngli yüksek ediz* ifadesi ile “yüce gönüllü” olmak ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *köngli yüksek ẹdiz* deyiminin “vakur” anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 131).

negü tér eşitgil ay bilgi teñiz

ukuşluğ amul kõñli yüksek ediz (KB 4998).

“Bilgisi deniz gibi geniş, akıllı, sakin ve gönlü çok yüksek olan insan ne der, dinle.” (Arat, 4998).

***közi köngli bay* “gözü ve gönlü zengin” Eşdizimliliği:**

Bu deyim Kutadgu Bilig’de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “gözü ve gönlü zengin”dir. *Közi köngli bay* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Közi köngli bay* ifadesi, “(bir şeylere) doymuş olmak, beklenti içinde olmamak, mütevazı olmak” anlamlarında kullanılmaktadır.

Eski Türkçede *közi köngli bay* deyiminin "dünya nimetlerine tamah etmeyen" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 145).

kılınçı köni erdi kılkı oñay

tili çın bütün hem közi köñli bay (KB 407).

"Tabiatı dürüst, tavrı munis idi, sözü doğru, gözü ve gönlü zengin idi." (Arat, 407).

negü tér eşitgil sakınuk çığay

çığay erse neñke közi köñli bay (KB 3613).

"Dinle mal bakımından yoksul olduğu halde, gözü ve gönlü zengin olan takva sahibi fakir ne der." (Arat, 3613).

***közi köngli tok* "gözü gönlü tok" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig'de iki beyitte geçmektedir. Kelime anlamı "gözü gönlü tok"dur. *Közi köngli tok* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Közi köngli tok* ifadesi ile "(bir şeylere) doymuş olmak, bir şeylerin fazlasını istememek, açgözlü olmamak, paraya ve mala düşkün olmamak" ifade edilmektedir.

Eski Türkçede *közi köngli tok* deyiminin "dünya malına düşkün olmayan" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 145).

bağırsak kerek hem közi köñli tok

bütün çın kılıkı köni bolsa ok (KB 2607).

"Elçi gözü, gönlü tok, içten bağlı, itimat edilir, doğru ve dürüst tabiatlı bir insan olmalıdır." (Arat, 2607).

bütün çın bağırsak közi köñli tok

köni bolsa kılkı mesel atğu ok (KB 2885).

“Güvenilir, doğru, sadık gözü ve gönlü tok, tabiatı da atılan ok gibi doğru olmalıdır.” (Arat, 2885).

***tili köngli bir* “dili gönlü bir” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig’de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “dili gönlü bir”dir. *Tili köngli bir* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. Bu ifade ile “gizli bir düşüncesi olmamak, düşündüğünü açıkça söylemek, içi dışı bir olmak” ifade edilmektedir.

basa fârûk erdi kişi üdrümi

tili köñli bir teg bodun ködrümi (KB 53).

“Sonra insanların seçkini, halk içinde mümtazı, dili ve gönlü bir olan Ömer vardı.” (Arat, 53).

tili köñli bir hem kılınçı köni

uwutluğ bağırsak bodunda çını (KB 2235).

“Sözü, gönlü bir, hareketi doğru, haya sahibi, merhametli ve halk rasında dürüst olarak tanınmış olmalıdır.” (Arat, 2235).

***tili köngli teñ* “dili ve gönlü denk” Eşdizimliliği:**

Bu ifade Kutadgu Bilig’de yalnızca bir beyitte tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “dili ve gönlü denk”tir. *Tili köngli teñ* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Tili köngli teñ* ifadesi ile “düşündüğü ile söylediği, davranışları aynı olmak, özü sözü bir olmak, dürüst olmak” ifade edilmektedir.

kulakı sak erse ögi bilgi kéñ

yorıkı tüz erse tili köñli teñ (KB 2481).

“Kulağı delik, aklı ve bilgisi geniş, tavrı ve hareketi doğru, sözü ve özü bir olmalıdır.” (Arat, 2481).

Yukarıdaki beyitte *köngül* sözcüğü “öz” anlamında kullanılmıştır.

***tili köngli tüz* “dili gönlü düz” Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Kutadgu Bilig’de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı “dili ve gönlü düz”dür. *Tili köngli tüz* ifadesi kalıplaşarak mecazlaşmıştır. *Tili köngli tüz* ifadesi ile “içi dışı bir olmak, düşündüğü ile söylediği aynı olmak, art niyetsiz olmak” ifade edilmektedir.

bağırsak bütün çın kılınçı köni

tili köñli tüz bolsa bilse munı (KB 424).

“O bana candan bağlı, emniyetli, doğru ve dürüst yaradılışlı, içi-dışı bir ve işten anlar bir kimse olmalıdır.” (Arat, 424).

idi yakşı aymış tili köñli tüz

körü barsa yetrü köni ök bu söz (KB 515)

“İçi-dışı bir olan insan çok yerinde söylemiş; iyice dikkat edilirse, bu söz pek doğrudur.” (Arat, 515).

yüzi körki körklüg kerek kılkı uz

yülüg bolsa bodluğ tili köñli tüz (KB 2854).

“Onun yüzü, kıyafeti güzel, tavrı iyi, saçı sakalı düzgün, yakışıklı ve özü sözü bir olmalıdır.” (Arat, 2854).

Yukarıdaki beyitlerde *köngül* sözcüğü “iç, öz” anlamlarında kullanılmıştır.

3.1.5. Ad+Edat Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler

***köngül birle* "gönül ile" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Kutadgu Bilig'de tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönül ile"dir. *Köngül birle* ifadesi "samimiyetle, içten gelerek, hakkıyla yapmak vb." anlamlar taşır.

köñülsüz kişiler kuruğ kep bolur

köñül birle yalñuk kamuğ iş kılur (KB 2472).

"Gönülsüz insanlar kuru bir kalıp olur; insan her işi gönül ile yapar." (Arat, 2472).

et öz yéti endâm köñülke udar

köñül birle yalñuk ağır yük yüder (KB 2797).

"Vücut, yedi endam, gönle uyar; insan gönlü ile ağır yük yüklenir." (Arat, 2797).

adakın yorığlıka emgek tegir

köñül birle mañsa ol emgek barır (KB 5047).

"Yayan yürüyen insan zahmet çeker; fakat gönül arzusu ile yürüyünce bu zahmet ortadan kalkar." (Arat, 5047).

***köngülde berü* "gönülden beri" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Kutadgu Bilig ve Huastuanift'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönülden beri"dir. *Köngülde berü* ifadesi ile "içten gelmek, samimi olmak, içten davranmak" ifade edilmektedir. Bu ifade Huastuanift'te "inançlı olduğumuzdan beri" olarak anlamlandırılmıştır.

Eski Türkçede *köngülde berü* deyiminin "içten gelen" anlamında kullanıldığı görülmüştür (Şen 2017: 142).

bularnı katığ sew <u>köñülde berü</u>

neñin edgülük kıl baka tur körü (KB 4338).

"Bunları pek çok ve <u>gönülden</u> sev; onlara iyi bak ve yardımda bulun." (Arat, 4338).

bir ay ç(a)hşap(a)t tutmak k(ä)rg(ä)k

ärti ymä çaydanta y(i)mki

olorup baçak baçap,

t(ä)ŋri burhanka bir biligin

<u>köŋültä b(ä)rü</u> bir yılkı

yazokumuznı boşunu ötünmäk

k(ä)rgäk ärti (Özbay 2014: 89/312-318).

"Bir ay boyunca dini öğretiye sıkı sıkıya bağlı kalmak gerekliydi; dahası tören yerinde yimki törenin yapıp, oruç tutarak tanrıya ve peygambere, <u>inançlı olduğumuzdan bu yana</u>, bir yıllık günahımız için affedilmeyi dilememiz gerekirdi." (Özbay 2014: 95).

bir

yılkı yazokumuznı bir biligin

<u>köŋültä b(ä)rü</u> boşuyu kol-

madımız ärsär (Özbay 2014: 89/324-327).

"<u>İnandığımızdan bu yana</u> bir yıl (boyunca işlediğimiz) günahımızdan arınmayı (affedilmeyi) dilemediysek…" (Özbay 2014: 95).

***<u>köngül iyin</u>* <u>"gönlünce, gönlüne göre" Eşdizimliliği:</u>**

Köngül iyin ifadesi Altun Yaruk'ta ve Berliner Text'te tanıklanmaktadır. "Gönlüne göre, gönlünce, istediği gibi " anlamlarına gelmektedir.

[kop törlüg] küsüşleri <köngül> iyin kanıp ..... arıp alkınıp tütrüm teri]ng bodıs(a)t(a)vlar yorıgınga [kirip ..] on törlüg p(a)ramıtlar işin bütürüp üzeliksiz yig üstünki köni tüz tuymak atl(ı)g burkan kutın bulup kamag tört togum biş ajun altı yoltakı tınl(ı)g oglanlarının ulug umugı ınagı bolgalı ugaylar :: (AY Kaya S/24/7-14). "Her türlü isteğe gönlünce erişip ….. temizleyip Bodhisattvalar yoluna girip on türlü pāramıtālar işini tamamlayıp eşsiz, üstün, gerçek Buddha saadetini bulup bütün dört doğum beş hayat ve altı yoldaki canlıların oğullarının büyük umudu olabilirler."

yitinç orunka köngül öritmişlerinte kop küsüşüg köngül iyin kanturtaçı atl(ı)g samadı dyanıg öritürler :: (AY Kaya IV/323/19-22). "Yedinci yeri istediklerinde bütün istekleri gönüllerince tahmin edecek adlı samādhı adlı dhyānayı yüceltirler."

üküş emgek bar erser üç bolmaklar içinte .. küseyür m(e)n tarıksun .. köngülleri iyin tegsünler .. inçkülüg mengilig nırvanka .. kinki kinki üdlerte .. bodı köngüllüg bışrunup .. antag bolsunlar alkugun .. k(a)ltı öngreki burkanlar teg .. (AY Kaya V/353/6-13). "Üç var oluşta (Skr. tri-bhava) çok ızdırap var ise, isterim (ki) (ızdırap) uzaklaşsın, gönüllerince huzur ve mutluluk yerine ulaşsınlar. (Onlar) gelecek zamanlarda aydınlanma (Skr. bodhi) düşüncesini uygulayıp, tamamıyla tıpkı daha önceki buddhalar gibi olsunlar." (AY Uçar V/198-205).

ne törlüg küsüşi erser antag küsüş yok kim köngül iyin kanmaguluk bütmegülük .. (AY Kaya V/361/2-4). "Ne türlü isteği varsa, öylece, isteği gönlünce tatmin olmaması ve gerçekleşmemesi olmayacak. (Tatmin olacak ve istekleri gerçekleşecek)" (Uçar 2009: 272).

y(a)rlıkadı uluş ulugı ol .. t(e)ngri kızınga ince tip tidi .. tözün t(e)ngri kızıya .. bar erser birök siziking .. köngül iy(i)n tapıngça .. korkınçsızın ayıtgıl .. anı eşidip m(e)n sanga .. adırtlıg ayu bireyin tip .. (AY Kaya V/372/18-23). "O ülke yücesi buyurdu, o tanrı kızına şöyle dedi: Ey asil tanrı kızı! Var ise eğer şüphen, gönlünce korkmadan sor! Onu işitip ben sana (onu) ayrıntılı bir şekilde söyleyivereyim." (Uçar 2009: 278).

bo küsüşlerin barçanı köngül iy(i)n kanturgay m(e)n .. (AY Kaya IV/446/23-447/1). "…bu isteklerin hepsini gönle göre gerçekleştireceğim…" (Benli 2013: 26).

kayu yalanguk bo nomug .. süzük köngülin eşidip :: agır ayagıg tileser .. ed tavarıg küseser :: il uluş kingürülsün .. ırşı karşı bolmasun tip :: köngül iyin küsüşi :: barça kangay tapınça :: (AY Kaya VI/453/2-7). "Her kim bu öğretiyi gönülden dinleyip saygı gösterse,

malı mülkü istese, ülke genişlesin kavga (anlaşmazlık) olmasın deyip istekleri gönlüne göre gerçekleşecek." (AY Ayazlı VI B/1: 1198-1203).

k(a)ltı kişining bar erser :: erdini kam(a)tsı evinte :: ne k(e)rgeki boltukda :: tapınça büter köngül iyin :: (AY Kaya VI/454/2-5). "Eğer herhangi bir insanın evinde mücevher kamtsı varsa istekleri gönlünce olur." (AY Ayazlı VI B/1: 1220-1223).

ançulayu yme bo sudur :: kopda kötrülmiş ıduk nom :: kop küsüşüg kanturur :: köngül iyin egsüksüz :: (AY Kaya VI/454/5-8). "Aynı zamanda yine bu sutra, her şeyden üstün, mükemmel kutsal bir öğretidir. Bütün istekleri gönlüne göre gerçekleşir." (AY Ayazlı VI B/1: 1223-1226).

kimler birök küseser .. erdini yinçü ed tavar köngül iyin tapınça .. küsüşleri t(e)rk kanar .. tip tidi .. (AY Kaya VIII/517/12-15). "Her kim, gönlüne göre mücevher, mal, mül isterse istekleri hemen gerçekleşir dedi."

edgü edgü bramana birök kim kayu tınl(ı)glar kim s(e)n sözlemiş d(a)r(a)nıg .. d(a)r(a)nı üzeki <ögdi> şlöklerig agızlarınta tutup .. nomça törüçe üç erdinike ınanıp süzük kirtgünç köngül öritip köni ögin köngülin bo nom erdinig okıyu d(a)r(a)nılarıg sözleyü ne törlüg kut kolunsarlar .. barça köngül iyin kangay bütgey .. antag küsüş yok kim kanmaguluk bütmegülük .. öngi kiterser kirtgünçsüz köngülüg tip tidi .. (AY Kaya VIII/511/10-22). "İyi iyi ey Brahman, ola ki bazı canlılar senin söylemiş olduğun büyüyü, büyü üzerindeki methiye (övme) (ve) şiirleri saklayıp öğretiye göre üç mücevhere inanıp temiz gönlü yükselterek doğru akıl (ve) gönülle bu öğreti mücevherini okuyarak o büyüleri söylesin. Hangi (sözü) söyleyerek kutluluk dileseler bütünüyle isteklerini gönüllerince elde edecekler. Onun gibi farklı inançsız düşünceleri giderse (giderip de) elde edilemeyen bir istek yoktur dedi." (Gürsoy 2019: 55).

köyürgülük saçguluk türtgülük ıslaguluk neçe edgü yıd yıparlar erser .. esringü körkle tüü törlüg tütsüg edgü hua çeçekler yme küntemek üç üdte ı ıgaç sögütlertin üzüksüz yagsun .. köngül iy(i)n ıslatıp artukrak ögrünçlüg sevinçlig bolsunlar .. (AY Kaya II/120/13-21). "Yakılan, saçılan, dürtülen, ıslanan ne kadar güzel koku varsa alaca, güzel, çeşitli tütsü, güzel çicekler de her gün üç vakit ağaçlardan sürekli yağsın. Gönlüne göre ıslatıp daha fazla sevinçli olsunlar." (Tümenbayar 2019: 81).

birök körser m(e)n tapınmışın .. sarasvatı t(e)ngrike .. azu körser m(e)n tıtsılarıg .. bahşısı iyin boşgunmışıg .. birgey m(e)n kizlençü törüg .. boşgungalı kılgalı .. ayayu agırlayur

köngül iy(i)n .. işin barça bütürgey m(e)n .. (AY Kaya VII/8-14). "Öyle ki, ben tapındığını görsem Tanrıça Sarasvati'ye ya da hocalarının (varlığı) nedeniyle öğrenmiş öğrencileri görsem öğrenmeleri için gizli kuralları vereceğim, saygılı gönülleri nedeniyle, işlerini bütünüyle bitireceğim." (AY Çetin VII/650-656).

kök közlügning küsüşin

köngül ėyin kandurdaçı

körgeli erklig tėp atıngız

kükülmiş erür yėrtinçüte (Zieme BT XIII/21/ 23-26; akt. Besli 2019).

"Mavi gözlünün isteğini gönlünce doyurabilecek güçte diye adınız, yeryüzünde şöhret bulmuştur." (Besli 2019: 489).

alku kamag ėlke uluşka nomka şazınka karşı

ayagsızlıg ogrı karakçı yagı yavlaklarnıng

ayıg yavız sakınçları kitzün tarıkzun

alku kuşal edgü nomta bışrundaçı katıglandaçılarnıng

edgülüg küsüşleri köngülleri ėyin kanzun bützün

alku üç yavlak yolnung kapıgı tunzun beklenzün

alku tengri yalanguknung nirvanıng köni yolı açılzun kigürülzün

atı kötrülmişning kėrtü nomı yėrtinçüte kök içinte yadılzun (Zieme BT XIII/46/ 11-18; akt. Besli 2019).

"Tüm ülkeye, devlete, dine, öğretilere karşı, onursuz hırsız, kötü düşmanların, kötü niyetleri (düşünceleri) yok olsun, tüm kusala, iyi Dharma pekiştiricilerinin, iyilik arzuları gönüllerince yerine gelsin, tüm üç kötü yolun kapısı kapansın, kilitlensin, tüm tanrılar (ve) insanlara Ṇirvāna'nın doğru yolu açılsın, girdirilsin. Saygıdeğerin gerçek öğretisi yeryüzünde ve göklerde yayılsın." (Besli 2019: 502).

***köngül ök* Eşdizimliliği:**

Bu birliktelik Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. *Ök* edatı pekiştirme görevi görmektedir.

inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın barlı yoklı iki törlüg tüplerke ilinmedin bir yintem köngülüg ök körü :: köngülüg ök köntürü :: köngülüg ök sergürü :: köngülüg ök tarkaru :: köngülüg ök amırtguru üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutın küsemekleri üze tört törlüg erigde ürüg uzatı sımtagsızın dyanta örügin amılın erürler :: (AY Kaya IV/240/24-241/10). "Böylelikle Bodhisattvalar böyle var ve yok iki türlü köke bağlanmadan sürekli gönlü görüp gönlü düzeltip gönlü sabredip gönlü yok olup gönlü sakinleştirip daha üstü bulunmayan, en üstün, mükemmel, doğru sezme Buda saadetini istemeleri üzerine dört türlü muhitte sürekli çalışmalarıyla dhyanada sükûneti bulurlar."

3.1.6. Ad+İsim-Fiil Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler

***köngülnüng köymeki örtenmeki* "gönlün yanması ve acıması" Eşdizimliliği:**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta geçmektedir. *Örtenmek* ve *köymek* kelimeleri ikileme oluşturur, "yanma, alev alma" anlamlarına gelir (Ölmez 2017: 283). *Köngülnüng köymeki örtenmeki* ifadesinin kelime anlamı "gönlün yanması ve acıması"dır. "Çok üzülmek, acı çekmek" ifade edilmektedir.

y(a)rlıkançuçı köngül yme kayu erür tip tiser :: y(a)rlıkançuçı köngül erser :: adınlarnıng emgekinge köngülnüng köymeki örtenmeki irinçkemeki erür .. (AY Kaya IV/216/5-8). "Merhametli gönül nasıl diye sorsalar merhametli gönül ise başkalarının sıkıntısına gönlün yanması, üzülmesidir." (Tokyürek 2011: 243).

3.1.7. İsim-Fiil+Ad Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler

***bodı tigme tuyunmak köngül* "bodhi denilen aydınlanmış gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk'ta sıkça geçmektedir. Kelime anlamı "bodhi denilen aydınlanmış gönül"dür. Bodhisattva, Budist öğretide Budalığa ulaşmaya çalışan tüm canlılara Budalığa ulaşma yolunda yardımcı olan kişidir. Kelime kökeni Sanskritçedir, "bodhi(aydınlanma) ve sattva(gerçek)" kelimelerinden oluşmuştur. *Bodı tigme tuyunmak köngül* ifadesi ile "uyanmış, gerçeklerin farkına varmış, aydınlanmış, bilinçli gönül" ifade edilmektedir.

t(e)ngri t(e)ngrisi burkanka ince tip ötünti atı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ngrim kaç törlüg tıltaglar üze bodı tigme tuyunmak köngülüg bulur .. ol bodı tigme tuyunmak köngül ol yme neteg erür :: atı kötrülmişe inçip yene ol bodı tigme tuyunmak köngülüg :: bo közünür üdteki köngül üze yme bulgalı bultukmaz :: kin keligme üdteki köngül üze yme bulgalı bultukmaz :: bodı tigme tuyunmak köngülüg tuyunmakda öngi yme bulgalı bultukmaz :: ol bodı tigme tuyunmak köngülüg sözlegeli yme bultukmaz :: ol köngül yene öngsüz b(e)lgüsüz işsiz ködügsüz itdeçi siz yaratdaçı siz titir :: (AY Kaya IV/202/1-17). "Tanrılar tanrısı Buddhaya şöyle söyledi, adı yüceltilmiş saygı değer tanrım ne kadar çeşitli canlılarla bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulurlar. O bodhi denilen aydınlanmış gönül nasıldır. Adı yüceltilmişe yine o bodhi denilen aydınlanmış gönlü bu şimdiki gönül ile bulunamaz. Gelecekteki gönül ile yine bulunamaz. Bodhi denilen aydınlanmış gönlü aydınlatmada yine farklı bulunamaz. O bodhi denilen aydınlanmış gönlü söyleyerek yine bulunamaz. O gönül yine renksiz, işaretsiz, işsiz güçsüz, düzene sokacaksınız örgütleneceksiniz."

antag erip atı kötrülmiş t(e)ngrim siz yene neçökin ol bodı tigme tuyunmak köngül üze alku nomlarnıng teringde tering yörüglerin bilgeli ukgalı udunguz erki t(e)ngrim tip ötünti :: (AY Kaya IV/202/19-23). "Böyle olunca 'Adı yüceltilmiş tanrım, siz yine nasıl o aydınlanma denilen anlamak gönlü üzerine (olan) bütün öğretilerin en derin anlamlarını bilebildiniz, anlayabildiniz ki tanrım?' dedi." (Ersan 2015: 85).

tözünler oglıya k(a)ltı s(e)n ötünmiş teg inçip bo bodı tigme tuyunmak köngülüg sogançıg tatıglıg inçge nomnung işi ködügi itmeki yaratmakı alku barça bultukmaz .. (AY Kaya

IV/203/5-9). “Asiller oğlu senin arz ettiğin gibi bu bodhi denilen aydınlanmış gönül ile hoş, tatlı, ince kanunun uygulanması mümkün değildir.”

bo montag yanglıg adruk adruk yörüglüg bodı tigme tuyunmak köngülüg yene bodıs(a)t(a)vlar on törlüg tıltaglar üze bulurlar tükel bütürürler :: (AY Kaya IV/205/9-12). “Böyle ayrı ayrı yorumlu bodhi denilen aydınlanmış gönüllü Bodhisattvalar on türlü sebepler (on pāramitā) üzerine bulurlar, tamamlarlar.” (Tokyürek 2011: 239).

ikinti yazınçsız arıg ç(a)hşap(u)d tutmak üze bodı tigme tuyunmak köngülüg netegin bulurlar netegin bütürürler tip tiser .. (AY Kaya IV/206/21-24). “İkincisi günahsız, temiz ahlâk sahibi olmak üzere bodhi denilen aydınlanmış gönlü nasıl bulurlar nasıl tamamlarlar, diye sorsa.” (Tokyürek 2011: 239).

bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük :: bo erür ikinti yazınçsız arıg ç(a)hşap(u)d tutmak üze bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük tıltag :: (AY Kaya IV/207/13-17). “Bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulacaktır. ikincisi günahsız, temiz ahlâk sahibi olmak üzere bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulacak tamamlayacak sebep…”

üçünç kop ugurın serinmek üze bodı tigme tuyunmak köngülüg netegin bulurlar netegin bütürürler tip tiser :: (AY Kaya IV/207/18-20). “Üçüncüsü sabır sahibi olmak için bodhi denilen aydınlanmış gönlü nasıl bulurlar, nasıl tamamlarlar, diye sorsa.” (Tokyürek, 2011:239).

on törlüg tıltaglar üze ötrü bodıs(a)t(a)vlar bodı tigme tuyunmak köngülüg bulurlar tükel bütürürler .. monta yme ’engilki tınl(ı)glar küsüşinçe ed tavar birmek üze bodı tigme tuyunmak köngülüg netegin bulurlar netegin bütürürler tip tiser inçe k(a)ltı tört dıvıp erdinin itiglig taglar kanı sumır tag alkuka neteg asıg tusu kılur erser ançulayu ok yme bodıs(a)t(a)vlar bo köngül küçi üze et’öznüng isig öznüng edning tavarnıng ürlüksüzin yokın kurugın tuyunup :: ol tuyunmakları küçinte ötrü tınl(ı)glar tapınça tınl(ı)glar sevigінçe tınl(ı)glar küsüşinçe edin tavarın et’özin isig özin titerler ıdalayurlar :: bo ’eng’ilki buşı p(a)ramıtlıg tıltag titir :: bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük .. bo erür ’eng’ilki ed tavar birmek üze bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk tıltag :: (AY Kaya IV/205/24-206/21). “On türlü sebepler üzerine sonra Bodhisattvalar bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulurlar tamamlarlar böyle yine önce canlılara isteklerince mal mülk vermeleri üzerine bodhi denilen kavrayış gönlünü nasıl bulurlar, nasıl tamamlarlar, diye sorarlarsa eğer dört kıta hazinesiyle yapılmış dağlar hanı Sumeru

Dağı herkese nasıl fayda sağlarsa aynı şekilde yine Boddhisatvalar bu gönül sayesinde vücudunun, canının, malının fâniliğini kavrar ve bu anlayışı sayesinde canlılara saygı duyarak, canlıları severek malını, vücudunu, herşeyini feda eder. Bu birinci dāna-pāramitā sebebidir. Birinci dāna-pāramitā üzerine bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulacak sebep... (Tokyürek 2011: 241).

bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük :: bo erür üçünç kop ugurın serinmek üze bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük tıltag :: (AY Kaya IV/208/9-13). "Bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulacaktır. Üçüncüsü sabır sahibi olmak için bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulacak tamamlayacak sebep…"

törtünç y(i)ti kınıg katıglanmak üze bodı tigme tuyunmak köngülüg netegin bulurlar netegin bütürürler (AY Kaya IV/208/13-15). "Dördüncü güçlü gayret üzerine bodhi denilen aydınlanmış gönlü nasıl bulurlar nasıl tamamlarlar." (Tokyürek 2011: 266).

bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük .. (AY Kaya IV/209/6-7). "Bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulacaktır."

bo erür törtünç y(i)ti kınıg katıglanmak üze bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük tıltag :: (AY Kaya IV/209/8-10). "Budur dördüncü güçlü çaba üzerine bodhi gönlü bulacak, tamamalayacak." (Tokyürek 2011: 266).

bişinç amrılmış turulmış dyan üze bodı tigme tuyunmak köngülüg netegin bulurlar netegin bütürürler tip tiser :: (AY Kaya IV/209/10-13). "Beşinci sakinleşmiş dhyāna üzerine bodhi denilen kavrayış gönlünü nasıl bulurlar, nasıl tamamlarlar, dese." (Tokyürek 2011: 269).

bo bişinç dyan p(a)ramıtlıg tıltag titir bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük :: bo erür bişinç amrılmış turulmış dyan üze bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük tıltag :: (AY Kaya IV/210/8-12). "Bu beşincisi Dyāna paramitali sebebidir, bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulacak tamamlayacak sebep budur. Beşincisi sakinleşmiş durulmuş dhyāna üzerine bodhi denilen kavrayış gönlünü bulacak tamamlayacak sebep."

altınç tüü törlüg bilge bilig üze bodı tigme tuyunmak köngülüg netegin bulurlar netegin bütürürler tip tiser :: (AY Kaya IV/210/12-15). "Altıncısı türlü bilgi üzerine bodhi denilen uyanmış gönlü nasıl bulurlar, nasıl tamamlarlar, diye sorsa." (Tokyürek 2011: 278).

bo altınç bilge bilig p(a)ramıtlıg tıltag titir bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük :: (AY Kaya IV/211/7-9). "Bu altıncı bilgi pāramitālı sebeptir. Bodhi denilen uyanmış gönlü bulacak tamamlayacak."

altınç tüü törlüg bilge bilig üze bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük tıltag :: (AY Kaya IV/211/10-12). "Altıncısı türlü bilgi üzerine bodhi denilen uyanmış gönlü bulacak tamamlayacak sebep."

yitinç öngi öngi törlüg al altag üze bodı tigme tuyunmak köngülüg netegin bulurlar netegin bütürürler tip tiser :: (AY Kaya IV/211/12-15). "Yedincisi başka başka yöntem üzerine bodhi denilen uyanmak gönlünü nasıl bulurlar, nasıl tamamlarlar, diye sorsa." (Tokyürek 2011: 282).

bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük .. bo erür yitinç öngi öngi al altag üze bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük tıltag :: (AY Kaya IV/212/8-11). "Bodhi denilen aydınlamış gönlü bulacak tamamlayacak. Budur yedincisi farklı farklı çare ve usüllerde bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulacak tamamlayacak sebep."

sek(i)zinç köni ongaru kut kolunmak üze bodı tigme tuyunmak köngülüg netegin bulurlar netegin bütürürler erki tip tiser :: (AY Kaya IV/212/11-14). "Sekizincisi doğru saadet istemek üzere bodhi denilen aydınlanma gönlünü nasıl bulurlar, nasıl tamamlarlar ki diye sorsa." (Tokyürek 2011: 286).

bo sek(i)zinç kut kolunmak p(a)ramıtlıg tıltag titir bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük :: (AY Kaya IV/213/2-5). "Bu sekizinci saadet istemek paramıtalı sebeptir. Bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulacak tamamlayacak."

sek(i)zinç köni ongaru kut kolunmak üze bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük tıltag :: (AY Kaya IV/213/5-7). "Sekizincisi doğru saadet istemek üzere bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulacak tamamlayacak sebep."

tok(u)zunç adruk adruk küç küsün üze bodı tigme tuyunmak köngülüg netegin bulurlar netegin bütürürler tip tiser :: (AY Kaya IV/213/8-10). "Dokuzuncusu ayrı ayrı güç üzerine bodhi denilen uyanmış gönlü nasıl bulurlar, nasıl tamamlarlar, diye sorsa." (Tokyürek 2011: 290).

bo tok(u)zunç küç küsün p(a)ramıtlıg tıltag titir bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük .. bo erür tok(u)zunç adruk adruk küç küsün üze bodı tigme tuyunmak köngülüg

bulguluk bütürgülük tıltag :: (AY Kaya IV/213/21-214/2). "Bu dokuzuncu gücün pāramitālı sebebidir. Bodhi denilen uyanmış gönlü bulacak tamamlayacak budur. Dokuzuncusu ayrı ayrı güç üzerine bodhi denilen uyanmış gönlü bulacak tamamlayacak sebep."

onunç bütmiş bışmış bilge bilig üze bodı tigme tuyunmak köngülüg netegin bulurlar netegin bütürürler tip tiser :: (AY Kaya IV/214/2-5). "Onuncusu tamamlanmış bilgi üzerine bodhi denilen uyanmış gönlü nasıl bulurlar, nasıl tamamlarlar, diye sorsa." (Tokyürek 2011: 293).

bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük tıltag :: bo titir tözünler oglıya on törlügler üze bodıs(a)t(a)vlar m(a)has(a)t(a)vlar bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük tıltag :: (AY Kaya IV/214/18-23). "Bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulacak tamamlayacak sebep. Budur asiller oğlu on türlüsünü Bodhisatvalar Māhasattvalar bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulacak tamamlayacak sebep."

bo erür tözünler oglıya bo bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguka bütürgüke avant tıltag boltaçı on törlüg p(a)ramıtlar :: (AY Kaya IV/309/12-15). "Budur asiller oğlu bu Bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulmaya tamamlamaya sebep olacak on türlü erdemler…"

bodı tigme tuyunmak köngülte burkanlarnıng on küç tört törlüg korkınçsız bilge biligde ulatı kamaglıksız nomlarıg kalısız bütürmek p(a)ramıt timek savnıng yörügi erür .. (AY Kaya IV/310/25-311/4) "Bodhi denilen aydınlanmış gönülde Buddhaların on güç, dört türlü korkusuz bilgide ve ortak olmayan kanunlarını eksiksiz tamamlamak erdemi denilen sözün yorumudur."

bodı tigme tuyunmak köngülüg okıtmak atl(ı)g altınç bölük törtünç tegzinç :: (AY Kaya IV/342/24-26). "Bodhi denilen aydınlanmış gönülü okutmak adlı altıncı bölüm dördüncü bölüm."

bodı tigme tuyunmak köngül erser .. öngre ertmiş üdki ermez .. (AY Kaya IV/204/6-7). "Bodhi denilen aydınlanmış gönül ise geçmişteki değil."

Aşağıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "düşünce" anlamında kullanılmıştır;

inçip nom tözinge tayanıp bodı tigme tuyunmak köngül atl(ı)g nomda yorıyu tüzülmek yorıgıg bışrunmak yme neteg ol tip tiser .. anı yme ince bilmiş k(e)rgek (AY Kaya V/373/16-20). "Eğer, dharmanın aslına dayanıp bodhi denilen aydınlanmış düşünce adlı

dharmada uygulayarak mütenasip olma (Skr. samatā) uygulamasına çalışmak da nasıl olur dense, onu da şöyle bilmek gerek:" (Uçar 2009: 279).

***çınju tigme köngül* "chên-ju denilen gönül" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk'ta yalnızca bir cümlede geçmektedir. "Chênju denilen gönül" anlamına gelir.

k(a)ltı bo kamag nızvanılar köngül içinte turup çınju tigme köngülnüng ertükteg çın kirtü arıg süzük tözin örterler kkiriktürürler :: neng y(a)rutgalı yaşutgalı itmezler :: (AY Kaya IV/244/2-7). "Eğer bütün ihtirasları gönül içinde tutup chên-ju denilen gönlü olduğu gibi gerçek, temiz esas ile örterler, kirletirlerse, asla aydınlatmazlar."

3.1.8. Soru Cümlesinde Köñül Sözcüğü

***könglün neteg?* "gönlün nasıl?" Eşdizimliliği:**

Bu ifade Altun Yaruk, Kutadgu Bilig ve Dîvânu Lugâti't-Türk'te tanıklanmaktadır. Hal, hatır sormak için kullanılmaktadır.

uzatı ayasar agırlasar tapınsar udunsar kavşıkıya köngülüngde neteg ol .. (AY Kaya III/176/21-23). "Sürekli saygı gösterse hizmet etse, ey Kausika gönlünde nasıldır?" (Benli 2013: 58).

ayıttı hâcib emdi köñlüñ neteg

kelip kayda tüştüñ ne ornuñ neteg (KB 523).

"Hacib sordu: Nasılsın, gönlün hoş mu; burada nereye indin, yerin nasıl?" (Arat, 523).

ayıttı ilig emdi köñlüñ neteg

negü ol igiñ emdi udkuñ neteg (KB 1069).

“Hükümdar sordu: Nasılsın, bu hastalığın nedir, uykun nasıl?” (Arat, 1069).

köŋlüŋ neteg denir; “gönlün nasıl?“ demektir. (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 496).

3.2. ESKİ TÜRKÇE METİNLERDE KÖÑÜL SÖZCÜĞÜNÜN FİİL OLARAK KULLANIMI

köngülker- **"düşün-":**

Bu ifade yalnızca Altun Yaruk'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "düşünmek"tir. "Düşünmek, mülahaza etmek" anlamlarına gelir.

'eng'ilki tınl(ı)g atkaklıg ulug edgü ögli köngül :: ikinti nom atkaklıg edgü ögli köngül :: üçünç atkaksız edgü ögli köngül :: tınl(ı)g atkaklıg edgü ögli köngül erser :: k(a)ltı biş ajun tınl(ı)glarıg tükel sakınıp tüü törlüg açıg tarka emgeklerin köngülkerip ol kamag tınl(ı)glarıg adırtsız tüp tüz köngülin bir teg mengilig kılmak erür :: nom atkaklıg edgü ögli köngül erser :: (AY Kaya IV/264/1-12). "Önce, canlıya bağlı ulu iyi düşünceli gönül, ikincisi, öğretiye bağlı iyi düşünceli gönül, üçüncüsü, bağsız iyi düşünceli gönül, canlıya bağlı iyi düşünceli gönül ise beş hayat şeklindeki canlıları tamamıyla düşünüp türlü türlü acı ıstıraplarını düşünüp o bütün canlıları farksız dosdoğru gönlün bir gibi mutlu kılmaktır. Öğretiye bağlı iyi düşünceli gönül ise…"

anı köngülkermişingizler k(e)rgek .. (AY Kaya VII/460/1-2). "Onu düşünmeniz gerek." (Uzunkaya 2020: 168).

bo montag ugur yık üze bo nom erdinig nomladaçı nomçılarıg tılangurmakın asgalı ögin köngülin üstegeli tüü yütlerintin kirip küçlüg küsünlüg kılgalı çogın yalının bilge biligin yititgeli ömekde köngülkermekde yanmaksız turıtmaksız kılgalı et'özlerin igsiz kemsiz kaçıgların inç mengilig ürüg uzatı ögrünçlüg sevinçlig kılgalı uyu teginür m(e)n .. (AY Kaya VIII/540/23-541/11). "Bundan dolayı bu fırsat ile bu öğreti mücevherini öğreten vaazcıların hitabet yeteneğini artırmak için, aklını gönlünü üstün kılmak için, saç diplerindeki tüylerden girip güçlü kuvvetli kılmak için, parıltısını, tam bilgiyi elde etmesini sağlamak için, düşünme konusunda sağlam kılmak için, bedenlerini sağlıklı, duyu organlarını huzurlu daima sevinçli kılmak için muktedir olacağım." (Gürsoy 2019: 326).

anı amtı [s](e)n ti[t]r[ü] tınglagıl edgüti köngülkergil [m(e)n] sanga [n]om[la]yu bireyin (AY Kaya VIII/547/51-53). "Onu şimdi sen dikkatlice dinle iyice düşün ben sana onu açıklayayım."

m(e)n amtı inçip tayanıp .. söki arjılar biliginge .. ig agrıgıg emlegü .. şastırtakı yörügke .. iyin kezigçe adırtlıg .. ötrü körkitü sözleyin .. edgüti eşidip köngülkerip .. tınl(ı)glarıg ozgurgıl :: (AY Kaya IX/589/4-9). "O halde, şimdi kâdim ṛşilerin bilgisine ve hastalığı tedavi edecek śāstradaki izaha dayanıp belli bir sıra dâhilinde [yöntemi] açıkça gösterip anlatayım. İyice dinleyip dikkat gösterin [ki böylelikle siz de] canlıları kurtarın!" (AY Uçar IX/535-540).

eşidip edgüti köngülkerti .. (AY Kaya IX/596/23-597/1). "Dinleyip iyice düşündü."

ötrü m(a)has(a)tvı tigin y(i)ti kınıg tölükde turup ulug bedük küsüşke inip ulug y(a)rlıkançuçı köngül turgurup köngülin kögüzin yakçırtıp ol iki içilerin köngülkerip neçökin erser tuysar ongarsar ötrü ürküp belinglep tıdıg ada kılıp küsemiş küsüşümin kanturmagay tip (AY Kaya X/615/5-12). "Prens Mahasatvi eziyet içinde olduğu halde büyük isteğe kavuşup çok merhamet edip gönlünü rahatlatıp o iki ağabeylerini düşünüp nasılsa aydınlanıp iyileştikten sonra korkup engel olup isteklerini tatmin edemeyecek diyerek…"

Aşağıdaki örnekte *köngülker-* fiili "istemek" anlamında kullanılmıştır;

bod sın üze bulguluksuz bulung yıngaklıg .. buyan bilge biligli ı tarıg tüşlüg .. busuşsuz kadgusuz kurug akıgsız ulug mengilig bozulmaz artamaz ürlük inç ölüm nırvan balıklıg .. körkin mengizin köngülkerip... (AY Kaya BE/680/15-19). "Vücudunda bulunmayan iyi ve bilgili tohum ile sıkıntısız, kaygısız, boş, akmayan, huzurlu, bozulmayan, sonsuz, huzurlu ölüm Nirvāṇa şehir güzelliğini isteyip." (Tokyürek 2011: 469).

***köngüllen-* "gönüllen-":**

Bu ifade yalnızca Dîvânu Lugâti't-Türk'te tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönüllenmek"tir. "Niyetlenmek, niyet etmek" ifade edilmektedir.

er īşka köŋüllendi "adam, işi yapmaya niyetlendi. Çocuk da bir şeyi anlayıp idrak ederse aynıdır." (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 516).

3.3. ESKİ TÜRKÇE METİNLERDE KÖÑÜL SÖZCÜĞÜNÜN ZARF OLARAK KULLANIMI

***<u>könglinçe/ könlünçe/köngülçe</u>* <u>"gönlünce":</u>**

Bu ifade Altun Yaruk, Eski Türk şiirleri, Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakâyık'ta tanıklanmaktadır. Kelime anlamı "gönlünce"dir. *Gönlünce* ifadesi; istediği gibi, isteğine uygun bir şekilde, dilediğince, canının istediği gibi, düşüncesine göre vb." anlamlar taşır.

töz tüp köngülüg tarkaru y(a)rlıkamışları üçün nomlug et'özüg tanuklagalı bütürgeli uyurlar üçün alku burkanlar bo montag ugur yık üze üç et'özke tükellig y(a)rlıkayurlar :: tözünler oglıya .. alku burkanlarnıng 'eng'ilki b(e)lgürtme et'özleri alku burkanlar birle bir işlig titir :: ikinti tüş et'özleri alku burkanlar birle bir köngüllüg titir :: üçünç nomlug et'özleri alku burkanlar birle bir tözlüg titir :: takı yme kamag burkanlarnıng 'eng'ilki b(e)lgürtme et'özleri tınl(ı)glar <u>köngülinçe</u> tınl(ı)glar yonınça üküş törlüg bolup öngi öngi adruk adruk körk mengiz b(e)lgürtür üçün anın üküş titir (AY Kaya II/59/2-20). "Esas düşünceyi uzaklaştırarak hükmettiklerinde öğretili bedeni ispat edebilmek için bütün Budalar bu fırsatta üç bedene tamamen hükmederler. Ey soylular oğlu! Bütün Budaların ilk görünen bedenleri bütün Budalar aynı işi yapar. İkincisi mükafat bedenleri, bütün Budalar ile aynı düşüncelidir. Üçüncüsü öğretili bedenleri bütün Budalar ile aynı esaslıdır. Bütün Budaların görünen bedeni canlıların <u>düşüncesine göre</u> çok çeşitli olup başka başka şekillerde ortaya çıktığı için çok sayıdadır." (Tümenbayar 2019: 58-59).

ikinti tüş et'özleri on orunka tegmiş bodıs(a)t(a)v[larnıng bir] törlüg <u>köngülinçe</u> bir yintem yonınça birerkin ök bolup .. birer törlüg körk mengiz b(e)lgürtür üçün anın bir ök titir :: (AY Kaya II/59/21-60/4). "Mükafat bedenleri on mertebeye ulaşmış bodisattvaların bir tür <u>düşüncesine göre</u> daimi bir yöne doğru olup tek şekilde ortaya çıktığı için bir tanedir." (Tümenbayar 2019: 59).

ürüg uzatı tınmaksız .. sansarlıg taluy içinte .. ozgurur siz [em]gekdin .. kamag tınl(ı)glar oglanın .. [il]etür siz olarnı .. inçkülüg esengülüg king yolta .. uzun turkaru birür siz .. yitinçsiz mengilerig <u>köngülçe</u> .. (AY Kaya X/647/6-11). "Saṃsāranın okyanusu içindeki

ızdıraptan bütün varlıkları her zaman durmadan kurtarırsınız. Onları huzur bulabilecekleri geniş yolda tutarsınız. Devamlı ulaşılmaz mutlulukları gönüllerince bağışlarsınız."

öngdün kidin yir öz tapıngça

küntün tağtın balıḳ uluş kentü könglüngçe (Arat ETŞ N.35/5).

"Şarkta ve garpta memleket kendi arzusuna göre,

cenupta ve şimâlde şehir ve eyâletler kendi gönlünce." (Arat 1986: 283).

köñülçe yorığlı ay teltük müne

ayıtğay seniñdin bayat bir küne (KB 5276).

"Ey kendi arzusuna göre hareket eden günahkar ve mayup insan, bir gün Tanrı bunun hesabını senden soracaktır." (Arat, 5276).

aya artaḳ işlig sevinçin salın (Arat AH 413)

seniŋ ruzgarıŋ bu köŋülçe ḳılın (Arat AH 414)

tilekçe tiril inç fariġ ḳaḍġusuz (Arat AH 414)

ne yirke yıġar baz sini ne tilin (Arat AH 416)

"Ey ahlaksız, sevinçle dolaş ; bu senin zamanındır, istediğini yap; istediğin gibi, müsterih ve kaygusuz yaşa; sana hangi yerde ve hangi dille kim mani olur." (Arat 1992: 97).

3.4. ESKİ TÜRKÇE METİNLERDE KÖÑÜL SÖZCÜĞÜNÜN TEK BAŞINA KULLANIMI

Eski Türkçede *köngül* kelimesi "gönül ve kalp" temel anlamlarının yanı sıra "fikir, istek, arzu, düşünce" anlamlarıyla da kullanılmıştır.

köñüllüg kişi söz unıtmaz bolur

köñülsüz sözüg ked tutumaz bolur (KB 2470).

"Gönül sahibi olan insan verdiği sözü unutmaz; gönül sahibi olmayan insan ise sözünü tutmaz." (Arat, 2470).

köñüllüg kerek ked unıtmasa söz

negü söz eşitse katığ tutsa öz (KB 2662).

"O kuvvetli bir hafızaya sahip olmalı ve sözü unutmamalı; ne gibi bir söz duyarsa duysun, onu sıkı tutmalıdır." (Arat, 2662).

özüñ dünyâ sewmiş nişânı bu ol

kamuğ 'aybın erdemke tutmış köñül (KB 3518).

"Senin dünyayı sevdiğinin alameti budur; onun bütün kusurlarını gönlün fazilet gibi kabul etmiş." (Arat, 3518)

teñizke kirür körse köñlün tükel

güher yinçü yakut çıkarur mesel (KB 4395).

"İyice dikkat edersen, onlar denize dalarak güher, inci ve yakut çıkaran insanlara benzerler." (Arat, 4395).

köñülsüz kayu yérke mañsa adak

neçe yér yakın erse boldı yırak (KB 5046).

"Arzu edilmeyen bir yere doğru yola çıkılırsa bu yol ne kadar yakın olursa olsun yine uzak gelir." (Arat, 5046).

yana aydı hâli negü ol anın

negü teg kodup keldi <u>köñlüñ</u> senin (KB 6240).

"Devamla: Onun hali nasıldır; onu bırakıp gelmeye <u>gönlün</u> nasıl razı oldu, dedi." (Arat, 6240).

toyın şamnanç upası upasanç tört törlüg tirin kuvraglarnıng <u>köngülüngüzlerte</u> antag sakınçıngızlar tursar .. (AY Kaya S/2/12-15). "Rahip, rahibe, mümin, mümine bu dört türlü topluluktan <u>gönlünüzde</u> şöyle düşünceler olsa..."

kayu <u>köngüllüg</u> kezigimde yıgılmış karlıg gratırakut tagka ogşatı arıg yürüng buyanlarım erser (AY Kaya S/33/7-10). "Hangi <u>gönüllü</u> yolumda yığılıp karlı Grdhrakūta dağına benzer temiz sevaplarım ise…"

ulug ertingü idi tirilmiş yıgılmış tutma kkirlertin tarıkıp ikileyü kadgu nızvanısız ertiler .. <u>köngülin</u> uz kutrulmış .. ne kılguluk işlerin kılu tüketmiş nızvanılıg agır yüklerin titmiş ıdalamış (AY Kaya I/34a/12-19) "En ulu rahip derilip toplanmış, içine işlemiş kirlerden uzaklaşıp tekrar kaygısız ve ihtirassız oldular. <u>Gönlü</u> ile kendinden uzaklaştırmış ve yapılacak işleri tamamen yapmış, ihtiraslı ağır yüklerini bırakmış."
odunup ..... yme ök ol şlök [.....] ..... bir egsüksüz tükel <u>köngül</u> ..... üçün amtı ..... [.....] ünmiş eşidilmiş şlök nomlarıg ötüngeli keli tegintim :: küsüşüm ol amtı atı kötrülmiş t(e)ngrim :: ulug y(a)rlıkançuçı köngüllüg amramakıngın yügerü kılu y(a)rlıkap bo ötügümin eşidü y(a)rlıkasun tip ötrü şlök takşut üze ince tip ötünü teginti :: :: (AY Kaya II/95/7-19). "Uyanıp [……] yine o mısra [……][……] eksiksiz bir şekilde <u>gönül</u> [……] için şimdi [……][……] duyulmuş mısraları dilemek için geldim. İsteğim adı yüceltilmiş tanrımın, büyük merhametli gönüllü sevgisini şimdi ortaya çıkarıp dileğimi işiterek buyurmasıdır deyip sonra mısralar üzerine konuşmaya başladı." (Tümenbayar 2019: 70).

kılmış k(e)ntü T..... ayıg kılınç[lar] ..... [uzu]n turkaru togar ölmek ..... <u>köngül</u> ..... [tört törlüg] törüler içinte .....Y'.....QY ' yme ögrünç mengi .....burkanlar k(e)ntü y(a)rlıkançuçı köngüllüg y(a)rlıkayurlar :: (AY Kaya II/106/9-15). "İşlediğim günahlar sürekli doğum ölüm [……] [……] dört tür kanun içinde [……] Yine sevinç [……] Buddhalar kendi merhametli gönüllü hükmediyorlar." (Tümenbayar 2019: 76).

t(e)ngri t(e)ngrisi burkanka ince tip ötünti atı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ngrim kaç törlüg tıltaglar üze bodı tigme tuyunmak köngülüg bulur .. ol bodı tigme tuyunmak köngül

ol yme neteg erür :: atı kötrülmişe inçip yene ol bodı tigme tuyunmak köngülüg :: bo közünür üdteki köngül üze yme bulgalı bultukmaz :: kin keligme üdteki köngül üze yme bulgalı bultukmaz :: bodı tigme tuyunmak köngülüg tuyunmakda öngi yme bulgalı bultukmaz :: ol bodı tigme tuyunmak köngülüg sözlegeli yme bultukmaz :: ol köngül yene öngsüz b(e)lgüsüz işsiz ködügsüz itdeçi siz yaratdaçı siz titir :: (AY Kaya IV/202/1-17). "Tanrılar tanrısı Buddhaya şöyle söyledi, adı yüceltilmiş saygı değer tanrım ne kadar çeşitli canlılarla bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulurlar. O bodhi denilen aydınlanmış gönül nasıldır. Adı yüceltilmişe yine o bodhi denilen aydınlanmış gönlü bu şimdiki gönül ile bulunamaz. Gelecekteki gönül ile yine bulunamaz. Bodhi denilen aydınlanmış gönlü aydınlatmada yine farklı bulunamaz. O bodhi denilen aydınlanmış gönlü söyleyerek yine bulunamaz. O gönül yine renksiz, işaretsiz, işsiz güçsüz, düzene sokacaksınız örgütleneceksiniz."

ançulayu ok yene tuyunmakda :: köngül yme bultukmaz .. bodı tigme tuyunmakıg yene sözlegeli bultukmaz :: ol köngülüg yme sözlegeli bultukmaz :: (AY Kaya IV/203/9-13). "Aynı şekilde yine aydınlanmada gönül yine bulunamaz. Bodhi denilen aydınlanma yine söylenemez. O gönül yine söylenemez."

irig sarsıg sav sözlememek askançulamamak :: köngülin adın kişining edgüsinge azlanmamak künilememek övke köngül tutmamak övkelememek :: (AY Kaya IV/220/2-5). "Kaba ve çirkin söz söylememek alay etmemek, gönlü ile başka kişilerin iyiliğini kıskanmamak, öfkeli gönül tutmamak öfkelenmemek."

ol antag akıgsız arıg köngülüg bütürgelir üçün ötrü köngülüg basa basa üzüksüz yıkmak turgurmak erür .. antag erser ne üçün bo köngülüg alku nomlar tip tiyür tiser .. üç törlüg kutrulmak başlap kamag edgü nomlar barça köngültin ötgürü büterler üçün anın antag titir :: inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın alku edgü nomlarnıng tözi tüpi bolmış bo köngül tigme nomug öngi saçılturmamakları üze uzun turkaru dyanta örügin amılın erürler :: (AY Kaya IV/239/15-240/4). "Onun gibi kesintisiz temiz gönlü tamamlamak için gönlü durmadan toplamak ve yükseltmek gerekir. Öyle ise ne için bu gönle bütün öğretiler şöyle der. Üç türlü kurtuluş başta olmak üzere bütün iyi öğretiler gönülden inanması içindir. Böylelikle Bodhisattvalar böyle tamamıyla iyi öğretilerin esası olmuş bu gönül denilen esasın dağılmamaları üzerine daima dhyana sükûneti bulurlar."

ortunkı [erksin]mekke tegmiş teng köngüll[üg] t[ınl(ı)glarka] iki y(i)g(i)r[mi orunlar]ıg tuta içdin sıngark[ı köz kulgak] b[uru]n til .. et['öz kö]ngül bo altıgu turkaru taş[dın

sıngar] yügürteçi kaçdaçı (AY Kaya IV/300a/24-27). "Ortadaki iktidara ulaşmış denk gönüllü canlılara on iki yerleri tutup iç taraftaki göz, kulak, burun, dil, zihin bu altısı sürekli dış tarafa koşacak, kaçacak."

Yukarıdaki örnekte *köngül* sözcüğü "zihin" anlamında kullanılmıştır.

bodı tigme tuyunmak atlı nomlı b(e)lgüli köngülli ikegü barça çınju tigme ertükteg kirtü töz üçün :: (AY Kaya IV/203/16-19). "Bodhi denilen uyanmak adlı kanun, işaret ve gönül bunların hepsi chênju denilen öylesine doğru esas için." (Tokyürek 2011: 439).

ançulayu yme bodıs(a)t(a)vlar bo köngül küçi üze igid yangluk sakınçlıg bulıtıg kiterip .. bo ok köngülnüng tolu tükel çın kirtü arıg süzük tözlügin tuyunup .. (AY Kaya IV/212/17-21). "Aynı şekilde yine Boddhisattvalar bu gönül gücü sayesinde yanlış düşünce bulutunu giderip bu gönlün tamamıyla doğru, gerçek, temiz esasını sezip..."

takı yme mening anaz umugsuznung b(e)lgüke ilinmemek köngültin b(e)lgüdin yme öngi bolmamak köngültin togmış neçe buyan edgü kılınçlarım erser :: (AY Kaya III/170/4-8). "Ve yine benim umudumun alametlerine bağlanmadan, önceki alametlerden farklı olmadan gönülden yaptığım, gönülden gelen ne kadar sevabım varsa."

…bo nom iligin .. edgüti bügünüp köngülümde buyan evirmek tört ratnav(a)çır toyın .. (AY Kaya BE/683/24-684/1). "…bu öğreti hanını iyice özümseyip gönlümde sevabın tevcihi dört Ratnavajır rahip …"

Gönül dostu (muṣa:ḥibu'l-ḳalb) anlamına da köŋüldaş denir; çünkü kalbin adı köŋül'dür. (DLT Ercilasun, Akkoyunlu 2011: 176).

tokuzunç on

ç(a)hşap(a)t tutdukumuzda b(ä)rü

üç agzın üç köŋlün üç

älgin bir k(a)m(a)g özün tükäti

tutmak k(ä)rgäk ärti (Özbay 2014: 86/229-233).

"Dokuzuncu olarak da on emri kabul ettiğimizden beri üç ağız, üç düşünce, üç el ve bütün bir benliğin tamamıyla birlikte (bu on emre) uymak gerekliydi." (Özbay 2014: 94).

Yukarıdaki örnekte *köngül* sözcüğü "düşünce" anlamında kullanılmıştır.

ymä korkmatın ärmägürüp

ädgüti tükäti alkanmad(ı)m(ı)z

ärsär, ymä alkanur ärkän

<u>köŋülümüzni</u> sakınçım(ı)znı

t(ä)ŋrigärü tutmad(ı)m(ı)z ärsär (Özbay 2014: 87/249-253).

"Yine (tanrıdan) korkmadan, ihmalkarca, tam olarak dua etmediysek; dahası dua ederken <u>gönlümüzü</u>, düşüncemizi tanrıya doğru yöneltmediysek…" (Özbay 2014: 94)

<u>köngüli</u> avyakir[t]

k…..z körmezler.

Küçsüz toruḳ kişiler.

k….. pınpunglar. (Arat ETŞ M.7/177-180).

"<u>Gönülü</u> avyākrta …..

……. görmezler

Kuvvetsiz, zayıf insanlar

…. Pınpunglar" (Arat 1986: 47).

inçip amtı[ka] tägi män(i)ŋ

<u>köŋülüm</u> näŋ ornanmaz yertinçü [ye]r s[uv]da ä[v]

bark içintä äräy(i)n tep idi s(ä)vmäz [m](ä)n (Özbay 2014: 27/40-42).

"Ancak şimdiye değin benim <u>düşüncem</u> net değildi yeryüzünde erv bark içinde olmayı hiç sevmem (istemem)." (Özbay 2014: 32).

Yukarıdaki örnekte *köngül* sözcüğü "düşünce" anlamında kullanılmıştır.

az amranmak bo <u>köngülüg</u>

alkuta ınaru tıdınglar

azganlarnıng nomınta

arsıkmanglar tözünlere (Zieme BT XIII/15/ 21-24; akt. Besli 2019).

"Arzu ve istek bu gönlü her şeyden engelliyor, ey asiller, sapmışların öğretisine aldanmayın." (Besli 2019: 476).

Ançada yarlıġ ıdtı sening İḍing ferişteлerke kim: men sizing birle men, üstüvār / berk ḳılıng anlarnı kim bittiler, munu kemşür men anlarnıng köngülleringe kim tandılar, ḳorḳunçnı, urunglar boyunları üstün, urung olardın tegme ernek uçlarını (KT 28/70a1-70b1=8:12). "O sırada Tanrın meleklere vahiy gönderdi: ben sizinle birlikteyim, inananları koruyun, ben inkar edenlerin gönüllerine korku salacağım, boyunları üstünden vurun, onların bütün parmaklarına vurun."

Ey anlar kim bittiler, icabet ḳılıng Tangrıḳa hem yalavaçḳa, ḳaçan ündese sizni ol nengge tirgüzür sizni, bilingler ol Tangrı ewrer erli köngülli ara, Ol, angar térlür sizler (KT 28/76a1-76b1=8:24). "Ey iman edenler, Size hayat verecek şeyler için seslendiklerinde Tanrıya ve peygamberine kulak verin ve bilin ki Tanrı kişi ile kalbinin arasına girer, onun huzuruna götürüleceksiniz."

Yukarıdaki cümlede *köngül* sözcüğü "kalp" olarak anlamlandırılmıştır.

Aygıl: hezine ḳılıng köng[l]in azu küçün, hiç pezirlenmez sizdin, siz erür siz boḍun fāsıḳlar (KT 29/39a1=9:53). "Söyle: "ister gönüllü ister zorla hayır olarak harcayın, sizden asla kabul edilmeyecektir. Çünkü siz fasık bir toplum oldunuz."

Tangrı çıḳardı sizlerni analarıngız ḳarınlarından bilmes erdingizler nerse, ḳıldı sizlerke ḳulaḳlar, közler, köngüller, bolġay kim sizler şükr ötegey sizler (KT 30/71a1-71b1=16:78). "Sizler bir şey bilmezken Tanrı sizi annelerinizin karınlarından çıkardığı, sizlere kulaklar, gözler, gönüller verdi, sizler şükredeceksiniz."

Bu öğür anlar kim tamġa urdı Tangrı köngülleri üze hem ḳulaḳları üze körgüleri üze, bu öğür olar osanuḳlar ol (KT 30/89b1-90a1=16:108). "Bu topluluk Allah'ın gönüllerini, kulaklarını ve gözlerini damgaladığı kimselerdir, bu topluluk gaflettedir."

Rāstlıḳ üze ornattımız olarnı anıng içre, ornatmadımız sizni anıng içinde, ḳıldımız olarḳa ḳulaḳlar, közler, köngüller, asıġ ḳılmadı olardın ḳulaḳları, közleri ap köngüleri, nersedin ançada tanar erdiler Tangrınıng belgüleringe, seza boldı olarḳa ol kim erdiler anı füsūs tutġanlar (KT 31/80a1-81b1=46:26). "Şüphesiz onlara size verilmeyen imkanları verdik, onlara kulaklar, gözler, gönüller verdik, fakat onlara kulakları, gözleri ne de gönülleri

onlara fayda vermedi, çünkü onlar Tanrının ayetlerini orada inkar ettiler, alay ettikleri, onlara vacib oldu."

Tedbir ḳılmazlar mu Ḳurʾānnı azu köngüller üze anıng ḳulflları (KT 37/18a1-18b1=47:24). "Kur'anı okuyup tedbir almazlar mı, gönüllerinde kilitler mi var?"

Toḳuşmazlar sizing birle ḳamuġ meger uluşlar içinde berk ḳılmış azu tamlar arḳasında, toḳışları olar ara ḳatıġ, séznür sen olarnı ḳamuġ bir yerde, köngülleri aḍın aḍın ol, ol olar bir boḍun tururlar ḫıredleri yoḳ (KT 38/27a1-28a1=59:14). "Sizinle hepsi memleketler içinde damlar arkasında korundukları zaman savaşırlar, kendi aralarındaki savaş serttir, sen onları birlik zannedersin fakat onların gönülleri başka başkadır, onlar akılları olmayan bir topluluktur."

Yana fermānladı kökni törütmek tapa, ol bir tütün erdi, aydı angar yime yerke: kelingler könglün azu köngülsüzün, aydılar: keldimiz boyun sügenler (KT 35/77a1-78a1=41:11). "Yine o tütün halinde olan göğü yaratmayı emretti, yine yere söyledi: gönüllü veya gönülsüz olarak gelin, dedi: isteyerek geldik, dediler."

SONUÇ

Eski Türkçe dönemi metinlerinde *köñül* kelimesinin eşdizimliliklerini belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada 497 tane eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Konu olarak diğer metinlerden daha kapsamlı olmaları nedeniyle eşdizimli yapılar en çok Altun Yaruk ve Kutadgu Bilig'de görülmektedir.

Eşdizim kavramı genel olarak sıklık temelli yaklaşım ve anlam temelli yaklaşım olmak üzere iki farklı şekilde ele alınır. Bu çalışmada anlam temelli yaklaşım tercih edilmiştir. Sıklık temelli yaklaşımın tercih edilmemesinin sebebi; eski Türkçe dönemine ait tüm eserlerin çalışma kapsamına dahil edilmemesidir.

Eşdizimliliğin sözcüksel eşdizimlilik ve dilbilgisel eşdizimlilik olmak üzere iki genel yapısal formu vardır. Bu çalışmada *köñül* sözcüğü sözcüksel eşdizimlilik çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmada *köñül* sözcüğünün oluşturduğu eşdizimsel yapılar şu şekildedir; ad+eylem yapısında oluşturulanlar, ad+ad yapısında oluşturulanlar, sıfat+ad yapısında oluşturulanlar, ad+sıfat yapısında oluşturulanlar, ad+edat yapısında oluşturulanlar, ad+isim-fiil yapısında oluşturulanlar, isim-fiil+ad yapısında oluşturulanlar, soru cümlesinde *köñül*.

Köñül sözcüğü en çok isim+fiil yapısındaki eşdizimlilikler içerisinde yer almaktadır. Ad+eylem yapısında 239 tane eşdizimsel birliktelik, ad+ad yapısında 35 tane eşdizimsel birliktelik, sıfat+ad yapısında 175 tane eşdizimsel birliktelik, ad+sıfat yapısında 40 tane eşdizimsel birliktelik, ad+edat yapısında 4 tane eşdizimsel birliktelik, ad+isim-fiil yapısında 1 tane eşdizimsel birliktelik, isim-fiil+ad yapısında 2 tane eşdizimsel birliktelik, soru cümlesinde *köñül* sözcüğünün kullanıldığı 1 tane eşdizimsel birliktelik bulunmaktadır.

Ad+eylem birlikteliğine dayalı eşdizimlilikler deyimleşmiş yapılardan oluşmaktadır.

Ad+ad yapısındaki eşdizimlilikler içinde *köñül* sözcüğünün hem tamlayan unsuru hem tamlanan unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir.

Ad+sıfat birlikteliğine dayalı eşdizimliliklerin çoğunluğu kısaltma grubu temelindedir ve kalıplaşarak mecazlaşmıştır.

Sıfat+ad, ad+sıfat, ad+edat, isim-fiil+ad, ad+isim-fiil yapısında oluşturulan ve *köñül* kelimesinin soru yapısı oluşturduğu eşdizimliliklerde *köñül* kelimesi ad unsuru olarak kullanılmaktadır.

Köñül sözcüğü ad+edat yapısındaki eşdizimliliklerde "iyin, berü, birle, ök" edatlarıyla birliktelik oluşturmuştur.

Eski Türkçe metinlerde *köñül* kelimesinin *könglinçe/köŋlüŋçe/köngülçe* şekillerinde zarf olarak kullanıldığı kullandığı gözlemlenmiştir.

Eski Türkçe metinlerde *köñül* sözcüğü soru cümlesinde kullanılarak *könglün neteg* eşdizimliliği oluşturulmuştur.

Köñül kelimesinin eski Türkçe metinlerde *köngülker-* ve *köngüllen-* şeklinde fiil olarak kullanımı da mevcuttur.

Köñül kelimesi eski Türkçe metinlerde eşdizimlilik oluşturmadan tek başına da yaygın bir biçimde kullanılmaktadır.

Köñül sözcüğünün eski Türkçe dönemi metinlerinde yaygın olarak kullanıldığı ve tek bir kavramı karşılamadığı, çok anlamlı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Eski Türkçe metinlerde *köñül* sözcüğünün "akıl, fikir, bilinç, düşünce, duygu, hatır, inanç, iman, öz, iç, mide, anlayış, istek, arzu, dilek, his, şefkat, meyil vb." gibi pek çok anlamı vardır ve her farklı bağlamda yeni anlamlar kazanmıştır. *Köñül* sözcüğü eski Türkçe metinlerde genel olarak insanın duygularını, manevi yönünü, iç dünyasını, insana ait olan taşıması veya taşımaması gereken nitelikleri, davranışa ait söylemleri anlatmak amacıyla aracı olarak kullanılmıştır. Orhon Yazıtlarında *könglünçe ay-, könglinçe bütür-* ifadelerinde *köñül* sözcüğü "istek, arzu, dilek" anlamlarında kullanılmıştır. *Köngülteki sav* ifadesinde *köngül* sözcüğü "fikir, duygu, düşünce" anlamında kullanılmıştır. Uygurlar döneminde *köñül* sözcüğü *agır ayag köngül* "saygılı gönül", *ögrünçü köngül* "sevinçli gönül", *bagırsak köngül* "merhametli gönül", *ayıg köngül* "kötü gönül", *yavlak köngül* "kötü, fena gönül" gibi ifadelerde olduğu gibi gönlün yapmış olduğu eylemleri, daha çok insana ait olan iyi ve kötü düşünceleri, canlıların beslediği çeşitli duyguları, davranışların yansımasını ifade etmek için kullanılmıştır. *Köngülin sakın-* "gönül ile düşünmek, gönlünden geçirmek" örneğinde olduğu gibi *köñül* sözcüğü zihinsel faaliyetleri ifade etmek için kullanılmıştır. Uygur Türkçesinde *köñül* sözcüğü farklı olarak *köngülker-* türevinde kullanılmış, genellikle "düşünmek, mülahaza etmek" anlamlarında kullanılırken "istemek

ve dikkat göstermek" anlamlarında da kullanıldığı görülmüştür. Karahanlılar dönemine ait olan metinlerde de *köñül* sözcüğü *köngül ba-/köngül bağla-* "gönül bağla-", *köngüldin çıkar-* "gönülden çıkar-", *köngül bert-* "gönül kır-", *köngli sawul-* "gönlü kay-", *köngli isin-* "gönlü ısın-", *köngül sı-* "gönül kır-" gibi örneklerde olduğu gibi insanın duygularını, maneviyatını, iç dünyasını yansıtmak için kullanılmıştır. Bu dönemde farklı olarak Dîvânu Lugâti't-Türk'te *köngül talgur-* ve *köngül bulgan-* ifadelerinde *köñül* sözcüğü "iç, mide" anlamlarında kullanılmıştır. Dîvânu Lugâti't-Türk'te *köñül* sözcüğü *köngüllen-* türevinde kullanılmış, "niyetlenmek, niyet etmek" anlamlarına geldiği görülmüştür.

Eski Türkçe metinlerde kullanılan *köñül* sözcüğünün, yakın anlamlısı olan "kalp, yürek" şekillerinde de anlamlandırıldığı görülmektedir.

Eski Türkçe metinlerde *köñül* kelimesi *köngüllüg* ve *köngülsüz* türevlerinde de kullanılmıştır. *Köngüllüg* kelimesi Uygur Türkçesinde *köngüllüg bol-* "gönüllü ol-" ifadesinde "istekli" anlamında kullanılırken, *irig köngüllüg* "iri gönüllü", *katıg köngüllüg* "katı gönüllü" ifadelerinde ise temel anlamında kullanılmıştır. Dîvânu Lugâti't-Türk'te *köngülüg er* ifadesinde *köngüllüg* kelimesi "akıllı" anlamında kullanılmıştır. Kutadgu Bilig'de *köngüllüg kişi* ifadesinde *köngüllüg* sözcüğü temel anlamıyla, "manevi yönü, iç dünyası iyi ve güçlü olan" anlamında kullanılmıştır. Kutadgu Bilig'de *köngülsüz kişi* ifadesinde ise *köngülsüz* sözcüğü temel anlamıyla, "manevi yönü, iç dünyası iyi ve güçlü olmayan" anlamında kullanılmıştır. Günümüz Türkiye Türkçesinde ise *gönüllü* sözcüğü "istekli", *gönülsüz* sözcüğü "isteksiz" anlamlarında kullanılarak kalıcı bir değişime uğramıştır. Uygur Türkçesinde *köngülçe al-* "gönülce al-", *köngülçe aşa-* "tadını çıkar-", *köngülçe bir-* "gönülce ver-", *köngülçe büt-* "gönülce inan-", *köngülçe tüz-* "gönülce düz-", *köngülçe yığ-* "gönülce yığ-" ifadelerinde, Karahanlı Türkçesinde *köngülçe kör-* "gönülce gör-" ifadesinde *köngülçe* sözcüğü "gönüllü, istekli, dileğine uygun olarak" anlamlarında kullanılmıştır.

Kutadgu Bilig'de *köngül* sözcüğü *köngüldeş* türevinde, "gönül arkadaşı, arkadaş, dost" anlamlarında kullanılmıştır.

Eski Türkçe metinlerde *köngül közi, köngül tokı, alçak köngül, kodkı köngül, köngül baylıkı, köngli alçak, köngli bay, köngli yuwka, tili köngli bir* gibi pek çok ifade kalıplaşarak mecazlaşmıştır.

ESKİ TÜRKÇE METİNLERDEKİ KÖÑÜL SÖZCÜĞÜNÜN EŞDİZİMLİ BİRLİKTELİKLER LİSTESİ

Ad+Eylem Birlikteliğine Dayalı Deyimleşmiş Yapılar

agır ayag köngül örit- "saygılı gönül besle-"

agır ayag köngül tut- "saygılı gönül tut-"

ayançang köngül örit- "saygılı gönül besle-"

ayançang köngül turgur- "saygılı gönül besle-"

bek katıg köngül örit- "katı gönül besle-"

belgüsüz köngülker- "belirsiz düşün-"

busuş köngül kod- "kederli gönül koy-"

edgü ögli yarlıkançuçı köngül örit- "iyi, akıllı, merhametli gönül besle-"

edgü ögli yarlıkançuçı köngül turgur- "iyi düşünceli, merhametli gönül besle-"

et'özüg köngülüg yıgın- "vücudunu, gönlünü sakın-"

iki köngülin karış- "iki gönlün karış-"

irinçkemek köngül örit- "merhametli gönül besle-"

kakıg köngül turgur- "kızgın gönül besle-"

köngül aç- "gönül aç-"

köngül açıt- "gönül acıt-"

köngül ağrı- "gönül ağrı-"

köngül al- "gönül al-"

köngül alçak tut- "gönül alçak tut-"

köngül arıt- "gönül temizle-"

köngül artat- "gönül boz-"

köngül awla- "gönül avla-"

köngül awıt- "gönül avut-"

köngül awun- "gönül awun-"

köngül ba- /köngül bağla- "gönül bağla-"

köngül bas- "gönül bas-"

köngül baş bol- "gönül yara ol-"

köngül baş kıl- "gönül yarala-"

köngül bedüt- "gönül büyüt-"

köngül ber- "gönül ver-"

köngül berk bol- "gönle kuvvet ver-"

köngül berküt- “gönül pekiştir-”

köngül bert- “gönül kır-”

köngül birik- “gönül birleş-”

köngül birle kel- “gönül ile gel-”

köngül bul- “gönül bul-”

köngül bulġa-/bulġan- “gönül bulan-/bulandır-”

köngül bulna- “gönlün esiri ol-”

köngül büt- “gönül inan-”

köngül edgü tut- “gönlü iyi tut-”

köngül eg- “gönül eğ-”

köngül emit- “gönül eğ-”

köngül evir- “gönül çevir-”

köngül ıd- “gönül gönder-”

köngül içinte oot kir- “gönül içine ateş gir-”

köngül ilin- yapşın- “gönül yapış- bağla-„

köngül irik- “gönül sıkıl-”

köngül karar- “gönül karar-”

köngül karın ur- “gönül karın vur-”

köngül katığ bol- “gönül katı ol-”

köngül kemiş- “gönül ver-”

köngül keñeş- “gönle danış-”

köngül kizle- “gönül gizle-”

köngül kod-/koy- “gönül koy-”

köngül komı- “gönül heyecanlan-”

köngül kögüz tetrül- “gönül göğüs aldan-”

köngül köki üz- “gönül kökü parçala-”

köngül kör- “gönül gör-”

köngül kötür- “gönül yükselt-”

köngül köz yaru- “gönül göz parla-”

köngül küdez- “gönül gözet-”

köngül öl- “gönül öl-”

köngül örit- “gönül besle-”

köngül örkle- “gönül bağla-”

köngül saç- “gönül saç-”

köngül/sev- “gönül/sev-”

köngül sewin- “gönül sevin-”

köngül sı- “gönül kır-”

köngül talgur- “gönlü bulan-”

köngül tap- “gönül iste-”

köngül taş tut- “gönül dış tut-”

köngül taya- “gönül daya-”

köngül tegür- “gönül sun-”

köngül ter- “gönlü derle-”

köngül til ala bol- “gönül dil ala ol-”

köngül til arığ tut- gönül dil temiz tut-”

köngül til arıt- “gönül dil temizle-”

köngül til birik- “gönül ve dil birleş-”

köngül til kiçig tut- “gönül dil küçük tut-”

köngül til köni tut- “gönül dil doğru tut-”

köngül til tüz- “gönül dil düz-”

köngül tirig tut- “gönlü diri tut-”

köngül tiril- “gönül diril-”

köngül tog- “gönül doğ-”

köngül tol- “gönül dol-”

köngül tumlı- “gönül soğu-”

köngül tun bol- “gönül rahatla-”

köngül turgur- “gönül besle-”

köngül turgurmak ornatmak “gönül yerleştirmek”

köngül tut- / tuḍ- “gönül tut-”

köngül tüg- “gönül düğümle-”

köngül tüz- “gönül düzelt-”

köngül tüz kıl- “gönül düz kıl-”

köngül tüz ur- “gönlü düzenle-”

köngül udı- “gönlü uyu-”

köngül ula- “gönül bağla-”

köngül ur- “gönül vur-”

köngül üz- “gönül kes-”

köngül yaraş- “gönül yakış-”

köngül yaru- “gönül aydınlan-/ışı-”

köngül yay- “gönül yay-”

köngül yaz- “gönül yaz-”

köngül yilgü- “gönül uçur-”

köngül yügerü kıl- “gönül yükselt-”

köngül yügür- “gönül koş-”

köngüle mungad- “gönle şaşır-”

köngüle otun tügün ur- “gönle ateş vur-”

köngüle şifa ber- “gönle şifa ver-”

köngüle tamgala- “gönle damgala-”

köngüle tamga ur- “gönle damga vur-”

köngülçe al- “gönülce al-”

köngülçe aşa- “tadını çıkar-”

köngülçe bir- “gönülce ver-”

köngülçe büt- “gönülce inan-”

köngülçe kör- “gönülce gör-”

köngülçe tüz- “gönülce düz-”

köngülçe yığ- “gönülce yığ-”

köngülde edgü niyet kıl- "gönülde iyi niyet besle-"

köngülde orun kıl- "gönülde yer ver-"

köngülde tut- "gönülde tut-"

köngülde yat- "gönülde yat-"

köngülde yırak tut- "gönülden uzak tut-"

köngüldin ber- "gönülden ver-"

köngüldin çıkar- "gönülden çıkar-"

köngüli açı- "gönlü acı-"

köngli açıl- "gönlü açıl-"

köngüli agır ayag kıl- "gönlü saygılı kıl-"

köngli agır bol- "gönlü ağır ol-"

köngüli amırtgur- "gönlü yatıştır-"

köngüli amıtı kıl- "gönlü ısındır-"

köngüli amrıl- turul- "gönlü sakinleş-"

köngüli amrul- "gönlü ferahla-"

köngüli asıl- "gönlü asıl-"

köngüli ay-/köngül ayt-/köngül ayıt- "gönlü konuş-"

köngli beze- "gönlü beze-"

köngli bış- "gönlü piş-"

köngüli bog- "gönlü boğ-"

köngli büt- "gönlü inan-"

köngüli çıkar- "gönlü çıkar-"

köngüli çök- "gönlü çök-"

köngüli çök- bat- "gönlü bat-"

köngüli çökür- "gönlü çökert-"

köngüli edgü kıl- "gönlü iyi kıl-"

köngüli evrül- "gönlü sap-"

köngüli irinçke- "gönlü sızla-"

köngli isin- "gönlü ısın-"

köngli isit- "gönlü ısıt-"

köngüli kagrul- "gönlü kavrul-"

köngli kal- "gönlü kal-"

köngüli kara bol- "gönlü kara ol-"

köngli kayna- "gönlü kayna-"

köngli keŋ tut- "gönlü geniş tut-"

köngli kıştur- "gönlü azdır-"

köngüli kir tut- "gönlü kir tut-"

köngüli kod- "gönlü koy-"

köngli kogşa- "gönlü gevşe-"

köngüli kork- "gönlü kork-"

köngüli köndür- "gönlü hidayete erdir-"

köngüli köni tut- "gönlü doğru tut-"

köngüli közü açıl- "gönlü gözü açıl-"

***köngli* küy-** "gönlü yan-"

köngüli ört- “gönlü yan-”

köngüli örte- “gönlü yan-”

köngli sag bol- “gönlü sağ ol-”

köngli sawul- “gönlü kay-”

köngli seril- “gönlü kırıl-”

köngli sın- “gönlü kırıl-”

köngüli süz- “gönlü süz-”

köngüli süzül- “gönlü süzül-”

köngüli şek bol- “gönlü şüpheye düş-”

köngüli şeşil- “gönlü çözül-”

köngüli tarık- “gönlü dağıl-”

köngli tar kıl- “gönlü dar kıl-”

köngli tod-/toy- “gönlü doy-”

köngli tügül- “gönlü düğümlen-”

köngli ulugsıg bedük tut- “gönlü ulu ve büyük tut-”

köngüli uyal- sıkıl- “gönlü sıkıl-”

köngli yakın bol- “gönlü yakın ol-”

köngüli yan- “gönlü dön-”

köngüli yawız bol- “gönlü kötü ol-”

köngüli yawuz kıl- “gönlü kötü kıl-”

köngli yayıl- yaykal- “gönlü çalkalan-”

köngüli yıg- “gönlü yığ-”

köngli yükse- “gönlü yüksel-”

könglin agır kıl- “gönlünü ağır kıl-”

köngülin arı- süzül- “gönlün temizlen-”

könglin ayada ur- **“**gönlünü avcuna koy-”

köngülin bil- “gönlündekini, zihnindekini bil-”

köngülin eşit- “gönül ile dinle-”

köngülin karının irintür- burçıntur- “gönüllerini ve karınlarını incit-”

könglin kiçig tut- “gönlünü küçük tut-”

köngülin köni kıl- “gönlünü doğru kıl-”

köngülin ornat- “gönlüne yerleştir-”

köngülin ög- “gönül ile öv-”

köngülin sakın- “gönül ile düşün-”

köngülin sergür- “gönlün tahammül et-”

köngülin yükün- “gönül ile secde et-”

könglinçe bütür- “gönlünce bitir-”

köngülinte belgüle- “gönlünde belgele-”

köngüllüg bol- “gönüllü ol-”

könglünçe ay- “gönlünce söyle-”

könglünçe uduz- “gönlünce gönder-”

köngülüngin bek tut- “gönlünü sağlam tut-”

könglüngin inçkülüg ḳıl- “gönlünü yatıştır-”

köngülüngin ögrünç kıl- “gönlünü ferah tut-”

köngülke açığ “gönle acı gel-”

köngülke al- “gönle al-”

köngülke bak- “gönle bak-”

köngülke biti- “gönle yaz-”

köngülke ışan- “gönle inan-”

köngülke kir- “gönle gir-”

köngülke sıg- “gönle sığ-”

köngülke sıgur- “gönle sığdır-”

köngülke siŋ- “gönle sin-”

köngülke tokı- “gönle işle-”

köngülke ud- “gönle uy-”

köngülke yalın ol- “gönle ateş ol-”

könülke yük kötür- “gönle dert yükle-”

köngülleri içre korkınç kemiş- “gönüllerine korku ver-”

köngülleringe mühr ur- “gönüllerine mühür vur-”

köngülte kel- “gönle gel-”

köngültin ket(d)- “gönülden git-”

köngültin kiter- “gönülden gider-”

könglün uk- “gönül ile anla-”

közde yırak köngülke yakın “gözden uzak gönle yakın”

ögi köngli açıl- “aklı ve gönlü açıl-”

ögi köngüli ıçgın- “aklı ve gönlü kaybol-”

ögin köngülin saç- “aklını ve gönlünü saç-”

ögin köngülin yakın tut- “aklını ve gönlünü yakın tut-”

ögrünç köngül tut- “sevinçli gönül tut-”

ökünç köngül örit- “pişman gönül besle-”

ökünç köngül turgur- “pişman gönül besle-”

sizik köngül tut- “gönülde şüphe tut-”

süzük kirtgünç köngül örit- “temiz inançlı gönül besle-”

ulug ögrünç sevinç köngül örit- “çok sevinçli gönül besle-”

ulug yarlıkançuçı köngül örit- “büyük merhametli gönül besle-”

ulug yarlıkançuçı köngül turgur- “büyük merhametli gönül besle-”

yarlıkançuçı köngül örit- “merhametli gönül besle-”

yarlıkançuçı köngül turgur- “merhametli gönül besle-”

yinik köngül turgur- "değersiz gönül besle-"

Ad+Ad Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler

Ad+Ad Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler İçerisinde Köñül Sözcüğünün Tamlayan Durumunda Olduğu Eşdizimlilikler

köngül agrıgı "gönül ağrısı"

köngül atkakı "gönül bağı"

köngül baylıkı "gönül zenginliği"

köngül çolmakı "gönül sakatlığı"

köngül erkligi "gönül gücü"

köngül evi "gönül evi"

köngül içinte "gönül içinde"

köngül içre "gönlünde"

köngül idiş "gönül kabı"

köngül inçliki "gönül rahatlığı"

köngül isigliki "gönül sıcaklığı"

köngül kaçıg "gönül duyusu"

köngül kiri "gönül kiri"

köngül közi "gönül gözü"

köngül küçi "gönül gücü"

köngül küni "gönül güneşi"

***köngül*/sır** "gönül/sır"

köngül tirgini "gönül yığını"

köngül tokı "gönül tokluğu"

köngül tozı "gönül tozu"

köngül tözi "gönül esası"

köngül tülüki "gönül gücü"

köngül/vişay "gönül/duyu alanı"

köngül yorıgı "gönül yorumu"

köngüldeş/adaş "gönüldeş/adaş"

köngüldeş/eş "gönüldeş/eş"

köngülnüng yolı "gönlün yolu"

Ad+Ad Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler İçerisinde Köñül Sözcüğünün Tamlanan Durumunda Olduğu Eşdizimlilikler

bodı köngül "bodhi gönlü"

kadaş köngli "kardeş gönlü"

kentü köngül "kendi gönlü"

kişi köngli "insan gönlü"

öz köngül "öz gönül"

sevinç tegürmek köngül "sevince ulaştırma düşüncesi"

tengri köngli "tanrı gönlü"

tınlıg köngli "canlı gönlü"

Sıfat+Ad Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler

açsız suksız köngül "tok gönül"

adıçtıt köngül "yaratılmamış, başlangıç gönlü"

agınçsız evrilinçsiz köngül "dönüşsüz gönül"

ağınçsız köngül "sarsılmaz gönül"

agır ayag köngül "saygılı gönül"

agır ayag süzük kirtgünç köngül "saygılı temiz inançlı gönül"

agır ulug kirtgünç köngül "değerli, inançlı gönül"

akıgsız arıg köngül "akmayan temiz gönül"

alçak bagırsak köngül "alçak, şefkatli gönül"

alçak köngül "alçak gönül"

altı yigirmi törlüg köngül "on altı türlü düşünce"

amrak köngül "sıcak ve temiz gönül"

arıg köngül "temiz gönül"

arıgrak köngül "tertemiz gönül"

arıg süzük kirtgünç köngül "temiz, inançlı gönül"

arıg süzük köngül "saf temiz gönül"

arımış köngül "temizlenmiş gönül"

arış arıg köni kertü köngül "temiz, hakiki gönül"

asra köngül "alçak gönül"

atkaklıg edgü ögli köngül "bağlı, iyi düşünceli gönül"

atkaklıg ögrünçü köngül "bağlı, sevinçli gönül"

atkaklıg teng köngül "bağlı denk gönül"

atkaklıg ulug edgü ögli köngül "bağlı ulu iyi düşünceli gönül"

atkaklıg ulug yarlıkançuçı köngül "bağlı, çok merhametli gönül"

atkaksız edgü ögli köngül "bağsız iyi düşünceli gönül"

atkaksız ögrünçü köngül "bağsız, sevinçli gönül"

atkaksız teng köngül "bağsız denk gönül"

atkaksız ulug yarlıkançuçı köngül "bağsız çok merhametli gönül"

ayançang kirtgünç köngül “saygıdeğer, inançlı gönül”

ayançang köngül “saygıdeğer gönül”

ayançang süzük kirtgünç köngül “saygılı temiz inançlı gönül”

ayıg köngül “kötü gönül”

az saran köngül “haset ve cimri gönül”

bagırsak köngül “merhametli gönül”

batmış köngül “batmış gönül”

bek bedük agır ulug süzük kirtgünç köngül “pek büyük temiz inançlı gönül”

bek katıg köngül “katı, sağlam gönül”

bek katıg süzük kirtgünç köngül “sağlam, temiz, inançlı gönül”

bek katıg süzük köngül “sağlam, temiz gönül”

bışruntaçı köngül “olgunlaşan gönül”

bir köngül “bir gönül”

bir uçlug köngül “bir amaçlı gönül”

bir uçlug süzük köngül “bir amacı olan temiz gönül”

boş köngül “boş gönül”

bulġanyuḳ köngül “bulanık gönül”

busanu bulganu köngül “kederli gönül”

busuşka batıp köngül “kedere batan gönül”

busuşlug köngül “kederli gönül”

çıgay köngül “fakir gönül”

çın kirtü köngül “gerçek ve doğru gönül”

çın kirtü süzük kirtgünç köngül “gerçek, inançlı gönül”

çın köngül “doğru gönül”

çınju tigme çın kirtü arıg süzük köngül tözi “olduğu gibi denilen gerçek, temiz gönül esası”

edgü köngül “iyi gönül”

edgü ögli köngül “iyi düşünceli gönül”

esirkençsiz boş köngül “esirgemeyen gönül”

esirkençsiz çın köngül “cömert ve gerçek gönül”

esirkençsiz ökünçsiz köngül “esirgemeyen ve pişman olmayan gönül”

evrilinçsiz köngül “dönmeyen gönül”

evrilinçsiz yirteki köngül “dönmeyen gönül”

ezüg armak köngül “sahte, hileli gönül”

hiyanet köngül “ihanet eden gönül”

ıduk köngül “kutsal gönül”

iki köngül “iki gönül”

ikireçgü köngül “şüpheci gönül”

ikireçgü sizik köngül “şüpheci gönül”

ilinçsiz arıg köngül “bağımsız temiz gönül”

ilinçsiz tutunçsuz küsüşsüz köngül “tutkusuz, isteksiz gönül”

inç köngül “rahat gönül”

inçkü esengü köngül “huzurlu ve mutlu gönül”

inçkülüg ulug edgü ögli köngül “huzurlu, yüce, iyi düşünceli gönül”

irig köngüllüg “iri gönüllü”

irinçkençüçi köngül “merhametli gönül”

isilmiş çolmış köngül “yanmış gönül”

itilmez köngül “düzensiz gönül”

kararmış köngül “kararmış gönül”

katıg köngüllüg “katı gönüllü”

ked könüllüg “iyi gönüllü”

keñ köngül “geniş gönül”

kirtgünç köngül “inançlı gönül”

kirtgünçsüz köngül “inançsız gönül”

kirtü katıg çın kirtü köngül “doğru ve sağlam gönül”

kirtü köngül “doğru gönül”

kkirsiz arıg bilge bilig köngül “lekesiz, temiz, hikmetli gönül”

kkirsiz arıg köngül “kirsiz, temiz gönül”

kkirsiz tapçasız köngül “lekesiz gönül”

***ḳodkı* köngül** “alçak gönüllü”

kop köngül “bütün gönül”

korkınçsız köngül “korkusuz gönül”

korkınçsız köngül buşı “korkusuz gönül sadakası”

korku yinik köngül “korkak gönül”

köngüllerinteki sevigler “gönüllerindeki sevinçler”

köngüllerinteki taplar “gönüllerindeki istekler”

köngüllüg er “gönüllü er”

köngüllüg kişi “gönüllü kişi”

köngülsüz kişi “gönülsüz kişi”

köngülteki edgüler “gönüldeki iyilikler”

köngülteki kkir “gönüldeki kir”

köngülteki küsüş “gönüldeki istek”

köngülteki sav “gönüldeki söz”

köngülteki tilek “gönüldeki dilek”

köni kirtü süzük kirtgünç köngül “doğru, temiz, inançlı gönül”

küni kıvırkak könül “kıskanç gönül”

küsemiş küsüşüg köngül “arzulayan gönül”

küsüşsüz köngül “isteksiz gönül”

küvenç köngül “kibirli gönül”

luvlan kartı köngül “saçma ve ahmak gönül”

maytrı köngül “maitri gönül”

nızvanılıg köngül “tutkulu gönül”

odug köngüllü “uyanık gönüllü”

oglagu köngül “nazlı gönül”

ogşançıg amrançıg küvençsiz ulug yarlıkançuçı köngül “sevimli, kibirsiz, çok merhametli gönül”

orunlug bolgu köngül “yerleşmiş gönül”

öglüg biliglig ukuşlug köngül “akıllı, bilgili, zeki gönül”

ögrünç sevinç köngül “mutlu, sevinçli gönül”

ögrünçü köngül “sevinçli gönül”

ööçsüz keksiz övkesiz kakıgsız aymançsız köngül “kin gütmeyen öfkesiz gönül”

övke köngül “öfkeli gönül”

saçuk köngül “dağınık gönül”

saḳınçlıġ köngül “düşünceli gönül”

sag köngül “sağ gönül”

selamet köngül “iyi gönül”

sevig taplag köngül “sevgili gönül”

sıg tümke köngül “sığ, cahil gönül”

sıg yuka köngül “zayıf, ince, basit gönül”

sımtag kogşak köngül “tembel, gevşek gönül”

sımtagsız kınıg katıg köngül “gayretli ve sağlam gönül”

sımtagsız köngül “gayretli gönül”

sizik köngül “şüpheci gönül”

süzük kirtgünç köngül “temiz, inançlı gönül”

süzük köngül “temiz gönül”

süzülmiş köngül “temizlenmiş gönül”

şaşmaksız köngül “şaşmayan gönül”

teng köngül “denk gönül”

teprençsiz köngül “sarsılmaz gönül”

tering batıp köngül “dibe batan gönül”

tering köngül “derin gönül”

togmış işlig köngül “doğmuş işli gönül”

tözke tüpke tayaklıg köngül “esasa dayalı gönül”

töz tüp köngül “esas gönül”

turıḍmaḳsız köngül “dinç gönül”

tuyunmak köngül “aydınlanmış gönül”

tümke köngül “cahil gönül”

tüp tüz köngül “dosdoğru gönül”

tüz köngül “düz gönül”

uçuz yinik köngül “değersiz gönül”

ulug edgü ögli köngül “büyük, iyi düşünceli gönül”

ulug edgü ögli köngül küçi “büyük, iyi düşünceli gönül gücü”

ulug edgü ögli ulug yarlıkançuçı köngül “büyük, iyi düşünceli, çok merhametli gönül”

ulug edgü ögli yarlıkançuçı köngül “iyi düşünceli, merhametli gönül”

ulug ögrünçü köngül “büyük sevinçli gönül”

ulug teng köngül “ulu denk gönül”

ulug yarlıkançuçı köngül “büyük, merhametli gönül”

ulug yarlıkançuçı köngül küçi “çok merhametli gönül gücü”

umunçlug köngül “umutlu gönül”

üç törlüg köngül “üç türlü düşünce”

ülgüsüz köngül “ölçüsüz, miktarsız gönül”

yalanguz köngül “salt bilinç”

yanıgsız köngül “dönmeyen gönül”

yanmaksız *kınıg katıg bek köngül* “dönmeyen, kuvvetli, sağlam gönül”

yarlıgsız köngül “hükümsüz gönül”

yarlıkançsız köngül “merhametsiz gönül”

yarlıkançuçı köngül “merhametli gönül”

yarlıkançuçı köngül küçi “merhametli gönül gücü”

yavaş serimlig köngül “sabırlı gönül”

yavgan yavız köngül “kötü gönül”

yavlak köngül “kötü, fena gönül”

yıçanmaklıg agır köngül “saygılı ve hürmetli gönül”

yıgılmış köngül “yığılmış gönül”

yig köngül “üstün gönül”

yig üstünki ol köngül “en üstün olan gönül”

yinçge köngül “ince gönül”

yiti köngül “keskin gönül”

yiti süzük köngül "keskin, temiz gönül"

yumşak köngüllüg "yumuşak gönüllü"

Ad+Sıfat Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler

könglüm talusı "gönlümün nadidesi"
köngül yarukı "gönül ışığı"

Köñül Sözcüğünün Ad+Sıfat Kısaltma Grubu Temelindeki Eşdizimlilikleri

köngli açuk "gönlü açık"
köngli alçak "gönlü alçak"
köngli bağ "gönlü bağ"
köngli balıg "gönlü yaralı"
köngli bay "gönlü zengin"
köngli bedük "gönlü büyük"
köngli bilgi yazı "gönlü ve bilgisi ova (gibi)"
köngli bütün "gönlü bütün"
köngli ediz "gönlü yüksek"
köngli farig "gönlü rahat, huzurlu"
köngli katıg "gönlü katı"
köngli katkı "gönlü katı"
köngli keñ "gönlü geniş"
köngli kokuz "gönlü boş"
köngli köni "gönlü doğru"
köngli süzük "gönlü temiz"
köngli oduğ "gönlü uyanık"
köngli ölüg "gönlü ölü"
köngli örüg "gönlü sakin"
köngli tetig "gönlü tetik, çevik"
köngli tirig "gönlü diri, diri gönül"
köngli tok "gönlü tok"
köngli tolu "gönlü dolu"
köngli tüdeş "gönlü eş"
köngli tüşük "gönlü düşük"
köngli tüz "gönlü düz"
köngli tüzük "gönlü düzgün"
köngli uluğ "gönlü ulu, yüce"
köngli yakın "gönlü yakın"
köngli yaruk "gönlü aydın, parlak"
köngli yazı "gönlü düz"
köngli yuwka "gönlü yufka"
köngli yüksek ediz "gönlü yüksek"
közi köngli bay "gözü ve gönlü zengin"
közi köngli tok "gözü gönlü tok"
tili köngli bir "dili gönlü bir"
tili köngli teñ "dili ve gönlü denk"
tili köngli tüz "dili gönlü düz"

Ad+Edat Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler

köngül birle "gönül ile"

köngülde berü "gönülden beri"

köngül iyin "gönlünce, gönlüne göre"

köngül ök

Ad+İsim-Fiil Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler

köngülnüng köymeki örtenmeki "gönlün yanması ve acıması"

İsim-Fiil+Ad Birlikteliğine Dayalı Eşdizimlilikler

bodı tigme tuyunmak köngül "bodhi denilen aydınlanmış gönül"
çınju tigme köngül "chên-ju denilen gönül"

Soru Cümlesinde Köñül Sözcüğü

könglün neteg? "gönlün nasıl?"

KAYNAKLAR

Ağca M. (2018). Tarihî Türk Dili Alanlarında "Gülmek" Fiili ve Eşdizimlileri. İçinde: Gürsoy Naskali E. (Editör), *Gülmek*, İstanbul, Libra Yayınları, 277-317.

Ağca M. (2020a). Deyimsel sözlük birlikteliklerinin sınıflandırılması ve bir eşdizimlilik kategorisi: deyimsel eşdizimlilik, *Gazi Türkiyat,* 27, 161-177.

Ağca M. (2020b). Eski Türkçe Metinlerde Sıfatların Eşdizimliliği, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

Akar A. (2012). *Türk Dili Tarihi-Dönem-Eser-Bibliyografya-*, 5. Baskı. İstanbul, Ötüken Yayınları, 54-161.

Aksan D. (1969). Türkçe araştırmalarında yeni yollar, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten,* 17:45-55.

Aksan D. (1971). Kelimebilimi ve anlambilimi ölçütlerinden yararlanarak bir yazı dilinin eksikliğini saptama yolları I: kavram alanı – kelime ailesi ilişkileri ve Türk yazı dilinin eskiliği üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten,* 19:253-262.

Aksan D. (1982). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim 3)*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksan D. (2004). *Türkçenin Sözvarlığı*, 3. Baskı, Ankara, Engin Yayınevi.

Aksan D. (2005). *Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri,* İstanbul, Bilgi Yayınevi.

Aksoy ÖA. (1963). Atasözleri, deyimler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten,* 10:131-166.

Arat RR. (1986). *Eski Türk Şiiri,* Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Arat RR. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*, Hazırlayan: Eraslan K., Sertkaya OF., Yüce N, İstanbul, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Arat RR. (1992). *Atabetü'l Hakayık,* Ankara, Türk Tarih Kurumu.

Arat RR. (2003). *Kutadgu Bilig Çeviri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

Ata A. (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin),* Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata A., Tulum MM. (2013). *Uygur Türkçesi*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Atalay B. (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ayazlı Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap, Karşılaştırmalı Metin Yayını*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ayazlı Ö. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydın M. (1999). "Gönül" kelimesi üzerine, *Türk Dili*, (566):104-108.

Aydın E. (2017). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Banguoğlu T. (1965). Eski Türkçe üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 12:77-84.

Banguoğlu T. (1974). *Türkçenin Grameri*, İstanbul, Baha Matbaası, 294-318.

Benli N. (2013). Eski Uygur Türkçesinde Tasarlama Kiplerinin Yapı ve İşlev Bakımından İncelenmesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Besli N. (2019). Anlam Bilim Açısından Eski Uygurca Şiirler, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Bozkurt F. (2002). *Türklerin Dili*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 113-114.

Caferoğlu A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,* İstanbul, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Caferoğlu A. (1984). *Türk Dili Tarihi I-II,* 3. Baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 51-200.

Clauson SG. (1972). *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.

Çağatay S. (1945). *Altun Yaruktan İki Parça*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Çakır C. (2004). Anlamın bağlam açısından incelenmesi: kökanlambilim ve artanlambilim, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3):245-255.

Çetin E. (2012). *Altun Yaruk Yedinci Kitap, Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*, Adana, Karahan Kitabevi.

Çetin E. (2017). *Altun Yaruk Sekizinci Kitap*, Adana, Karahan Kitabevi.

Demir E. (2013). Atabetü'l Hakâyık'ta geçen deyimler, atasözleri ve özdeyişler, *Türkiyat Mecmuası*, 23(2):37-52.

Diyanet İşleri Başkanlığı. https://kuran.diyanet.gov.tr/. Erişim Tarihi: 17.11.2021.

Doğan N. (2014, 16-18 Mayıs). Bir kültür unsuru olarak eşdizimsel yapılar, *Gençlik ve Kültürel Mirasımız* Uluslararası Kongre, Cilt 1, Doç. Dr. Şişman B., Yrd. Doç. Dr. Düzenli M. (Editörler), Samsun, 507-518.

Doğan N. (2016). *Türkiye Türkçesinde Fiillerin Eşdizimleri*, Ankara, Yayınevi Yayınları.

Doğan K. (2019). Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümelerinde Deyimleşmiş Birleşik Fiiller, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Doğan N. (2020). Türkçede sözcük ve dil bilgisi ilişkisi: dil bilgisel eşdizim kalıpları, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(6):1945-1957.

Doruk M. *Kutadgu Biligin Türkiye Türkçesine Aktarılmış Hali*, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Eken NT. (2016). Eşdizimlerin saptanmasına ve betimlenmesine yönelik kuram ve yaklaşımlar, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33):28-47.

Eker S. (2007). Erken Dönem Yusuf Has Hacip, "Kutadgu Bilig". İçinde: Talat Sait Halman, Osman Horata, Yakup Çelik, Nurettin Demir, Mehmet Kalpaklı, Ramazan Korkmaz, M. Öcal Oğuz: Editörler. *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Basım, İstanbul, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 193-199.

Ercilasun AB., Akkoyunlu Z. (2011). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara.

Ercilasun AB. (2012). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, 12. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 17-354.

Eren H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara, Bizim Büro Basım Evi.

Ergin M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Yayınevi, 2-27.

Ergin M. (2015). *Orhun Abideleri*, 49. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.

Ersan R. (2015). Altun Yaruk Bağlamında Eski Uygurcada Fiil Birleşmeleri, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Gabain AV., Rachmati GR. (1934). *Turkische TurfanTexte VI. Das Buddhistische Sūtra Säkiz Yükmäk,* Berlin, Verlag Der Akademie Der Wissenschaften.

Genç MS. (2014). Divanu Lügati't Türk'te Geçen Deyimler ve Bu Deyimlerin Günümüzdeki Karşılıkları, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Guiraud P. (1999). *La Semantique,* Çeviri: Vardar B., *Anlambilim*, İstanbul, Multilingual.

Gülensoy T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I,* Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Günay N. (2015). Türk dilinde eş anlamlılık ve "gönül, yürek, kalp" kelimeleri, *Türkbilig,* (29):121-146.

Güner G. (2016). Karahanlı Türkçesinde deyimleşmiş birleşik fiiller, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi,* 2(2):81-130.

Gürkan DÖ. (2017). Kısas-ı Enbiya'da "gönül" sözcüğüyle kurulan deyimlerin organ adları temelinde çağrışımsal anlamı, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* (26):223-238.

Gürsoy K. (2019). Altun Yaruk'un Sekizinci Kitabı (1-1069) Üzerine Söz Dizimi İncelemeleri, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

İlhan ZN. (2021). Kutadgu Bilig'de Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Birleşik Fiiller, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

İmer K., Kocaman A., Özsoy AS. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Kaçalin MS., *Yûsuf Hâs Hâcib: Kutadgu Bilig Metin*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (E Kitap)

Karaağaç G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karahan A. (2013). "Altun Yaruk" ile ilgili Türkiyede'ki çalışmalara bir bakış. *Dil Araştırmaları,* 12 (12):277-287.

Karahan A. (2014). *Eski Uygurcada Bağlaçlar*, Ankara, Grafiker Yayınları.

Kaya C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk: giriş, metin ve dizin*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kerimoğlu C. (2014). *Genel Dilbilime Giriş*, 2. Baskı, Ankara, Pegem Akademi, 137-243.

Kıran Eziler A. (2014). Dilbilim, anlambilim ve edimbilim, *Turkish Studies*, 9(6):719-729.

Kırmızı Y. (2018). Garibnâme'de İnsan Vücuduyla İlgili Adların Eşdizimlilikleri ve Kavramlaştırma -Yüz, Beñiz, Rûy, Surat Örneği-, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Kocaman A. (1992). Anlambilim sorunları, *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 3:87-92.

Maimaitiaili N. (2013). Kutadgu Bilig'in Sözvarlığı Açısından Açıklamalı Sözlüğü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

Oda, J. (1993). Eski bir Türk şiirindeki Yol Temür adlı bir zat üzerine, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 3:139-146.

Ölmez M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (5. Bölüm) Suvarṇaprabhâsasûtra*, Ankara, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Ölmez M. (2017). Eski Uygurca ikilemeler üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 65(2):243-311.

Önler Z. (1999). Eski Türkçeden günümüze köŋül>gönül Kelimesinin Kullanımı, *4. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*, Türk Dil Kurumu.

Özbay B. (2014). *Huastuanift: Manihaist Uygurların Tövbe Duası,* Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Pilten Ş. (2008). Eş dizimlilik özellikleri bakımından Türk dilinde "temiz" sözcükleri, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* 5(4):24-46.

Räsänän M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen,* Helsinki.

Sel P. (2020). Runik Harfli Metinlerde Eşdizimlilik, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Subaşı L. (1988). Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batı Dilleri ve Edebiyatları (Dil Bilimi) Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Subaşı Uzun L. (1991). Deyimleşme ve Türkçede deyimleşme dereceleri, *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 2:29-39.

Şen S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin T., Ölmez M. (2018). *Türk Dilleri*, Ankara, Bilgesu Yayınları, 11-61.

Tietze A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (Üçüncü Cilt f-j),* Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi.

Tokyürek H. (2011). Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Tokyürek H. (2013). Eski Uygur Türkçesinde "köŋül" sözü, *Bilig,* (66):247-272.

Tümenbayar Z. (2019). Altun Yaruk'un (II. Kitap) Türkçe ve Moğolca Çevirilerinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Tüngüç K. (2016). Karahanlı Türkçesindeki Deyimler Üzerine Anlam Bilimsel Bir İnceleme, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Türk Dil Kurumu Sözlük. https://sozluk.gov.tr/. Erişim tarihi: 03.11.2021.

Uçar E. (2009). Altun Yaruk Sudur V. Kitap Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.

Uçar E. (2013). *Altun Yaruk Sudur IX. Tegzinç*, İzmir, Dinazor Kitabevi.

Uçar E. (2013). *Uygurca Altun Yaruk Sudur IX. Tegzinç Diplomatik Neşir Usulüyle Yayını, Tercüme, Açıklamalar ve Dizin*, İzmir, Dinazor Kitabevi.

Uçar E. (2013, Mart). Altun Yaruk sudur: X. tegzinç, XXIX. bölök [R-M 653/08-657/17]. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi/Journal of Modern Turkish Studies*, 10(1):25-51.

Uzunkaya D. (2020). Altun Yaruk Maitrisimit ve Huastuanift Örneğinde Eski Uygur Metinlerinde İstem ve Bağımlılık, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

Vardar B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Multilingual.

Wilkens J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, (Altuigurisch – Deutsch - Türkisch) / Eski Uygurcanın El Sözlüğü, (Eski Uygurca – Almanca - Türkçe),* Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

Vural H., Böler T. (2015). *Ses ve Şekil Bilgisi*, İstanbul, Kesit Yayınları, 21-46.

Yükneki EA. (2019). *Atabetü'l Hakayık (İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım),* Hazırlayan: Serkan Çakmak, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.